

Волинський національний університет
імені Лесі Українки

ВВІЧЛИВІСТЬ

HUMANITAS

Випуск 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Чернета Світлана Юріївна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки (*головний редактор*);

Борисюк Олена Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Брушневська Ірина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Дьякон Антоніна, Dr.oec., професор, проректор з розвитку та інновацій, керівник відділу маркетингу, Університет прикладних наук ISMA (Рига, Латвія);

Коленда Наталія Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економіки та управління, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Колосок Андрій Мирославович, кандидат економічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Лякішева Анна Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Мартинюк Тетяна Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Сушик Наталія Степанівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
Протокол № 4 від 31.03.2022 р.

Науковий журнал «Ввічливість. Humanitas»
zareєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 24809-14749Р від 27.04.2021 року)

«Ввічливість. Humanitas» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б
(спеціальності 231 – Соціальна робота, 232 – Соціальне забезпечення)
відповідно до Наказу МОН України від 29.06.2021 № 735 (додаток 4).

Офіційний сайт видання: www.journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

РОЗДІЛ 1 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 7.013.82:616.22-008.5+004.416

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.1>

Лариса АРНАУТОВА

кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри дефектології та фізичної реабілітації, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, вул. Старопартофранківська, 26, м. Одеса, Україна, 65020

ORCID: 0000-0002-1844-0878

Бібліографічний опис статті: Арнаутова Л. (2022). Корекція загального недорозвинення мовлення у дітей з використанням комп'ютерних технологій. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 3–8, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.1>

КОРЕКЦІЯ ЗАГАЛЬНОГО НЕДОРОЗВИНЕННЯ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З ВИКОРИСТАННЯМ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Вимоги до сучасної освіти щодня зростають, тому навчання дітей, які мають порушення мови потребує модернізації свого змісту, в застосуванні сучасних логопедичних і педагогічних технологій. Залучення комп'ютерних технологій до процесу логопедичного і педагогічного навчання дітей з різними нозологіями будуватиметься на результатах досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених. Однак всі дослідження, які пов'язані з використанням комп'ютерних технологій з метою корекції мовленнєвої діяльності дітей, вивчені не повному обсязі.

У своїй роботі, поряд з традиційними методами корекції загального недорозвинення мови у дітей старшого дошкільного віку, ми використовували комп'ютерну програму «Ігри для Тигри». Ця комп'ютерна логопедична програма складається більш ніж з 50 вправ з різними рівнями складності і забезпечує системний підхід до корекції мовленнєвих порушень. Вправи цієї програми надаються в ігровій формі. Для вирішення завдання надаються проблемні ситуації які дитина повинна вирішити доступними для неї засобами та можливостями програми.

В експериментальній групі дітей, в якій поряд з традиційними методами застосовувалися комп'ютерні технології, показники розвитку мови значно були вище, ніж в контрольній групі, де застосовувалися тільки традиційна корекція загального недорозвинення мови.

Запропонована методика використання комп'ютерних технологій значно підвищили рівні комунікації дитини, розвиток словника, зв'язне мовлення та рівень граматичної і звукової сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Застосування комп'ютерних технологій в комплексній корекції загального недорозвинення мови мотивує дітей до логопедичних занять, підвищує розвиток вищих психічних функцій (увага, пам'ять, мова, уява). Це обумовлено тим, що дитина об'єктивно оцінює результати своєї діяльності, сама моделює ситуації в грі.

Ключові слова: загальне недорозвинення мовлення, корекція загального недорозвинення мовлення, комп'ютерні технології, логопедичні заняття.

Larisa ARNAUTOVA

PhD in Medicine, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Defectology and Physical Rehabilitation, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky, 26 Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine, 65020

ORCID: 0000-0002-1844-0878

To cite this article: Arnautova, L. (2022). Korektsia zagalnogo nedorozvynennya movlennya u ditey z vukorystannyam komp'yuternyh tehnologiy [Correction of Children speech general underdevelopment using computer technologies]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 3–8, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.1>

CORRECTION OF CHILDREN SPEECH GENERAL UNDERDEVELOPMENT USING COMPUTER TECHNOLOGIES

The requirements for modern education are growing every day, so the education of children with speech disorders needs to modernize its content, in the use of modern speech therapy and pedagogical technologies. The involvement of computer technologies in the process of speech therapy and pedagogical education of children with various nosologies is based on the results of research by domestic and foreign scientists. However, all studies that involve the use of computer technology to correct children's speech activity have not been fully studied.

In our work, along with traditional methods of correcting general speech underdevelopment in older preschool children, we used I. Gorokhova's computer programs «Games for Tigers». This computer speech therapy program consists of more than 50 exercises with different levels of complexity and provides a systematic approach to the correction of speech disorders.

The exercises of this program are provided in a playful way. To solve the problem, problematic situations are provided, which the child must solve with the means and capabilities of the program available to him.

In the experimental group of children, in which computer technologies were used along with traditional methods, the indicators of language development were significantly higher than in the control group, where was used traditional correction of general speech underdevelopment only.

The proposed method of using computer technologies significantly increased the levels of the child communication, the development of vocabulary, coherent speech and the level of grammatical and sound side of speech in older preschool children with general speech underdevelopment.

The use of computer technologies in the complex correction of general speech underdevelopment motivates children to speech therapy classes, increases the development of higher mental functions (attention, memory, speech, imagination). This is due to the fact that the child objectively evaluates the results of his activities, he independently models situations in the game.

Key words: *general speech underdevelopment, correction of General speech underdevelopment, computer technologies, speech therapy classes.*

Сучасність диктує нам свої вимоги і правила, тому не викликає сумніву актуальність дослідження в системі освіти, використання різних навчально-виховних програм для дітей, що мають порушення мови. Це набуває особливого значення в корекції мовленнєвого розвитку дітей з метою формування особистості, яка буде готова до життя в соціумі.

Вимоги до сучасної освіти щодня зростають, тому навчання дітей, які мають порушення мови потребує модернізації свого змісту, в застосуванні сучасних логопедичних і педагогічних технологій. Залучення комп'ютерних технологій до процесу логопедичного і педагогічного навчання дітей з різними нозологіями будується на результатах досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених. Однак всі дослідження, які пов'язані з використанням комп'ютерних технологій з метою корекції мовленнєвої діяльності дітей, вивчені не повному обсязі. А саме не вивчені такі аспекти, як вплив комп'ютерних програм, які допомагають в корекції розвитку мовлення дитини старшого дошкільного віку. (Будкевич, 2007)

Тому, метою нашого дослідження стало впровадження комп'ютерної програми по корекції загального недорозвинення мови (ЗНР) у дітей старшого дошкільного віку.

Якщо розглядати переваги використання комп'ютерних технологій, які порівнюють

з іншими засобами навчання то вони полягають у:

- проведенні індивідуальних корекційно - логопедичних занять;

- можливості використовувати для кожної окремої дитини комп'ютерну програму, яка сприяє корекції мовленнєвих порушень особисто для нього;

- розвивати самостійну та продуктивну діяльність, що має велике значення в умовах дистанційного навчання (Бурачевська, 2017).

Комп'ютерні програми надають великі можливості включення різних аналізаторних систем при виконанні завдань та контролю за своєю діяльністю, таким чином дитина вчиться виконувати завдання за планом, тобто контролювати себе та свої емоції.

Використання комп'ютерних засобів в навчанні дітей сприяє тому, що рівень мотивації дітей до заняття значно підвищується. Спілкуючись з комп'ютером у дитини прокидається живий інтерес, який спочатку проявляється як ігрова, а потім і як навчальна діяльність. В основі цього лежать такі важливі характеристики, як пізнавальна мотивація, довільна пам'ять і увага. Діти завдяки комп'ютеру навчаються долати труднощі, контролювати і оцінювати результати своєї діяльності (Акименко, 2005).

Участь у нашому дослідженні взяли 10 дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення, які ми розділили на дві групи по 5 дітей у кожній: контрольна та експериментальна.

У констатуючому експерименті ми проводили діагностику таких показників мовленнєвого розвитку дитини як рівень мовної комунікації, зв'язне мовлення за методикою «Переказ тексту», рівень розвитку словника, граматичної та звукової сторони мовлення.

Всі дослідження оцінювалися за бальною системою і визначалися, як низький, середній і високий рівень мовленнєвого розвитку.

Далі ми наводимо середні показники дослідження, виражені у відсотках. Вони приблизно однакові на початку експерименту в контрольній і експериментальній групі і відображають загальну тенденцію мовленнєвого розвитку дітей з ЗНМ старшого дошкільного віку.

Оцінка рівня комунікації показала, що 10% дітей із задоволенням вступали до діалогу, були ініціативними. 50% складають діти, які розуміли свого співрозмовника, але не слухали його під час діалогу. Ці діти були неспроможні чітко озвучити свої думки, було відсутнє вміння йти на компроміс тобто діти не могли між собою домовитися. 40% дітей взагалі не хотіли вступати до діалогу першими, а чекали поки цю ініціативу проявить інша дитина. Вони були мовчазні, не слухали співрозмовника та були не зможі чітко висловити свою думку.

Аналіз результатів дослідження рівня розвитку зв'язного мовлення показав, що 10% дітей змогли вірно та чітко сконструювати та передати зміст оповідання яке переказували тобто ці діти були спроможні лексично правильно вибудувати свої речення. Діти кількість яких склала 20% переказали текст але потребували допомоги педагога, вони зазначали труднощі у побудування переказу у більшості випадків використовували прости речення. Кількість дітей, яких дорівнює 70%, взагалі не могли побудувати своє речення та послідовно переказати текст без сторонньої допомоги.

Діагностика сформованості звуковимови та фонематичного слуху показала спотворення деяких звуків, таких як: «р», «р'», «ш», «ж», «л», «л'», заміну звуків («ш» на «с»). За результатами даного дослідження ми отримали

наступні показники: високий – 10%, середній – 30%, низький – 60%.

Крім рівня мовленнєвого розвитку ми визначали також рівень умінь користуватись комп'ютерними програмами.

У процесі дослідження роботи дітей за комп'ютером нами зверталась увага на наступні показники: чи розуміє дитина як користуватися комп'ютерною мишкою і клавіатурою, чи є наявності утруднення орієнтування у грі, чи може дитина виконувати завдання без сторонньої допомоги.

За результатами дослідження ми встановили, що лише 10% дітей не вміють користуватися комп'ютером. 50% дітей користуються комп'ютером тільки разом з дорослим. Діти які мають навички самостійно користуватися комп'ютером склала 40%. Це демонструє нам той факт, що використовувати на логопедичних заняттях доречно та актуально тому що більшість дітей з комп'ютером знаходяться у тісному зв'язку.

Мовленнєві розлади обмежують пізнавальні процеси дітей, породжують емоційно-вольову незрілість, слабку регуляцію довільної діяльності, порушення окремих видів гнозису і праксису, його моторну нестабільність. Діти цієї групи характеризуються низькою працездатністю. Корекційно-логопедична роботи з такими дітьми звичайними методами та прийомами не завжди дає ефективний результат. Вони потребують додаткової стимуляції. Тому, необхідне середовище, що одночасно забезпечує можливість для розвитку сенсорних процесів та стимулює мовленнєву активність дітей, поліпшує психологічний стан дитини (Репина, Лизунова, с. 285).

Комп'ютерні технології дозволяють побудувати логопедичне заняття яке буде індивідуалізованого спрямування на дитину з ЗНМ. Вони сприяють творчому розвитку дитини, зміцнює її психічні процеси.

Впровадження комп'ютерних технологій у логопедичній процес націлене на розвиток мотиваційної сторони дитини до виконання логопедичних вправ тому, що якщо дитині не цікаво, нудно, вона не відчуває інтересу під час їх виконання. Це значно знижує ефективність цього заняття оскільки дитина вже настроєна на негативізм, а негативні емоції гарних результатів не надають (Шевченко, 2004).

Комплексне заняття проводилися зі старшими дошкільнятами експериментальної групи два рази на тиждень і включало поряд з традиційними методами корекції загального недорозвинення мови використання комп'ютерної програми. Максимально допустиме перебування дитини перед екраном комп'ютера складала не більше 10 хвилин.

В контрольній групі дітей заняття проводилися традиційними засобами логопедично-корекційного навчання без використання комп'ютерних програм.

Щоб не допустити перевтоми дитини після 5-хвилинної роботи з екраном монітора проводилась перерва для виконання спеціальних вправ. У процесі заняття обов'язково використовувалась ігри та пальчикова гімнастика для розвитку дрібної моторики. Ритмічні рухи пальцями дітям дуже подобались, готуючи таким чином пальчики малюка до роботи з мишкою комп'ютера. Після закінчення заняття ми проводили комплекс вправ для зняття зорової напруги. З кожною дитиною окремо проводилась і артикуляційна гімнастика. Для розвитку артикуляційного апарату ми використовували ігрові вправи спрямовані на корекцію тону м'язів шиї, губ, щелепи, язика, щоок.

В цілому заняття, що включають всі ігри і вправи дітям дуже подобались, при цьому позитивні емоції дітей добре впливали на процес заняття і на правильність виконання вправ.

Усі заняття у яких використовуються комп'ютерні ігри є комплексним, тобто взаємодіють між собою традиційні та комп'ютерні засоби логопедично-корекційного навчання, що відповідає індивідуальним особливостям, можливостям та освітнім потребам дитини з ЗНМ.

Для нашого дослідження ми використовували логопедичну програму «Ігри для Тигри». Ця спеціалізована комп'ютерна технологія може використовуватися спеціалістами - логопедами та дефектологами дитячих установ, але можна використовуватися самими батьками для занять у домашніх умовах з обов'язковим консультуванням у фахівців.

Системний підхід з подолання мовних порушень у дітей передбачає використання різних напрямків. Логопедична комп'ютерна програма «Ігри для Тигри» складається понад з 50 вправ з різними рівнями складності, які поєднані у тематичні блоки: «Просодика», «Звуковимов-

лення», «Фонетика», «Лексика». Вправи цієї програми надаються в ігровій формі (Лизунова, 2009).

За умовами програми дитині надається ситуативне завдання, вирішити яке вона повинна самостійно всіма доступними для неї можливостями. Виконуючи завдання дитина допомагає головному герою Тигреняті. Вони разом проходять перешкоди у вирішенні і досягненні поставленої мети. Це мотивує дитину на успіх під час роботи з програмою, оскільки дитині цікаво спілкуватися з комп'ютерним персонажем і йому дуже хочеться йому допомогти.

За результатами обстеження було відзначено, що більшість дітей експериментальної групи стали чіткіше формулювати свої думки, стали проявляти інтерес до співрозмовника під час діалогу, уважно слухати і розуміти його мову.

Зменшилася кількість конфліктних ситуацій, діти стали охочіше погоджуватися один з одним і йти на компроміс. Ті діти, які спочатку взагалі не хотіли спілкуватися між собою, стали проявляти мотивацію до вступу в діалог з однолітками. За результатами контролюючого експерименту діти контрольної групи показали 70% високого результату (проти 20% контрольної групи), і 30% – середнього. В контрольній групі середній результат склав 40% і 30% – низький.

Діти експериментальної групи навчилися структурувати переказ тексту, почали розуміти зміст оповідання та висловлювати його основну думку. Вони правильно будували речення мови, не вдаючись до сторонньої допомоги. З'явилися складні речення, які також були побудовані вірно. Вони легко і з задоволенням переказували всі події, які відбувалися з Тигреням під час заняття.

Завдання які ми запропонували дітям, а саме: «Класифікуй поняття», «Підбери протилежне за значенням слово» (антоніми), «Підбери схоже за значенням слово» (синоніми), «Підбери правильне визначення», «Побудуй речення» та ін. Труднощів при виконанні у дітей не виникало. Усі дітлахи успішно виконали завдання.

Обстеження вимови експериментальної групи допомогло нам визначити що діти стали значно менше допускати помилки, а саме робити заміну звуку іншим або взагалі пропускати їх, почали диференціювати їх. Діти які легко впорались із завданням склала 60%, вони

чітко вмовляли звук та були спроможні до його диференціації. Були діти у яких було помічено незначне викривлення вимовляння окремих звуків: [р]- твердий та м'який, [ш], [ж] їх кількість склала 30%.

У 10% дітей виконання завдань було часткове оскільки була недостатність у мові окремих звуків: [ш, ж, щ, р, р', л, л'], також була присутня заміна звуку [ш] на [с].

Обстеження контрольної групи дітей показало значно нижчий результат: високий – 20%, середній – 50% і низький – 30%.

Підбиваючи підсумки проведеної нами роботи з індивідуальної корекції мовленнєвих порушень у старших дошкільнят, на підставі порівняльного аналізу результатів констатуючого і контролюючого експериментів, можливо зробити висновок про те, що запропоновані методики використання комп'ютерних технологій значно підвищили рівні комунікації дитини,

розвиток словника, зв'язне мовлення та рівень граматичної і звукової сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Застосування комп'ютерних технологій в комплексній корекції загального недорозвинення мови мотивує дітей до логопедичних занять, підвищує розвиток вищих психічних функцій (увага, пам'ять, мова, уява). Це обумовлено тим, що дитина об'єктивно оцінює результати своєї діяльності, сама моделює ситуації в грі (Ванівська, 2007).

Впровадження в систему спеціальної освіти комп'ютерних навчальних ігрових комплексів підвищує рівень розвитку мови і ефективність корекційного впливу на мовленнєві функції дітей із загальним недорозвиненням мови. Необхідно розвивати і вдосконалювати даний напрямок в комплексній корекції мовленнєвих порушень, створювати нові комп'ютерні програми, що забезпечують індивідуальні підхід до кожної дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акименко М.В. Компьютер для малышей. Москва : Майор, 2005. 144 с.
2. Будкевич Т. Використання інформаційних технологій як засобу підвищення ефективності традиційних форм навчання. *Рідна школа*. 2007. № 10. С. 64–69.
3. Бурачевская О.В. Возможности использования компьютерных технологий в работе с детьми с нарушениями речи. *Вопросы дошкольной педагогики*. 2017. № 3(9). С. 21–26.
4. Ванівська О. Інформаційні технології в контексті впровадження мовних стратегій. *Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис*. 2007. № 1. С. 82–90.
5. Зеленская Ю. Б. Эволюция технических средств формирования и коррекции произносительной стороны речи у детей. *Дефектология*. 2003. № 2. С.76–87.
6. Лизунова Л.Р. Игры для Тигры. Специализированная компьютерная логопедическая программа. URL: <http://logopedmaster.ru/sites/default/files/2017-05/tigra.pdf>
7. Пеньевская Ю.В. Использование логопедического тренажёра Дэльфа – М 142.1. 2018. URL: <http://delfam.biz/maker.php?page=main>
8. Репина З.А., Лизунова Л.Р. Компьютерные средства обучения: проблемы разработки и внедрения. *Вопросы гуманитарных наук*. 2004. № 5(14). С. 283–285.
9. Репина З.А., Лизунова Л.Р. Новые информационные технологии: специализированная компьютерная логопедическая программа «Игры для Тигры». *Вопросы гуманитарных наук*. 2004. № 5(14). С. 285–287.
10. Шевченко В., Сененко Н. Дидактическая проблематика логопедии в современных компьютерных технологиях. *Дефектология*. 2004. № 6. С. 16–18.

REFERENCES:

1. Akimenko, M. (2005). *Kompiuter dlia malyshei [Computer for kids] Moscow: Major* [in Russian].
2. Budkevich, T. (2007). *Vykorystannia informatsiynih tehnologii yak zasobu pidvyschennia efektyvnosti tradiciinykh form navchannia [Use of information technologies as a means of the effectiveness of traditional forms Education improving]. Ridna shkola – Native school, 10, 64–69* [in Ukrainian].
3. Burachevskaia O, V. (2017). *Vozmozhnosti ispolzovansia kompiuternykh tehnologii v rabote s detmi s narusheniiami rechi [The possibilities of computer technology using in working with children speech disorders]. Voprosy doshkolnoi pedagogiki – Questions of preschool pedagogy, 3 (9), 21–26* [in Russian].
4. Vanivska O. (2007). *Informaciini tehnologii v konteksti vprovadzhenia movnykh strategii [Information technologies in the context of implementing language strategies]. Vyschcha osvita Ukrainy: Teoretichnyi ta naukovyi chasopis – Higher education of Ukraine: Theoretical and scientific-methodological Journal, 1, 82–90* [in Ukrainian].

5. Zelenskaia Yu.B. (2003). Evolyuciia technicheskikh sredstv formirovaniia i korrekcii proiznositelnoi storony rechi u detei [Evolution of technical means formation and correction of the pronunciation side speech in children]. *Defektologii – Defectology*, 2, 76–87 [in Russian].
6. Lizunova L.R. (2017). *Igry dlya Tigry. Specializirovannaia kompiuternaia logopedicheskaia programma [Games for Tigers. Specialized computer speech therapy program]*. URL: <http://logopedmaster.ru/sites/default/files/2017-05/tigra.pdf> [in Russian].
7. Penevskaia Yu.V. *Ispolzovanie logopedicheskogo trenazhera Delfa – M 142.1 [Using the speech therapy simulator Delpha – M 142.1]*. URL: <http://delfam.biz/maker.php?page=main> [in Russian].
8. Repina Z.A. and Lizunova L.R. (2004). Kompiuternyye sredstva obucheniia: problemy razrabotki i vnedreniia [Computer learning tools: problems of development and implementation]. *Voprosy gumanitarnykh nauk - Questions of the humanities*, 5(14), 283–285 [in Russian].
9. Repina Z.A. and Lizunova L.R. (2004). Novyye informacionnyie tehnologii: specializirovannaia kompiuternaia logopedicheskaia programma «Igry dlia Tigry» [New information technologies: specialized computer speech therapy program «Games for Tigers»]. *Voprosy gumanitarnykh nauk – Questions of the humanities*, 5 (14), 285–287 [in Russian].
10. Shevchenko V. and Senenko N. (2004). Didakticheskaia problematica logopedii v sovremennykh kompiuternykh tehnologiiah [Didactic problems of speech therapy in modern computer technologies]. *Defektologii – Defectology*, 6, 16–18 [in Russian].

УДК 173.7:316.613.43-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.2>

Марина БОДЕЛАН

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Національний університет «Одеська політехніка», просп. Шевченка, 1, м. Одеса, Україна, 65044

ORCID: 0000-0002-7372-1031

Юлія ТОДОРЦЕВА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Національний університет «Одеська політехніка», просп. Шевченка, 1, м. Одеса, Україна, 65044

ORCID: 0000-0002-4708-581X

Бібліографічний опис статті: Боделан, М., Тодорцева, Ю. (2022). Проективні методики як засіб формування сімейних установок у підлітків з асоціальних сімей. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 9–15, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.2>

ПРОЕКТИВНІ МЕТОДИКИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ УСТАНОВОК У ПІДЛІТКІВ З АСОЦІАЛЬНИХ СІМЕЙ

У статті наведено досвід використання проективних методик як засобу формування сімейних установок у підлітків з асоціальних сімей. Головною метою дослідження стало вивчення особливостей формування сімейних установок у підлітків з асоціальних сімей за допомогою проективних методик. Складність соціальної роботи з асоціальними сім'ями в тому, що універсальність сімейного способу життя перетворює кожну проблему індивіда, особистості на проблему сім'ї. Проективні методики виступають ефективним психодіагностичним інструментом для визначення особливостей поглядів підлітків на сім'ю та забезпечення їм своєчасної соціально-психологічної допомоги та підтримки. Розкрито відмінності проективних технік від стандартизованих методів, які потрібно враховувати фахівцям соціальної роботи у процесі формування сімейних установок у підлітків з асоціальних сімей. Метою експериментального дослідження стало емпіричне вивчення взаємозв'язку між сімейними відносинами та особливостями емоційного здоров'я дітей. Об'єктом дослідження виступили сімейні стосунки, емоційна поведінка, емоційне прийняття та емоційне ставлення дітей, які перебувають у БФ «Жива Надія» м. Одеси. Основна гіпотеза дослідження полягала в тому, що характеристики емоційного самопочуття дітей пов'язані з типом сімейних стосунків. Для досягнення мети було обрано дві проективні техніки: «Дерево з чоловічками» та «Будинок-дерево-людина». Аналіз результатів показав, що емоційне здоров'я дітей найбільш проявляється в найкращому емоційному контакті з батьками, що її і підтвердило гіпотезу дослідження. Визначені параметри емоційного самопочуття, а саме емоційна поведінка дітей та емоційне прийняття батьками, пов'язані з типом сімейного виховання та емоційних установок. Авторами доведено, що застосування проективних методик допомагає розвивати соціальну роботу щодо формування сімейних установок та закріплення сімейних цінностей у підлітків з асоціальних сімей.

Ключові слова: сімейні установки, проективні методики, асоціальні сім'ї, формування сімейних установок, соціальна робота з підлітками з асоціальних сімей.

Maryna BODELAN

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor at Psychology and Social Work Department, Odesa National Polytechnical University, 1 Shevchenko Avenue, Odesa, Ukraine, 65044

ORCID: 0000-0002-7372-1031

Yuliia TODORTSEVA

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor at Psychology and Social Work Department, Odesa National Polytechnical University, 1 Shevchenko Avenue, Odesa, Ukraine, 65044

ORCID: 0000-0002-4708-581X

To cite this article: Bodelan, M., Todortseva, Y. (2022). Proektyvni metodyky yak zasib formuvannia simeinykh ustanovok u pidlitkiv z asotsialnykh simei [Projective methods as a means of forming family attitudes in adolescents from antisocial families]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 9–15, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.2>

PROJECTIVE METHODS AS A MEANS OF FORMING FAMILY ATTITUDES IN ADOLESCENTS FROM ANTISOCIAL FAMILIES

The article presents the experience of using projective techniques as a means of forming family attitudes in adolescents from antisocial families. The main purpose of the study was to study the peculiarities of the formation of family attitudes in adolescents from antisocial families using projective methods. The difficulty of social work with antisocial families is that the universality of the family way of life turns every problem of the individual into a family problem. Projective techniques are an effective psycho diagnostic tool for determining the characteristics of adolescents' views on the family and providing them with timely socio-psychological assistance and support. The differences of projective methods from standardized methods that need to be taken into account by social work specialists in the process of forming family attitudes in adolescents from antisocial families are revealed. The aim of the experimental study was to empirically study the relationship between family relationships and children's emotional health. The object of the study were family relationships, emotional behavior, emotional acceptance and emotional attitude of children who are in the Charitable Foundation "Living Hope" in Odessa. The main hypothesis of the study was that the characteristics of children's emotional well-being are related to the type of family relationship. To achieve this goal, two projective techniques were chosen: "Tree with men" and "House-Tree-Man". Analysis of the results showed that children's emotional health is best manifested in the best emotional contact with parents, which confirmed the hypothesis of the study. The parameters of emotional well-being, namely the emotional behavior of children and emotional acceptance by parents, are related to the type of family upbringing and emotional attitudes. The authors prove that the using of projective methods helps to develop social work on the formation of family attitudes and the consolidation of family values in adolescents from antisocial families.

Key words: family attitudes, projective methods, antisocial families, formation of family attitudes, social work with adolescents from antisocial families.

У сім'ї закладається основа виховання та морального розвитку дитини. Через неї вона успадковує духовні цінності, життєвий досвід, трудові навички, національні особливості. Однак в асоціальной сім'ї все відбувається інакше, тому що така родина є різновидом неблагополучної сім'ї. Згідно з чинним українським законодавством, до асоціальних належать сім'ї, в яких порушено права її членів, або правові норми суспільства. До причин такої ситуації у родині можна віднести: зловживання членами сім'ї алкоголем і наркотиками; психо-соціальну та юридичну безграмотність, соціально-економічні фактори; хвороби; політичну ситуацію; насильство над членами сім'ї тощо.

Очікування майбутньої сім'ї, їх сімейні стосунки та контакти, відповідальність за виконання сімейних обов'язків, як найважливіші сімейні установки, повинні не просто сприйматися у підлітковому віці як належне, але й розумітися у якості батьківського прикладу, що має вирішальне значення для формування та закріплення образу «Я». Підлітки, що виховуються в асоціальних сім'ях, відчувають на собі негативні наслідки авторитарного виховання у вигляді суворих розпоряджень, примусу, батьківського свавілля. Внаслідок цього відбувається деформація власного відношення до себе, що призводить до серйозних порушень дисципліни дитини, знецінення та зневіри.

До засобів формування сімейних установок у підлітків з асоціальних сімей можна віднести: інформування та заохочення підлітків за

допомогою використання ігор різних видів, аналіз психологічних ситуацій або сімейних конфліктів, впровадження тренінгів та практикумів, використання арт-терапевтичних технік та методу психодрами. На наш погляд, проєктивні методики, які спрямовані на дослідження особистості і мають особливі відмінності від стандартизованих методів, виступають ефективним психодіагностичним інструментом для визначення особливостей поглядів підлітків на сім'ю та забезпечення їм своєчасної соціально-психологічної допомоги та підтримки.

Проблематику формування установок на сімейне життя у підлітків з неблагополучних сімей та шляхи вдосконалення соціально-педагогічної роботи з асоціальними сім'ями висвітлено у публікаціях вітчизняних авторів Л. Єрьоміной, І. Манохіной, Г. Хархан, О. Шевченко, А. Лобанової та інших. Важливість використання проєктивних методик у роботі з підлітками розкрито у працях Л. Бурлачука, В. Моргуна та інших дослідників. Неоднозначність використання проєктивних методик як засобу роботи з асоціальними підлітками у процесі формування їхніх сімейних установок, а також незначна кількість публікацій в обраному нами напрямку, зумовила актуальність нашого дослідження. Таким чином, головною метою статті стало вивчення особливостей формування сімейних установок у підлітків з асоціальних сімей за допомогою проєктивних методик.

Специфічною характеристикою асоціальної сім'ї виступає відтворення сімейного

неблагополуччя, тобто створення деформованих та спотворених міжособистісних стосунків і поведінки, які багаторазово спостерігаються індивідами з дитинства в батьківській родині та сприймаються як норма, і згодом переносяться вже в площину власної сім'ї, стаючи надбанням наступних поколінь (Шевченко, 2015, с. 241).

Вельми важливо для фахівця соціальної роботи пам'ятати, що процес формування сімейних установок має враховувати вікові, статеві, соціальні особливості залучених у нього старших підлітків. Так, І. Манохіна визначає, що особливості підліткового віку дітей з асоціальних сімей визначаються наслідками різновиду депривації – «труднощами у взаєминах з оточенням, звичкою жити за вказівкою інших; порушеннями у сфері самосвідомості, що спричинює відчуття власної неповноцінності, здатність до правопорушень тощо» (Манохіна, 2012, с. 88). Г. Хархан акцентує на тому, що «у підлітків з асоціальних сімей часто спостерігається відсутність безумовної материнської любові, тому в них може бути підвищене почуття тривожності, орієнтація на ворожість соціуму, швидкі зміни настрою, негативний досвід проживання в сімейному середовищі, що породжує внутрішні конфлікти та захисну реакцію у вигляді агресивності, задиркуватості, брутальності, лихослів'я, втрати самоконтролю тощо» (Хархан, 2011, с. 69). Тож процес формування готовності до сімейного життя має сприяти формуванню культури статевого взаємину і оволодіння підлітками конструктивним спілкуванням з представниками протилежної статі.

Проективні методики (лат. *projectio* – викидання вперед) – сукупність методик, спрямованих на дослідження особистості й розроблених у рамках проективного діагностичного підходу (Бурлачук, 2008, с. 334). Поняття проекції для позначення цих методик було вперше використане Л. Франком (1939) і, незважаючи на кількарізові спроби змінити їхню назву, закріпилося і є загальноприйнятим у психодіагностиці.

Виділимо особливі відмінності проективних технік від стандартизованих методів:

- а) особливості стимульного матеріалу;
- б) особливості поставленої перед респондентом задачі;
- в) особливості обробки й інтерпретації результатів.

Відмінною рисою (а) є неоднозначність, невизначеність, мало структурованість стимульного матеріалу, що є необхідною умовою реалізації принципу проекції. У процесі взаємодії особистості зі стимульним матеріалом, відбувається його структурування, у ході якого особистість проектує особливості свого внутрішнього світу: потреби, конфлікти, тривогу тощо.

Стосовно пункту (б), мова йде про відносно неструктуроване завдання, що допускає необмежену різноманітність можливих відповідей. Тестування за допомогою проективних технік – це замасковане тестування, тому що респондент не може вгадати, що саме в його відповіді є предметом інтерпретації експериментатора. Істотною перевагою проективних методик виступає їхня менша схильність до фальсифікації, ніж в опитувальниках, побудованих на відомостях про індивіда.

Пункт (в) можна позначити як недолік, оскільки існує проблема стандартизації проективних технік. Деякі з них не містять математичного апарату для об'єктивної обробки отриманих результатів, не містять норм. Ці методики відрізняються якісним підходом до дослідження особистості, а не кількісним, як психометричні тести. Тому для більш точного дослідження дані, отримані за допомогою проективних методик, варто співвідносити з даними, отриманими за допомогою інших методів (Гузенко, Тодорцева, 2018).

Відповідно до класифікації Е. Соколовой (Соколова, 1987), авторка виділяє сім основних груп проективних методик:

1. Методики доповнення. У таких методиках стимульний матеріал може мати кілька форм:

- а) набір слів-стимулів, коли від респондента потрібно, щоб він назвав слова, які «приходять на розум» у зв'язку з почутим словом (наприклад, асоціативний тест К. Г. Юнга);
- б) набір незакінчених речень або незакінчена розповідь, що вимагає завершення («Незакінчені речення»);
- в) питання, на які необхідно дати певну кількість відповідей («Хто я?»).

2. Методики інтерпретації. Стимульним матеріалом виступає набір картинок, фотографій. Від респондента потрібно, щоб він склав розповідь по запропонованим картинкам (ТАТ,

САТ); відповіді на питання по запропонованим ситуаціям на картинках (тест фрустрації Розенцвейга, тест Р. Жилия); відібрати приємні-неприємні картинки-фотографії (тест Сонді).

3. Методики структурування – респондентам пропонується малоструктурований стимульний матеріал (тлумачення випадкових форм Г. Роршаха).

4. Методики вивчення експресії (аналіз почерку, особливостей мовної поведінки).

5. Методики вивчення продуктів творчості. Предметом інтерпретації є малюнок, що малює респондент («Будинок. Дерево. Людина», «Два будинки», «Малюнок родини», «Піктограма», «Автопортрет», «Картина світу», «Вільний малюнок», «Неіснуюча тварина»).

6. Методики катарсису – мають на увазі здійснення ігрової діяльності в спеціально організованих умовах (проективна гра, психодрама).

7. Методики конструювання – припускають створення з оформлених деталей осмисленого цілого (тест Світу і його модифікації).

Наведемо приклад формування сімейних установок у підлітків з асоціальних сімей за допомогою проективних методик.

Метою експериментального дослідження стало емпіричне вивчення взаємозв'язку між сімейними відносинами та особливостями емоційного здоров'я дітей. Об'єктом дослідження виступили сімейні стосунки, емоційна поведінка, емоційне прийняття та емоційне ставлення дітей, які перебувають у БФ «Жива Надія» м. Одеси. Основна гіпотеза дослідження полягала в тому, що характеристики емоційного самопочуття дітей пов'язані з типом сімейних стосунків. Для досягнення мети нами було обрано дві проективні методики вивчення продуктів творчості: «Дерево з чоловічками» (Д1) та «Будинок-дерево-людина» (Д2).

Розробником тесту «Дерево з чоловічками» є психолог Д. Лампен. За допомогою цього тесту можна не тільки діагностувати проблеми адаптації, але й труднощі, з якими стикається дитина під час взаємодії з членами родини.

Так, дітям було запропоновано листи з готовим зображенням сюжету: дерево і чоловічки, що розташовуються на ньому і під ним. Кожна дитина отримала лист із зображенням дерева та розташованих на ньому чоловічків. Інструкція була надана у такій формі: «Розгляньте це

дерево. Ви бачите на ньому і поруч із ним безліч чоловічків. У кожного з них різний настрій і вони займають різне становище у власній сім'ї. Візьміть червоний фломастер і прикрасьте того чоловічка, який нагадує вам себе, схожий на вас, ваш настрій у родині. Тепер візьміть зелений фломастер і прикрасьте того чоловічка, яким ви хотіли б бути і на чиему місці хотіли би бути у родині».

Проективну методику «Будинок-дерево-людина» було запропоновано Дж. Буком у 1948 році. Отже, дітям підліткового віку було запропоновано намалювати будинок, дерево та людину. Кожна дитина отримала чистий лист та олівці, фломастери. Інструкція була надана у такій формі: «Ви можете обирати будь-які кольори олівців або фломастерів. Я хочу, щоб ви якнайкраще намалювали будинок, дерево та людину. Ви можете малювати будинок, людину та дерево будь-якого типу, який Вам заманеться. Це повністю доведеться вирішити вам. Ви можете прати намальоване скільки завгодно – це не позначиться на вашій оцінці. Ви можете обмірковувати малюнок стільки часу, скільки вам знадобиться. Тільки намагайтеся намалювати якнайкраще». Зазначені методики інтерпретувалися за Т. Зінкевич-Євстигнеєвою, а саме – дослідницька інтерпретація малюнків.

У дослідженні було задіяно 11 дітей різного віку (від 7 до 14 років). Представимо результати у вигляді таблиці 1 нижче.

За результатами діагностики нами було зроблено наступні висновки: майже всі підлітки відчувають труднощі з відкриттям перед оточуючими; діти тривожні, замкнуті та невпевнені; частина дітей відчуває агресивність, хоча агресивність переважно в захисних цілях.

Після дослідження було проведено бесіду з вихователями та психологом БФ «Жива Надія», які вказали на дисгармонійні типи батьківського виховання. Представимо їх у вигляді таблиці 2 нижче.

Розглянемо сутність виявлених типів більш докладно. Так, розширення сфери батьківських почуттів – корінь цього розладу батьківства найчастіше виникає, коли шлюбні відносини між батьками розриваються з будь-якої причини (відсутність подружжя (смерть, розлучення)), або коли стосунки не можуть задовольнити одного з батьків. Основна роль у вихованні – холодний настрій. Зазвичай мати (рідше батько)

Таблиця 1

Результати дослідження за методиками Д1 та Д2

№ Д	Д1	Д2
1	стійкість становища (бажання досягати успіхів, не долаючи труднощі) / мотивація на розваги	брак психологічної теплоти будинку, небажання мати справу з емоційними впливами, незначна тривога в рамках реальності та свідоме прагнення контролювати її
2	відстороненість, замкнутість, тривожність / стомлюваність, загальна слабкість, невеликий запас сил, сором'язливість	почуття відкинутості, ізоляції, знедоленості, бажання відійти від конвенційного суспільства – явна тенденція відмежуватися від оточення
3	кризовий стан, «падіння у прірву» / товариськість, дружня підтримка	конфлікт, суб'єкт може пристосуватися до інтерперсональних відносин, свідомі спроби самоконтролю, пристосування до конвенцій, але водночас є сильні ворожі тенденції
4	установка на подолання перешкод / мотивація на розваги	сильна потреба до тепла ззовні чи прагнення демонструвати доступність, небажання впускати у своє «Я», почуття невідповідності, неадекватності та нерішучості у соціальних ситуаціях
5	установка на подолання перешкод / товариськість, дружню підтримку	фіксація на фантазіях як джерелі задоволень, тривога, посилено захисна (з недовірливістю) установка
6	відстороненість, замкнутість, тривожність / товариськість, дружня підтримка	передчуття (загроза) катастрофи, свідоме прагнення зберегти контроль
7	комфортний стан, нормальна адаптація / мотивація на розваги	пошук задоволення насамперед у фантазіях і має меншу кількість контактів з реальністю, ніж бажано
8	кризовий стан, «падіння у прірву» / товариськість, дружня підтримка	намагається витіснити конфліктні тенденції, відчуває труднощі, тривогу
9	стійкість становища (бажання досягати успіхів, не долаючи труднощі) / мотивація на розваги	зменшена доступність, що супроводжується потребою більш адекватної соціалізації, спроба замаскувати бажання бути самотнім, що поєднується з поверхневою дружелюбністю
10	установка на подолання перешкод / товариськість, дружню підтримку	ворожість, відчуженість, прірва між реальним життям і життям у фантазіях
11	установка на подолання перешкод / товариськість, дружня підтримка	ворожість, недовірливість, скритність, захисні тенденції, почуття нестачі емоційної теплоти у родині

Таблиця 2

Дисгармонійні типи батьківського виховання

Тип	№ Д
розширення сфери батьківських почуттів	6, 8, 10
нестійкість іміджу виховання	3, 5, 9
нерозвиненість батьківських почуттів	1, 2, 4, 7, 11

сподівається, що дитина для неї більше, ніж просто дитина, не усвідомлюючи цього. Батьки сподіваються, що вона зможе задовольнити хоча б частину потреб (взаємовиключних почуттів, частину еротичних потреб), які звичайна сім'я повинна задовольнити під час шлюбних відносин. Відносини з дитиною стають особливими і важливими для батька. Матері часто уникають повторного виходу заміж і жадають «всіх почуттів» і «всієї любові» до своїх дітей. Ця психологічна установка побічно проявляється у твердженнях, що їй потрібен лише син або донька, та характерному протиставленні ідеалізованих стосунків із дитиною, що не задовольняють стосунки з чоловіком. Іноді ці мами розуміють, що заздрять друзям свого сина або доньки, але частіше будуть висловлювати це у вигляді незліченної критики.

У деяких батьків «нестійкий» стиль виховання. Це свідчить про кардинальну зміну стилю, від дуже суворого стилю виховання до вільного стилю, навпаки, від високого ступеня уваги до дітей до емоційного неприйняття. При цьому, як правило, батьки зазвичай визнають значні коливання у зростанні своїх дітей, але недооцінюють діапазон цих коливань (частоту цих коливань).

Наявно «дискордантне» виховання. Такі нерозвинені батьківські стосунки, формують бар'єри: надмірний захист, емоційне заперечення, «підвищена моральна відповідальність», зловживання. Виховання стає достатнім лише тоді, коли батьки керуються достатньо сильними мотиваціями: почуттям відповідальності, співчуття, любов'ю до дітей, потребою «реалізуватися» у дітях, «продовжитись». Батьки

дітей з розладами особистості часто виявляють емоційну слабкість і недорозвинення. При цьому вони не завжди усвідомлюють це явище. Зовні це проявляється як небажання мати справу з дітьми, нетерпимість до свого суспільства, поверхнева зацікавленість їх справами. Причиною нерозвиненості батьківських стосунків може бути те, що батьки копіюють власних батьків, якщо вони у дитинстві не відчували батьківського тепла. Таким чином, емоційне невдоволення дітей пов'язане переважно з захисною поведінкою та неприйняттям батьків.

У разі емоційної нестійкості, як умовного нормативного, зразкового та захисного типу емоційної поведінки, ці діти виявляють емоційне прийняття своїх близьких. Дослідження показало, що емоційне здоров'я дітей найбільш проявляється в найкращому емоційному контакті з батьками. Визначені нами параметри емоційного самопочуття, а саме емоційна поведінка дітей, емоційні установки дітей у сім'ї та емоційне прийняття батьками, пов'язані з типом сімейного виховання та емоційних установок, що цілком підтвердило гіпотезу нашого дослідження.

Також ми визначили, що існують суттєві відмінності типів сімей у досліджуваних: у відсутності вимог/відповідальності в сім'ї, домінуванні дитячих якостей, недостатній захищеності та проєкції власних поганих якостей на дітей. Захисна поведінка проявляється як надмірні вимоги/заборони, розширення кола почуттів батьків. На нашу думку, найкращий емоційний контакт між батьками та дітьми принесе емоційне здоров'я, а надмірне зосередження на дітях – емоційний дистрес.

Підсумовуючи можемо зазначити, що для підлітків з асоціальних сімей існує реальна загроза психічних розладів, зневіри та розчарування, тому важливо розвивати та удосконалювати соціальну роботу щодо формування в них сімейних установок та закріплення сімейних цінностей для створення майбутньої психологічно здорової родини. Перспективи досліджень у цьому напрямку вбачаємо у подальшому впровадженні проєктивних методик різних груп у процесі формування сімейних установок у студентської молоді з асоціальних сімей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шевченко О.В. Сімейне неблагополуччя та його наслідки: кримінологічний аспект. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2(10). С. 238–247.
2. Манохіна І.В. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: навчальний посібник. Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 88. 2012. 276 с.
3. Хархан Г.Д. Підготовка дітей-сиріт в умовах інтернатного закладу до сімейного життя: дис. ... канд. пед. Наук : 13.00.05. Луганськ, 2011. 300 с.
4. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 688 с.
5. Соколова Е.Т. Проективные методы исследования личности. Москва : Изд-во МГУ, 1987. 164 с.
6. Психологічна діагностика: навч.-метод. посібн. 2-е вид., доп. / В. А. Гузенко, Ю. В. Тодорцева. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2018. 268 с.
7. Технологія роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді: методичний посібник / С.В. Толстоухова, О.О. Яременко, О.В. Вакуленко та ін. Київ : ДЦССМ, Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. 88 с.
8. Формування сімейних цінностей в учнів загальноосвітніх навчальних закладів: посібник/ Л.В. Гончар, І.М. Мачуська, К.М. Павлицька, А.В. Хижняк ; за заг. ред. Л.В. Гончар. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 176 с.
9. Єрєм'яна Л.Є. Формування готовності вихованців інтернатних закладів до сімейного життя: теоретичний аналіз соціально-педагогічних умов. *Науковий вісник МДПУ. Педагогіка: Вид-во «Мелітопольський педагогічний університет імені Богдана Хмельницького»*. Мелітополь, 2015. С. 213–218.
10. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.
11. Психодіагностика особистості підлітка: Навчальний посібник із психологічної практики для студентів педагогічних і психологічних спеціальностей / За ред. О.Д. Кравченко, В.Ф. Моргуна. Полтава, 2008. 118 с.

REFERENCES:

1. Shevchenko, O.V. (2015). Simeine neblahopoluchchia ta yoho naslidky: kryminolohichniy aspekt. [Family unhappiness and its consequences: criminological aspect]. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*. № 2, 238–247. [in Ukrainian].

2. Manokhina, I.V. (2012). *Sotsialno-pedahohichna robota z ditmy-syrotamy ta ditmy, pozbavlenymy batkivskoho pikluvannya: navchalnyi posibnyk. [Socio-pedagogical work with orphans and children deprived of parental care: Tutorial].* Dnipropetrovsk : Dnipropetrovskiy universytet imeni Alfreda Nobelia [in Ukrainian].
3. Kharkhan, H.D. (2011). *Pidhotovka ditei-syrit v umovakh internatnoho zakladu do simeinoho zhyttia. [Preparation of orphans in a boarding school for family life]. Extended abstract of candidate's thesis. [in Ukrainian].*
4. Burlachuk, L.F. (2008). *Slovar-spravochnyk po psykodyahnostyke. [Dictionary of psychodiagnostics].* Saint-Petersburg: Pyter [in Russian].
5. Sokolova, E.T. (1987). *Proektyvnye metody yssledovanyia lychnosti. [Projective methods of personality research].* Moscow : Yzd-vo MHU. [in Russian].
6. Huzenko, V.A., Todortseva, Yu.V. (2018). *Psykholohichna diahnozyka [Psychological diagnosis].* Odesa: vydavets Bukaiev Vadym Viktorovych [in Ukrainian].
7. Tolstoukhova, S.V., Yaremenko, O.O. & Vakulenko, O.V. (2003). *Tekhnolohiia roboty z riznymi katehoriiami kliientiv tsestriv sotsialnykh sluzhb dlia molodi [Technology of work with different categories of clients of centers of social services for youth].* Kyiv : DTsSSM, Derzhavnyi in-t problem simi ta molodi. [in Ukrainian].
8. Honchar, L.V., Machuska, I.M., Pavytska, K.M. & Khyzhniak, A.V. (2016). *Formuvannia simeinykh tsinnosti v uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Formation of family values in students of secondary schools].* Kharkiv: «Drukarnia Madryd» [in Ukrainian].
9. Yeromina, L.Ye. (2015). *Formuvannia hotovnosti vykhovantsiv internatnykh zakladiv do simeinoho zhyttia: teoretychnyi analiz sotsialno-pedahohichnykh umov. [Formation of readiness of boarding school pupils for family life: theoretical analysis of social and pedagogical conditions]. Scientific Bulletin of the Moscow State Pedagogical University. Pedagogy: Melitopol Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky. Melitopol, 213–218 [in Ukrainian].*
10. Lobanova, A.S., Kalashnikova, L.V. (2017). *Robota z pidlitkamy-deviantamy: sotsiolohichni ta psykholohichni aspekty: pidruchnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv. [Working with deviant adolescents: sociological and psychological aspects: a textbook for students of higher education].* Kyiv: Vyd-vo «Karavela» [in Ukrainian].
11. Kravchenko O.D., Morhuna V.F. (Ed.). (2008). *Psykhodiahnozyka osobystosti pidlitka: navchalnyi posibnyk iz psykholohichnoi praktyky dlia studentiv pedahohichnykh i psykholohichnykh spetsialnosti. [Psychodiagnostics of the adolescent's personality: a textbook on psychological practice for students of pedagogical and psychological specialties].* Poltava [in Ukrainian].

УДК 37.013.42

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.3>

Григорій ГРИГОРЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методик викладання спортивно-педагогічних дисциплін, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», вул. Генерала Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька область, Україна, 84122

ORCID: 0000-0002-9710-0790

Дарина ГРИГОРЕНКО

асистент кафедри методик викладання спортивно-педагогічних дисциплін, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», вул. Генерала Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька область, Україна, 84122

ORCID: 0000-0002-1470-3351

Бібліографічний опис статті: Григоренко, Г., Григоренко, Д. (2022). Психолого-педагогічний та соціальний супровід пізнавально-оздоровчої діяльності учнів. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 16–21, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.3>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ПІЗНАВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Стаття носить аналітичний характер. Метою дослідження є теоретичний аналіз психолого-педагогічного та соціального супроводу пізнавально-оздоровчої діяльності учнів закладів загальної середньої освіти. Зазначається, що соціальний, психолого-педагогічний супровід пізнавально-оздоровчої діяльності учнів представляє собою систему загальної практики педагогів. Вона впливає на створення оптимальних соціальних, психоемоційних, духовно-соматичних умов допомоги учням у вирішенні їх особистісних проблем, пов'язаних з індивідуальним соціальним розвитком, психічним, соматичним і духовним здоров'ям, успішною пізнавально-оздоровчою діяльністю, ефективною діловою та міжособистісною комунікацією, з соціально-життєвим самовизначенням, особистісною ідентифікацією учня, як здоров'ятворчої особистості. Звертається увага на ефективне використання сучасних інноваційних технологій, активних методів пізнавальної, виховної, оздоровчої, здоров'ятворчої діяльності учнів, а саме: на теоретико-пізнавальну, дослідницьку діяльність; дискусії; персоніфіковану рефлексивну діяльність; інтерактивні форми діяльності. Структура психолого-педагогічного та соціального супроводу пізнавально-оздоровчої діяльності учнів в умовах освітньо-виховного процесу забезпечила визначення професійних функцій педагога (діагностична, прогностична, проєктивна, організаційно-інформаційна, контрольна-оцінна та корекційно-мотиваційна функції). Позитивний результат означений супровід учнів мав за рахунок його властивостей (інформативність, операційність, дозованість впливу педагогічних чинників) та через оперативний зворотний зв'язок в системах «учень – педагог», «учень – учень», «учень – колектив класу», «педагог – колектив класу», на основі яких вчитель вдосконалює та оптимізує супровід діяльності учнів. Автори зазначають, що реалізація вчителем своїх професійних функцій в процесі супроводу освітньо-виховної, фізкультурно-оздоровчої діяльності учнів забезпечує формування у них впевненості у собі та адекватної самооцінки; створення комфортного психоемоційного стану та психоемоційної саморегуляції; задоволення від спілкування та суспільної діяльності; усвідомленої мотивації досягнення позитивної «Я» – концепції як ціннісного аспекту здоров'я кожного учня.

Ключові слова: пізнавально-оздоровча діяльність, психолого-педагогічний та соціальний супровід, педагогічні технології, функції педагога.

Нригорію HRYHORENKO

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Teaching Methods of Sport-Pedagogical Disciplines, SHEI «Donbass State Pedagogical University», Sloviansk, Ukraine, 84122

ORCID: 0000-0002-9710-0790

Дарина HRYHORENKO

Assistant at the Department of Teaching Methods of Sport-Pedagogical Disciplines, SHEI «Donbass State Pedagogical University», Sloviansk, Ukraine, 84122

ORCID: 0000-0002-1470-3351

To cite this article: Hryhorenko, H., Hryhorenko, D. (2022). Psykhologo-pedahohichnyi ta sotsialnyi suprovid piznavalno-ozdorovchoi diyalnosti uchniv [Psychological-pedagogical and social support of cognitive-health activity of students]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 16–21, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.3>

PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL AND SOCIAL SUPPORT OF COGNITIVE-HEALTH ACTIVITY OF STUDENTS

The article is analytical. The purpose of the study is the theoretical analysis of psychological and pedagogical and social support of cognitive and health activities of students of general secondary education institutions. It is noted that social, psychological and pedagogical support of cognitive-health activity of students is a system of general practitioners of teachers. It affects the creation of optimal social, psycho-emotional, spiritual-somatic conditions for students assistance in solving their personal problems associated with individual social development, mental, somatic and spiritual health, successful cognitive-health activities, effective business and interpersonal communication, with socio-vital self-determination, personal identification of the student, as a healthcare personality. Attention is drawn to the effective use of modern innovative technologies, active methods of cognitive, educational, health, health activity of students, namely: on theoretical-cognitive, research activity; discussions; personified reflexive activity; interactive forms of activity. The structure of psychological and pedagogical and social support of the cognitive-health activity of students in the conditions of educational and educational process ensured the definition of professional functions of the teacher (diagnostic, prognostic, projection, organizational and informational, control and evaluation functions). The positive result is the accompaniment of students had due to its properties (informativity, operations, the intensity of the influence of pedagogical factors) and through the operational feedback in the system "student – pedagogue", "student – student", "student – class", "pedagogue – collective class", on the basis of which the teacher improves and optimizes the accompanying activity of students. The authors note that the implementation of the teacher of its professional functions in the process of supporting educational and health activities of students provides the formation of self-confidence and adequate self-esteem; creation of a comfortable psycho-emotional state and psycho-emotional self-regulation; satisfaction with communication and public activity; A conscious motivation of achieving a positive "I" – concept as a value aspect of each student.

Key words: cognitive-health activity, psychological and pedagogical and social support, pedagogical technologies, functions of the teacher.

Актуальність проблеми. Основним пріоритетом розвитку сучасної освіти країни має стати забезпечення необхідного психолого-педагогічного та соціального супроводу особистості дитини, який цілеспрямовано впливає на її інтелектуальний, психофізичний розвиток, моральні, духовні цінності, які б забезпечували формування її індивідуального життєвого досвіду, суспільної самореалізації; він потребує інноваційних розробок та їх впровадження у сфері освіти, соціальної роботи, провідною ідеєю яких є гуманізація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальний супровід, як зазначають М. Галагузова, І.Зверева, Н.Зимівець, А.Капська, Г. Лактіонова, І. Липський, С.Омельченко, С.Харченко та інші вчені, передбачає створення необхідних соціальних та психолого-педагогічних умов життєдіяльності особистості, допомоги, надання їй відповідних послуг. Соціальний, психолого-педагогічний супровід освітньої, пізнавально-оздоровчої діяльності учнів є базовим деонтологічним принципом гуманістичної системи освіти. Він відображає конструктивні особливості нової парадигми розвитку загаль-

ноосвітньої школи як здоров'язрозвиваючої соціально-педагогічної структури відкритого типу системи соціальної роботи (Григоренко, 2010). Їх продуктивність детермінує педагогічна майстерність вчителя, його деонтологічне мислення, тобто, «здатність педагога аналізувати свої вчинки і вчинки інших учасників педагогічного процесу, розкривати їхні мотиви, прогнозувати поведінку в можливих ситуаціях» (Шевченко, 2018, с.126).

Аналіз наукових досліджень з вищезначеної соціально-педагогічної проблеми доводить, що деонтологічно структурований супровід освітньо-виховної діяльності учнівської молоді є потужним чинником їх соціалізації, формування особистості, здатної до соціально-ціннісного самовизначення й суспільної самореалізації. О.Беспалько, Р.Вайнола, Г. Григоренко, А.Капська, І. Липський, О.Паскаль, В.Поліщук, С.Омельченко, М.Роганова, С.Харченко визначають, що соціальний, педагогічний, психологічний та морально-етичний супровід навчально-виховної діяльності учнів потребує деонтологічної технологізації, особливо, в процесі їх здоров'ятворчої практики, яка повинна

системно спрямовуватися на розвиток життєвих компетентностей.

Мета дослідження полягає в теоретичному аналізі психолого-педагогічного та соціального супроводу пізнавально-оздоровчої діяльності учнів закладів загальної середньої освіти. Ефективності означеного дослідження в галузі сучасної педагогіки та соціальної роботи сприяло використання теоретичних і емпіричних методів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психолого-педагогічний та соціальний супровід діяльності учнів ми практично реалізували як виховну систему, що забезпечувала гарантований результат діяльності педагога, спрямованої на оперативну та превентивну допомогу учням у вирішенні життєвих завдань, ситуацій, особистісних проблем, пов'язаних з їх психосоматичним здоров'ям, психомоторними можливостями (Харченко, 2006; Омельченко, Пристинський, 2014; Григоренко, 2016).

Поняття «соціальний, психолого-педагогічний супровід пізнавально-оздоровчої діяльності учнів» ми розглядаємо як систему загальної практики педагогів, що цілеспрямовано впливає на створення оптимальних соціальних, психоемоційних, духовно-соматичних умов превентивної та оперативної допомоги учням у вирішенні їх особистісних проблем, пов'язаних з індивідуальним соціальним розвитком, психічним, соматичним і духовним здоров'ям, успішною пізнавально-оздоровчою діяльністю, ефективною діловою та міжособистісною комунікацією, з соціально-життєвим самовизначенням, особистісною ідентифікацією учня, як здоров'ятворчої особистості.

Психолого-педагогічний та соціальний супровід пізнавально-оздоровчої спрямованості в разі проблемно-пошукової діяльності учнів характеризується тим, що педагог в умовах позитивної психоемоційної атмосфери занять реалізує: – пізнавально-оздоровчий батл учнів, що спрямований на вирішення суперечностей між новими фактами, інформацією в галузі здоров'ятворчої діяльності; – актуальність наявних знань учнів, їх здоров'ятворчий досвід; – спонукання кожного учня на рівні мікрогруп, колективу класу до порівняння, зіставлення фактів, явищ, дій, результатів пізнавально-оздоровчої діяльності людини та їх узагальнення на рівні інноваційних шляхів осо-

бистісного використання; – максимальне використання міжгалузевої та міждисциплінарної дивергентної аргументації щодо розвиваючих, зберігаючих здоров'я процесів, формування культури здоров'я тощо.

Структура психолого-педагогічного та соціального супроводу пізнавально-оздоровчої діяльності учнів забезпечила ефективне використання педагогом активних методів пізнавальної, виховної, оздоровчої діяльності учнів: теоретико-пізнавальну, дослідницьку діяльність; інтерактивні форми діяльності; дискусії; персоналізовану рефлексивну діяльність. Практично доведено, що у процесі психолого-педагогічного й соціального супроводу найбільш ефективними для використання є: імітаційні вправи; ділова гра; методи вітагенного навчання в аспекті «досвід життя→життєвий досвід»; обговорення у загальному колі проблемних питань: ситуація-проблема, ситуація-оцінка, ситуація-вправа; «Мозковий штурм», «Дерево асоціацій», «Мапа думок (рішень)», «Знайди альтернативу», «Круглий стіл»; моделювання життєвих ситуацій та поведінки у певних умовах; підготовка творчих звітів, рефератів, презентацій, дискусій, відео сюжетів, міні проектів, словників; розробка здоров'ярозвиваючих фізкультурних комплексів тощо.

Використання різноманітних педагогічних технологій із вирішення творчих завдань характеризується тим, що педагог в передбачуваних ним психоемоційних умовах використовує дивергентні карти, де завдання мають не одну, а багато правильних відповідей. Учні необхідно вдатися до пошуку комплексних відповідей на різні питання і аргументації здоров'ятворчої діяльності людини, при цьому педагог: – демонструє впевненість і віру в творчі можливості вихованців, надію на позитивні результати їх творчої діяльності; – енергійно актуалізує знання кожного з них на рівні міжгалузевих та міждисциплінарних зв'язків; – наполягає на корегуванні й вдосконаленні їх саногенного мислення, життєвого досвіду, культури здоров'я з акцентом, що це є оригінальна духовно-соматична цінність особистості; – віддає належну увагу працьовитості, здібностям, наполегливості кожного учня використовуючи позитивні вербальні мотиватори-стимули до пізнавально-оздоровчої діяльності (Григоренко, 2016).

Використання здоров'язрозвиваючих ігрових ситуацій, пізнавально-оздоровчих ігор передбачає включення наступних психолого-педагогічних дій супроводу з боку вчителя: – оригінальний і емоційно збагачений підхід до моделювання діяльності учнів; – реалізація індивідуальних особливостей учнів в сценарії гри (правила, умови, регламент, критерії визначення результату); – підтримка, визнання творчих здібностей вихованців, стимулювання, співпраця, співпереживання; – спонукання учнів до колективної, командної, партнерської взаємодії, співпраці, взаємодопомоги, здоров'ятворчої емпатії; – створення позитивного психоемоційного клімату та ситуації успіху; – оцінка помилок учнів з позиції «життєвий досвід – син помилок гірких».

Використання прийомів роботи учнів з інформаційними джерелами (науково-популярна, друкована, періодична література, мережа Internet ресурсів тощо) в галузі формування психосоматичного здоров'я, здорового способу життя, культури здоров'я людини характеризувало означений супровід тим, що педагог в умовах позитивної психоемоційної атмосфери реалізує: – спонукання учнів до самостійного пошуку інформації в галузі особистісно орієнтованого формування здорового способу життя, здоров'я, структурування сучасних виховних технологій розвитку, удосконалення психосоматичного здоров'я, здоров'ятворчого світогляду людини, виховання саногенного мислення щодо здорового способу життя, подолання шкідливих звичок, розвитку та збереження репродуктивного здоров'я молодшої людини, культури статевих відносин; – формування переконань відносно необхідності мати кожному учню індивідуально складений тезаурус здоров'ятворчості як понятійно-категоріальну основу його саногенного мислення, світогляду; – формування науково-дослідницьких здібностей та духовно-соматичної рефлексії шляхом підготовки учнями звітів, рефератів, міні-проектів, презентацій, відеосюжетів з проблем збереження та вдосконалення здоров'я.

Таким чином, викладені структуровані закономірності ефективної реалізації психолого-педагогічного й соціального супроводу пізнавально-оздоровчої діяльності учнів дозволили нам визначити і систематизувати низку професійних функцій педагогів, на засадах яких

вони цілеспрямовано реалізовували виховний потенціал: – *діагностична функція* вчителя спрямовується на вивчення індивідуальних особливостей учнів, які підлягають означеному супроводу (вік, стать, стан психосоматичного здоров'я, психомоторних можливостей, тип вищої нервової діяльності, темперамент, рівень сформованості особистісної культури здоров'я, особливості характеру учня тощо); – *прогностична функція* педагога полягає у передбаченні та плануванні результатів, педагогічного інструментарію супроводу учнів, що є підґрунтям інноваційного підходу до його реалізації в освітньо-оздоровчому середовищі школи, особистісно орієнтованому формуванні культури здоров'я школярів; – *проективна функція* забезпечує педагогу здатність до інноваційного використання, удосконалення виховних технологій психолого-педагогічного та соціального супроводу учнів, системного формування особистісної педагогічної майстерності, реалізації здібностей вчителя-новатора, порадирика, помічника, партнера; – *організаційно-інформаційна функція* полягає у залученні учнів до системної пізнавально-оздоровчої діяльності, забезпеченні їх інформацією, що необхідна для ефективної реалізації їх супроводу в різних структурних компонентах освітньо-оздоровчого середовища школи; – *контрольно-оцінна та корекційно-мотиваційна функція* педагога полягає у створенні виховних умов, які необхідні для виникнення практичних, духовних, здоров'ятворчих стимулів, мотивів, інтересів, потреб до особистісно орієнтованого формування у учнів культури здоров'я людини; – *аналітична функція* педагога в умовах супроводу учнів полягає у дослідженні результатів його реалізації з метою удосконалення, модернізації, оптимізації.

Результатом аналітичної функції педагога є оптимальна реалізація системи управління діяльністю учнів в умовах означеного супроводу, який використовується як виховна технологія формування у школярів «Образу Я», який включає знання відносно самого себе з різним рівнем усвідомлення, диференціації, узагальнення, теоретичної і практичної цінності людини. Аналітична функція педагога в цій виховній системі забезпечує підготовку свідомості учнів до динаміки актуалізації і зміни позицій, намірів, дій, вчинків в процесі

реалізації супроводу пізнавально-оздоровчої діяльності в залежності від особливостей взаємодії, співтворчості всіх суб'єктів освітнього процесу.

Досягався позитивний ефект супроводу учнів за рахунок таких його властивостей, як: інформативність, операційність, дозованість впливу педагогічних чинників (індивідуальний темп, доступність, оперативне засвоєння, практичне використання, усвідомлення духовно-ціннісного значення здоров'ятворчих навантажень) та оперативний зворотній зв'язок в системах «учень – педагог», «учень – учень», «учень – колектив класу», «педагог – колектив класу», на основі яких вчитель оптимізує супровід пізнавально-оздоровчої діяльності учнів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В процесі проведеного дослідження встановлено, що соціальний, психолого-педагогічний супровід в процесі освітньо-виховної, фізкультурно-оздоровчої діяльності учнів забезпечує формування:

– впевненості у своїх психомоторних, інтелектуальних можливостях; – адекватної самооцінки; – комфортного психоемоційного стану; – радості і задоволення від спілкування та своєї діяльності; – усвідомленої конкурентоспроможності; – знань і умінь особистісної психоемоційної саморегуляції та нервово-м'язової релаксації; – мотивації досягнення, індивідуальної позитивної Я-концепції особистості кожного учня. Структура психолого-педагогічного та соціального супроводу пізнавально-оздоровчої діяльності учнів є локусом найвищого рівня відображення змісту, педагогічних і фізкультурно-оздоровчих, виховних цінностей, інтерактивних, дидактичних технологій гарантованого формування у них культури здоров'я як соціально-суспільної цінності. Подальші перспективи дослідження вбачаємо у вивченні та розробці рекомендацій щодо наповнення супроводу оздоровчими технологіями, які спрямовані на соціалізацію учнів з особливими освітніми потребами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навчальний посібник. Київ : Логос, 2003. 134 с.
2. Григоренко В.Г. Педагогічні технології особистісно орієнтованого формування у учнів загальноосвітньої школи культури здоров'я: теорія та практика / за ред. В.Г. Григоренка, С.О. Омельченко. Слов'янськ : Вид-во СДПУ, 2010. 346 с.
3. Григоренко Г.В. Здоров'ятворча компетентність підлітків та умови її формування в соціально-педагогічній діяльності загальноосвітнього навчального закладу : монографія. Слов'янськ : вид-во Б.І. Маторіна, 2016. 315 с.
4. Капська А.Й., Пеша І.В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 232 с.
5. Методичні аспекти соціально-педагогічної діяльності: колективна монографія / за заг. ред. Л.О. Данильчук, І.Ф. Лизун. Хмельницький : ФОП Цюпак А.А., 2017. 352 с.
6. Омельченко С.О., Пристинський В.М. Соціалізація дітей і підлітків засобами освітньо-виховної оздоровчої роботи : навчально-методичний посібник . Слов'янськ : вид-во ДВНЗ «ДДПУ», 2014. 208 с.
7. Теоретико-методологічні засади процесу соціалізації дітей та учнівської молоді в сучасному освітньому просторі : методичні рекомендації. Херсон, 2013. 48 с.
8. Харченко С.Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика. Луганськ, 2006. 320 с.
9. Шевців З.М. Основи соціально-педагогічної діяльності: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 248 с.
10. Шевченко Ю.М. Педагогічна деонтологія : навчально-методичний. Мелітополь : Видавничо-поліграфічний центр «Люкс», 2018. 130 с.

REFERENCES:

1. Bezpalko O.V. (2003). *Sotsialna pedahohika v skhemakh i tablyttsyakh [Social pedagogy in schemes and tables]*. Kyiv : Lohos, 134 s. [in Ukrainian].
2. Hryhorenko V.H. (2010). *Pedahohichni tekhnolohii osobystisno oriietovanoho formuvannia u uchniv zahalnoosvitnoi shkoly kultury zdorovia: teoriia ta praktyka [Pedagogical technologies of personally oriented formation of a culture of health in pupils of a comprehensive general school: theory and practice]* Hryhorenko V.H., Omelchenko S.O. (Ed.). Sloviansk : Vyd-vo SDPU, 346 s. [in Ukrainian].
3. Hryhorenko H.V. (2016). *Zdoroviatvorcha kompetentnist pidlitkiv ta umovy yii formuvannia v sotsialno-pedahohichnii diialnosti zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Health-saving competence of adolescents and the conditions*

of its formation in the socio-pedagogical activity of a general educational institution]. Sloviansk : Vyd-vo B.I. Matorina, 315 s. [in Ukrainian].

4. Kapska A.I., Piesha I.V. (2012). *Sotsialnyi suprovid riznykh katehorii simej ta ditej [Social support for different categories of families and children].* Kyiv : Tsentр uchbovoi literatury, 232 s. [in Ukrainian].

5. Danylchuk L.O., Lyzun I.F. (2017). (Ed.). *Metodychni aspekty sotsialno-pedahohichnoyi diyalnosti [Methodical aspects of socio-pedagogical activity].* Khmelnytskyy : FOP Tsyupak A.A. [in Ukrainian].

6. Omelchenko S.O., Prystynskyi V.M. (2014) *Sotsializatsiya ditej i pidlitkiv zasobamy osvithno-vykhovnoyi ozdoro-vchoyi roboty [Socialization of children and adolescents by means of educational and educational work].* Sloviansk : vyd-vo DVNZ «DDPU» [in Ukrainian].

7. Teoretyko-metodolohichni zasady protsesu sotsializatsiyi ditej ta uchnivskoyi molodi v suchasnomu osvithnomu prostori [Theoretical and methodological principles of the process of socialization of children and students in modern educational space] (2013). Kherson [in Ukrainian].

8. Kharchenko S.Ya. (2006). *Sotsializatsiya ditej ta molodi v protsesi sotsialno-pedahohichnoyi diyalnosti [Socialization of children and young people in the process of socio-pedagogical activity].* Luhansk. [in Ukrainian]

9. Shevtsiv Z.M. (2012) *Osnovy sotsialno-pedahohichnoyi diyalnosti [Fundamentals of socio-pedagogical activity].* Kyiv : Tsentр uchbovoyi literatury [in Ukrainian].

10. Shevchenko Yu.M. (2018) *Pedahohichna deontolohiya [Pedagogical deontology].* Melitopol : Vydavnycho-poli-hrafichnyy tsentr «Lyuks» [in Ukrainian].

УДК 37.013.42 : 316.613.434-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.4>

Лідія ГУЦУЛЯК

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська область, Україна, 08400

ORCID: 0000-0003-2490-3514

Бібліографічний опис статті: Гуцуляк, Л. (2022). Профілактика агресивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти: теоретичний аспект. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 22–28, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.4>

**ПРОФІЛАКТИКА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті проаналізовано особливості профілактики агресивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти. Під агресивною поведінкою автор розуміє дії, що мають на меті заподіяння моральної або фізичної шкоди іншим, а саме – це поведінка, яка орієнтована на нанесення образи, або шкоди іншій людині чи предмету. Вказано, що профілактика агресивної поведінки – це система заходів, спрямованих на виявлення і попередження агресивної поведінки. Зазначено, що необхідною умовою профілактичної роботи з підлітками, які проявляють агресивну поведінку є залучення до вирішення проблеми різних фахівців: класного керівника, соціального педагога, психолога, інспектора у справах неповнолітніх. Наголошено, що профілактика агресивної поведінки учнів є важливою умовою побудови конструктивного освітнього процесу, який повинен реалізуватися системно і комплексно. Автором зазначено, що існує первинна, вторинна і третинна профілактика агресивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти. Первинна профілактика включає в себе формування сприятливого мікроклімату в учнівському середовищі, адже саме комфортне середовище є підставою для конструктивного спілкування. Вторинна профілактика націлена на детальний розгляд питань профілактики агресивної поведінки підлітків в середовищі однолітків, ознайомлення учнів з даним поняттям, його структурою і наслідками. Третинна профілактика являє собою індивідуальну роботу з підлітками, що демонструють агресивність. Загалом, профілактична робота у закладі загальної середньої освіти націлена на надання підліткам можливості задовольнити свої інтереси, реалізувати свої потреби, проявити свої здібності, оцінити самого себе, бути оціненим іншими в ході роботи і, нарешті, спробувати знайти оптимальний варіант взаємин з однолітками і вчителями та вибрати прийнятну форму поведінки.

Ключові слова: підлітки, агресивна поведінка, профілактика, заклад загальної середньої освіти.

Lidiia HUTSULIAK

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 30 Sukhomlynskoho str., Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08400

ORCID: 0000-0003-2490-3514

To cite this article: Hutsuliak, L. (2022). Profilaktyka ahresyvnoi povedinky pidlitkiv u zakladakh zahalnoi serednoi osvity: teoretychnyi aspekt [Prevention of aggressive behavior of teenagers in institutions of general secondary education: a theoretical aspect]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 22–28, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.4>

**PREVENTION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR OF TEENAGERS IN INSTITUTIONS
OF GENERAL SECONDARY EDUCATION: A THEORETICAL ASPECT**

In the article analyzed the features of prevention of aggressive behavior of teenagers in institutions of general secondary education. By aggressive behavior, the author understands actions aimed at causing moral or physical harm to others, namely – behavior that is aimed at insulting or harming another person or object. It is stated, that the prevention of aggressive behavior is a system of measures aimed at detecting and preventing aggressive behavior. It is noted, that a necessary condition for preventive work with teenagers who exhibit aggressive behavior is the involvement of various specialists in solving the problem: class teacher, social pedagogue, psychologist, inspector for juvenile affairs. It is emphasized, that the prevention of aggressive behavior of pupils is an important condition for building a constructive

educational process, which should be implemented systematically and comprehensively. The author notes, that there is primary, secondary and tertiary prevention of aggressive behavior of teenagers in institutions of general secondary education. Primary prevention includes the formation of a favorable microclimate in the pupils environment, because the comfortable environment is the basis for constructive communication. Secondary prevention is aimed at a detailed consideration of the prevention of aggressive behavior of teenagers among peers, acquainting pupils with this concept, its structure and consequences. Tertiary prevention is an individual work with adolescents who show aggression. In general, prevention work in institutions of general secondary education aims to give teenagers the opportunity to satisfy their interests, realize their needs, show their abilities, evaluate themselves, be appreciated by others in the course of work and finally try to find the best relationship with peers and teachers and choose acceptable form of behavior.

Key words: teenagers, aggressive behavior, prevention, institutions of general secondary education.

Актуальність проблеми. Невизначена і напружена соціальна, економічна і екологічна ситуація, що склалася в наш час, сприяє зростанню агресивних проявів, особливо в підлітковому середовищі.

На підлітків впливає велика кількість внутрішніх і зовнішніх чинників. Далеко не всі діти можуть контролювати свої вчинки. Зіткнення дитини зі світом інших дітей, а також світом дорослих і різноманітними явищами життя далеко не завжди відбувається безболісно. Часто при цьому у неповнолітнього відбувається руйнування багатьох уявлень, установок, зміна бажань і звичок, недовіра до інших. На зміну одним почуттям приходять інші, які можуть носити і патологічний характер. У дитини формуються внутрішні погляди, ворожі по відношенню до інших. Така дитина вважає агресивну поведінку прийнятною, вона не має в своїй поведінці іншого, позитивного досвіду.

Ситуація зростання агресивної поведінки підлітків зачіпає, з одного боку, суспільство загалом, з іншого, – викликає занепокоєння в освітян і батьків. Тому можна з упевненістю сказати, що проблема підліткової агресії є однією з найактуальніших у сучасній науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі існує велика кількість різноманітних розвідок, присвячених аналізу проблеми агресивної поведінки та її профілактики серед дітей та підлітків. Зокрема, агресію на теоретичному і прикладному рівнях розглядали у своїх працях такі зарубіжні вчені: Р. Ардрі, А. Бандура, А. Х. Басс, Л. Берковіц, Р. А. Берон, Д. Долорд, Д. Зільман, К. Лоренц, Н. Е. Міллер, Д. Тедеші, Р. Фельсон, С. Фешбах, З. Фройд та ін. Причини агресивної поведінки підлітків та чинники, що впливають на її формування, вивчають такі науковці, як: Л. Коваль, В. Оржеховська, О. Тулуб, А. Чолаку, С. Харченко, Є. Холостова. Питання методів профілактики агресивної поведінки підлітків у своїх наукових працях розгля-

дають Т. Журавель, О. Безпалько, М. Галагузова, І. Зверева, С. Зінченко, А. Капська.

Завдання профілактичної роботи з підлітками задекларовані у Законах України «Про повну загальну середню освіту» (2020), «Про охорону дитинства» (2001), «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2009), Загальнодержавній програмі «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини до 2021 року» (2018).

Мета дослідження – на основі теоретичного аналізу літературних джерел проаналізувати особливості профілактики агресивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідники агресивної поведінки мають різні точки зору щодо її сутності. Як відзначають Д. Річардсон і Р. Берон, сьогодні багато авторів сходяться на тому, що агресія – це будь-яка форма поведінки, націлена на заподіяння шкоди або образи іншій живій істоті, який не бажає подібного звернення (Сергєєва, 2016).

Агресивна поведінка людини іноді визначається як «агресія», а іноді – як «агресивність». Нерідко «агресія» і «агресивність» розглядаються як синоніми. Однак, необхідно розмежовувати «агресію» як специфічну форму поведінки і «агресивність» як психічну властивість особистості.

У соціально-педагогічній науці агресивною називають таку поведінку й таке ставлення людини, які, будучи ворожими, водночас не мають будь-яких об'єктивних причин, не можуть бути виправдані обставинами, що склалися, або міркуваннями морального чи юридичного характеру, зокрема необхідністю самооборони або захисту інших людей (Сергєєва, 2016; Соціальна педагогіка, 2008).

Підлітковий вік, з огляду психофізіологічних особливостей, є найризикованишим щодо формування агресивної поведінки через

перебудову гормонального фону, формування підліткових комплекс-реакцій, а також відсутності знань у підлітків з основ опанування своїх емоцій та почуттів (Мазоха, 2008).

Показником агресивності є кількість агресивних реакцій, що мають місце в дійсності або виявляються в фантазіях. Люди, котрі виділяються високою агресивністю, поведуться подібним чином в різних ситуаціях по відношенню до більшості людей і різних соціальних об'єктів. Агресія є одним з поширених способів вирішення проблем в складних ситуаціях, викликає агресивні дії, що застосовуються для подолання труднощів і зняття напруги, не завжди адекватних ситуації. Всі люди страждають тим чи іншим ступенем агресивності. Помірна агресивність – це якість скоріше позитивна, ніж негативна. Небезпечна надмірна і неконтрольована агресивність, що виходить за розумні межі (Лоренц, 1994).

Учений І. Підласий (2008) зазначає, що інтенсивність і неадекватність агресивних реакцій залежать від попереднього досвіду, культурних норм і стандартів, від реактивності нервової системи, сили і рівноваги нервових процесів, а також від сприйняття та інтерпретації різних подразників, здатних викликати агресію, і т.д.

Можна виділити комплекс причин, що викликають агресивність у підлітків, а саме: сімейний фактор, педагогічне середовище, особливості взаємин з однолітками, вплив ЗМІ, психічні стани і психологічні особливості.

У науці і практиці набули широкого поширення дві основні технології роботи з агресивними підлітками – це профілактика і реабілітація (Шахрай, 2009). Але проблему простіше попередити, ніж з нею боротися, тому в нашому дослідженні ми будемо розглядати технологію профілактики.

У соціологічному енциклопедичному словнику поняття «профілактика» трактується як система заходів, спрямованих на охорону здоров'я, попередження виникнення і поширення хвороб, поліпшення фізичного розвитку населення, збереження працездатності та забезпечення довголіття (Журавель, 2013).

Відома педагогиня Р. Овчарова (2001) у своїх публікаціях зазначає, що профілактика – це діяльність, здійснювана на рівні держави через систему заходів підвищення якості життя, мінімізацію факторів соціального ризику, ство-

рення умов для реалізації принципу соціальної справедливості.

За змістом профілактика буває соціальною, психологічною, педагогічною та медичною.

У енциклопедії для фахівців соціальної сфери зазначено, що профілактика соціальна – це діяльність спрямована на запобігання виникненню, поширенню чи загостренню негативних соціальних явищ і їх небезпечним наслідкам (Енциклопедія для фахівців соціальної сфери, 2012).

Психологічна профілактика – це діяльність по попередженню можливого неблагополуччя в психічному і особистісному розвитку учнів і створення психологічних умов, максимально сприятливих для цього розвитку (Лящ, 2006).

Соціально-педагогічна профілактика – це система заходів соціального виховання, спрямованих на створення оптимальної соціальної ситуації розвитку дітей і підлітків, що сприяють прояву різних видів їх активності (Золотова, 2006).

Профілактика агресивної поведінки – це система заходів, спрямованих на виявлення і попередження агресивної поведінки (Сергєєва, 2006).

Профілактика агресивної поведінки учнів виступає важливою умовою побудови конструктивного освітнього процесу. Важливо розуміти, що це складний процес, який повинен реалізуватися системно і комплексно. Системність передбачає не одноразові заходи, останні здебільшого не дадуть ніякого ефекту, а комплексність, яка передбачає використання ресурсів всіх фахівців як внутрішніх (соціальних педагогів, психологів, учителів), так і зовнішніх (соціальні партнери).

Профілактика та попередження агресивної поведінки підлітків є обов'язковою у закладах загальної середньої освіти. Рання профілактика повинна мати такі напрямки:

- виявлення несприятливих факторів і десоціалізуючих впливів з боку найближчого оточення, які зумовлюють виникнення агресивної поведінки, і своєчасне усунення цих несприятливих впливів;

- сучасна діагностика агресивних проявів в поведінці підлітків і здійснення диференційованого підходу у виборі профілактичних засобів (Соціальна педагогіка, 2011).

Провідна роль у попередженні та корекції агресивності у дітей та підлітків належить

батькам. Однак велике значення відводиться соціальним педагогам, психологам та вчителям.

На думку А. Капської соціальний педагог закладу загальної середньої освіти – це фахівець із виховної роботи з дітьми, підлітками, молоддю, дорослими, який покликаний створювати сприятливі соціальні, навчально-виховні умови для розвитку й соціалізації особистості; це спеціаліст, який зайнятий у сфері соціально-педагогічної роботи і освітньо-виховної діяльності; він організовує взаємодію освітніх та позашкільних закладів та установ, сім'ї, громадськості з метою створення в соціальному середовищі умов для соціальної адаптації та благополуччя в мікросоціумі дітей та молоді, їх всебічного розвитку (Соціальна педагогіка, 2011).

Одним із завдань соціального педагога в закладі загальної середньої освіти є здійснення соціально-педагогічної профілактики.

При вирішенні проблеми агресивної поведінки перед соціальним педагогом закладу загальної середньої освіти стоїть ряд важливих завдань, а саме: пошук форм, методів, технологій роботи, які спрямовані на профілактику агресивної поведінки підлітків, усунення умов, які прямо або опосередковано роблять негативний вплив на вчинки і дії неповнолітніх.

Для успішного подолання агресивної поведінки необхідно навчити підлітків навичкам позитивного спілкування, взаємодії з іншими членами соціуму, вмінням знаходити мирні шляхи вирішення конфліктів (Сергєєва, 2006).

Профілактика може здійснюватися на декількох рівнях: первинна, вторинна і третинна.

Первинна профілактика агресивності підлітків є найважливішим рівнем соціально-педагогічної профілактики в закладі загальної середньої освіти.

Первинна профілактика агресивної поведінки учнів включає в себе формування сприятливого клімату в колективі педагогів і учнів, так як саме комфортне середовище є підставою для конструктивного спілкування. Крім того, знання педагогами вікових та індивідуальних особливостей дітей дозволить їм вибрати відповідні педагогічні прийоми взаємодії. Застосування сучасних технологій в освітньому процесі буде направлено на врахування особливостей сприйняття інформації сучасних дітей і подачу матеріалу в активних візуальних фор-

мах. Використання здоров'язберігаючих технологій дозволить підліткам зняти зайву напругу, яка потім не трансформується в агресивні спалахи. Розвиток цінностей здорового і безпечного способу життя в учнів також виступає основою попередження агресивної поведінки. Створення на заняттях і уроках ситуацій досягнення успіху дітьми дозволить їм відчути впевненість в собі і відмовитися від неконструктивних способів самореалізації. Важливо розуміти, що на будь-якому уроці має сенс будувати профілактику агресивної поведінки учнів. Так, на уроках фізичної культури можна давати учням можливість виплеснути зайву активність. Уроки гуманітарного циклу можуть включати в себе бесіди про сенс життя, життєві цінності. На прикладі історичних героїв, або літературних персонажів можна обговорити їх життя і різні вчинки. Включення у позаурочну діяльність і додаткову освіту учнів дозволить знайти їм прихований потенціал і зайняти вільний час. Розвиток соціальної активності через включення в різні акції, квести, флешмоби, проєкти також буде корисним в аспекті профілактики агресії з боку дітей (Журавель, 2013; Золотова, 2006; Чемодурова, 2010).

Якщо первинна профілактика не передбачає розгляд питань агресивності, то вторинна націлена на цю тему більш адресно. Йдеться про те, що соціальний педагог у співпраці з класним керівником повинні розглядати питання профілактики агресивної поведінки в середовищі однокласників. Має сенс ознайомити учнів з даним поняттям, його структурою і наслідками. На прикладі відеофрагментів з фільмів обговорити ситуації прояву агресії та їх впливу на всіх учасників. Також, соціальному педагогові доцільно проводити діагностику згуртованості колективу та ймовірності виникнення цькування, розвивати навички безконфліктної взаємодії у підлітковому середовищі. Соціальний педагог може виступати на батьківських зборах, педагогічних радах з практичними рекомендаціями щодо попередження агресивної поведінки учнів у школі (Костіна, 2018).

Третинна профілактика являє собою індивідуальну роботу з підлітками, що демонструють агресивність. Це важливо для попередження трансформації девіантної (що відхиляється) поведінки в делінквентну (протизаконну) поведінку (Будуємо майбутнє разом, 2016). На

даному етапі відбуваються бесіди класного керівника та соціального педагога з батьками таких підлітків. Зокрема батькам роз'яснюються їх права і обов'язки, а також здійснюється апеляція до батьківської відповідальності. Йдеться, в тому числі, про адміністративну відповідальність за недотримання батьківських обов'язків. Також залучаються фахівці комісії у справах неповнолітніх для проведення роз'яснювальних бесід з учнями та їх батьками.

Відомо, що в підлітковому віці здійснюються складні процеси розвитку самосвідомості, формування системи цінностей, яка визначає новий тип відносин з соціумом. Однак в ряді психолого-педагогічних досліджень відзначається той факт, що в освітньому процесі школи відсутня система форм і методів роботи, які забезпечує досягнення учнями комунікативної компетентності. При цьому важливою особливістю комунікативної компетентності є її здатність до формування успішної діяльності особистості в мінливих умовах соціального оточення. Для різних сфер професійної взаємодії фахівців наявність комунікативної компетентності є важливою якістю. Тому її розвиток в учнів підліткового періоду є одним з головних напрямків в сучасній освіті, так як суспільство вимагає наявності високого рівня комунікативної культури у людини (Лящ, 2006).

Крім того, на наш погляд, спеціально організована діяльність, спрямована на розвиток комунікативної компетентності та самосвідомості, дозволить підліткам розширити репертуар соціальної поведінки, дозволить освоїти соціально прийнятні форми поведінки, відповідно, зменшить агресивні реакції за рахунок більш ефективних соціальних дій.

У роботі по профілактиці агресивної поведінки підлітків можуть використовуватися різноманітні методи, одним з яких є дискусія – це метод обговорення і вирішення спірних питань. Результатом її може бути спільна угода, краще розуміння, новий погляд на проблему, спільне рішення. Дискусія передбачає спілкування, що є провідним видом діяльності в підлітковому віці. Дискусія високоефективна для закріплення відомостей, осмислення проблеми і формування ціннісних орієнтацій (Золотова, 2006).

Для зняття дратівливості і напруги, наявних на тлі гормональної перебудови, в роботі з підлітками можуть використовуватися ігрові вправи.

Важливим методом профілактики є інтерактивна гра – активний метод навчання, заснований на досвіді, отриманому в результаті спеціально організованої соціальної взаємодії учасників з метою зміни індивідуальної моделі поведінки. Тобто, це такі методи, які організують процес соціальної взаємодії, на підставі якого в учасників виникає якесь «нове» знання, яке виникло безпосередньо в ході цього процесу, або що стало його наслідком. Результатом добре організованої і ефективно проведеної інтерактивної гри можуть бути зміни в сприйнятті учасників, інсайт, який призводить до швидкого, негайного вирішення або нового розуміння наявної проблеми (Золотова, 2006).

Необхідною умовою профілактичної роботи з підлітками, які проявляють агресивну поведінку є залучення до проблеми різних фахівців: класного керівника, соціального педагога, психолога, інспектора у справах неповнолітніх.

Класний керівник є сполучною ланкою в комплексній групі фахівців з організації профілактичної роботи з підлітками. Він робить первинний запит фахівцям і дає первинну інформацію про дитину (Шквир, 2020).

Не менш важливим фахівцем в даній проблемі є психолог. Він вивчає особистість учня і колективу класу, аналізує адаптацію дитини в середовищі, виявляє дезадаптованих учнів, вивчає взаємини підлітків з дорослими і однолітками. В його обов'язки також входить підбір діагностичних методик для організації профілактичної та корекційної роботи (Чемодурова, 2010).

У крайньому випадку, коли агресивна поведінка виходить за рамки допустимої, до взаємодії залучається інспектор у справах неповнолітніх. Він проводить пропаганду правових знань в освітній установі, бере участь у проведенні батьківських зборів, класних годин. Спільно з представниками педагогічного колективу освітнього закладу в класах зі складною психолого-педагогічною обстановкою проводить профілактичні бесіди, інші необхідні заходи. На основі вивчення психологами і соціальними педагогами причин девіантної поведінки неповнолітніх, конфліктних ситуацій в сім'ях вживає заходів щодо їх усунення.

Корекційна спрямованість профілактичної роботи полягає в тому, що підліткам надається можливість задовольнити свої інтереси, реалі-

зувати свої потреби, проявити свої здібності, оцінити самого себе, бути оціненим іншими в ході роботи і, нарешті, спробувати знайти оптимальний варіант взаємин з однолітками і вчителями та вибрати прийнятну форму поведінки (Федорченко, 2007).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, в контексті профілактики агресив-

ної поведінки підлітків у закладі загальної середньої освіти доцільно говорити про здійснення первинної і вторинної профілактики агресивної поведінки. З цією метою здійснюються профілактичні заходи, впроваджуються профілактичні програми та використовуються різноманітні форми та методи роботи з підлітками, схильними до проявів агресивної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Будуємо майбутнє разом : програма профілактики конфліктів та правопорушень серед учнівської молоді / за заг. ред. Т.В. Журавель, М.А. Снітко. Київ : б. в., 2016. 249 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за ред. І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
3. Журавель Т.В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. *Соціальна педагогіка : навч. посібник* / за заг. ред. О.В. Безпалько. Київ : Академвидав, 2013. С. 85–101.
4. Золотова Г.Д. Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки студентів (на прикладі навчальних закладів I-II рівня акредитації) : автореф. дис. ... канд. пед. Наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Луганськ, 2006. 22 с.
5. Костіна В.В. Професійна підготовка майбутніх фахівців соціальної галузі до профілактики дезадаптації учнів у різних соціальних інституціях : монографія. Харків : ХОГОКЗ, 2018. 364 с.
6. Лоренц К. Агрессия. Москва : Прогресс; Универс, 1994. 272 с.
7. Лящ О.П. Психологічна профілактика агресивних проявів в учнів професійно-технічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2006. 20 с.
8. Мазоха І.С. Індивідуально-психологічні особливості агресивності особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Одеса, 2008. 19 с.
9. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. Москва : Сфера, 2001. 80 с.
10. Підласий І.П. Педагогіка : новий курс : підручник для студентів вищих навчальних закладів. У двох книгах. Книга 1 : Загальні основи. Процес навчання. Москва : Гуманітарний видавничий центр ВЛАДОС, 2008. 576 с.
11. Сергєєва К.В. Профілактика агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2016. 368 с.
12. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за ред. І.Д. Зверєвої. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 336 с.
13. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. проф. Капської А.Й. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 488 с.
14. Федорченко Т.Є. Методи корекційної роботи з агресивними дітьми і підлітками. *Рідна школа : Науково-педагогічний журнал*. Київ : Деміур, 2007. № 2. С. 12–15.
15. Чемодурова Ю.М. Девіантна поведінка дітей і підлітків: із практики діяльності психолога й соціального педагога : *Психолог*. № 39. Київ, 2010. С. 3–11.
16. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи: навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2009. С. 339–363.
17. Шквир О.Л. Методика роботи класного керівника : навчальний посібник. 2-ге видання, перероблене. Хмельницький : ХГПА, 2020. 114 с.

REFERENCES:

1. Zhuravel T.V., Snitko M.A. (Eds.) (2016). Buduiemo maibutnie razem: prohrama profilaktyky konfliktiv ta pravoporushen sered uchnivskoi molodi [Building the future together: a program for the prevention of conflict and delinquency among young students]. Kyiv: [b. v.] [in Ukrainian].
2. Zvierieva I.D. (Eds.) (2012). *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery* [Encyclopedia for social professionals]. Kyiv, Simferopol: Universum [in Ukrainian].
3. Zhuravel T.V. (2013). Sotsialna profilaktyka yak napriam sotsialno-pedahohichnoi diialnosti [Social prevention as a direction of socio-pedagogical activity]. *Sotsialna pedahohika – Social pedagogy* (pp. 85-101). Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
4. Zolotova H.D. (2006). Sotsialno-pedahohichna profilaktyka adyktivnoi povedinky studentiv (na prykladi navchalnykh zakladiv I-II rivnia akredytatsii) [Socio-pedagogical prevention of addictive behavior of students (on the

example of educational institutions of the I-II level of accreditation)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Luhansk: Luhanskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet [in Ukrainian].

5. Kostina V.V. (2018). *Profesiina pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi haluzi do profilaktyky dezadaptatsii uchniv u riznykh sotsialnykh instytutsiakh [Professional training of future specialists in the social field to prevent maladaptation of students in various social institutions]*. Kharkiv: KhOHOKZ [in Ukrainian].

6. Lorents K. (1994). *Ahresiia [Aggression]*. Moskva: Prohress [in Russian].

7. Liashch O.P. (2006). *Psykhologichna profilaktyka ahresyvnykh proiaviv v uchniv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv [Psychological prevention of aggressive behavior in students of vocational schools]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Instytut pedahohiky i psykhologii profesiinoi osvity APN Ukrainy [in Ukrainian].

8. Mazokha I.S. (2008). *Indyvidualno-psykhologichni osoblyvosti ahresyvnosti osobystosti [Individual psychological features of personality aggression]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa: Pivdenoukrajnskyi DPU im. K.D. Ushynskoho [in Ukrainian].

9. Ovcharova R.V. (2001). *Spravochnaia knyha sotsyalnoho pedahoha [Reference book of the social educator]*. Moskva: Sfera [in Russian].

10. Pidlasyi I.P. (2008). *Pedahohika: novyi kurs [Pedagogy: a new course]*. Moskva: Humanitarnyi vydavnychiy tsentr VLADOS [in Russian].

11. Serhieieva K.V. (2016). *Profilaktyka ahresyvnoi povedinky pidlitkiv u tsestrakh sotsialno-psykhologichnoi reabilitatsii [Prevention of aggressive behavior of adolescents in social and psychological rehabilitation centers]*. *Candidate's thesis*. Kyiv: Kyivskyi universytet imeni Borysa Hrinchenka [in Ukrainian].

12. Zvierieva I.D. (Eds.) (2008). *Sotsialna pedahohika: mala entsyklopediia [Social pedagogy: a small encyclopedia]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

13. Kapska A.I. (Eds.) (2011). *Sotsialna pedahohika [Social pedagogy]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

14. Fedorchenko T.Ye. (2007). *Metody korektsiinoi roboty z ahresyvnyimi ditmy i pidlitkami [Methods of correctional work with aggressive children and adolescents]*. *Ridna shkola: Naukovo-pedahohichnyi zhurnal – Native school: Scientific and pedagogical journal*, 2, 12-15 [in Ukrainian].

15. Chemodurova Yu.M. (2010). *Deviantna povedinka ditei i pidlitkiv: iz praktyky diialnosti psykhologa y sotsialnoho pedahoha [Deviant behavior of children and adolescents: from the practice of a psychologist and social educator]*. *Psykholog – Psychologist*, 39, 3–11 [in Ukrainian].

16. Shakhrai V.M. (2009). *Tekhnologii sotsialnoi roboty [Technologies of social work]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].

17. Shkvyr O.L. (2020). *Metodyka roboty klasnoho kerivnyka [Methods of work of the class teacher]*. Khmelnytskyi: KhHPA [in Ukrainian].

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.5>

Яна ДУБІНІНА

старший викладач кафедри соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, Україна, 65000

ORCID: 0000-0001-8855-3248

Бібліографічний опис статті: Дубініна, Я. (2022). Соціально-педагогічна складова системи соціального захисту населення. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 29–35, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.5>

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА СКЛАДОВА СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

У статті розглянуто соціально-педагогічну складову соціальної роботи як пріоритетний вектор соціальної політики суспільства, як методологічну основу міжорганізаційної координації узгодженої діяльності всіх суб'єктів соціальної роботи з надання допомоги індивіду (групі) у соціальному просторі. Метою статті є аналіз розвитку сучасної соціальної роботи через її соціально-педагогічну складову, з'ясування сутності соціально-педагогічного підходу до системи соціального захисту населення.

Розкрита соціально-педагогічна (функціональна) спрямованість соціальної роботи, яка дозволяє працювати з представниками соціально стабільних і проблемних соціальних груп, та реалізовувати освітньо-виховну й соціальну політику держави. Особлива увага звернена на те, що соціально-педагогічна модель соціальної роботи координується на наданні допомоги через інтегрований виховний вплив на процес соціалізації особистості або соціальної групи та реалізується соціальними ресурсами. Її можна визначити як модель практики соціальної роботи, яка орієнтована на допомогу індивіду або соціальній групі, що потрапили у складну життєву ситуацію, через систему соціальних інститутів.

У публікації висвітлена спрямованість соціально-педагогічної складової сучасної соціальної роботи на підвищення якості життя населення та створення умов для повноцінного соціального функціонування та розвитку членів суспільства. Автор акцентує, що використання соціально-педагогічних технологій сприяє, з одного боку, професійному розвитку надавачів послуг – фахових соціальних працівників, з іншого – озброює їх новими інструментами впливу на клієнтів.

Обґрунтована актуальна потреба в оновленні та осучасненні соціально-педагогічної роботи відповідно до трансформаційних процесів в українському соціумі, на засадах клієнтоцентризму, природовідповідності та духовності. Доведена перспективність вирішення актуальних соціальних проблем суспільства засобами соціально-педагогічної діяльності.

Ключові слова: соціальна робота, соціальна педагогіка, соціальний захист, соціально-педагогічний підхід, соціально-педагогічна модель, соціальна політика.

Yana DUBININA

Senior Lecturer at the Department of Social Work, Odesa I. I. Mechnikov National University, 2 Dvoryanska str., Odesa, Ukraine, 65000

ORCID: 0000-0001-8855-3248

To cite this article: Dubinina, Ya. (2022). Sotsialno-pedahohichna skladova systemy sotsial'noho zakhystu naseleण्या [Socio-pedagogical component of the social protection system]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 29–35, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.5>

SOCIO-PEDAGOGICAL COMPONENT OF THE SOCIAL PROTECTION SYSTEM

The article considers the socio-pedagogical component of social work as a priority vector of social policy of society, as a methodological basis for inter-organizational coordination of coordinated activities of all subjects of social work to help individuals (groups) in the social space. The aim of the article is to analyze the development of modern social work through its socio-pedagogical component, to clarify the essence of the socio-pedagogical approach to the system of social protection.

The socio-pedagogical (functional) orientation of social work is revealed, which allows to work with representatives of socially stable and problematic social groups, and to implement educational and social policy of the state. Particular attention is paid to the fact that the socio-pedagogical model of social work is coordinated on the provision of assistance

through integrated educational impact on the socialization of the individual or social group and implemented by social resources. It can be defined as a model of social work practice that focuses on helping an individual or social group in a difficult life situation through a system of social institutions.

The publication highlights the focus of the socio-pedagogical component of modern social work to improve the quality of life and create conditions for full social functioning and development of society. The author emphasizes that the use of socio-pedagogical technologies contributes, on the one hand, to the professional development of service providers – professional social workers, on the other – equips them with new tools to influence clients.

The urgent need for renewal and modernization of socio-pedagogical work in accordance with the transformation processes in Ukrainian society, on the basis of customer-centrism, environmental friendliness and spirituality is substantiated. The prospects of solving current social problems of society by means of socio-pedagogical activities are proved.

Key words: social work, social pedagogy, social protection, socio-pedagogical approach, socio-pedagogical model, social policy.

Актуальність проблеми. Реформування українського суспільства зумовлює необхідність перегляду підходів до визначення стратегічних завдань соціальної політики. Пріоритетним вектором реалізації соціальної політики є соціальна робота. Соціально-педагогічна складова сучасної соціальної роботи спрямована на підвищення якості життя населення, його психосоціального здоров'я та створення умов для повноцінного соціального функціонування членів суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні узагальнення наукових праць О. Безпалько, Т. Веретенко, О. Денисюк, Н. Заверико, І. Звереві, А. Капської, О. Карпенко, З. Кияниці, В. Кузьмінського, Ж. Петрочко та ін. дозволяють трактувати соціально-педагогічну роботу в соціальних закладах як діяльність із забезпечення потреб, прав дітей та їхніх сімей, різних соціальних груп населення, створення сприятливих умов для формування їхньої безпечної поведінки, розвитку соціальної активності, успішності в життєвій, професійній реалізації (Безпалько, 2011; Зверева, Кияниця, Кузьмінський, 2007; Петрочко, 2010).

Загальне визнання й широке використання отримали праці, присвячені соціально-педагогічним аспектам соціальної роботи та професійній підготовці працівників соціально-педагогічної сфери, зокрема таких науковців, як О. Безпалько, Р. Вайнола, А. Горілий, О. Горпинич, І. Грига, Л. Димитрова, А. Капська, Л. Коваль, Г. Лактіонова, Б. Новіков, Т. Семигіна, В. Поліщук, В. Полтавець, Г. Попович (організація соціальної роботи в Україні на соціально-педагогічних засадах)(Семигіна, 2020); Г. Андрєєва, О. Беца, З. Зайцева, І. Зязюн, В. Кравуць, С. Кротюк, М. Коваль, Т. Ковальчук, В. Теслюк (аспекти соціальної допомоги та реабілітації особистості залежно від наяв-

них у неї проблем у навчанні, адаптації в сім'ї, в учнівському або трудовому колективі, пошуку роботи)(Ковальчук, Теслюк, 2018); Н. Рудкевич, М. Садова, Г. Юрчинська (професійне просвітництво різних груп населення, профорієнтація в соціальній роботі) (Рудкевич, 2021); О. Безпалько, В. Бочарова, Т. Веретенко, Г. Вороніна, І. Зверева, А. Капська, Л. Коваль, Л. Міщик, С. Савченко, Р. Овчарова, С. Хлебик, П. Шептенко (проблеми технологізації соціально-педагогічної діяльності) (Ковальчук, Теслюк, 2018; Поляничко, Кирилюк, 2020).

Водночас аналіз наукових джерел доводить, що в умовах реформування всіх державних інститутів українське суспільство в недостатній мірі використовує потенційні можливості соціальної педагогіки щодо ефективного вирішення соціальних проблем, поєднання в спільну систему існуючих напрямів, форм і методів соціальної роботи. Саме така система спроможна формувати сприятливе соціальне середовище для кожного індивіда і є запорукою прогресу в розвитку держави і суспільства.

Мета статті – проаналізувати розвиток сучасної соціальної роботи через її соціально-педагогічну складову, розглянути сутність соціально-педагогічного підходу до системи соціального захисту населення та запропонувати вектори його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформаційні зміни українського суспільства зумовлюють активізацію соціально-педагогічної роботи з різними соціальними групами населення. Практика сучасної соціальної роботи доводить доцільність та ефективність застосування здобутків теорії та практики соціальної педагогіки як дієвого сегмента та пріоритетного вектора системи соціального захисту населення. Питання, що стосуються багатомірно складних соціальних проблем сучасної

України, неможливо вирішити лише в рамках однієї соціальної роботи, яка реалізується в суворо встановлених соціально-правових професійних рамках. Соціальна робота – найважливіша технологія реалізації соціальної політики, проте вона не може розв'язувати певні питання у сфері соціальних проблем.

Сьогоднішній етап розвитку і формування соціально-педагогічної діяльності в контексті її концептуальних засад і процесів ґрунтується на соціальній роботі, яка функціонально багато в чому є соціально-педагогічно спрямованою. Соціально-педагогічна діяльність за замістом є соціальною роботою та включає педагогічну діяльність, яка спрямована на здійснення компетентної допомоги індивіду або групі індивідів у самоорганізації, встановлення нормальних відносин у сім'ї, колективі, в суспільстві. Соціально-педагогічна робота – це модель професійної діяльності, спрямованої на створення суспільством, комерційними та громадськими організаціями сприятливих умов для фізичного, психічного і соціального розвитку членів громади та соціально-педагогічного захисту населення.

Зміст і структура соціально-педагогічної діяльності визначаються соціальним замовленням, актуальними соціальними проблемами суспільства та знаходять нормативно-правове підкріплення в соціальній політиці. Соціальна педагогіка може претендувати на високу соціальну затребуваність як наука, теорія та практика, тому що сприяє гармонізації людини та соціуму, всіх суспільних структур та найскладнішої системи їх взаємодії. Саме соціальна педагогіка інтегрує всі компоненти української культури та цивілізації – науковий, освітній, духовний, культурний та соціальний. Це обумовлює статусне підвищення її ролі у процесі формування (розвитку) людини та суспільства, всіх соціальних структур та інститутів, соціо-гуманітарного знання. Соціальна педагогіка поряд із сім'єю та освітніми установами представляє важливу соціальну конструкцію з реалізації програм та традицій суспільного розвитку та соціального захисту людини у XXI ст. Її пріоритетне завдання – допомогти клієнтові знайти своє місце в динамічно мінливому світі, в особливих, важких або екстремальних умовах діяльності, зорієнтуватися в нових соціальних відносинах; надати допомогу через цілеспря-

мований (інформаційний, емоційний, когнітивний тощо) вплив на людину чи малу групу для їх «соціалізації, відновлення й оптимізації соціальних функцій, орієнтирів, розроблення соціальних норм спілкування» (Потоцька, 2019, с. 5).

Соціальна робота завжди пов'язана з впливом на клієнта, що об'єктивно обумовлює педагогічну спрямованість такого впливу. У зв'язку з цим соціально-педагогічна складова соціальної роботи включає принципи, зміст, шляхи та інструменти педагогічного впливу.

Методологічною основою соціально-педагогічної моделі соціальної роботи є соціальна педагогіка. Соціально-педагогічна модель координується на наданні допомоги через інтегрований виховний вплив на процес соціалізації особистості або соціальної групи та реалізується ресурсами соціальних інститутів. Загальна мета впровадження такої моделі – супроводжувати, коректувати процес формування соціальних якостей індивіда відповідно до суспільно значущих цінностей. Переважна частина наукових понять, принципів, практичних механізмів застосування соціально-педагогічної моделі соціальної роботи інтегрована із педагогіки, психології, соціології. Ефективність використання такої моделі у сфері профілактики негативних явищ серед всіх вікових груп ризику доведена практикою сучасної соціальної роботи. Заходи, що формують мотивацію щодо здорового способу життя, дотримання безпечної поведінки популярні серед учнівської та студентської молоді; досвід проведення масових акцій та спеціальних тренінгів з формування ініціативних молодіжних груп є цінним та продуктивним з точки зору впровадження позитивних соціальних змін у територіальних громадах.

Соціальна педагогіка є базовою інтегративною основою в системі служб соціальної допомоги та підтримки населення, дозволяє оперативно оцінювати потреби громадян, складати індивідуальний план надання соціальних послуг, координувати роботу мультидисциплінарних команд, оптимально впливати на соціальні відносини, стимулювати розвиток особистості клієнта. Соціальна допомога, якої потребує окремий індивід або соціальна група, теоретично спирається на фундаментальні положення соціальної педагогіки. Соціальна

педагогіка є змістовним стрижнем, що координує й узгоджує діяльність різних суб'єктів соціальної роботи.

У системі соціального захисту населення можна визначити узагальнений соціально-педагогічний підхід, який інтегрує соціологічний і психологічний підходи педагогічною теорією та практикою. Педагогічний зміст соціальної роботи відбивається у таких соціальних процесах, як соціальна адаптація, соціальна корекція, соціальна реабілітація та ін. Соціальна педагогіка та соціальна робота пов'язані на підставі взаємодоповнення. Соціальна педагогіка компенсує ті впливи, які упускає соціальна робота: взаємодія з представниками соціально стабільних та соціально перспективних груп, громадськими організаціями, благополучними сім'ями, засобами масової інформації тощо. Соціальна педагогіка поширює свої впливи не лише на соціально вразливі групи населення. Вона реалізується у соціумі «здорових» сімей, у культурно-дозвільній сфері, у спортивно-масовій роботі, в освіті, в діяльності громадських об'єднань тощо. Отже, соціальна педагогіка доповнює соціальну роботу тим, що охоплює не тільки соціально-проблемну частину населення.

Особистісно-орієнтований та диференційований підходи є ключовими ланками у соціальній педагогіці та основними у системі соціального захисту населення. З погляду соціальної педагогіки, особистісно-орієнтований підхід вимагає використання методів і засобів навчання та виховання, які є відповідними індивідуально-психологічним особливостям кожної людини. В системі соціального захисту населення принцип особистісно-орієнтованого підходу передбачає гарантію забезпечення соціальних прав та виконання особистістю соціальних функцій. Такий підхід зумовлює педагогічну основу соціального захисту, основною метою якого є надання компетентної допомоги клієнту відповідно до його індивідуальних потреб, запиту та з опорою на його психологічні особливості. Принцип диференціації допомоги – це дозування ресурсів та соціально-педагогічної підтримки фахівця: надається стільки, скільки необхідно, щоб запустити, активізувати механізм самопомоги, самопідтримки, самокорекції та саморозвитку, активувати здатність клієнта до самоконтролю своєї

життєвої ситуації. Соціальна педагогіка стає теоретичною базою соціального захисту, що забезпечує його педагогічний компонент. Соціальний захист може розглядатися як професійна діяльність з надання допомоги індивідам, соціальним групам з метою поліпшення або відновлення їх здатності до соціального функціонування.

«Соціальна робота – це високопрофесійна діяльність, що вимагає від тих, хто її виконує, володіння найсучаснішими методами, формами роботи з людиною та впливу на соціальні процеси, оскільки професійні обов'язки фахівця соціальної роботи обумовлюють його ролі: педагог, учитель, вихователь, експерт, консультант, посередник, соціальний адвокат тощо» (Балахтар, 2017, с. 4). Саме соціально-педагогічні принципи зумовлюють вимоги до вибору засобів психолого-педагогічного впливу на клієнтів соціальних служб, необхідність врахування індивідуально-психологічних характеристик при здійсненні будь-яких соціально-педагогічно-технологічних процедур. Вирішення соціальних завдань багато в чому визначається вихованістю людей, тому соціальній педагогіці належить провідна роль у визначенні методів та технологій *формування та розвитку особистості* суб'єктів та об'єктів соціальної роботи. Особливої уваги заслуговує використання *соціально-педагогічних підходів* до процесу розвитку клієнтів соціальної роботи із застосуванням інструментів, які сприяють усвідомленню клієнтом перешкод, цілей та необхідних ресурсів для свого розвитку, що і є фундаментом унікального способу розв'язання його конкретної проблеми. Використання соціально-педагогічних технологій сприяє, по-перше, професійному розвитку надавачів послуг – фахових соціальних працівників, а по-друге, озброює їх новими інструментами впливу на клієнтів з метою залучення особистого потенціалу останніх як ресурсу для виходу із життєвої кризової ситуації.

Соціально-педагогічна діяльність – складна багаторівнева система, яка «передбачає здійснення цілісного резонансного впливу на мотиваційно-ціннісну, світоглядну, діяльнісво-вольову сфери» (Кабусь, 2016, с. 13) клієнтів, представників різних соціальних груп, та здійснюється на рівні реалізації соціальної політики держави; організації соціального парт-

нерства, спільної діяльності різних соціальних суб'єктів; реалізації соціовиховної, просвітницької діяльності соціального педагога; ознайомлення представників різних соціальних груп зі способами самоорганізації, розвитку суб'єктності, досягнення життєвих цілей тощо, й передбачає синергетичну спрямованість усіх видів соціально-педагогічної діяльності (соціально-виховної, просвітницької, превентивної, рекламно-інформаційної, корекційно-реабілітаційної) на стимулювання клієнта до саморозвитку, становлення його як відповідального суб'єкта власного та суспільного життя.

Як і соціальна робота, соціально-педагогічна діяльність активізує внутрішні ресурси особистості та ефективно і комплексно застосовує зовнішні соціальні ресурси. Ефективна *соціально-педагогічна діяльність* можлива лише за наявності в її основі інтегративного комплексу гуманітарних та соціальних наук, що дозволяють конструювати різноманітні моделі професійної діяльності. На сьогодні *соціально-педагогічна робота* визначається підвищенням якості соціальних послуг, інноваційними технологіями соціально-педагогічної діяльності, конкретизацією та доповненням щодо змісту роботи соціальних педагогів закладів системи соціальної роботи. З часом активізується робота соціального педагога щодо організаційно-методичного напрямку, який охоплює заходи з профорієнтаційної, благодійної та волонтерської діяльності. Поширеними в соціально-педагогічній практиці стають такі форми роботи: презентації професій, творчі майстерні, консультації з використанням «профорієнтаційних терміналів», віртуальні екскурсії до вищих навчальних закладів. Доцільно сьогодні враховувати певні трансформаційні процеси в українському соціумі та оновлювати, осучаснювати соціально-педагогічну роботу, соціальну педагогіку відповідно до реалій часу. На часі є наповнення змісту, структури соціальної педагогіки інноваціями. Професійне поле соціального педагога значно розширюється і є важливим на ринку праці. *Сприяння захисту прав і законних інтересів* дітей, безперешкодному доступу до навчання дітей з інвалідністю, профілактика та подолання інтернет-залежності, кібербулінгу, проявів суїцидальної поведінки підлітків стають першочерговими завданнями, що передбачають створення комфортних умов для адаптації дітей та молоді з інвалідністю,

з особливими освітніми потребами (впровадження проєкту інклюзивної освіти), соціально-педагогічний супровід батьків, вчителів (Чернуха, 2019).

Пріоритетними сегментами соціально-педагогічної роботи в умовах сьогодення є інтегровані напрями діяльності освітніх закладів та інших соціальних інститутів суспільства в системі сучасного соціального виховання, розбудова інклюзивної освіти; подолання соціальної дезадаптації учнів; медіаосвіта учнів; попередження суїцидальної поведінки підлітків, які є активними користувачами соціальних мереж; створення гендерно-сприятливого освітнього середовища. Надзвичайно актуальною є увага дітям із сімей, що знаходяться у складних життєвих обставинах, сімей вимушено переміщених осіб, сімей учасників воєнних дій тощо. Кризові явища українського суспільства, мінливі запити членів громади стимулюють пошук, розробку адекватних і, головне, дієвих та ефективних форм і методів соціально-педагогічної роботи відповідно до актуальних соціальних проблем.

Соціально-педагогічна робота – це систематичні заходи, що спрямовані на підвищення якості пристосування людини до соціуму; це професійна допомога через сприяння в розв'язанні складних життєвих проблем та розкриття особистісного потенціалу. Вона орієнтується на допомогу клієнтам у вирішенні щоденних особистісних проблем, на формування у них навичок самостійного подолання труднощів (самодопомоги). Доведена ефективність соціально-педагогічної роботи у вирішенні наступних соціальних проблем: профілактика девіантної поведінки дітей та молоді, попередження ВІЛ/СНІД та ризикованої поведінки, соціальна реабілітація дітей та молодих людей з особливими потребами, ресоціалізація осіб, які повернулися з місць позбавлення волі тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що сьогодні соціальна педагогіка в Україні є дієвим сегментом і пріоритетним вектором соціальної роботи, державної соціальної політики, оскільки спрямована на надання соціальних послуг представникам різних соціальних груп сучасного суспільства. Актуальною є потреба в оновленні та осучасненні соціально-педагогічної роботи відповідно до

трансформаційних процесів в українському соціумі, на засадах клієнтоцентризму, природо-відповідності та духовності, які є базовими для сучасної соціальної роботи та формують інтегрований підхід до взаємодії з клієнтами у системі соціального захисту населення. Доцільно

орієнтуватися на ефективний досвід в означеній сфері в європейському та міжнародному соціальному середовищі та використовувати потенціал соціальної педагогіки для оптимального вирішення актуальних соціальних проблем українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балахтар В.В. Педагогіка і психологія в соціальній роботі. Київ : Талком, 2017. 444 с.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка та соціальна робота в сучасному освітлогічному просторі. *Освітлогічний дискурс*, 2011. № 1. С. 103–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2011_1_12 (дата звернення: 25.01.2022).
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві. Київ; Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
4. Жигайло Н.І. Соціальна педагогіка: навч. посібник. Львів : Новий Світ-2000, 2018. 255 с.
5. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: навч.-метод. комплекс / автор.-упоряд.: О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський та ін. / за заг. ред.: І. Д. Звереві, Ж. В. Петрочко. Київ : Фенікс, 2007. 528 с.
6. Кабусь Н. Д. Соціально-педагогічний підхід до забезпечення сталого розвитку соціальних груп. *Педагогіка та психологія*. Харків, 2016. Вип. 54. С. 13–23.
7. Ковальчук Т.М., Теслюк В.І. Технології соціально-педагогічної діяльності: навчальний посібник. Київ : Ліра-К, 2018. 360 с.
8. Перспективи розвитку соціальної педагогіки в Україні: матеріали Круглого столу (24 травня 2018 року, Київ) / за ред. О. В. Чуйко. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. 118 с.
9. Петрочко Ж.В. Дитина в складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав: монографія. Рівне : Зень О.М., 2010. 367 с.
10. Потоцька Ю. Консультування. Соціально-педагогічний аспект. Київ : Шкільний світ, 2019. 112 с.
11. Рудкевич Н.І. Методика соціально-педагогічної роботи: навчально-методичний посібник. Львів : Растр-7, 2021. 324 с.
12. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.
13. Технології соціальної роботи і соціальної допомоги в умовах трансформаційного періоду: навчально-методичний посібник / за заг. ред. А.О. Поляничко, А.В. Кирилюк. Суми : ФОП Цьома, 2020. 336 с.
14. Чернуха Н. Соціально-педагогічна робота в Україні: становлення, реалії, перспективи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*, 2019. № 1 (5). С. 37–40.
15. Чуйко О.В. Професійно-орієнтовані практики в підготовці соціальних педагогів в Україні. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія II: Соціальна робота. Соціальна педагогіка*, 2018. Вип. 24. Т. 2. С. 158–166.

REFERENCES:

1. Balakhtar, V.V. (2017). *Pedahohika i psykhohohiya v sotsial'niy roboti [Pedagogy and psychology in social work]*. Kyiv : Talkom [in Ukrainian].
2. Bezpal'ko, O.V. (2011). Sotsial'na pedahohika ta sotsial'na robota v suchasnomu osvitolohichnomu prostori Social pedagogy and social work in the modern educational space [Social pedagogy and social work in the modern educational space]. *Osvitolohichnyy dyskurs – Educational discourse*, 1, 103-111. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2011_1_12 [in Ukrainian].
3. Zvyereva, I.D. (Eds.). (2013). *Entsyklopediya dlya fakhivtsiv sotsial'noyi sfery [Encyclopedia for social professionals]*. Kyiv; Simferopol' : Universum [in Ukrainian].
4. Zhyhaylo, N.I. (2018). *Sotsial'na pedahohika [Social pedagogy]*. L'viv : Novyy Svit-2000 [in Ukrainian].
5. Bezpalko, O.V., Zvyeryeva, I.D., Kyuanysya, Z.P., & Kuz'mins'kyu, V.O. (2007). *Intehrovani sotsial'ni sluzhby: teoriya, praktyka, innovatsiyi [Integrated social services: theory, practice, innovation]* Kyiv : Feniks [in Ukrainian].
6. Kabus, N.D. (2016). Sotsial'no-pedahohichnyy pidkhid do zabezpechennya staloho rozvytku sotsial'nykh hrup [Socio-pedagogical approach to ensuring sustainable development of social groups]. *Pedahohika ta psykhohohiya. Kharkiv – Pedagogy and psychology*, 54, 13–23 [in Ukrainian].
7. Kovalchuk, T.M., Teslyuk, V.I. (2018). *Tekhnolohiyi sotsial'no-pedahohichnoyi diyal'nosti: navchal'nyy posibnyk [Technologies of socio-pedagogical activities]*. Kyiv : Lira-K [in Ukrainian].
8. Chuyko, O.V. (2018). *Perspektyvy rozvytku sotsial'noyi pedahohiky v Ukrayini [Prospects for the development of social pedagogy in Ukraine]* Kyiv : KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

9. Petrochko, Zh.V. (2010). *Dytyna v skladnykh zhyttyevykh obstavynakh: sotsial'no-pedahohichne zabezpechennya prav [A child in difficult life circumstances: socio-pedagogical support of rights]*. Rivne : Zen' O.M. [in Ukrainian].
10. Pototska, Yu. (2019). *Konsul'tuvannya. Sotsial'no-pedahohichnyy aspekt [Counseling. Socio-pedagogical aspect]*. Kyiv : Shkil'nyy svit [in Ukrainian].
11. Rudkevych, N.I. (2021). *Metodyka sotsial'no-pedahohichnoyi roboty [Methods of socio-pedagogical work]*. L'viv : Rastr-7 [in Ukrainian].
12. Semyhina, T. (2020). *Suchasna sotsial'na robota [Modern social work]*. Kyiv: Akademiya pratsi, sotsial'nykh vidnosyn i turyzmu [in Ukrainian].
13. Polyanychko, A.O., & Kyrylyuk, A.V. (2020). *Tekhnolohiyi sotsial'noyi roboty i sotsial'noyi dopomohy v umovakh transformatsiynoho periodu [Technologies of social work and social assistance in the conditions of the transformation period]*. Sumy : FOP Ts'oma [in Ukrainian].
14. Chernukha, N. (2019). Sotsial'no-pedahohichna robota v Ukrayini: stanovlennya, realiyi, perspektyvy [Socio-pedagogical work in Ukraine: formation, realities, prospects]. *Visnyk Kyivivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. sotsial'na robota – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 1 (5), 37–40 [in Ukrainian].
15. Chuyko, O.V. (2018). Profesiyno-oriyentovani praktyky v pidhotovtsi sotsial'nykh pedahohiv v Ukrayini [Professionally-oriented practices in the training of social educators in Ukraine]. *Naukovyy chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Seriya II: Sotsial'na robota. Sotsial'na pedahohika – Scientific journal of NPU named after MP Dragomanova. Series II: Social work. Social pedagogy*, 24, Vol. 2, 158–166 [in Ukrainian].

УДК 316.614-058.862:37.018.3

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.6>

Ірина КАРПИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичина, вул. Садова, 28, м. Умань, Черкаська область, 20300
ORCID: 0000-0001-5658-0081

Бібліографічний опис статті: Карпич, І. (2022). Особливості соціалізації дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків в закладах інтернатного типу. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 36–41, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.6>

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЯ БЕЗ ПІКЛУВАННЯ БАТЬКІВ В ЗАКЛАДАХ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ

У статті розглянуто питання соціалізації дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків в закладах інтернатного типу. Метою статті є визначення особливостей соціалізації дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків в закладах інтернатного типу.

Методами дослідження є аналіз, систематизація, узагальнення, синтез.

Науковою новизною є те, що в статті висвітлено особливості діяльності закладів інтернатного типу як інституту соціалізації дітей: чітка регламентація життєдіяльності; відсутність свободи вибору; наявність вузького кола спілкування; включення дітей до системи ігрової та навчальної діяльності; включення дітей до колективних форм трудової діяльності; створення виховного середовища, яке передбачає взаємну відповідальність всіх учасників виховного процесу тощо.

Охарактеризовано сутність процесу соціалізації у науковій літературі. Соціалізація – це процес, який передбачає засвоєння індивідом соціального досвіду та відтворення системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного включення у соціальне середовище.

Результати дослідження дали можливість встановити, що для успішної соціалізації дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків в закладах інтернатного типу необхідно: створення середовища комфорту та затишку, максимально наближеного до сімейного; організація відкритого освітнього простору (навчального, дозвілля, виробничого); забезпечення практико-орієнтованої спрямованості формування у вихованців образу майбутньої професійної діяльності; розроблення та впровадження комплексу заходів, спрямованих на зміцнення родинних відносин, повернення дитини до сім'ї; професійна спеціальна підготовка працівників закладу, яка спрямована на формування їхньої компетентності з питань соціалізації дітей, які виховуються в закладах інтернатного типу; створення виховного середовища всередині закладу, що сприяє успішному процесу соціалізації дитини.

Ключові слова: соціалізація, соціалізація дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, діти-сироти, діти, які залишилися без піклування батьків, заклад інтернатного типу.

Ірина КАРПЫЧ

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300
ORCID: 0000-0001-5658-0081

To cite this article: Karpych, I. (2022). Osoblyvosti sotsializatsii ditei-syrit ta ditei, yaki zalyshylysia bez pikluvannia batkiv v zakladakh internatnoho typu [Features of socialization of orphans and children left without parental care in boarding schools]. *Vvichlyvist. Humanities*, 1, 36–41, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.6>

PECULIARITIES OF SOCIALIZATION OF ORPHANS AND CHILDREN LEFT WITHOUT PARENTAL CARE IN BOARDING SCHOOLS

The article considers the issue of socialization of orphans and children left without parental care in boarding schools. The purpose of the article is to determine the features of socialization of orphans and children left without parental care in boarding schools. Research methods are analysis, systematization, generalization, synthesis.

The scientific novelty is that the article highlights the features of boarding schools as an institution of socialization of children: clear regulation of life; lack of freedom of choice; the presence of a narrow circle of communication; inclusion

of children in the system of play and educational activities; inclusion of children in collective forms of labor activity; creation of an educational environment that provides for mutual responsibility of all participants in the educational process, etc.

The essence of the process of socialization in the scientific literature is described. Socialization is a process that involves the individual's assimilation of social experience and the reproduction of the system of social relations through his active work, active inclusion in the social environment.

The results of the study made it possible to establish that for the successful socialization of orphans and children left without parental care in boarding schools it is necessary to: create an environment of comfort and coziness as close as possible to family; organization of open educational space (educational, leisure, industrial); ensuring practice-oriented orientation of the formation of students' image of future professional activity; development and implementation of a set of measures aimed at strengthening family relations, returning the child to the family; professional special training of employees of the institution, which is aimed at forming their competence in the socialization of children brought up in boarding schools; creating an educational environment within the institution that contributes to the successful process of socialization of the child.

Key words: *socialization, socialization of orphans and children left without parental care, orphans, children left without parental care, boarding school.*

Постановка проблеми. Соціально-економічна ситуація в країні, зниження життєвого рівня багатьох сімей, наявність верств населення, що перебувають за межею бідності, ослаблення інфраструктури охорони здоров'я, освіти та культури значно погіршили становище дітей, можливості сім'ї та держави щодо їхнього життєзабезпечення, розвитку та соціалізації. У зв'язку з цим виникає низка проблем у всіх сферах життєдіяльності сім'ї, які необхідно вирішувати спільними зусиллями членів сім'ї, державних органів та громадських об'єднань.

Загальний низький рівень доходів населення суспільства супроводжується їхньою значною диференціацією, концентрацією малозабезпеченості у сім'ях з кількома дітьми, у молодих сім'ях з маленькими дітьми, з дітьми з інвалідністю, у неповних сім'ях, у сім'ях безробітних з дітьми тощо.

З-поміж інших категорій населення серед бідних найчастіше виявляються сім'ї із неповнолітніми дітьми. Низькі доходи сімей з дітьми є безпосередньою причиною недостатнього харчування, проведення належного лікування, зниження споживання послуг сфери освіти, слабкої організації дозвілля та відпочинку під час канікул, культурних заходів для дітей, особливо у зв'язку з комерціалізацією культурно-дозвіллевих установ та зростанням цін на їхні послуги.

Важливою проблемою є повноцінна реалізація виховної функції сімей. У батьків залишається все менше часу для виховання дітей у зв'язку з необхідністю додаткової роботи для забезпечення потреб сім'ї. Виявилось поширення якісно нового явища – так зване

«приховане соціальне сирітство», пов'язане з погіршенням стосунків батьків з дітьми, що призводить до виходу дитини з сім'ї.

Відповідно до Конвенції ООН про права дитини, діти тимчасово або постійно позбавлені сімейного оточення або діти, які не можуть залишатися в такому оточенні, мають право на особливу допомогу та захист, яку надає держава. Головною метою державної соціальної політики щодо дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, є забезпечення їх соціалізації, соціально-психологічної реабілітації та успішної інтеграції у суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність підготовки дітей до майбутнього життя вивчали багато педагогів-мислителів: Я. Коменський, Я. Корчак, А. Макаренко, І. Песталоцці, Ж. Руссо, В. Сухомлинський, К. Ушинський, які глибоко вірили у можливості людини, у її прагнення пізнати світ, а отже, пізнати та розвивати себе.

Серед сучасних дослідників, які висвітлюють означену проблему можна назвати таких: І. Рогальська-Яблонська, Н. Рогальська (досліджують процеси соціалізації вихованців закладу інтернатного типу, 2008); С. Курінна (висвітлює теоретичний аспект педагогічного супроводу як засобу соціалізації сиріт в умовах закладів інтернатного типу, 2015); А. Машкаринець-Бутко (розкриває чинники, які впливають на розвиток дитини, позбавленої можливості виховуватися у сімейному середовищі, 2013); А. Понуренко (розглядає особливості соціалізації дітей в інтернатних закладах України на прикладі Кілійської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату (з дефектами розумового розвитку) в Одеській області, 2018) тощо.

Аналіз наукових досліджень учених показують, що зростання кількості дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків актуалізує вивчення означеної проблеми.

Метою статті є визначення особливостей соціалізації дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків в закладах інтернатного типу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблему соціалізації та її окремі аспекти вивчають філософи, педагоги, етнографи, соціологи, психологи та представники інших наук. Поняття «соціалізація» спочатку належало до понять політекономічної теорії та означало усупільнення землі чи засобів виробництва. Своє сучасне трактування поняття «соціалізація» вперше набуло у роботі американського соціолога Ф. Гіддінгса «Теорія соціалізації», де воно визначалося як «розвиток соціальної природи або характеру індивіда, підготовка людського матеріалу до соціального життя».

Поділяючи наукові здобутки Ф. Гіддінгса, значний внесок у розвиток уявлення про соціалізацію зробили Г. Тард і Т. Парсонс. Зокрема Т. Парсонс розглядав соціалізацію як процес адаптації до суспільства, внаслідок чого слідування загальнозначущим нормам поведінки стає потребою індивіда.

Інші науковці, такі як Ч. Кулі і Дж. Мід, прихильники протилежного підходу до розуміння поняття «соціалізація», виходили з того, що людина активно бере участь у цьому процесі і не тільки адаптується до суспільства, але й впливає на себе саму (Мудрик, 2005).

Аналіз різних підходів вчених до визначення поняття «соціалізація» засвідчило, що не існує однозначного пояснення сутності цього процесу, що підкреслюється як складністю проблеми, так і рівноправністю підходів до його вивчення.

На нашу думку, доречним є визначення поняття «соціалізація» поданою А. Андрєєвою, яка вважає, що соціалізація – це двосторонній процес, який включає, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків; з іншого боку – процес активного відтворення системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного включення до соціального середовища (Андрєєва, 2001).

У роботах А. Мудрика в якості одного з провідних факторів, що впливають на соціалізацію особистості, виділяється «виховна організація», яка розуміється як «цільова формалізована група людей, створена для вирішення певних завдань та реалізації певних цілей організаційним чином, в якому є фіксоване членство, системи влади, соціальних ролей та формальних санкцій» (Мудрик, 2005). У типовому Положенні про освітню установу для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, йдеться, що до таких закладів належать, у тому числі й школи-інтернати. Вони можуть прийматися дітей одиноких матерів (батьків), і навіть дітей безробітних, біженців, вимушених переселенців, дітей із сімей, які постраждали від стихійних лих і не мають постійного місця проживання.

Заклад інтернатного типу – це одна з установ, життєдіяльність якої виявляє взаємозв'язок продуктивності педагогічної дії та формування соціокультурного досвіду вихованців.

Аналіз наукових праць засвідчує, що дитина-сирота та дитина, позбавлена батьківської опіки, яка виховується в закладах інтернатного типу має певні особливості у психічній та емоційно-особистісній сфері, у міжособистісних відносинах з однолітками та дорослими, детермінованими різними факторами, зокрема, неможливістю повноцінної реалізації вродженої потреби у спілкуванні з близькими людьми. Всі ці відмінності є продуктом віктимогенних умов (Пеша, 2005).

Внаслідок впливу віктимогенних умов вихованці закладів інтернатного типу більше, ніж звичайні діти схильні до шкідливих звичок. Під шкідливими звичками ми розуміємо алкоголізм, наркоманію, токсикоманію та тютюнопаління.

Життя дитини в умовах започаткування інтернатного типу, обмежених соціальних впливів зумовлює появу особливого психічного стану – психічної депривації.

З точки зору психології цей стан виникає в людини в особливо життєвих ситуаціях, коли йому не надається можливість задовольняти деякі основні (життєво важливі) потреби протягом тривалого часу. Депривація може виявлятися як в легких змінах особистості, які виходять за межі нормальної емоційної картини, і грубих поразок розвитку нормальної емоційної картини (Андрєєва, 2001).

Відповідно до висновків ученої А. Ковальової: «...дефіцит спілкування з батьками, нестача тактильних та емоційно-насичених контактів із ними – усе це є причиною деструкції та обумовлює формування негативних особистісних утворень (страхів, психологічних захистів та бар'єрів, комунікативних деструктивних тенденцій). І це, звісно, впливає на характер всього подальшого життєвого шляху особистості, його соціальної адаптації життєзабезпечення, зокрема, надає негативний ефект під час навчання і виховання».

З. Сафіна зазначає, що «...недостатність батьківської чуйності на потреби дитини сприяє виникненню «вивченої безпорадності», що згодом нерідко призводить до апатії, навіть депресії, уникнення нових ситуацій та контактів з новими людьми, нестачі допитливості та ініціативи».

А. Мудрик вважає, що потенційно самотніх осіб можуть давати сім'ї, що належать до «групи ризику». Діти таких сімей, як правило, навчаються в закладах інтернатного типу. Таким чином, у вихованців шкіл-інтернатів існує проблема самотності, а шкіл-інтернатів – завдання подолання її (Мудрик, 2005).

Окрім самотності вихованців шкіл-інтернатів, оточує сенсорна деривація, яка виникає тоді, коли людина не отримує достатньої кількості стимулів із зовнішнього світу і виявляється в умовах так званого збідненого середовища (Балакірева, 2000).

Учені підкреслюють, що чим більше дитина перебуває в умовах психічної депривації, тим сильніше виражені у неї психічні відхилення і тим складніше буде оборотність деприваційного синдрому. Такі умови характеризують найчастіше мікросоціум вихованців до вступу в заклад інтернатного типу (Балакірева, Яременко, Дудар, 2000).

Слід зазначити, що вони властиві й установам інтернатного типу. В даний час термін депривація широко використовується у соціальній роботі. Соціальна деривація виникає при нестачі контакту людини із зовнішнім світом. Вона часто призводить до стану особистості, що називається самотністю.

Усі ці чинники характеризують дітей закладів інтернатного типу як жертв соціалізації. На перший погляд, всі вони мають більшою мірою соціально-психологічний характер. Проте

саме вони створюють позитивні чи негативні передумови успішної соціалізації вихованців (Мудрик, 2005).

Кожен вид жертв соціалізації має свої конкретні прояви і кожен вихованець вимагає індивідуального діагностування. Це дозволить вихователю знайти способи педагогічного впливу на процес соціалізації конкретного вихованця (Мудрик, 2005).

Проведений аналіз теоретичних досліджень та досвід роботи шкіл-інтернатів показують, що при здійсненні виховання в школі-інтернаті треба виходити з того, що учень, як правило, є жертвою соціалізації. Наведемо твердження за А. Мудриком: «Людина, яка в процесі соціалізації повністю ідентифікує себе із суспільством, розчиняється в ній, може розглядатися як жертва соціалізації тому що виявляється не в змозі протистояти тим життєвим колізіям, які перешкоджають її саморозвитку, самовизначенню, самореалізації. Людина, яка в процесі соціалізації адаптувалася до суспільства, стала девіантом, що відхиляється від основних норм суспільства, також жертва соціалізації» (Мудрик, 2005).

Соціалізація дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків відрізняються особливою складністю. Для включення їх у повноцінне життя, для їх залучення до соціальних цінностей та норм необхідно змінити сам спосіб життя цих дітей, їхнє ставлення до себе, до свого минулого, сьогодення, майбутнього, ставлення до найближчого оточення та суспільства в цілому (Балакірева, 2000).

Суспільство зацікавлене у тому, щоб випускники дитячих будинків та закладів інтернатного типу були готові самостійно вирішувати проблеми, що виникають на їхньому життєвому шляху. Готовність дитини-сироти до вирішення соціально-економічних завдань можна визначити як особистісний стан, що передбачає наявність у суб'єкта образу, структури дії та постійної спрямованості свідомості на її виконання. Готовність включає у собі різноманітні мотиви, орієнтовані усвідомлення завдань, моделі можливого поведінки, визначення спеціальних методів діяльності, оцінку можливості у тому співвіднесенні з майбутніми труднощами і необхідністю досягнення певного результату (Пеша, 2000).

Можна виділити такі особливості закладу інтернатного типу як інституту соціалізації

дітей: чітка регламентація життєдіяльності; відсутність свободи вибору; наявність вузького кола спілкування; включення дітей до системи ігрової та навчальної діяльності; включення дітей до колективних форм трудової діяльності; створення виховного середовища, яке передбачає взаємну відповідальність всіх учасників виховного процесу тощо.

Аналіз наукових джерел з даного питання засвідчив, що для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, що виховуються в закладі інтернатного типу характерне наступне:

- відсутність спілкування з батьками, нестача тактильних та емоційно-забарвлених контактів із ними, що є причиною формування негативних особистісних утворень (страхів, психологічних захистів та бар'єрів, комунікативних деструктивних тенденцій);

- відсутність особистого досвіду повноцінного життя у сім'ї, недостатній розвиток індивідуальності, що характеризується низьким рівнем свідомості, зниженою власною активністю;

- відсутність досвіду соціальних контактів із людьми за межами закладу (проблеми у спілкуванні – там, де це спілкування вільне, де потрібно будувати відносини, низька схильність до довірливого спілкування з однолітками і ще менша – з дорослими);

- несформованість потреби та здатності працювати, утриманство, нерозуміння матеріальної сторони життя, відносин власності.

Дитина-сирота вимагає, перш за все, специфічних методів організації виховного процесу. Основною ідеєю виховання є створення умов для становлення такої особистості, яка в процесі свого розвитку набуває здатності самостійно будувати свій варіант життя гідної людини. У зв'язку з цим процес соціалізації вихованців закладу інтернатного типу становить значний інтерес, як у теоретичному, так і в практичному плані.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Визначено особливості успішної соціалізації дитини в закладах інтернатного типу, а саме: створення середовища комфорту та затишку, максимально наближеного до сімейного; організація відкритого освітнього простору (навчального, дозвілля, виробничого); забезпечення практико-орієнтованої спрямованості формування у вихованців образу майбутньої професійної діяльності; розроблення та впровадження комплексу заходів, спрямованих на зміцнення родинних відносин, повернення дитини до сім'ї; професійна спеціальна підготовка працівників закладу, яка спрямована на формування їхньої компетентності з питань соціалізації дітей, які виховуються в закладах інтернатного типу; створення виховного середовища всередині закладу, що сприяє успішному процесу соціалізації дитини.

Перспективами наступних досліджень вбачаємо у детальному вивченні причин проблеми соціального сирітства та його профілактики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеенко Т.Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики : науково-методичний посібник. Київ : Педагогічна думка, 2007. 150 с.
2. Андреева А. М. Социальная психология : учеб. для высших учебных заведений. М. : Аспект Пресс, 2001. 321 с.
3. Вихованці інтернатних закладів про себе і своє життя / О. М. Балакірева (кер. авт. кол.), О. О. Яременко, Н. П. Дудар та ін. К. : Український ін-т соціальних досліджень, 2000. Кн.1. 134 с.
4. Курінна С. Педагогічний супровід процесу соціалізації дітей-сиріт в умовах закладів інтернатного типу. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. 2015. № 2. С. 53–59.
5. Машкаринець-Бутко А. Особливості розвитку дітей-вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 27. С. 116–118.
6. Мудрик А. В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузів / За ред. В. А. Слостенина. 5-е вид., Доп. М.: Видавничий центр «Академія». 2005. 200 с.
7. Пеша І. В. Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / І.В. Пеша; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2000. 20 с.
8. Радул В. Культура та соціалізація особистості. *Рідна школа*. 2018. № 1–2. С. 8–12.
9. Рогальська-Яблонська І., Рогальська Н. Соціалізація вихованців закладу інтернатного типу в аспекті їхньої готовності до сімейного життя. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського*. Педагогічні науки. 2018. № 4. С. 107–113.

10. Соціальне сирітство в Україні. Експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківської опіки. Київ : Видавництво, 1998. 120 с.

11. Формування цінностей сімейного життя у вихованців закладів інтернатного типу : монографія / Канішевська Л. В., Свириденко С. О., Кузьменко Л. В., Бернацька О. Б., Карпушевська Л. Р., Грітчина А. І., Лящук О. С. ; за заг. ред. Канішевської Л. В. Харків : «Друкарня Мадрид», 2015. 222 с.

REFERENCES:

1. Alyeksyeyenko, T. F. (2007). *Sotsializatsiya osobystosti: mozhlyvosti y ryzyky* [Socialization of the individual: opportunities and risks]. Kyiv : Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

2. Andryeyeva, A. M. (2001). *Sotsyal'naya psykholohyya* [Social psychology]. Moscow : Aspekt Press [in Russia].

3. Balakiryeva, O. M., Yaremenko, O. O. & Dudar, N. P. (2000). *Vykhovantsi internatnykh zakladiv pro sebe i svoje zhyttya* [Pupils of boarding schools about themselves and their lives]. Kyiv : Ukrayins'kyy instytut sotsial'nykh doslidzhen' [in Ukrainian].

4. Kurinna, S. (2015). Pedahohichnyy suprovid protsesu sotsializatsiyi ditey-syrit v umovakh zakladiv internatnoho typu [Pedagogical support of the process of socialization of orphans in boarding schools]. *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu imeni Al'freda Nobelya – Bulletin of the Alfred Nobel University of Dnepropetrovsk*, 2, 53–59 [in Ukrainian].

5. Mashkarynets'-Butko, A. (2013). Osoblyvosti rozvytku ditey-vykhovantsiv zahal'noosvitnikh shkil-internativ [Features of development of children from boarding schools]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 27, 116–118 [in Ukrainian].

6. Mudryk, A. V. (2005). *Sotsyal'naya pedahohyya* [Social pedagogy]. Moscow: Akademiya [in Russia].

7. Pyesha, I. V. (2000). Sotsial'ne stanovlennya ditey v dytyachykh budynkakh simeynoho typu [Social formation of children in family-type orphanages]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova [in Ukrainian].

8. Radul, V. (2018). Kul'tura ta sotsializatsiya osobystosti [Culture and socialization of the individual]. *Ridna shkola – Native school*, 1–2, 8–12 [in Ukrainian].

9. Rohal's'ka-Yablons'ka, I., Rohal's'ka, N. (2018). Sotsializatsiya vykhovantsiv zakladu internatnoho typu v aspekti yikhnoyi hotovnosti do simeynoho zhyttya [Socialization of boarding school students in terms of their readiness for family life]. *Naukovyy visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlyns'koho – Scientific Bulletin of VO Sukhomlinsky MNU*, 4, 107–113 [in Ukrainian].

10. *Social orphanhood in Ukraine. Expert assessment and analysis of the existing system of maintenance and upbringing of children deprived of parental care in Ukraine* (1998). K. : Vydavnytstvo [in Ukrainian].

11. Kanishevs'ka, L. V., Svyrydenko, S. O., Kuz'menko, L. V., Bernats'ka, O. B., Karpushevs'ka, L. R., Hritchyna, A. I. et al (2015). *Formuvannya tsinnostey simeynoho zhyttya u vykhovantsiv zakladiv internatnoho typu* [Formation of values of family life in pupils of boarding schools]. Kharkiv : «Drukarnya Madryd» [in Ukrainian].

УДК 338.48-2-056.26:37.091

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.7>

Оксана КРАВЧЕНКО

доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська область, 20300

ORCID: 0000-0002-9732-6546

Бібліографічний опис статті: Кравченко, О. (2022). Інклюзивний туризм в умовах закладу освіти: принципи, функції, напрями та види. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 42–49, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.7>

ІНКЛЮЗИВНИЙ ТУРИЗМ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ: ПРИНЦИПИ, ФУНКЦІЇ, НАПРЯМИ ТА ВИДИ

У статті на основі вивчення наукових джерел розкрито зміст і спрямованість інклюзивного туризму як технології соціальної реабілітації в умовах закладу освіти. Основними функціями інклюзивного туризму є: соціальна відновлювана, психологічна, комунікативна, освітньо-пізнавальна, особистісно-орієнтована, компенсаторна, гедоністична, реабілітаційна, адаптаційна, соціалізаційна. Інклюзивний ефект від туристичних маршрутів буде суттєвим, якщо діяльність ґрунтуватиметься на таких принципах: незалежності, залучення, інформативності, комплексності, індивідуального підходу, можливості для реалізації внутрішнього потенціалу, стимулювання саморозвитку, необхідної підтримки, гідності, рівності, суб'єктності, принцип особливого підходу. Саме інклюзивний туризм дозволяє створити для людини з інвалідністю такі умови, які максимально компенсують її обмеження і дозволять стати активним учасником соціуму. На основі відомих розвідок з проблеми дослідження розроблено таку класифікацію видів інклюзивного туризму: за ціллю; за основним видом заняття; за способом пересування; за сезонністю; за складом туристів; за ступенем навантажень. Напрямами інклюзивного туризму виступають: природотерапія; релігійні маршрути; етнографічний туризм; культурно-пізнавальний туризм; віртуальний туризм.

Інклюзивний туризм можна реалізувати через різні форми: безпосередньо відвідуючи туристичні об'єкти та дистанційно. Яскравим прикладом використання для інклюзивного туризму сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі є реалізація проекту факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Культурно-рекреаційно-туристична Черкащина: інклюзивно-соціальна 3D-карта» за підтримки Українського культурного фонду.

Ключові слова: інклюзивний туризм, заклади освіти, реабілітація, діти з особливими освітніми потребами.

Oksana KRAVCHENKO

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Social and Psychological Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova str., Uman, Cherkasy region, 20300

ORCID: 0000-0002-9732-6546

To cite this article: Kravchenko, O. (2022). Inklusyivnyi turizm v umovakh zakladu osvity: pryntsyphu, funktsii, napriamy ta vydy [Inclusive tourism in the conditions of the educational institution: principles, functions, directions and types]. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 42–49, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.7>

INCLUSIVE TOURISM IN THE CONDITIONS OF THE EDUCATIONAL INSTITUTION: PRINCIPLES, FUNCTIONS, DIRECTIONS AND TYPES

The article, based on the study of scientific sources, reveals the content and direction of inclusive tourism as a technology of social rehabilitation in an educational institution. The main functions of inclusive tourism are: social renewable, psychological, communicative, educational, cognitive, personality-oriented, compensatory, hedonistic, rehabilitation, adaptation, socialization. The inclusive effect of tourist routes will be significant if the activity is based on the following principles: independence, involvement, informativeness, complexity, individual approach, opportunities to realize internal potential, stimulate self-development, necessary support, dignity, equality, subjectivity, principle of special approach. It is inclusive tourism that allows to create such conditions for a person with disabilities that maximally compensate for his

limitations and allow him to become an active participant in society. Based on the known research on the research problem, the following classification of types of inclusive tourism has been developed: by purpose; by main type of occupation; by way of movement; by seasonality; by composition of tourists; by the degree of load. Areas of inclusive tourism are: nature therapy; religious routes; ethnographic tourism; cultural and cognitive tourism; virtual tourism.

Inclusive tourism can be implemented in various forms: directly visiting tourist sites and remotely. A striking example of the use of modern information and communication technologies for inclusive tourism in the educational process is the implementation of the project of the Faculty of Social and Psychological Education of Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna "Cultural-recreational-tourist Cherkasy region: inclusive-social 3D-map"

Key words: inclusive tourism, educational institutions, rehabilitation, children with special educational needs.

Актуальність теми. В Україні прийнята Національна стратегія створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, яка є важливим чинником прискорення інклюзивних процесів в усіх сферах життєдіяльності людини

Зараз науковці розробляють та практично вирішують питання включення людей з інвалідністю в усі сфери життєдіяльності. Яскравим прикладом є інклюзивне навчання дітей та молоді – складний багаторівневий процес, що потребує пошуку дієвих технологій для здобуття освіти з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, задля успішної соціалізації та самореалізації.

Очевидно, головною проблемою дитини з ООП є порушення її зв'язку зі світом, обмеження мобільності, обмеженість контактів із однолітками та дорослими, обмеженість спілкування з природою, доступу до культурних цінностей.

Інклюзивне навчання реалізують через інклюзивні освітні практики, що охоплюють спектр технологій, методик, методів і прийомів. Умотивовано доцільним є включення в практику інклюзивного навчання інклюзивного туризму, який має високий реабілітаційний потенціал і є інноваційною інклюзивною освітньою практикою.

Сьогодні існують різні трактування цього поняття: «туризм для всіх», «адаптивний туризм», «доступний туризм», «універсальний туризм», «інклюзивний реабілітаційно-соціальний туризм», «безбар'єрний туризм» тощо. Розглянемо зміст цих понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Один із основоположників інклюзивного туризму Скот Райн характеризує його як туризм, доступний для всіх, незалежно від постійних чи тимчасових обмежень можливостей, насамперед це соціальна інтеграція.

Дослідниця Л. Межова запропонувала визначення інклюзивного туризму як процесу розвитку туризму, що передбачає доступність

туризму для всіх у пристосованні інфраструктури туристичних центрів і об'єктів до потреб усіх людей, у тому числі з інвалідністю, похилого віку, їх опікунів і членів їхніх сімей, людей із тимчасовими обмеженими можливостями, сімей із маленькими дітьми (Межова, Летин, Луговская, 2015).

З економічної точки зору визначення інклюзивного туризму пропонують Л. Матвійчук та Л. Чепурда – це специфічний (безпечний) вид туризму, основною метою якого є безбар'єрний доступ до всіх туристичних ресурсів, позитивний психологічний клімат, рівність можливостей усіх туристів, повномасштабне інформування людей з особливими потребами про можливості того чи того туристичного об'єкта, а також передбачає швидко здатність суб'єктів туризму перелаштовуватись відповідно до запитів людей з особливими потребами (Матвійчук, Чепурда, 2020).

Науковці Відкритого міжнародного університету «Україна» Н. Барна та В. Коротеєва визначають інклюзивний туризм як форму туризму, яка включає в себе процес співпраці між різними учасниками у сфері туризму та передбачає надання людям з інвалідністю доступності, включаючи мобільну, візуальну, слухову і когнітивну складові доступності, надає право функціонувати незалежно, на рівних умовах з почуттям власної гідності через надання універсальних туристичних продуктів, послуг і середовища (Барна, Коротеєва, 2020).

Із соціально-економічної позиції С. Хлебик визначає соціально-реабілітаційний туризм як сучасний вид туризму, подорожі, що субсидуються із джерел позабюджетного фінансування та за рахунок коштів, що виділяються з державного бюджету на соціальні потреби, який дозволяє включити у туристичну діяльність будь-яку людину, незалежно від її фізичних та фінансових можливостей, з урахуванням особливостей її фізично-психологічного стану і забезпеченням доступності до об'єктів туристичної інф-

раструктури. культурно-спортивні та соціально-побутові заходи (Хлебик, 2021).

Українська дослідниця А. Люта на основі здійсненого аналізу нормативних документів стверджує, що соціальний туризм, на відміну від комерційного, спрямовується на задоволення потреб соціально незахищених категорій населення, таких як: багатодітні сім'ї, діти-сироти, учнівська та працююча молодь, пенсіонери, люди з особливими потребами, з інвалідністю та малозабезпечені громадяни. Спираючись на нормативні документи та на результати наукових досліджень, під соціальним туризмом розуміє особливий вид туристичної діяльності, що спрямований на задоволення рекреаційних, культурних, пізнавальних, лікувально-оздоровчих та ін. потреб різних соціальних категорій населення (соціально незахищених верств населення, що, у тому числі фінансуються з коштів, виділених на соціальні потреби з боку держави, недержавних фондів, спонсорів, туристичних підприємств та фізичних осіб) (Люта, 2021).

Одні з основоположників інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні В. Лепський та С. Макаренко визначають його як систему заходів, спрямованих на надання особам з інвалідністю можливості відновлення та розвитку їх фізичного, соціального, духовного, творчого та інтелектуального рівня з метою сприяння подальшої інтеграції в суспільство. Інклюзивний туризм структурно включає в себе різні види реабілітації, а саме: медичну, психологічну, психолого-педагогічну, професійну, трудову, фізкультурно-спортивну, фізичну, соціальну та інші соціально-побутові заходи. Інклюзивний туризм являє собою дієву мікромодель інтегрованого суспільства (люди з інвалідністю та їх рідні; фахівці; здорові люди), що опинилися в реальних умовах, завдяки чому створюються оптимальні умови для проведення ефективної соціалізації дезадаптивних людей та інтеграції їх у суспільство (Макаренко, 2016).

Мета статті – розкрити зміст і спрямованість, принципи і функції інклюзивного туризму технології соціальної реабілітації в умовах закладу освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз категорій та результатів проведених досліджень закордоном та в Україні дав змогу встановити, що інклюзивний туризм має специфічні особливості:

– туризм забезпечує рухливу активність, обмеження якої знижує життєві можливості, слугує причиною суму, стресу, відчаю, невпевненості. Через організацію рухливої активності туризм здійснює терапію і профілактику психосоматичних захворювань і підтримує фізичне здоров'я;

– дозволяє реалізувати повноцінний відпочинок дітей та людей різного віку та стану здоров'я, відновити психічні та фізичні резерви здоров'я в умовах природного середовища задля відновлення сил для виконання виробничих процесів і побутових обов'язків;

– туризм створює повноцінне середовище спілкування, встановлює незалежні та різнобічні соціальні контакти, формуючи різні соціальні ролі. Туризм знищує почуття неповноцінності, інтегруючи людей з інвалідністю в суспільство, допомагає сформувати впевнену й ефективну життєву позицію;

– сприяє підвищенню життєвого потенціалу, набуттю нового життєвого досвіду, засвоєнню нових знань, умінь та життєвих компетентностей, створює оптимальні умови соціалізації дитини, розширенню кола спілкування, підвищенню якості життя, а також зміни соціальної ситуації розвитку;

– має активний характер, включаючи різні заваби, які дозволяють відволіктися від монотонності побуту, змінити обстановку, коло спілкування, соціальні ролі;

– туризм підвищує науково-пізнавальні активності дитини, допомагає пізнати навколишній світ з його різними проявами і звичаями (відповідний клімат, природа, близькість водних ресурсів, наявність природних пам'яток, пам'яток матеріальної культури), дізнатися про невідомі раніше природні явища, засвоїти нові природні умови, набутти навички ароматерапії та спілкування з тваринами;

– забезпечує зміну ступеня негативного впливу захворювання чи дефекту на рівень життєвих можливостей, а також привертає увагу громадськості до проблем людей з інвалідністю.

Основні функції інклюзивного туризму: *соціальна відновлювана*, спрямована на відновлення сил, активне пізнання явищ природи, традицій, встановлення нових соціальних контактів, дружніх і ділових зв'язків; *психологічна* забезпечує зміну середовища,

звичного способу життя, активну форму відпочинку, що сприяє фізичному оздоровленню і психологічному розслабленню; *комунікативна* сприяє встановленню нових соціальних контактів; *розвивальна* реалізується через збагачення світогляду, активне пізнання явищ природи, фізичний, емоційний та моральний розвиток особистості; *освітньо-пізнавальна* сприяє пізнанню навколишнього соціального, культурного (мистецтво, побут, традиції), історичного (історія, історичні місця, видатні постаті краю) і природного (географічні особливості місцевості: рельєфу, клімату, рослинного і тваринного світу) середовища регіону, країни та інших країн; *особистісно-орієнтована* позитивно впливає на розвиток особистості, володіє відновлювальною функцією і має змістовний гуманітарний потенціал; *компенсаторна* забезпечує спеціальні потреби людей з інвалідністю, сприяє реалізації особистісного потенціалу, що незатребуваний у повсякденному, громадському, трудовому і сімейному житті; *гедоністична* сприяє формуванню позитивного психоемоційного стану, підвищенню психологічної захищеності; *реабілітаційна* дає змогу відновити ресурси людини, сприяє профілактиці психосоматичних захворювань, підтримці фізичної форми і здоров'я; *адаптаційна* ґрунтується на тому, що туризм є комплексним засобом адаптації за рахунок подолання соціальної непотрібності, активізації особистісного потенціалу й підтримки позитивного ставлення до життя; *оздоровча* має високий потенціал для підтримання здоров'я і життєдіяльності в активній формі; *соціалізаційна* під час подорожей діти та молодь отримують більші можливості пізнати світ і себе, акумулювати ці знання і зробити певні узагальнення для особистісного зростання (Межова, 2015).

Інклюзивний ефект від туристичних маршрутів буде суттєвим, якщо діяльність ґрунтуватиметься на таких принципах: *незалежності* (забезпечення умов незалежної самостійності у виборі та діях, одночасно з повною відповідальністю); *залучення* (активне залучення дітей та молоді з ООП до участі в усіх заходах інклюзивного туризму); *інформативності* (забезпечення доступу до інформації під час реалізації маршрутів); *комплексності* (комплексний характер реабілітаційних заходів з урахуванням їхніх медичних, педагогічних, психологіч-

них, соціально-побутових, технічних аспектів); *індивідуального підходу* (до визначення характеру та спрямованості реабілітаційних заходів); *можливості для реалізації внутрішнього потенціалу* (застосування форм соціокультурної роботи з диференціацією згідно з потребами дітей та молоді з ООП); *стимулювання саморозвитку* (передбачає формування мотивів саморозвитку і самоосвіти шляхом навчання способам самопізнання, рефлексії, планування життєвих подій); *необхідної підтримки* (забезпечення необхідним доглядом та турботою, підтримка оптимального рівня фізичного, психічного та емоційного благополуччя, забезпечення професійного супроводу); *гідності* (забезпечення гідних, безпечних умов перебування, виключення дискримінаційних проявів); *рівності* (забезпечення рівних прав і можливостей, необхідність ставлення до особи з інвалідністю як до рівної, як до партнера, що опинився в скрутному становищі та потребує допомоги, і разом з тим, до неї також можна і треба звертатися за допомогою); *суб'єктності* (ставлення до особи з ООП як до самостійної особистості, здатної будувати своє життя і планувати своє майбутнє, а в разі, коли вона не готова до цього, надавати їй допомогу, щоб активізувати ресурси і життєві сили підопічного (Макеєва, 2018; Петренко, Барабаш, 2017)).

Серед визначених принципів варто виокремити *принцип особливого підходу*, який потребує врахування особливих потреб людини з інвалідністю та їх задоволення задля компенсації обмежених можливостей, що виникли. При цьому має зберігатися формула: «робимо для людини, а не – за людину». Разом із тим варто пам'ятати, що надмірна опіка людини з інвалідністю іще більше її інвалідизує. Внаслідок гіперопіки в людини може розвинутися симптом «вивченої безпорадності», який проявлятиметься в тому, що суб'єкт гіперопіки переходить у позицію «об'єкта» і втрачає навички та здібності, котрі мав і використовував. Саме інклюзивний туризм дозволяє створити для людини з інвалідністю такі умови, які максимально компенсують її обмеження і дозволять стати активним учасником соціуму.

Отже, принцип особливого підходу означає, що особливі потреби для соціальної інклюзії мають бути задоволені суспільством і державою з участю осіб із особливими потребами.

Людина з інвалідністю завдяки цьому стає здатною діяти в суспільстві нарівні з іншими його членами. Отже, принцип особливого підходу пов'язаний із принципом надання влади (принцип наснаження). Принцип надання влади в сучасній соціальній роботі позначають терміном «імпаурмент» (наснаження, активізація). Цей термін виник у соціальній роботі у 80-х р. ХХ ст., коли почали обговорювати суперечності між залежністю та незалежністю, автономією та захистом людини, правами громадян та владою. Саме тоді було встановлено, що призначення соціальної роботи полягає в тому, щоб допомогти людям допомогти собі, тобто соціальний працівник має перевести клієнта соціальної роботи з об'єкта допомоги на суб'єкт самопомоги (Львовичкіна, 2020).

На основі відомих розвідок з проблеми дослідження розроблено таку класифікацію *видів* інклюзивного туризму:

- за ціллю – оздоровчий, пізнавальний, спортивний;
- за основним видом заняття – похід, подорож на транспорті;
- за способом пересування – пішохідний, водний, лижний, за допомогою тварин, залізничний, автобусний;
- за сезонністю – літній, зимовий, міжсезонний;
- за складом туристів – дитячий, молодіжний, студентський, сімейний;
- за ступенем навантажень – пасивний, активний (Межова, 2015; Іванов, Тализов, Рафікова, 2018).

Формами організації інклюзивного туризму для дітей та молоді з ООП є: походи вихідного дня, виїзди на природу, екскурсії до визначних місць, багатоденні походи, екскурсії, подорожі, фестивалі, оздоровчі табори, злети, туристські змагання-конкурси, походи фізкультурно-оздоровчого характеру, краєзнавчі експедиції та ін.

Напрями інклюзивного туризму виступають:

- природотерапія – саме природа є гармонійним середовищем для людини, де вона знаходить душевний спокій, можливість виразити емоції;
- релігійні маршрути – під час яких віра стає додатковою підтримкою;
- етнографічний туризм – під час якого відбувається самоідентифікація, вивчення своїх етнічних коренів, щоб відчути себе особливим,

наділеним давньою історією і власними культурними традиціями;

- культурно-пізнавальний туризм: відвідування музеїв щодо задоволення основної потреби людини – потреби пізнання;
- віртуальний туризм – дозволяє компенсувати дефіцит спілкування в умовах соціальної ізоляції.

Виходячи із соціально-вікової ознаки, Д. Люта розподіляє соціальний туризм на: 1) дитячо-юнацький туризм/шкільний (спрямований на сприяння вихованню та освіті підростаючого покоління засобами туристсько-краєзнавчої діяльності, формуванню всебічно розвиненої особистості; має дуже важливу функцію – медико-біологічну, яка полягає в оздоровленні молоді); 2) молодіжний (студентський) туризм – спрямований на задоволення туристичних (пізнавальних, дозвіллевих, оздоровчих та ін.) потреб населення до 35 років з метою сприяння розвитку особистості; 3) туризм людей похилого (пенсійного, третього) віку (або туризм сеньйорів) (Люта, 2021).

Багатоманітність форм туризму дає можливість вільного вибору часу, місця, транспорту і виду подорожі.

Наповнюваність організованої групи дітей безпосередньо впливає на технології, передбачені до впровадження, визначає вимоги до одночасної пропускної спроможності туристичних об'єктів, умістимості транспорту тощо:

- малі групи – 6–15 осіб (дітей з ООП 3 осіб);
- середні групи – 16–25 осіб (дітей з ООП 8–12 осіб);
- великі групи – 26 і більше осіб (дітей з ООП 13 і більше).

Відповідно до досліджень соціальної психології, конфліктології, лідерства та ін. наук, у кількісному співвідношенні мають переважати діти з типовим розвитком. У дітей з ООП має бути орієнтація на здорових дітей та прагнення наслідувати соціальну активність, намагання брати приклад та досягати більших вершин в особистісному зростанні.

За сезонністю виокремлюють види, пов'язані з освітнім процесом: туризм у канікулярний період та позаканікулярний час (найчастіше у вихідні дні).

Головною вимогою інклюзивної туристичної діяльності є врахування медико-валеологічних

показань та протипоказань до застосування того чи того виду та форми.

Сучасні дослідники інклюзивного туризму визначили такі умови його впровадження:

- вид туризму обирається залежно від порушених функцій і відповідно до індивідуальної програми реабілітації;
- безпечність для туристів і оточення;
- наявність деякої фізичної підготовки, зусиль із подолання труднощів психологічного характеру і природних умов;
- фізичні навантаження й умови мають бути адекватні стану здоров'я (Конанова, 2019).

Інклюзивний туризм можна реалізувати через різні форми: безпосередньо відвідуючи туристичні об'єкти та *дистанційно*. Саме для людей з обмеженням життєдіяльності найбільш актуальним є віртуальний туризм, який завдяки новітнім інформаційним технологіям дає можливість відвідати визначні місця не лише свого регіону, країни, а й зарубіжні. Проте під час дистанційних турів фактично не відбувається «живого» спілкування зі світом, немає можливості тактильних, візуальних відчуттів. Віртуальна імітація не дає тієї гами почуттів і вражень, особистісного й емоційного насичення, які людина фізично отримує, знаходячись у безпосередній близькості до неповторних, унікальних, відновлювальних природних, історико-культурних і рекреаційних ресурсів (Конанова, 2019).

Яскравим прикладом використання для інклюзивного туризму сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі є реалізація проекту факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Культурно-рекреаційно-туристична Черкащина: інклюзивно-соціальна 3D-карта»

за підтримки Українського культурного фонду (Культурно-рекреаційно-туристична Черкащина..., 2021).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, на основі вивчення наукових джерел розкрито зміст і спрямованість інклюзивного туризму як технології соціальної реабілітації в умовах закладу освіти. Основними функціями інклюзивного туризму є: соціальна відновлювана, психологічна, комунікативна, освітньо-пізнавальна, особистісно-орієнтована, компенсаторна, гедоністична, реабілітаційна, адаптаційна, соціалізаційна. Інклюзивний ефект від туристичних маршрутів буде суттєвим, якщо діяльність ґрунтуватиметься на таких принципах: незалежності, залучення, інформативності, комплексності, індивідуального підходу, можливості для реалізації внутрішнього потенціалу, стимулювання саморозвитку, необхідної підтримки, гідності, рівності, суб'єктності, принцип особливого підходу. Саме інклюзивний туризм дозволяє створити для людини з інвалідністю такі умови, які максимально компенсують її обмеження і дозволять стати активним учасником соціуму. На основі відомих розвідок з проблеми дослідження розроблено таку класифікацію видів інклюзивного туризму: за ціллю; за основним видом заняття; за способом пересування; за сезонністю; за складом туристів; за ступенем навантажень. Напрямами інклюзивного туризму виступають: природотерапія; релігійні маршрути; етнографічний туризм; культурно-пізнавальний туризм; віртуальний туризм.

Перспективами напрямами подальших досліджень виступає розробка програм інклюзивного туризму відповідно до нозологій та вікових учнівської молоді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барна Н.В., Коротєєва А.В. Інклюзивно-реабілітаційний туризм. Київ, 2020. 124 с.
2. Иванов В.Д., Талызов С.Н., Рафикова В.Д. Инклюзивный туризм: проблемы и перспективы его развития. *Colloquium-journal*. 2018. № 6–4 (17). С. 16–19.
3. Конанова Е. И. Инклюзивный туризм: технология и организация туристского продукта : учебное пособие. Ростов-на-Дону ; Таганрог : Издательство Южного федерального университета, 2019. 128 с.
4. Культурно-рекреаційно-туристична Черкащина: інклюзивно-соціальна 3D-карта. URL: <https://fspo.udpu.edu.ua/inklyuzyvno-sotsial%CA%B9na-3D-karta/#/>
5. Львовичкіна А.М. Принципи побудови екологічного життя людей з інвалідністю. *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (13–14 березня 2020 року, Київ) / за ред. Ю.М. Швалба. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. 128 с.

6. Люта Д.А. Формування готовності майбутніх фахівців з туризму до професійної діяльності у сфері соціального туризму : дис. канд. пед. наук (доктора філософії) : 13.00.04, Запоріжжя, 2021.

7. Макаренко С.В. Інклюзивний реабілітаційно-соціальний туризм – новий вид реабілітації інвалідів в Україні. Матеріали I Міжнародного симпозіуму інклюзивного туризму. 27–29 жовтня 2016 р.

8. Макеева И. Социальный туризм как направление социокультурной реабилитации. *Интегрированные коммуникации в спорте и туризме: образование, тенденции, международный опыт*: Материалы всероссийской научно-практической конференции с международным участием (19 апреля 2018 г.): материалы конференции / редакционная коллегия: С.М. Ахметов, А.А. Тарасенко, Г.Д. Александянц, Е.А. Еремина, Т.А. Самсоненко, Е.Л. Заднепровская. Краснодар: КГУФКСТ, 2018. Часть 1.

9. Матвійчук Л.Ю., Чепурда Л.М. Формування доступного середовища інклюзивного туризму. *Економічний форум*, 1(2), 74–80.

10. Межова Л.А., Летин А.Л., Луговская Л.А. Теория и практика организации инклюзивного туризма в России и зарубежом. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 1–1.

11. Петренко Ю., Барабаш Ю. Характеристика змісту та напрямів соціальної реабілітації (адаптації) осіб зі стійкими фізичними, інтелектуальними та психічними порушеннями в інтернатних установах системи соціального захисту населення. *Україна: аспекти праці*. № 3, 2017.

12. Хлебик С. Р. Соціально-реабілітаційний туризм в громаді для підлітків, які опинилися в складних життєвих обставинах. *Інноваційний потенціал соціальної роботи в сучасному світі: на межі науки та практики* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. 200 с.

REFERENCES:

1. Barna, N.V. & Koroteeva, A.V. (2020). *Inklyuzivno-reabilitatsiyniy turizm [Inclusive rehabilitation tourism]* Kyiv. [in Ukrainian].

2. Ivanov, V.D., Talyzov, S.N. & Rafikova, V.D. (2018). Inklyuzivnyi turizm: problemy i perspektivy ego razvitiya [Inclusive tourism: problems and prospects for its development] *Kolokvium-zhurnal – Colloquium-journal*, 6–4 (17), 16-19. [in Russian].

3. Konanova, E. I. (2019). *Inklyuzivnyi turizm: tekhnologiya i organizatsiya turistskogo produkta [Inclusive tourism: technology and organization of the tourist product]*. Rostov-na-Donu; Taganrog: Izdatel'stvo Yuzhnogo federal'nogo universiteta. [in Ukrainian].

4. Kulturno-rekreatsiyno-turistichna Cherkaschina: Inklyuzivno-sotsialna 3D-karta [Cultural, recreational and touristic Cherkasy region: inclusive social 3D map]. Retrieved from <https://fspo.udpu.edu.ua/inklyuzivno-sotsial> [in Ukrainian].

5. Lovochkina, A.M. (2020). Printsipi pobudovi ekologichnogo zhittya lyudey z Invalidnistyu [Principles of encouraging ecological life of people with disabilities]. Yu. M. Shvalba (Eds.), *Rozvivalniy potentsial suchasnoyi sotsialnoyi roboti: metodologiya ta tehnologiyi – Development potential of modern social work: methodology and technology*: proceedings of the international scientific and practical conference (p.128). Kiyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

6. Lyuta, D.A. (2021). Formuvannya gotovnosti maybutnih fahivtsiv z turizmu do profesinyoi diyalnosti u sferi sotsialnogo turizmu [Formation of readiness for future fahivtsiv from tourism to professional activity in the field of social tourism]. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhya. [in Ukrainian].

7. Makarenko, S.V. (2016). Inklyuzivniy reabilitatsiyno-sotsialniy turizm – noviy vid reabilitatsiyi invalidiv v Ukrayini [Inclusive rehabilitation and social tourism is a new type of rehabilitation for the disabled in Ukraine]. *Materiali I mizhnarodnogo simpozimu inklyuzivnogo turizmu – Materials of the 1st International Symposium on Inclusive Tourism*. [in Ukrainian].

8. Makeeva, I. (2018). Sotsial'nyi turizm kak napravlenie sotsiokul'turnoi reabilitatsii [Social tourism as a direction of socio-cultural rehabilitation]. S.M. Akhmetov, A.A. Tarasenko, G.D. Aleksanyants, E.A. Eremina, T.A. Samsonenko, E.L. Zadneprovskaya. (Eds.). Proceedings from: *Integrirrovannye kommunikatsii v sporte i turizme: obrazovanie, tendentsii, mezhduнародnyi opyt – Integrated communications in sports and tourism: education, trends, international experience*. (Vol. 1). Krasnodar: KGUFKST. [in Russian].

9. Matviychuk, L.Yu. & Chepurda, L.M. Formuvannya dostupnogo seredovischa Inklyuzivnogo turizmu [Formation of an accessible medium for inclusive tourism]. *Ekonomichniy forum – Economic Forum*, 1(2), 74-80. [in Ukrainian].

10. Mezhovala, L.A. Letin, A.L. & Lugovskaya, L.A. (2015). Teoriya i praktika organizatsii inklyuzivnogo turizmu v rossii i zarubezhom [Theory and practice of organizing inclusive tourism in Russia and abroad]. *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya – Modern problems of science and education*. 1-1. [in Ukrainian].

11. Petrenko, Yu. & Barabash, Yu. (2017). Harakteristika zmistu ta napryamiv sotsialnoyi reabilitatsiyi (adaptatsiyi) osib zi stiykimi fizichnimi, intelektualnimi ta psichnimi porushennyami v internatnih ustanovah sistemi sotsialnogo

zahistu naselennya [Characteristics of changes and direct social rehabilitation (adaptation) with severe physical, intellectual and mental impairments in the boarding schools of the system of social protection of the population]. *Ukrayina: aspekti pratsi – Ukraine: aspects of practice*, 3. [in Ukrainian].

12. Hlebik, S. R. (2021). Sotsialno-reabilitatsiyniy turizm v gromadi dlya pidlitkiv, yaki opinilisya v skladnih zhittevih obstavinah [Socio-rehabilitation tourism in the community for people who are slumped in foldable living environments]. *Innovatsiyniy potentsial sotsialnoyi roboti v suchasnomu sviti: na mezhi nauki ta praktiki – Innovative potential of social work in the modern world: between science and practice: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. Chernigiv : NU «Chernigivska Politehnika», p. 200. [in Ukrainian].

УДК 364-43:378.011.2

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.8>

Марія КУЗЬМІНА

аспірантка кафедри соціальної роботи та психології, Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, Україна, 69063

ORCID: 0000-0003-2101-0630

Бібліографічний опис статті: Кузьміна, М. (2022). Проблеми формування професійної компетентності соціальних працівників: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 50–60, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.8>

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

У статті висвітлено сутність понять «компетентний», «професійна компетентність». Зауважено, що фахівець із соціальної роботи повинен поєднувати у собі як професійні компетентності, так і особистісні. Наведено відмінні риси формування професійних (фахових) компетентностей від загальних: відбувається за допомогою лише дисциплін професійного циклу; обов'язкове проходження навчальної та виробничої практики. Встановлено, що у визначеннях щодо поняття професійної компетентності вітчизняні та зарубіжні вчені вказують на її складові. Їх думки щодо складових структури професійної компетентності переважно збігаються. Розглянуто структуру особистісного розвитку соціального працівника. Узагальнення думок вчених дозволило розглянути професійну компетентність соціального працівника у таких аспектах: актуальне, діяльнісне психічне новоутворення особистості; особистісно-професійна характеристика; професійні здібності спеціаліста; результат освіти спеціаліста. Враховуючи аналіз зарубіжної та вітчизняної літератури розроблено теоретичну модель формування професійної компетентності соціального працівника, що складається з наступних компонентів: цільового, мотиваційного, функціонального, змістовного, діяльнісного та результативно-корекційного. Синтезувавши результати дослідження, встановлено недоліки підготовки майбутніх соціальних працівників у контексті досліджуваної проблеми (проблема проектування освітнього маршруту з урахуванням пропозицій роботодавців та самих студентів; проблема професійної підготовки викладачів до організації освітнього процесу в рамках компетентнісного підходу; проблема переважання частки теоретичних знань над практичними вміннями; проблема організації змістовної практики студентів у різних установах соціальної сфери; недостатнього рівня сформованості соціально-проектних компетентностей).

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, соціальний працівник, уміння, навички, структура, компоненти.

Maria KUZMINA

PhD Student at the Department of Social Work and Psychology, National University "Zaporizhzhia Polytechnic", 64 Zhukovskoho str., Zaporizhzhia, Ukraine, 69063

ORCID: 0000-0003-2101-0630

To cite this article: Kuzmina, M. (2022). Problemy formuvannia profesiinoi kompetentnosti sotsialnykh pratsivnykiv: zarubizhnyi ta vitchyzniani dosvid. [Problems of formation of professional competence of social workers: foreign and domestic experience]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 50–60, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.8>

PROBLEMS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF SOCIAL WORKERS: FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE

The article highlights the essence of the concepts of "competent", "professional competence". It is noted that a social worker should combine both professional and personal competencies. The distinctive features of the formation of professional (professional) competencies from the general ones are given: it takes place only with the help of disciplines of the professional cycle; mandatory training and internships. It is established that in the definitions of the concept of professional competence, domestic and foreign scientists point to its components. Their opinions on the components of the structure of professional competence mostly coincide. The structure of personal development of a social worker is considered. The generalization of the opinions of scientists allowed to consider the professional competence of a social

worker in the following aspects: topical, active mental development of the individual; personal and professional characteristics; professional abilities of the specialist; the result of specialist education. Taking into account the analysis of foreign and domestic literature, a theoretical model of formation of professional competence of a social worker has been developed, consisting of the following components: target, motivational, functional, meaningful, activity and result-corrective. Synthesizing the results of the study, identified shortcomings in the training of future social workers in the context of the problem (the problem of designing an educational route based on the proposals of employers and students; the problem of training teachers to organize the educational process within the competence approach; organization of meaningful practice of students in various institutions of the social sphere; insufficient level of formation of social and project competencies).

Key words: competence, professional competence, social worker, skills, structure, components.

Актуальність проблеми. З появою в Україні з кінця 80-х років 20 століття великої кількості установ соціальної сфери особливо гостро постала проблема підготовки спеціаліста в галузі надання соціальних послуг. Активно стали розвиватися такі заклади як центри соціального обслуговування населення, центри, що надають допомогу сім'ї та неповнолітнім, медико-реабілітаційні, зайнятості населення. Реалізація їхньої діяльності сприяла суттєвій зміні функціональних та посадових обов'язків фахівців соціальної сфери.

Особливість соціальної роботи полягає в тому, що більшою мірою ефективність та успішність реалізації професійної діяльності визначається не лише знаннями та вміннями у професійній галузі, але й певними особистісними якостями. У зв'язку з цим при навчанні спеціаліста необхідне забезпечення не тільки його становлення як професіонала із засвоєнням певних професійних компетентностей, а також виховання як особистості, формування духовних, моральних цінностей, що сприяють його роботі з різними категоріями населення з урахуванням сучасних тенденцій та вимог соціального середовища, умов та специфіки професійної діяльності. Тому фахівець із соціальної роботи повинен поєднувати у собі як професійні компетентності, так і особистісні.

Сьогодні у зв'язку з модернізацією освіти особливе значення набуває формування професійної компетентності спеціаліста як керований процес становлення його професіоналізму. Система професійної освіти передбачає розвиток людини як суб'єкта культури, суб'єкта діяльності та враховує самоформування, тобто побудову та реалізацію власної програми формування професіоналізму. Таким чином, звернення до проблеми формування професійної компетентності спеціаліста соціальної сфери пов'язане з компетентнісним підходом в освіті, який змінює в цілому орієнтацію на освоєння

змісту освіти, роблячи її особистісно-орієнтованою, а також визначаючи її через поняття «компетенція», «компетентність».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велике значення для нас мають роботи зарубіжних вчених, а саме (Bernarto, Bachtiar, Sudibjo, Suryawan, Purwanto, Asbari, 2020) – досвід підготовки працівників соціальної сфери; (Leontyev, Rebrina, Leontyeva, Gafiyatullina, 2016) – розвиток професійної компетентності у магістрантів; (Ochirov, 2016) – особливості формування професійної компетентності. Дослідженнями у сфері професійної компетентності займалися такі вітчизняні науковці, як (Букач, 2016) – компетентнісно орієнтоване навчання; (Дударьов, 2015) – методи управління професійною компетентністю; (Садовська, Ярошенко, 2018) – її структурні компоненти. Дослідження (Зимня, 2006; Безпалько, 2015) присвячені розробці методології компетентнісного підходу, способів його впровадження у професійну освіту з погляду психолого-педагогічного аспекту. Проблеми професійної підготовки соціальних працівників відображені у роботах (Капська, 2010; Караванова, 2012; Ребуха, 2017). Професійна діяльність фахівців із соціальної роботи описані у працях (Лебедева, 2015; Лісовець, 2017).

Мета дослідження. Розкрити змістовні компоненти процесу формування професійної компетентності в роботах зарубіжних та вітчизняних науковців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність соціальної роботи багато в чому визначається рівнем розвитку професіоналізму та компетентності працівників, який адекватний потребам сучасного суспільства.

При соціологічному підході до вивчення професійної компетентності соціального працівника необхідно враховувати:

– соціальну та діяльнісну структуру суспільства загалом;

– соціальну роботу як «комірку» соціальної діяльності;

– людину як найвищу цінність.

Поняття «компетентність» в останні роки використовується як характеристика індивідуального ступеня відповідності спеціаліста до вимог професії. «Компетентний» (лат. *competens* – належний, здатний) означає знаючий, обізнаний у певній сфері, що має право за своїми знаннями судити про що-небудь. На основі аналізу літератури у нас склалося власне визначення компетентності як здібності фахівця вирішувати типові ситуації з використанням знань та досвіду. Компетентність як соціальний феномен є такою поведінкою індивіда, яка дозволяє йому використовувати індивідуальну самобутність, адекватно застосовувати свої здібності для досягнення соціально значущих цілей. Кожній професії відповідає певний набір психологічних та фізичних якостей особистості, а успішність професійної діяльності знаходиться у прямих залежності від ступеня індивідуальних якостей та вимог даної професії.

Згідно стандарту вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» для другого (магістерського) рівня вищої освіти (Про затвердження стандарту вищої освіти, 2019) визначено такі види компетентностей, як інтегральні, загальні, спеціальні (фахові, предметні). Відмінною рисою професійних (фахових) компетентностей від загальних є те, що їх формування відбувається за допомогою лише дисциплін професійного циклу. В результаті стає можливим: усвідомлення соціальної значущості своєї майбутньої професії; використання основних положень та методів соціальних, гуманітарних та економічних наук при вирішенні соціальних та професійних завдань; використання у професійній діяльності основних законів природничих дисциплін, у тому числі медицини; володіння основними методами, способами та засобами отримання, зберігання, переробки інформації та ін. Також обов'язковою умовою формування професійних (фахових) компетентностей на відміну від інших є проходження навчальної та виробничої практики.

Загалом дослідження професійної компетентності свідчать про те, що, можна ставити питання про її загальну структуру як такої, яка важлива насамперед із погляду освіти, тобто

про її цілеспрямоване формування та розвиток освітніми засобами.

У визначеннях щодо поняття професійної компетентності вітчизняні та зарубіжні вчені вказують на її складові (компоненти). Їх думки щодо складових структури професійної компетентності переважно збігаються. Так, (Leontyev, Rebrina, Leontyeva, Gafiyatullina, 2016) виділяють в структурі професійної компетентності три компоненти: методичну компетентність (володіння технологіями, методами), соціальну (професійна позиція, комунікативність), організаторську (організаційні вміння, самоорганізованість та ін.).

Науковці (Bernarto, Bachtiar, Sudibjo, Suryawan, Purwanto, Asbari, 2020) визначили наступні складові професійної компетентності спеціаліста:

– мотиваційно-вольова (мотиви, цілі, потреби, ціннісні орієнтири актуалізації в професійній компетентності, здатність до екстравертності та домінуванні тощо);

– функціональна (обізнаність, знання, досвід);

– комунікативна (вміння чітко висловлювати думки, переконувати, аргументувати, встановити міжособистісні зв'язки);

– рефлексивна (здатність свідомо контролювати результати своєї діяльності та рівень власного розвитку, особистих досягнень);

– творчість, ініціативність, впевненість у собі, схильність до самоаналізу, ініціативність;

– професійно важливі знання, уміння та навички.

Усі ці компоненти інтегровані в роботу (Fayzhal et al., 2020) в одне синтезоване утворення – комунікативно-функціональну компетентність, яка є інтегративною якістю особистості. Вчені (Katsaros, Tsirikas, Kosta, 2020) виділили п'ять компонентів у структурі професійної компетентності (рис. 1):

Так, (Noroozi, Weinberger, Biemans, Mulder, Chizari, 2012), в основі професійної компетентності, виділяють наступне:

– широкий спектр знань, що відповідає умовам достатності для продуктивної професійної діяльності;

– систему в організації та структуруванні знання, усвідомлення реального зв'язку між елементами, класифікація;

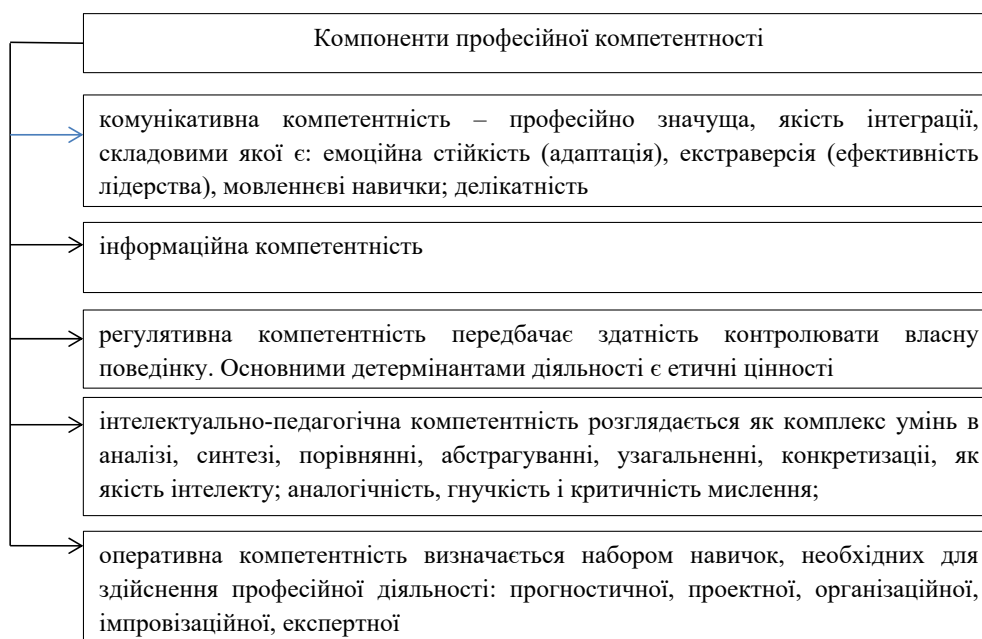

Рис. 1. Компоненти професійної компетентності

Джерело: складено автором на основі (Katsaros, Tsirikas, Kosta, 2020)

- структурування знань, виділення основних вузлових елементів;
- релятивізм взаємозв'язків галузі знань, можливість оновлення як змісту, так і відносин під впливом об'єктивних фактів;
- фундаментальні знання, що визначають роль загальних принципів, ідей;
- методологію, прагматизм, безперервність зв'язків: «знання – діяльність»;
- рефлексивність знання.

Цікавою для нашого дослідження є думка дослідників (Marek, Wu, Wen-Chi, Chew, Chiou Sheng, 2020), які вважають, що існують три сфери професійної компетентності:

- мотиваційна (мотиви, установки, орієнтації), що забезпечує формування загальнокультурної, особистісної, мотиваційної та соціальної компетентностей;
- технологічна, що сприяє розвитку окремих підвидів професійної компетентності: методична, практично-діяльнісна, дидактично-методична, спеціально-наукова, економіко-правова, екологічна, інформаційна, управлінська, комунікативна;
- сфери саморегуляції, розвиває психологічну компетентність і самокомпетентність.

Очіров (2016) виділяє такі компоненти професійної компетентності: адаптаційно-цивілізаційний; соціально-організаційний; предметно-методичний; комунікативний; цін-

нісно-смысловий.

Вчені (Nandan, London, Bent-Goodley, 2014) до професійної компетентності спеціаліста соціальної сфери пропонує віднести, насамперед, формування та розвиток здатності сприймати, розрізняти, інтерпретувати та аналізувати, а також виробляти професійні судження, формувати здатність ситуативного роз'яснення нескладних соціальних процесів, розвивати вміння знаходити спрощені способи, пояснення та оцінки соціальних процесів. До змістовної характеристики професійної компетентності, на його думку, мають увійти комунікативні вміння, важливі для проведення консультування, діагностики та терапії. При оволодінні знаннями у сфері соціальної роботи поруч із виробленням професійно-практичних навичок необхідна і компетенція у теоретичному плані (уміння здійснювати з наукових позицій рефлексію, виявляти причини глибинних процесів, давати їм належну інтерпретацію і шукати належний вихід із ситуації).

Зарубіжні автори вважають, що основу концепції «професійної освіти» складає формування професійної компетентності та професійних установок. На думку (Peláez, Erro-Garcés, Gómez-Ciriano, 2020), професійна компетентність є результатом інтеграції різних типів компетентності: концептуальної, інструментальної, інтегративної, контекстуальної, адаптивної,

компетентності у міжособистісній комунікації. Професійна освіта формує соціальні настанови: професійну ідентичність, професійну етику, конкурентоспроможність щодо службової кар'єри, прагнення до наукового вдосконалення, мотивацію до продовження навчання.

У той же час не можна не погодитися з твердженням (Доела, Шардлоу, 1997; Barker, 1987; Раупе, 2001), які професійну компетентність фахівця соціальної роботи розглядають як сформованість у нього системи наступних базових професійно-особистісних компетенцій: а) професійно-пізнавальної, інформаційно-когнітивної компетенції, яка розуміється як вміння самостійно та систематично освоювати необхідні міждисциплінарні професійні знання; б) професійно-комунікативної компетенції, яка включає в себе вміння та здібності ефективно користуватися різними засобами особистісно-ділової комунікації; володіння навичками соціального співробітництва, партнерства, взаємодії, командної роботи; в) професійно-технічної компетенції, що трактується як оволодіння необхідними професійними вміннями, навичками, сучасними техніками та технологіями реалізації конкретного функціоналу трудової діяльності; г) професійно-контекстуальної компетенції як здатності розуміти особливості та специфіку суспільно-політичного, правового, соціального, економічного, культурного, демографічного та ін. середовища, в якому здійснюється професійна діяльність спеціаліста; д) соціально-ініціативної компетенції як здатності приймати активне участь у соціальному житті суспільства, у створенні та реалізації соціальних проекти; е) професійно-рефлексивної компетенції як здатності до самоаналізу процесу та результатів своєї трудової діяльності, здібності до адекватної оцінки власного рівня професійно-особистісного розвитку; до розробки та реалізації програм самовдосконалення.

Відкриття спеціальності «Соціальна робота» у закладах освіти відбулося в Україні в 1991 р. Комплексне вивчення досвіду підготовки майбутніх соціальних працівників забезпечило розуміння сучасного стану формування багатоступеневої системи підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи в Україні й узгодженості з європейськими схемами організації вищої освіти соціальних працівників (Ребуха, 2017).

У дисертаційному дослідженні (Караванова, 2012) зазначає в якості основного змісту професіоналізму соціального працівника особистісний розвиток спеціаліста: його здібностей, цінностей, професійних потреб, компетенцій, творчих сил. (Лебедева, 2015) додає в структуру особистісного розвитку соціального працівника індивідуальні передумови успішності у професійній діяльності: мотиви, мотивацію, спрямованість, інтереси, а також особливості організації професійного середовища та взаємодії, якості та стиль управління, професіоналізм керівників. Істотним для розвитку професіоналізму та пов'язаної з ним професійної компетентності є прагнення до самореалізації, високі особистісні та професійні стандарти, високий рівень професійного сприйняття та мислення, все суб'єктивне, що сприяє зростанню професіоналізму. Погодимось з вченими, що головним компонентом розвитку професіоналізму та професійної компетентності є особистісний розвиток соціального працівника, який є основною умовою успішної самореалізації у професії та життєдіяльності. Однак ми не применшуємо роль знань, умінь та навичок, які обов'язково повинні включатися до структури професійної компетентності соціального працівника, завдяки яким фахівець набуває навички використання соціальних технологій у роботі з різними групами населення, розробки інноваційних соціальних проектів, спрямованих на надання допомоги клієнтам, реалізації державних програм та проектів у галузі допомоги та захисту осіб, що потребують соціального супроводу.

Так (Дударьов, 2015) вважає, що компонентами будь-якої компетентності є знання, способи діяльності, досвіду творчої діяльності, соціальні нахили, ціннісні орієнтації, мотиви діяльності, компетентність в самоорганізації. (Карпенко, 2008) в структуру професійної компетентності включає: мобільність знань, гнучкість методу і критичність мислення. Згідно (Букач, 2016), в структуру професійної компетентності включено як професійні базові знання та вміння, так й ціннісні орієнтації, мотиви його діяльності, розуміння себе та навколишнього світу, стиль взаємовідносин з людьми, його загальну культуру, здатність до розвитку свого творчого потенціалу. Академік (Батишев, 1997), визначаючи професійну компетентність включає в неї

не лише уявлення щодо кваліфікації спеціаліста (професійні навички, як досвід діяльності, вміння і знання), а й соціально-комунікативні індивідуальні здібності, що є засвоєні і забезпечують самостійність професійної діяльності. На думку вченого, професійна компетентність є основою професійних якостей особистості. (Лісовець, 2016) компонентом професійної компетентності визначає знання, необхідні для професійної діяльності, та вміння застосовувати ці знання на практиці. Проте, перераховані компоненти можуть бути доповнені іншими, не менш важливими складовими.

У свою чергу, (Густова, 2012; Сидорук, 2019), взявши до уваги все різноманіття класифікацій, доповнили її, виділивши ще один компонент професійної компетентності – рефлексивний (аналіз та оцінка відповідності здобутого результату поставленим цілям). Водночас у дослідженні (Безпалько, 2015) наведено структуру компетентності як сукупність особистісного, інтелектуального, функціонально-предметного та адаптивного компонентів.

Вітчизняна вчена (Капська, 2010; Капська, 2003), визначає поняття професійної компетентності фахівця соціальної роботи як комплекс знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтирів, психологічних якостей, професійних позицій та акмеологічних варіантів. На думку дослідниці, професійна компетентність соціального працівника є стрижневим компонентом обраного ним виду діяльності, а комунікативна компетентність – необхідною умовою її ефективності.

Науковець І.А. Зимня виділяє три основні компоненти особистості соціального праців-

ника, що визначають його професійну компетентність: рівень загальної культури, психологічна компетентність, володіння практичними технологіями соціальної роботи (табл. 2).

Враховуючи думки вчених, можна зазначити, що загальним для наведених точок зору є розуміння професійної компетенції фахівця соціальної сфери як інтегральної особистісної характеристики, заснованої на комплексі знань, умінь, навичок та ін., що проявляється у діяльності та розвивається за допомогою цієї діяльності.

Узагальнення думок вчених дозволяє розглядати професійну компетентність соціального працівника у таких аспектах: актуальне, діяльнісне психічне новоутворення особистості; особистісно-професійна характеристика; професійні здібності спеціаліста; результат освіченості спеціаліста. Перше вказує на те, що це новоутворення особистості (або психосоціальна якість) спрямоване на досягнення цілей діяльності при забезпеченні почуття власної успішності та корисності, а також усвідомлення працівником власної здатності ефективно взаємодіяти з оточуючим. Виникаючи під час професійної діяльності, воно дозволяє самостійно та відповідально виконувати трудові функції. Як особистісно-професійна характеристика професійна компетентність у взаємозв'язку всіх своїх складових пов'язана з розглядом професійно-значущих якостей особистості соціального працівника. Включеність особистості працівника у професійну діяльність є специфічною рисою соціальної роботи, тобто особистісні особливості працівника виступають як інструмент його професійної діяльності. Професійні здібності

Таблиця 1

**Основні компоненти особистості соціального працівника,
що визначають його професійну компетентність**

Компоненти	Зміст
Загальнокультурний	характеризує соціального працівника як носія національних та загальнолюдських цінностей, моральних і принципів, поглядів та вчинків, що схвалюються суспільством.
Психологічний	передбачає здатність діагностики, розуміння та врахування у практичній діяльності психічних та особистісних особливостей клієнта, умов його життя, діяльності та спілкування. Органічною складовою психологічної компетентності соціального працівника є адекватна самодіагностика – усвідомлення себе як особистості, індивідуальності, своїх можливостей та способів взаємодії з клієнтом (клієнтами) у ситуаціях соціальної роботи, сутність яких – накладання особистісних змістів соціального працівника та клієнта та спільний пошук на цій основі шляхів й способів вирішення проблем цього клієнта.
Технологічний	означає володіння засобами та процедурами реалізації його основних функцій – психологічної, соціально-педагогічної, правової, організаторської та ін.

Джерело: складено автором на основі (Социальная работа, 1992; Зимня, 2006)

спеціаліста виражаються у: баченні проблеми клієнта, діагностуванні їх, визначенні характеру необхідної допомоги; встановленні рівнопартнерських відносин із клієнтом; діях на основі навичок спостереження, відбору та аналізу соціально значущої інформації; швидкій орієнтації в інформаційній ситуації, адекватному оцінюванню наявної інформаційної потреби, конкретизації інформаційних запитів та задоволенні їх, у т. ч. використовуючи сучасні комп'ютерні технології, на підставі чого приймати рішення та реалізовувати їх.

Варто виділити те, що спільним у дослідженнях таких вчених, як (Садовська, Ярошенко, 2018) є наявність у структурі професійної компетентності трьох основних компонентів: методичного, організаційного, соціального.

Основу методичного компоненту складають професійні вміння, мотивація до самовдосконалення, професійна самосвідомість, розвинений світогляд, високий соціально-освітній рівень спеціаліста. Організаційний – можливість у сфері організаційної діяльності, наявність впевненості в собі та своїх силах, оперативності, уважності до клієнтів, тактовності та толерантності при реалізації професійної діяльності. Соціальний компонент включає високий рівень адаптивності, емпатії, гуманності і життєвого досвіду.

Соціолог (Ляшенко, 1994) в якості основних компонентів професійно-особистісного розвитку виділяє: здатність стати лідером; життєвий оптимізм; гарну пам'ять та здатність навчати інших. Вчена (Шмельова, 2014) дещо доповнює професійно важливі особистісні якості соціального працівника: готовність до розвитку та саморозвитку, самопізнання та самопроєкування, самоврядування, самокорекція.

Не менш важливою є позиція дослідниці (Маркова, 1996), яка у своїх дослідженнях розглядає структуру професійної компетентності як низку компонентів: професійні психолого-педагогічні знання; педагогічні позиції та установки; особистісні особливості, які забезпечують оволодіння знаннями та вміннями професійної галузі.

Крім вищезазначених, відомий вчений (Якунін, 2000) у своїх роботах дає опис ширшому спектру здібностей спеціаліста, що має професійні компетентності. До них він відносить: самостійність у визначенні цілей та завдань

професійної діяльності; забезпечення інформаційної складової діяльності; прогнозування результатів професійної діяльності; реалізація прийнятих рішень, встановлення з людьми комунікативних ділових відносин; оцінювання досягнутих результатів.

З точки зору (Ярецького, 2006), структура професійної компетентності соціального працівника передбачає включення мотиваційного та змістовно-діяльнісного компонентів. Мотиваційний компонент визначається позитивним ставленням студента до майбутньої професійної діяльності та детермінується: усвідомленням студентом соціальної значущості професії спеціаліста соціальної роботи у суспільстві; інтересом студента до майбутньої професійної діяльності, позитивним ставленням до роботи з різними верствами населення; бажанням та прагненням студента підвищувати свою компетентність у роботі серед різних категорій громадян.

Змістовно-діяльнісний компонент є підсистемою, що становить зміст предметної підготовки фахівця, яка визначається освітніми стандартами та іншими нормативними документами. Цей компонент включає дві взаємопов'язані складові: змістовну та діяльнісну. Перша пов'язана із засвоєнням певних знань студентами, друга — з формуванням в останніх певних умінь і навичок.

У результаті аналізу наукової літератури дає можливість констатувати, що більшість сучасних дослідників під професійною компетентністю соціального працівника розуміють сукупність професійно-особистісних показників та виокремлюють її спільні компоненти, зокрема: комунікативну культуру, що складається з умінь орієнтуватися у певній ситуації, умінні визначати особистісні особливості та емоційний стан людини; культуру в сфері інформації – вміння отримувати інформацію в галузі своєї професійної діяльності, та здатності передавати інформацію клієнту; аналітичну культуру, що виявляється в умінні вибрати метод роботи з позиції ситуаційного підходу, способи комунікації залежно від їхнього статусу; моральність, потреба вчинити відповідно до вимог етики та моралі.

Враховуючи аналіз зарубіжної та вітчизняної літератури нами розроблено теоретичну модель формування професійної компетентності соціального працівника (рис. 1), що складається

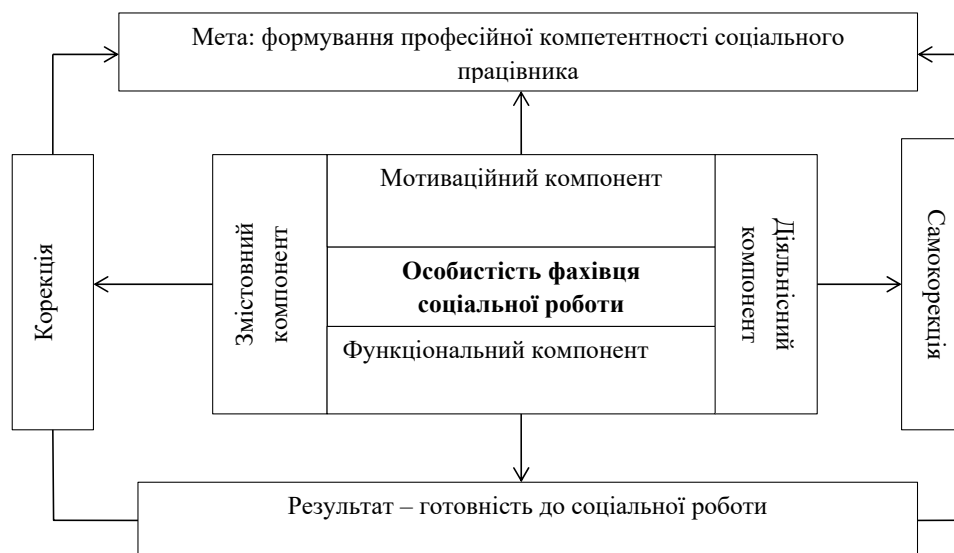

Рис. 2. Теоретична модель формування професійної компетентності соціального працівника

Джерело: авторка розробка

з наступних компонентів: цільового, мотиваційного, функціонального, змістовного, діяльнісного та результативно-корекційного.

Разом з тим, очевидним є те, що формування професійної компетентності – це динамічний процес освоєння та модернізації професійного досвіду, що веде до його накопичення, розвитку індивідуальних професійних якостей, що передбачає безперервне самовдосконалення. Можна виділити такі етапи формування професійної компетентності: самоаналіз та усвідомлення необхідності, планування цілей, завдань та шляхів саморозвитку, самопрояв, аналіз, самокоригування. Також результати аналізу психолого-педагогічних досліджень свідчать, що професійна компетентність має певну структуру, до складу якої входять компоненти, які гіпотетично визначені та експериментально перевірені в кожному окремому дослідженні. Найчастіше в структурі професійної компетентності виділяють: операційно-технічну сферу (знання, навички, уміння, професійно значущі якості); мотиваційну сферу (спрямованість, інтерес, мотиви, потреби); змістовно-діяльну сферу (засоби виконання діяльності, результативні показники діяльності).

Синтезувавши зазначені результати, серед недоліків підготовки майбутніх соціальних

працівників у контексті досліджуваної проблеми можна визначити наступні:

- проблеми проектування освітнього маршруту з урахуванням пропозицій роботодавців та самих студентів;
- проблеми професійної підготовки викладачів до організації освітнього процесу в рамках компетентнісного підходу;
- проблеми переважання частки теоретичних знань над практичними вміннями;
- проблеми організації змістовної практики студентів у різних установах соціальної сфери;
- недостатнього рівня сформованості соціально-проектних компетентностей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, формування професійної компетентності соціальних працівників є адаптивний, системно організований, варіативний, індивідуально-творчий динамічний процес. Причому адаптивність досягається головним чином професійною підготовкою та різними формами підвищення кваліфікації.

Поповнення рядів соціальних працівників підготовленими спеціалістами, системне підвищення рівня їхнього професіоналізму та компетентності – все це сприяє ефективності заходів із соціального захисту в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Батышев С.Я. Блочно-модульное обучение. Москва : Транссервис, 1997. 258 с.
2. Безпалько О.В. Компетентнісний спектр майбутнього соціального педагога як основа професіоналізму. *Проблеми освіти: збірник наукових праць*. Житомир-Київ, 2015. № 84. С. 60–64.

3. Букач М.М. Компетентнісно орієнтоване навчання як основа формування майбутнього соціального працівника. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2016. Випуск 22. С. 119–131.
4. Густова Е.А. Динамика становлення личностно-професійної компетентності студентів ВУЗа, майбутніх соціальних працівників. *Вестник МГОУ*. 2012. № 1. С. 73–79.
5. Доэл М., Шардлоу С. Обучение практике социальной работы: Международный взгляд и перспективы / пер. с англ. Ю.Б. Шапиро. Москва : Аспект Пресс, 1997. 208 с.
6. Дударьов В. Професійна компетентність соціальних працівників: методи управління. *Грані*. 2015. № 4. С. 27–32.
7. Зимняя И.А. Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико-методологический аспект). *Высшее образование сегодня*. 2006. № 8. С. 20–26.
8. Капська А.Й. Деякі аспекти професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка*. 2010. № 15. С. 12–16.
9. Караванова Л.Ж. Професійно-личностное развитие специалиста по социальной работе в период вузовского обучения: автореф. дис. ... д. психол. наук. Тверь: изд-во ТГУ, 2012.
10. Карпенко О. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти : автореф. дис. ... д. пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. Київ, 2008. 48 с.
11. Комунікативна професійна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом / за ред. А.Й. Капської. Київ : ДЦСМ, 2003. 87 с.
12. Лебедева Н.В. Психологические факторы развития профессионализма социального работника. *Ученые записки СПбГИИПР*. 2015. 1. Том 23. С. 68–74.
13. Лісовець О.В. Компетентність соціального працівника у сприянні міжвідомчій взаємодії щодо соціально-правового захисту особистості. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. 2016. Випуск 1. С.43–47.
14. Ляшенко А.И. Професійне становлення соціального працівника (опыт системного акмеологического исследования) : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 «Психология». Москва, 1994. 20 с.
15. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. 312 с.
16. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» для другого (магістерського) рівня вищої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.04.2019 №556. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/06/231-sotsialna-robota-magistr.pdf> (дата звернення: 18.12.2021)
17. Ребуха Л. Вітчизняний та зарубіжний досвід підготовки соціальних працівників. *Педагогічний дискурс: зб. наук. праць*. Хмельницький. 2017. Вип. 23. С. 114–118.
18. Садовська Е., Ярошенко А., Формування професійної компетентності соціального працівника в умовах вищого навчального закладу. 2018. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/23427/1/Sadovska%20E._Yaroshenko%20A.pdf. (дата звернення: 19.12.2021).
19. Сидорук І. І. Визначення сутності поняття “соціальна компетентність майбутнього соціального працівника. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2019. Випуск 1 (44). С. 174–178.
20. Социальная работа / под ред. Зимней И.А. Вып. 1,2. Москва: 1992. 453 с.
21. Шмелева Н.Б. Личность в профессии «социальная работа». *Профессиональная библиотека работника социальной службы*. 2014. № 1. С. 221–231.
22. Якунин В.А. Педагогическая психология: учеб. пособ. 2-е изд. Санкт-Петербург : Изд-во Михайлова В.А., 2000. 349 с.
23. Ярецкий В.Ю. Формирование профессиональной компетентности специалиста как основная задача ВУЗа. *Известия Тульского государственного университета*. 2006. №3. С. 314–316.
24. Barker R.Z. *Social Work Dictionary – NASW*, Silver Spring, Md, 1987.
25. Bernarto I., Bachtiar D., Sudibjo N., Suryawan I. N., Purwanto A., Asbari M. Effect of transformational leadership, perceived organizational support, job satisfaction toward life satisfaction: Evidences from indonesian teachers. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. № 29(3). P. 5495–5503.
26. Fayzhall M. et al. Transformational versus Transactional Leadership: Manakah yang Mempengaruhi Kepuasan Kerja Guru? *EduPsyCouns: Journal of Education, Psychology*. 2020. №1. URL: <https://ummaspul.e-journal.id/Edupsycounts/article/view/463> (date of application: 18.12.2021).
27. Katsaros K. K., Tsirikas A. N., Kosta G. C. The impact of leadership on firm financial performance: the mediating role of employees’ readiness to change. *Leadership & Organization Development Journal*. 2020. № 41(3). P. 333–347.

28. Leontyev V. V., Rebrina F. G., Leontyeva I. A., Gafiyatullina E. A. Evaluation of the Development of Professional Competence in Undergraduates: Methodical Aspects. *International journal of environmental & science education*. 2016. №14. P. 6592–6602.
29. Marek M., Wu Wen-Chi, Chew C. Sh. Teacher Experiences in Converting Classes to Distance Learning in the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Distance Education Technologies*. 2020. №19. P. 40–60.
30. Nandan M, London M., Bent-Goodley T. Social Workers as Social Change Agents: Social Innovation, Social Intrapreneurship, and Social Entrepreneurship. *Faculty Publications*. 2014. P. 3770.
31. Noroozi O., Weinberger A., Biemans H.J.A., Mulder M., Chizari M. Argumentation-based computer supported collaborative learning (ABCSCCL). A systematic review and synthesis of fifteen years of research. *Educational Research Review*. 2012. № 7(2). P. 79–106.
32. Ochirov G. Formation of professional competence of the future teachers of initial classes by student teaching means. *Historical and social-educational ideas*. 2016. № 8. P. 205–208.
33. Payne M. Knowledge Bases and Knowledge Biases. *Social Work Journal of Social Work*. 2001. №1 (2). P. 133–146.
34. Peláez A.L., Erro-Garcés A., Gómez-Ciriano E.J. Young people, social workers and social work education: the role of digital skills. *Social Work Education*. 2020. № 39:6. P. 825–842.

REFERENCES:

- Batyshev, S.Ia. (1997). Blochno-modulnoe obuchenye [Block-modular training]. Moscow : Transservys [in Russian].
- Bezpalko, O.V. (2015). Kompetentnisnyi spektr maibutnoho sotsialnoho pedahoha yak osnova profesionalizmu [Competence spectrum of the future social pedagogue as a basis of professionalism]. Problemy osvity: zbirnyk naukovykh prats [Problems of education: a collection of scientific papers], 84, 60-64 [in Ukrainian].
- Bukach, M.M. (2016). Kompetentnisno oriientovane navchannia yak osnova formuvannia maibutnoho sotsialnoho pratsivnyka [Competence-oriented learning as a basis for forming a future social worker]. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova [Scientific Journal of the National Pedagogical University], 22, 119-131 [in Ukrainian].
- Hustova, E.A. (2012). Dynamika stanovleniia lychnostno-professionalnoi kompetentnosti studentov VUZa, budushchykh sotsyalnykh robotnykov [Dynamics of formation of personal and professional competence of university students, future social workers]. Vestnyk MHOU – Bulletin of the Moscow State University, 1, 73-79 [in Russian].
- Doel, M., Shardlou, S. (1997). Obuchenye praktyke sotsyalnoi raboty: Mezhdunarodnyi vzghliad y perspektyvy [Training in the practice of social work: International views and prospects] / per. s anhl. Yu.B. Shapyro. Moscow : Aspekt Press [in Russian].
- Dudarov, V. (2015). Profesiina kompetentnist sotsialnykh pratsivnykiv: metody upravlinnia [Professional competence of social workers: management methods]. Hrani [Faces], 4, 27–32 [in Ukrainian].
- Zymniaia, Y.A. (2006). Kompetentnostnyi podkhod. Kakovo eho mesto v systeme sovremennykh podkhodov k problemam obrazovaniia? (teoretyko-metodolohychesky aspekt) [Competence approach. What is its place in the system of modern approaches to education? (theoretical and methodological aspect)]. Vysshee obrazovanye sehodnia [Higher education today], 8, 20-26 [in Russian].
- Kapska, A.I. (2010). Deiaki aspekty profesiinoi pidhotovky sotsialnykh pedahohiv i sotsialnykh pratsivnykiv [Some aspects of professional training of social educators and social workers]. Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. O. Dovzhenka [Bulletin of Glukhiv National Pedagogical University. O. Dovzhenko], 15, 12–16 [in Ukrainian].
- Karavanova, L.Zh. (2012). Profesiionalno-lychnostnoe razvytye spetsyalysta po sotsyalnoi rabote v peryod vuzovskoho obucheniiia [Professional and personal development of a specialist in social work during university studies]: avtoref. dys. ... d. psikh. nauk. Tver: yzd-vo THU [in Russian].
- Karpenko, O. (2008). Profesiina pidhotovka maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv v umovakh universytetskoii osvity [Professional training of future social workers in the conditions of university education]: avtoref. dys. ... d. ped. nauk : spets. 13.00.04 – teoriia ta metodyka profesiinoi osvity. Kyiv [in Ukrainian].
- Komunikatyvna profesiina kompetentnist yak umova vzaiemodii sotsialnoho pratsivnyka z kliientom [Communicative professional competence as a condition of interaction of a social worker with a client] (2003) / za red. A. Y. Kapskoi. Kyiv : DTsSM [in Ukrainian].
- Lebedeva, N.V. (2015). Psykholohycheskye factory razvytiia profesiionalizma sotsialnoho robotnyka [Psychological factors of development of professionalism of the social worker]. Uchenye zapysky SPbHYPSR [Scientific notes of SPbGIPSR], 23, 68–74 [in Russian].
- Lisovets, O.V. (2016). Kompetentnist sotsialnoho pratsivnyka u sprianni mizhvidomchii vzaiemodii shchodo sotsialno-pravovoho zakhystu osobystosti [Competence of a social worker in promoting interagency cooperation on social

and legal protection of the individual]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnogo universytetu im. Mykoly Hoholia – Scientific notes of Nizhyn State University Nikolai Gogol*, 1, 43–47 [in Ukrainian].

14. Liashenko, A.Y. (1994). *Professyonalnoe stanovleniye sotsyalnogo rabotnyka (opyt systemnogo akmeolohycheskogo yssledovaniya)* [Professional development of a social worker (experience of systematic acmeological research)]: avtoref. dys. ... kand. psykholoh. nauk : 19.00.13 «Psykholohyia». Moscow [in Russian].

15. Markova, A.K. (1996). *Psykholohyia professyonalizma* [Psychology of professionalism]. Moscow : Mezhdunarodnyi humanytarnyi fond «Znanye» [in Russian].

16. Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity za setsialnistiu 231 «Sotsialna robota» dlia druho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity: Nakaz Ministstva osvity i nauky Ukainy vid 24.04.2019 №556 [On approval of the standard of higher education in specialty 231 "Social work" for the second (master's) level of higher education: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 24.04.2019 №556. Reteved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/06/231-sotsialna-robota-magistr.pdf> [in Ukrainian].

17. Rebukha, L. (2017). Vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid pidgotovky sotsialnykh pratsivnykiv [Domestic and foreign experience in training social workers]. *Pedahohichniy dyskurs: zb. nauk. prats* [Pedagogical discourse: coll. science. work], 23, 114–118 [in Ukrainian].

18. Sadovska, E., Yaroshenko, A. (2018). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti sotsialnogo pratsivnyka v umovakh vyshchoho navchalnogo zakladu [Formation of professional competence of a social worker in a higher education institution]. Reteved from: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/23427/1/Sadovska%20E._Yaroshenko%20A.pdf. [in Ukrainian].

19. Sydoruk, I. I. (2019). Vyznachennia sutnosti poniattia "sotsialna kompetentnist maibutnoho sotsialnogo pratsivnyka [Defining the essence of the concept of "social competence of the future social worker]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu* [Scientific Bulletin of Uzhgorod University], 44, 174-178 [in Ukrainian].

20. *Sotsyalnaia rabota* [Social work] (1992) / pod red. Zymnei Y.A. Moscow [in Russian].

21. Shmeleva, N.B. (2014). Lychnost v professyy «sotsyalnaia robota» [Personality in the profession of "social work"]. *Professyonalnaia byblyoteka rabotnyka sotsyalnoi sluzhby* [Professional library of a social worker], 1, 221–231 [in Russian].

22. Iakunyn, V.A. (2000). *Pedahohycheskaia psykholohyia* [Pedagogical psychology]. SPb.: Yzd-vo Mykhailova V.A. [in Russian].

23. Iaretskyi, V.Iu. (2006). Formyrovanye professyonalnoi kompetentnosti spetsyalysta kak osnovnaia zadacha VUZa [Formation of professional competence of a specialist as the main task of the university]. *Yzvestyia Tul'skoho hosudarstvennogo unyversyteta* [Proceedings of Tula State University], 3, 314–316 [in Russian].

24. Barker, R.Z. (1987). *Social Work Dictionary – NASW*, Silver Spring, Md [in English].

25. Bernarto, I., Bachtar, D., Sudibjo, N., Suryawan, I. N., Purwanto, A., Asbari, M. (2020). Effect of transformational leadership, perceived organizational support, job satisfaction toward life satisfaction: Evidences from indonesian teachers. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(3), 5495–5503 [in English].

26. Fayzhall, M. et al. (2020). Transformational versus Transactional Leadership: Manakah yang Mempengaruhi Kepuasan Kerja Guru? *EduPsyCouns: Journal of Education, Psychology*, 1. Reteved from: <https://ummaspul.e-journal.id/Edupsycouns/article/view/463> [in English].

27. Katsaros, K. K., Tsirikas, A. N., & Kosta, G. C. (2020). The impact of leadership on firm financial performance: the mediating role of employees readiness to change. *Leadership & Organization Development Journal*, 41(3), 333–347 [in English].

28. Leontyev, V. V., Rebrina, F. G., Leontyeva, I. A., Gafiyatullina, E. A. (2016). Evaluation of the Development of Professional Competence in Undergraduates: Methodical Aspects. *International journal of environmental & science education*, 14, 6592–6602 [in English].

29. Marek, M., Wu, Wen-Chi, Chew, C. Sh. (2020). Teacher Experiences in Converting Classes to Distance Learning in the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Distance Education Technologies*, 19, 40–60 [in English].

30. Nandan, M., London, M., Bent-Goodley, T. (2014). Social Workers as Social Change Agents: Social Innovation, Social Intrapreneurship, and Social Entrepreneurship. *Faculty Publications*, 3770 [in English].

31. Noroozi, O., Weinberger, A., Biemans, H.J.A., Mulder, M., & Chizari, M. (2012). Argumentation-based computer supported collaborative learning (ABCSC). A systematic review and synthesis of fifteen years of research. *Educational Research Review*, 7(2), 79–106 [in English].

32. Ochirov, G. (2016). Formation of professional competence of the future teachers of initial classes by student teaching means. *Historical and social-educational ideas*, 8, 205-208 [in English].

33. Payne, M. (2001). Knowledge Bases and Knowledge Biases. *Social Work Journal of Social Work*, 1(2), 133–146 [in English].

34. Peláez, A.L., Erro-Garcés, A., Gómez-Ciriano, E.J. (2020). Young people, social workers and social work education: the role of digital skills. *Social Work Education*, 39:6, 825–842 [in English].

УДК 371.134

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.9>

Марина ЛАПІНА

кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», вул. Університетська, 7, Маріуполь, Донецька область, Україна, 87555
ORCID: 0000-0002-6031-199X

Бібліографічний опис статті: Лапіна, М. (2022). Формування рефлексивних компонентів професійної компетентності майбутніх соціальних працівників. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 61–66, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.9>

ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ КОМПОНЕНТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Статтю присвячено актуальній проблемі формування рефлексивної компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи, зокрема створення інструментарія рефлексивної практики, який можливо використовувати в процесі професійної освіти протягом життя. Метою роботи є розроблення програми формування рефлексивних компонентів професійної компетентності майбутніх соціальних працівників. Теоретико-методологічними засадами створення програми є сучасні зарубіжні та вітчизняні моделі рефлексії, модель рефлексивної практики J. Joyce-McCoach та K. Smith, власні дослідження структури на розвитку професійної компетентності майбутніх соціальних працівників. У роботі дістали подальшого розвитку можливості професійної підготовки фахівців із соціальної роботи шляхом створення програми психолого-педагогічного супроводу формування рефлексивної компетентності, розширено уявлення про методи та технології рефлексивної практики, які застосовуються в навчальному процесі. В статті розкрито зміст програми формування рефлексивної компетентності соціальних працівників, що полягає в проведенні студентів через три рівні рефлексії – рефлексія «Я» та власних професійних якостей та цінностей, рефлексія професійної практики та стосунків, критична рефлексія соціальних змін, що формують і обмежують фахівців із соціальної роботи та їхню діяльність. Окреслено загальні методи й техніки, які доречно використовувати на кожному з рівнів формування рефлексивної компетентності. У підсумку зазначено, що представлена програма дозволяє перейти від констатації рівня розвитку професійних якостей особистості до спрямованого керування процесом професіоналізації майбутніх фахівців. У якості висновків узагальнено умови успішного використання студентами суб'єктивних значень в рефлексивному письмі та опанування навичок критичної професійної рефлексії.

Ключові слова: соціальний працівник, рефлексивна компетентність, рефлексивна практика, рефлексивне мислення, критична рефлексія.

Maryna LAPINA

PhD in Psychology, Senior Lecturer at the Department of Sociology and Social Work, Pryazovskyi State Technical University, 7 Universytetska str., Mariupol, Donetsk region, Ukraine, 87555
ORCID: 0000-0002-6031-199X

To cite this article: Lapina, M. (2022). Formuvannia refleksyvnykh komponentiv profesiinoi kompetentnosti maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv [Formation of reflective components of future social workers' professional competence]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 61–66, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.9>

FORMATION OF REFLECTIVE COMPONENTS OF FUTURE SOCIAL WORKERS' PROFESSIONAL COMPETENCE

The article is devoted to the topical problem of formation of reflective competence of future specialists in social work, in particular the creation of tools for reflective practice, which can be used directly in the process of lifelong learning. The aim of the work is to develop a program for the formation of reflective components of future social workers' professional competence. Theoretical and methodological principles of the program are modern foreign and domestic models of reflection, own research on the structure of future social workers' professional competence, reflective practice teaching model J. Joyce-McCoach and K. Smith. The work further developed opportunities for professional training of future social workers by creating a program of psychological and pedagogical support for the formation of reflective competence,

expanded understanding of methods and technologies of reflective practice used in the training and improvement of social workers. The article reveals the content of the program of formation the social workers' reflective competence, which involves in guiding students through three levels of reflection - reflection on "I" and one's own professional qualities and values, reflection on professional practice and attitudes, critical reflection on social changes that shape and limit social workers and their activities.. The general methods and techniques that are appropriate to use at each of the levels of formation the reflexive competence are outlined. It is noted that the presented program allows to move from the statement of the level of development of professional qualities of the individual to the directed management of the process of future professionals' professionalization. The conclusions summarize the conditions for successfully use subjective meanings in reflective writing and master the skills of critical professional reflection.

Key words: social worker, reflexive competence, reflective practice, reflective thinking, critical reflection.

Актуальність проблеми. Соціальна робота є складною творчою багатофункціональною професією, що характеризується невизначеністю умов і вимог. Державний стандарт вищої освіти за спеціальністю 231 Соціальна робота в якості інтегральної компетентності передбачає здатність фахівця розв'язувати складні задачі і проблеми, проведення досліджень та/або здійснення інновацій. Універсальним механізмом цієї здатності є передусім механізми особистісної рефлексії. Розуміння процесу прийняття рішень та формування професійної позиції фахівців із соціальної роботи залежить від уміння звертатися на професійні об'єкти та на свої власні дії, тобто від сформованості рефлексивних компонентів особистісної компетентності. Крім того, інтерсуб'єктна рефлексія є важливим елементом формування міжособистісних відносин та спільної роботи із клієнтами соціальних служб. Врешті комунікація та рефлексія – необхідні умови досягнення соціальних змін, оскільки передбачає свідомий контроль нагальних соціальних проблем суспільства.

Сьогодні проблема формування рефлексивних якостей фахівців соціономічних допомагаючих професій набуває нових обрисів, проте вирішальним є її перетворення з абстрактного філософсько-гуманістичного питання на прикладну проблему сучасної соціальної роботи, тобто створення інструментарія рефлексивної практики, який можливо використовувати безпосередньо в процесі підготовки та вдосконалення фахівців із соціальної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Межі застосування категорії «рефлексія» в сучасному науковому дискурсі суттєво розширилися – від визначення загальнофілософської методології до формування практики рефлексивного мислення. Теоретичною основою сучасного розуміння рефлексії у вітчизняній психологічній науці є доробок представників Московського методологічного гуртка:

модель рефлексивного управління В. Лефевра, схема рефлексивного виходу Г. П. Щедровицького, проектно-діяльнісна модель рефлексії М. Г. Алексеєва. Фіксація ключових точок перебігу процесу рефлексії та змістовних етапів рефлексивного процесу в організаційно-діяльнісній площині дозволила зняти розриви між знанням і можливістю його застосування. Виокремлення С. Ю. Степановим та І. М. Семеновим кооперативного, комунікативного, особистісного та інтелектуального аспектів рефлексії дало змогу конструктивно розробляти методи та технології формування рефлексивних якостей в різних галузях практики (Семенов, Степанов, 1985). До того ж, сьогодні рефлексія розглядається не тільки як невід'ємний компонент будь-якого психологічного феномену, а як метакогніція, що інтегрує знання про себе як суб'єкта, що пізнає, та регулювання власного пізнання, прийняття рішень та самоаналізу (Дударева, Семенов, 2008).

В зарубіжній психології створено низку моделей рефлексії: циклічні моделі D. Kolb та G. Gibbs, організаційні моделі J. Driscoll, модель рефлексивного навчання G. Rolfe та співавторів, структурована рефлексія С. Johns тощо. Широкого розповсюдження набула модель рефлексії D. Schön (Schön, 1987) ключовою особливістю якої є розрізнення рефлексії під час події (reflection in action) та рефлексії після події (reflection on action). Ці дослідження актуалізували розроблення та використання понять рефлексивної практики та фахівця, як рефлексивного практика. Рефлексивна практика передбачає цілеспрямоване критичне вивчення професійного досвіду для сприяння фаховому зростанню, інтеграції фахової теорії та практики, заохочення до навчання. Рефлексивна практика стосується діяльності, здібностей, умінь і навичок, які людина використовує в рефлексії (Chan, Lee, 2021). Відповідно, рефлексивний практик – особа, що розглядає

свій досвід, підключає свої почуття та емоції та замислюється над тим, що вона робить, одночасно звертаючись до питань «як?» і «чому?» в професійній практиці (Horton та ін., 2020).

Сучасні дослідження українських дослідників присвячено теоретико-практичним аспектам рефлексивної компетентності фахівців соціальної сфери: соціальних педагогів (В. М. Раскалінос), вчителів (Ю. Гордієнко, В. В. Желанова, Л. Л. Пасічник, М. Е. Пісоцька,) психологів (С. А. Литвиненко), управлінців (І. В. Остапенко) та інших. Розроблення проблеми формування професійної компетентності соціальних працівників розпочато у дисертаційному дослідженні (Лапіна, 2018) у якому визначена змістовна представленість мотиваційно-ціннісного, операціонального й рефлексивного компонентів особистісно-професійної компетентності майбутнього соціального працівника. На основі узагальнення та теоретичного аналізу сучасних досліджень представлено програму психолого-педагогічного супроводу формування операціональних та мотиваційно-ціннісних компонентів професійної компетентності майбутніх соціальних працівників.

Зважаючи на значущість формування рефлексивних якостей особистості, становлення суб'єктності соціального працівника під час професійної підготовки, завершальним етапом та **метою дослідження** є розроблення програми формування рефлексивних компонентів професійної компетентності майбутніх соціальних працівників

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальною метою представленої програми є психолого-педагогічний супровід формування рефлексивної компетентності фахівців соціальної роботи під час навчання у вищому навчальному закладі. Завданнями та очікуваними результатами її реалізації є 1) активізація рефлексії «Я-реального професійного» та «Я» відтвореного у свідомості клієнта, рефлексія себе як особистості та як фахівця, тобто «рефлексії в дії»; 2) розвиток «рефлексії дії» – усвідомлення своїх

дій, поведінки, прогнозування їхніх наслідків, усвідомлення змісту професійної ситуації та засобів її вирішення, моделювання та прогнозування дій клієнта та їхніх наслідків тощо.

За своєю ціннісною і функціональною природою соціальна робота – один з найскладніших та найбільш різнопланових видів діяльності, що вимагає від фахівця виконання професійних функцій на різних рівнях реалізації соціальної політики держави. Тому для побудови програми формування рефлексивної компетентності фахівців із соціальної роботи обрано навчальну модель рефлексивної практики J. Joyce-McCoach та K. Smith (табл. 1), яка передбачає проведення студентів через три рівні рефлексії, враховуючи що рефлексивна практика є не лінійним або миттєвим процесом, але за фактом являє собою певний цикл як у змістовному так і часовому аспектах (Joyce-McCoach, Smith, 2016).

Отже, перший рівень рефлексії (*self*) починається з дослідження самого себе – майбутній фахівець визначає свої власні цінності та усвідомлює власну роль та значення в професії. Рефлексія на цьому рівні може бути описовою та спрямованою тільки на себе, проте важливо дозволити цьому етапу відбутися, оскільки лише через розуміння себе можна зрозуміти інших. На цьому рівні учасники опановують навички рефлексивного мислення. Рефлексивне мислення визначається як процес і здатність осягати й переосмислювати стандартизований стереотипний досвід та є передумовою для виникнення будь-якої інновації. Спостереження, спілкування, судження, прийняття рішень і робота в команді – п'ять важливих навичок рефлексивного мислення (Mirzaei та ін., 2014).

Інструменти розвитку рефлексивного мислення включають рефлексивне письмо, примітки та маркування, зокрема за допомогою малювання, відео- та аудіозапису, фотографування артефакту чи продукту навчання. Інструменти комунікації розвивають шляхом ведення особистого рефлексивного журналу чи щоден-

Таблиця 1

Навчальна модель рефлексивної практики J. Joyce-McCoach та K. Smith

рівень	контекст	усвідомлення	метод
«Я» (self)	індивідуальний	ідентичність	описовий
практика	морально-етичний	цілісність	діалогічний
соціальні зміни	суспільно-історичний	різноманітність	критичний

ника, рефлексивного блогу або професійного портфоліо, що складається за допомогою системи формального керівництва наставника.

Ефективними методами формування рефлексивного мислення майбутніх соціальних працівників є нарративні практики проектування та самопроектування життєвого професійного шляху – використання автобіографічного погляду на власний професійний досвід, пошук сенсу того, що відбувається в аудиторії, формулювання переживань і думок, обмін досвідом у референтному навчальному середовищі (Sanchez-Mart та ін, 2018). Близький до нарративного підходу прийом, спрямований на вивчення часових відносин та цінностей особистості, – метод «Лінії життя», що вказує на контекст в якому здійснюється побудова наявної динамічної смислової системи минулого й майбутнього досвіду, зокрема професійного (Практикум, 2016, с. 23).

Із самого початку своєї професійної кар'єри соціальний працівник буде працювати в кількох командах: в академічній групі або навчальній мікрогрупі, у мультидисциплінарній або міждисциплінарній команді. Отже, на певному етапі рефлексивної практики майбутні фахівці мають дійти до наступного рівню рефлексії (*practice*). Мета цього етапу полягає в тому, щоб сформулювати особисте ставлення до колег та практики соціальної роботи, зокрема соціальної політики, етичних та юридичних міркувань, у межах яких надається професійна допомога.

До сучасних освітніх технологій розвитку рефлексивних якостей на цьому етапі належать, передусім, рефлексивні семінари та практики. Методика рефлексивного практикуму ґрунтується на моделюванні ситуацій труднощів у професійній діяльності та актуалізації рефлексивних процесів студентів. Найбільш ефективною формою рефлексивного практикуму є групи рефлексивної практики – групові дискусії, які сприяють обговоренню професійної діяльності (Thomas, Isobel, 2019). У вітчизняній традиції такі групи називають групи соціально-психологічного тренінгу (Т-групи) або групи активного групового навчання. Під час роботи рефлексивного тренінгу відбувається програвання різних професійних ролей, позицій, обмін ролями, розбір конфліктів у взаєминах ролей. Усі завдання вирішуються через метод критичних інцидентів, недирективний

діалог та полілог, дискусії, тестування, анкетування, виконання творчих вправ, різноманітні ігрові методи, метод кейс-стадіз, створення групових проектів тощо. Наприкінці кожного заняття обов'язково проводиться обговорення (власне рефлексія) (Марусинець, 2015).

Чотири групи переваг навчання в групі рефлексивної практики зазначають O'Neill та співавтори: формування спільного досвіду і соціального навчання, обґрунтування професійної перспективи; навчання в захищеному, структурованому й безпечному просторі; створення особистісних стосунків. Крім того, дискусії в групі підвищили у деяких учасників впевненість і самооцінку (O'Neill та ін., 2019).

Третій рівень програми (*social change*) вимагає від студентів врахування чинників, що виходять за межі системи безпосередньої соціальної підтримки, але які формують і обмежують фахівців та їхню діяльність. Мета етапу полягає у формуванні критичного мислення щодо контексту професійної практики. Основний метод цього етапу – критичне обмірковування теорії соціальної роботи та теоретичних концепцій поза фахом, заохочення до аналізу популярних засобів масової інформації. Теорія фундаментальних патернів пізнання В. А. Carper (комбінація п'яти шляхів пізнання – емпіричного, особистісного, етичного, естетичного, соціополітичного та емансипаторного) (Campbell та ін., 2018) надає найкращу схему для стимулювання критичного мислення та процесів рефлексії за межами традиційних завдань соціальної підтримки та забезпечення. У цьому модулі також відбувається підсумкове оцінювання рефлексивної компетентності засобами соціології, педагогіки та психодіагностики.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, запропонована психолого-педагогічна програма супроводу формування рефлексивних компонентів професійної компетентності майбутніх соціальних працівників дозволяє перейти від констатації рівня розвитку професійних якостей особистості до керування процесом професіоналізації майбутніх фахівців.

Водночас більшість дослідників та практиків освіти зазначають той факт, що рефлексивні завдання важко викладати та оцінювати, оскільки вони стосуються емоційних та «особистих питань». Студенти також критично ставляться до завдань рефлексивного

мислення та сприймають їх як «нудну», «завантажену» або «просто неприємну» роботу (Szenes, Tilakaratna, 2021).

Тому варто узагальнити необхідні умови успішного використання студентами суб'єктивних значень в рефлексивному письмі та опанування навичок критичної рефлексії: наявність проблемного поля для нарративно-рефлексивних технік, які відтворюють конфлікт, викликають цікавість й особистісне залучення учасників до процесу розумової діяльності; адекватна структурна підтримка та чіткі інструкції, які забезпечують якість рефлексивного письма; достатній час для індиві-

дуальної та колективної рефлексії; безпечний, психологічно захищений та структурований навчальний простір; постійний конструктивний чутливий зворотний зв'язок у середовищі довіри; суб'єкт-суб'єктні стосунки, диференціація, опора на індивідуальні й навчальні потреби та здібності майбутніх соціальних працівників.

Врешті, під час розвитку рефлексивної компетентності важливо заохочувати рефлексію як «спосіб буття», а не лише як разове завдання. Лише таким чином рефлексивна практика може досягти свого потенціалу, щоб стати «радикальною технологією», здатною формувати кваліфікованих фахівців із соціальної роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Степанов С.Ю., Семенов И.Н. Психология рефлексии: проблемы и исследования. *Вопросы психологии*. 1985. № 3. С. 31–40. URL : <http://voppsy.ru/issues/1985/853/853031.htm>
2. Дударева В.Ю., Семенов И.Н. Феноменология рефлексии и направления ее изучения в современной зарубежной психологии. *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2008. Т. 5. № 1. С. 101–120.
3. Schön D. A. Educating the reflective practitioner. San Francisco, London : Jossey-Bass Publishers, 1987. P. 345.
4. Chan C. K. Y., Lee K. K. W. Reflection literacy: A multilevel perspective on the challenges of using reflections in higher education through a comprehensive literature review. *Educational Research Review*. 2021. Vol. 32. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2020.100376>
5. Horton A. G., Gibson K.B., Curington A.M. Exploring reflective journaling as a learning tool: An interdisciplinary approach. *Archives of Psychiatric Nursing*. 2021. Vol. 35(2). P. 195–199.
6. Лапіна М. Д. Психологічні особливості формування професійних якостей особистості майбутніх соціальних працівників : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Харків, 2018. 22 с.
7. Joyce-McCoach J., Smith K. A teaching model for health professionals learning reflective practice. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2016. № 228. P. 265–271.
8. Mirzaei F., Phang F. A., Kashefi H. Measuring teachers reflective thinking skills. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2014. Vol. 141. P. 640–647.
9. Sanchez-Mart A., Puig M.S., Ruiz-Bueno A., Regos R.A. Implementation and assessment of an experiment in reflective thinking to enrich higher education students' learning through mediated narratives. *Thinking Skills and Creativity*. 2018. Vol. 29. P. 12–22.
10. Практикум по психологии жизненных ситуаций / под ред. Е.Ю. Коржовой. Санкт-Петербург : ООО «Фирма «Стикс», 2016. 268 с.
11. Thomas M., Isobel S. «A different kind of space»: Mixed methods evaluation of facilitated reflective practice groups for nurses in an acute inpatient mental health unit. *Archives of Psychiatric Nursing*. 2019. Vol. 33(6). P. 154–159.
12. Марусинець М. М. Педагогічні умови та засоби формування професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12–13. С. 196–198.
13. O'Neill L., Johnson J., Mandela R. Reflective practice groups: Are they useful for liaison psychiatry nurses working within the Emergency Department? *Archives of Psychiatric Nursing*. 2019. Vol. 33(1). P. 85–92.
14. Campbell T. D., Penz K., Dietrich-Leurer M., Juckes K. & Rodger K. Ways of knowing as a framework for developing reflective practice among nursing students. *International Journal of Nursing Education Scholarship*. 2018. Vol. 15(1). DOI : <https://doi.org/10.1515/ijnes-2017-0043>
15. Szenes E., Tilakaratna N. Deconstructing critical reflection in social work and business: Negotiating emotions and opinions in reflective writing. *Journal of English for Academic Purposes*. 2021. Vol. 49. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2020.100931>

REFERENCES:

1. Stepanov, S. Y., Semenov, I. N. (1985). Psihologiya refleksii: problemy i issledovaniya. [Psychology of reflection: problems and research]. *Voprosy psikhologii – Voprosy psikhologii*, 3, 31–40. Retrieved from <http://voppsy.ru/issues/1985/853/853031.htm> [in Russian].

2. Dudareva, V. YU., Semenov, I. N. (2008). Fenomenologiya refleksii i napravleniya ee izucheniya v sovremennoj zarubezhnoj psihologii [Phenomenology of reflection and its investigation in modern foreign psychology]. *Psihologiya. Zhurnal Vysshej Shkoly Ekonomiki – Psychology. Journal of the Higher School of Economics*, 5(1), 101–120. [in Russian].
3. Schön, D. A. (1987). *Educating the reflective practitioner*. San Francisco, London : Jossey-Bass Publishers.
4. Chan, C. K. Y., Lee, K. K. W. (2021). Reflection literacy: A multilevel perspective on the challenges of using reflections in higher education through a comprehensive literature review. *Educational Research Review*, 32. Retrieved from <http://https://doi.org/10.1016/j.edurev.2020.100376>
5. Horton, A. G., Gibson, K.B., Curington, A.M. (2021). Exploring reflective journaling as a learning tool: An interdisciplinary approach. *Archives of Psychiatric Nursing*, 35(2), 195–199.
6. Lapina, M. D. (2018). Psykholohichni osoblyvosti formuvannia profesiinykh yakosti osobystosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv [The psychological features of the formation of future social workers' professional qualities of the personality]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv : H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University [in Ukrainian].
7. Joyce-McCoach, J., Smith, K. A. (2016). Teaching model for health professionals learning reflective practice. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 228, 265–271.
8. Mirzaei, F., Phang, F. A., Kashefi, H. (2014). Measuring teachers reflective thinking skills. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 141, 640–647.
9. Sanchez-Mart, A., Puig, M.S., Ruiz-Bueno, A., Regos, R.A. (2018). Implementation and assessment of an experiment in reflective thinking to enrich higher education students' learning through mediated narratives. *Thinking Skills and Creativity*, 29, 12–22.
10. Korzhova, E.Yu. (Eds.). (2016). *Praktikum po psihologii zhiznennyh situacij [Workshop on the psychology of life situations]*. Saint Petersburg: OOO «Firma «Stiks» [in Russian].
11. Thomas, M., Isobel, S. (2019). «A different kind of space»: Mixed methods evaluation of facilitated reflective practice groups for nurses in an acute inpatient mental health unit. *Archives of Psychiatric Nursing*, 33(6), 154–159.
12. Marusynets, M. M. (2015). Pedagogichni umovy ta zasoby formuvannia profesiinoi refleksii maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Pedagogical conditions and means of forming professional reflection of primary school teachers]. *Hirska shkola Ukrainy Karpatskykh Karpat – Mountain School of Ukrainian Carpaty*, 12-13, 196-198 [in Ukrainian].
13. O'Neill, L., Johnsonc, J., & Mandela, R. (2019). Reflective practice groups: Are they useful for liaison psychiatry nurses working within the Emergency Department? *Archives of Psychiatric Nursing*, 33(1), P. 85–92.
14. Campbell, T. D., Penz, K., Dietrich-Leurer, M., Juckes, K., & Rodger, K. (2018). Ways of knowing as a framework for developing reflective practice among nursing students. *International Journal of Nursing Education Scholarship*, 15(1). Retrieved from <http://https://doi.org/10.1515/ijnes-2017-0043>
15. Szenes, E., Tilakaratna, N. (2021). Deconstructing critical reflection in social work and business: Negotiating emotions and opinions in reflective writing. *Journal of English for Academic Purposes*, 49. Retrieved from <http://https://doi.org/10.1016/j.jeap.2020.100931>

УДК 329.78:061.2-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.10>

Наталія ЛЕВЧЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300

ORCID: 0000-0002-5479-1907

Scopus-Author ID: 57216785280

Бібліографічний опис статті: Левченко, Н. (2022). Молодіжний центр у контексті розвитку молодіжної роботи. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 67–73, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.10>

МОЛОДІЖНИЙ ЦЕНТР У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МОЛОДІЖНОЇ РОБОТИ

Забезпечення діяльності молодіжних центрів, молодіжних працівників, міжгалузєва та міжсекторна взаємодія у молодіжній роботі, оцінювання ефективної молодіжної роботи, забезпечення умов молодіжної участі та молодіжного громадського контролю є важливим у реалізації молодіжної політики в Україні. На державному рівні визначено, що молодіжний центр – установа, що утворюється для вирішення питань соціального становлення розвитку молоді. Головною метою центру відповідно до Типового положення це «сприяння: соціалізації та самореалізації молоді; інтелектуальному, моральному, духовному розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу; національно-патріотичному вихованню молоді; популяризації здорового способу життя молоді; працевлаштуванню молоді та зайнятості у вільний час, молодіжному підприємництву; забезпеченню громадянської освіти молоді та розвитку волонтерства; підвищенню рівня мобільності молоді»

Мета статті – проаналізувати смислове наповнення поняття «молодіжний центр» в контексті молодіжної роботи. У дослідженні використано такі методи, як аналіз, порівняння та узагальнення наукових джерел із досліджуваної проблеми.

Проаналізовано різні визначення поняття «молодіжний центр» від законодавчого до думки здобувача; розкрито особливості роботи молодіжних центрів; визначено напрями та форми роботи молодіжних центрів та форми реалізації молодіжної роботи. Вивчивши різні визначення, вважаємо, що молодіжний центр – це не просто установа, організація це позитивне середовище, яке сприяє особистісному (інтелектуальному, моральному, духовному) та професійному розвитку молоді через різні напрями молодіжної роботи (неформальна освіта, національно-патріотичне виховання, популяризація здорового способу життя, молодіжне підприємництво, волонтерство, мобільність молоді).

Ключові слова: молодіжний центр, молодіжний простір, молодіжна робота, молодь, молодіжна політика, форми молодіжної роботи.

Nataliia LEVCHENKO

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0002-5479-1907

Scopus-Author ID: 57216785280

To cite this article: Levchenko, N. (2022). Molodizhnyi tsentr u konteksti rozvytku molodizhnoi roboty [Youth center in the context of youth work development]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 67–73, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.10>

YOUTH CENTER IN THE CONTEXT OF YOUTH WORK DEVELOPMENT

Provision of the activities of youth centers, youth workers, cross-industry and intersectoral cooperation in youth work, evaluation of effective youth work, ensuring conditions for youth participation and youth public control is important in the implementation of youth policy in Ukraine. At the state level, it is determined that the youth center is an institution formed to address issues of social development of youth. The main purpose of the center in accordance with the Standard Regulations is to "promote: socialization and self-realization of young people; intellectual, moral, spiritual development

of youth, realization of its creative potential; national and patriotic education of youth; promotion of a healthy lifestyle of young people; youth employment and leisure activities, youth entrepreneurship; providing civic education for young people and development of volunteer work; increasing the level of youth mobility "

The purpose of the article is to analyze the semantic content of the concept of "youth center" in the context of youth work. The study used such methods as analysis, comparison and generalization of scientific sources on the researched problem.

Different definitions of the concept of "youth center" from the legislative point of view to the opinion of the consumer are analyzed; the peculiarities of the work of youth centers are revealed; the directions and forms of work of youth centers and forms of realization of youth work are determined. Having studied various definitions, we believe that the youth center is not just an institution, the organization is a positive environment that promotes personal (intellectual, moral, spiritual) and professional development of youth through various areas of youth work (non-formal education, national-patriotic education, promotion of healthy lifestyle, youth entrepreneurship, volunteering, youth mobility).

Key words: youth center, youth space, youth work, youth, youth policy, forms of youth work.

Вступ. З 2014 року в Україні відбувається децентралізація влади: органи виконавчої влади передають органам місцевого самоврядування значну частину повноважень, ресурсів та відповідальності. Відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» відбувається об'єднання територіальних громад, сіл, селищ, міст, а також добровільне приєднання до об'єднаних територіальних громад (Про добровільне ОТГ, 2020).

За період 2015–2019 рр. в Україні створено 982 об'єднані територіальні громади. Для ефективною молодіжної політики в Україні в умовах децентралізації у 2017 р. Міністерство молоді та спорту та представники різних секторів розробили модель реалізації молодіжної політики в умовах децентралізації, яка ґрунтується на міжсекторній взаємодії і враховує територіальні особливості молодіжної роботи відповідно до потреб молоді. Міністерство також запропонувало структурно-функційну модель реалізації молодіжної політики на рівні ОТГ. Вона передбачає забезпечення діяльності молодіжних центрів і молодіжних працівників, міжгалузеву та міжсекторну взаємодію у молодіжній роботі, оцінювання ефективною молодіжної роботи і звітування перед громадою про стан роботи з молоддю, забезпечення умов молодіжної участі та молодіжного громадського контролю (Децентралізація).

Створення молодіжних центрів у громаді є важливим аспектом забезпечення молодіжної політики, розвитку та популяризації молодіжної роботи.

Молодіжний центр – це установа для роботи з молоддю, яка є центром організації молодіжної роботи в регіоні і одним із важливих партнерів у повсякденній життєдіяльності молодої людини.

Формулювання цілей статті. Мета – проаналізувати смислове наповнення поняття

«молодіжний центр» у контексті розвитку молодіжної роботи.

Матеріали та методи дослідження: У дослідженні використано такі методи, як аналіз, порівняння та узагальнення наукових джерел із досліджуваної проблеми.

Фактичні наукові дослідження та аналіз проблем. Досвід функціонування молодіжних центрів у системі молодіжної політики вивчали Є. Бородін, Н. Дідик, Н. Літвінова, Р. Сторожук та ін. (Бородін, 2010); потенціал молодіжного центру як інноваційного інституту для самореалізації молоді досліджував О. Лісовець (Лісовець, 2021); молодіжну роботу та діяльність молодіжних центрів досліджують Н. Дьоба, Л. Мукосєєва, Н. Тілікіна, О. Шкарупа; національні практики молодіжних центрів, молодіжної роботи, молодіжну роботу в умовах децентралізації розглядають І. Пеша, О. Вакулєнко, І. Бєляєва, Н. Комарова, О. Ярема

Виклад основних матеріалів. Згідно із нормативно-правовими документами, а саме Законом України «Про основні засади молодіжної політики» (2021), визначено, що «молодіжний центр – установа, підприємство, організація, що здійснює молодіжну роботу», а «молодіжний простір – приміщення, будівля або її частина, земельна ділянка, що використовується для проведення молодіжної роботи» (ЗУ Про основні засади МП).

У Постанові Кабінету міністрів України «Типове положення про молодіжний центр» (2017) зазначено, що «молодіжний центр – установа, що утворюється для вирішення питань соціального становлення розвитку молоді» (Типове положення).

Відповідно до положення головною метою центру є «сприяння: соціалізації та самореалізації молоді; інтелектуальному, моральному, духовному розвитку молоді, реалізації її творчого

потенціалу; національно-патріотичному вихованню молоді; популяризації здорового способу життя молоді; працевлаштуванню молоді та зайнятості у вільний час, молодіжному підприємству; забезпеченню громадянської освіти молоді та розвитку волонтерства; підвищенню рівня мобільності молоді» (Типове положення).

«Молодіжний центр – установа (у великих містах – мережа місцевих філій), робота якої спрямована на забезпечення змістового та якісного дозвілля молоді. Мета молодіжних центрів – громадянська освіта молоді через участь у суспільній діяльності, національно-патріотичне виховання, розвиток волонтерства та мобільності молоді, реалізація творчого потенціалу молодих осіб, формування здорового способу життя, сприяння зайнятості молоді у вільний час та молодіжному підприємству. Основними принципами молодіжних центрів визначено: організація дозвілля молоді людини в позанавчальний час (зокрема, спілкування з однолітками); доступність центру, робочі години, зручні для молоді; безкоштовне навчання; освіта протягом усього життя (організація дозвілля для дітей, підлітків та дорослих); розташування центру в межах мікрорайону» (Сорокіна та ін., 2017).

Дослідники А. Сорокіна, О. Кравчук, О. Шермет подають, що таке визначення: «Відкритий молодіжний центр – заклад або його філія, який реалізує відкриту роботу у сфері надання соціальних, освітніх і психологічних послуг молоді. Організатор або співвласник центру може бути муніципалітет, громадські організації, місцеві та релігійні громади» (Сорокіна та ін., 2017). Цільовою аудиторією такого центру може бути молодь 14 – 29 років. Такі центри особливу увагу приділяють молоді з обмеженими можливостями (менш умотивована, яка не зможе або не бажає брати участь у молодіжних заходах із різних причин) (Сорокіна та ін., 2017).

Основними принципами відкритого молодіжного центру є: орієнтація на потреби молоді; умотивований та компетентний персонал; терпіння та підтримка; зв'язок та консультації з органами влади, іншими центрами, спеціалістами; створення мережі та організація співпраці з іншими установами. Особливості такого центру є спрямування на вуличну та мобільну роботу, а саме: мобільна робота з молоддю ефективна на тих територіях, на яких ще не

створені подібні центри або проживає небагато населення; затверджено графік роботи, за яким молодіжні працівники проводять мобільну роботу з молоддю; використання приміщень та матеріально-технічної бази інших закладів та установ; робота з молоддю спрямована на учасників, які більшу частину свого вільного часу проводять на вулиці; роботу проводять у місцях масового скупчення молоді (стадіони, подвір'я, спортивні майданчики тощо); до фінансування такого типу діяльності залучають бізнес (Сорокіна та ін., 2017).

І. Пеша, Н. Тілікіна та ін. зазначають, що «історія і філософія молодіжних центрів заснована на принципі відкритої роботи з молоддю», і визначають, що молодіжний центр – «це не лише фізичний простір, де молода людина може проводити вільний час, навчатись або спілкуватись, а це місце, де молодь почувається вільно» (Молодіжна політика, 2018)

Починаючи із 2017 року Міністерство молоді та спорту України розміщує у відкритому доступі результати соціологічного дослідження «Молодь України». Ми проаналізували статистичні дані за питаннями: 1. Наскільки молодь володіє інформацією про молодіжні центри. 2. Чи бере молодь участь у роботі молодіжних центрів. 3. Наскільки молодь розуміє специфіку центрів та послуг, які вони надають. 4. Чи знає молодь про молодіжних працівників.

Зауважимо, що з року в рік статистика демонструє майже завжди позитивну динаміку за всіма показниками. Наприклад, 1. Про існування молодіжного центру на території населеного пункту, де проживає міська та сільська молодь, у 2018 р. знали і відвідували його 1,5% опитуваних (у 2017 р. 1,7%); 15,5% особам було відомо про існування центру, але вони його не відвідували (у 2017 – 14,9%); 17,9% осіб констатували, що такого центру немає (2017 р. – 18,7%); не володіли такою інформацією – 65,1% (2017 р. – 64,7%). У 2019 р. про діяльність молодіжного центру знали та відвідували його 6,7%; 23,8% респондентів знали про молодіжний центр, але не відвідували його; 11,8% – зазначали, що такого центру в їхньому населеному пункті немає і 48,5% – не володіли такою інформацією. У 2021 р. про існування молодіжного центру знали і відвідували його 5,3% опитуваних молодих людей; 19,1% – знали про центр, але не відвідували його; 28,3% конста-

тувати той факт, що такого закладу в їхньому населеному пункті немає; 47,3% респондентів така інформація була не відомою (Молодь України, 2017, 2018, 2019).

2. У 2018 р. 96,2 % молодих респондентів не брали участі в діяльності молодіжного центру; 2,7% опитуваних інколи брали участь у роботі центру; 0,9 % осіб часто брали участь у такій діяльності. У 2019 р. ці ж показники зростають: 2,8% респондентів часто беруть участь у діяльності центру; 9,6 % опитуваних інколи беруть участь; 75,8 % – не беруть і брали участі в діяльності молодіжного центру. У 2021 р. переформульовано запитання про діяльність молодіжного центру на «Що спонукало Вас до відвідування молодіжного центру». Відповіді респондентів були такими: 52,7% зазначили, що це можливість навчитися чомусь новому; 44,4% – можливість нових знайомств та спілкування; 32,6% – можливість урізноманітнити дозвілля; 28% – можливість отримати консультації та професійну підтримку спеціалістів вузьких галузей; 27,3% – можливість професійної реалізації; 23,6% – можливість зайняти більш активну громадську позицію, реалізувати ідеї для покращення життя; 23,2% – можливість розвивати навички (Молодь України, 2018, 2019, 2021).

3. У 2018 р., на думку опитуваних, молодіжний центр має надавати такі послуги: спортивні заходи – 42,3%, розважальні заходи – 37,2%, юридичні консультації – 35,7%, надання інформації та консультацій – 33,5%, профорієнтаційні заходи та сприяння в працевлаштуванні – 32,3%, робота з кризовими категоріями молоді – 31,2%, консультації психолога – 30%, культурно-мистецькі послуги – 29,8%, реалізація соціальних і волонтерських проєктів – 22,5%, гурткова робота – 21,5%, просвітницька робота – 19,1%, надання приміщення центру для навчання, проведення заходів – 11,1%. У 2019 р. змінились деякі позиції щодо надання послуг для молоді, а саме: на думку опитуваних, 51,9% молодіжний центр має надавати профорієнтаційні заходи і сприяти в працевлаштуванні; 51,3% – організувати спортивні заходи; 45,7% – юридичні консультації; 45% – проводити роботу з кризовими категоріями молоді; 44,2% – консультації психолога та ін. У 2021 р., на думку молоді, їм не вистачає таких послуг молодіжного центру на території

їхнього населеного пункту: 41% не вистачає консультацій психолога; 36,2% – юридичних консультацій; 26,7% – профорієнтаційних заходів, сприяння в працевлаштуванні, кар'єрного розвитку, самозайнятості; 25,7% – спортивних заходів; 21,9% – розважальних заходів; 21,9% – просвітницької діяльності; 21,0% – роботи з кризовими категоріями молоді (Молодь України, 2018, 2019, 2021).

4. У 2018 році тільки 18% респондентів дещо чули про молодіжних працівників; 1,2% респондентів знають та звертались до молодіжних працівників за допомогою; на жаль 76,4% не знали про діяльність молодіжних працівників нічого. У 2019 р. 28,5% респондентів дещо чули про молодіжних працівників; 8,9% знали та звертались до молодіжних працівників, однак не знали нічого про них 51,8%. (Молодь України, 2018, 2019).

О. Докієн (здобувач ЗВО, м. Чернівці) зазначив, що молодіжний центр це «простір європейського зразка, своєрідний осередок практичної роботи з молоддю; установа, що сприяє розвитку молодих людей, громадянській освіті, популяризації здорового способу життя, волонтерства, молодіжному підприємництву, підвищенню рівня мобільності молоді» (Докієн, 2018).

У Вільній енциклопедії подано визначення: «Молодіжний центр Волині – це відкритий простір для роботи, відпочинку та розвитку молодіжних організацій Волині за принципами доступності та спільної відповідальності; цей простір є першим прикладом реформування державної молодіжної політики, як центр, що працює у форматі коворкінгу чи хабу» (Молодіжний центр Волині).

О. Вакулєнко, І. Пеша, Л. Мукосєєва, Н. Тілікіна подають таке трактування поняття: «Молодіжний центр – одна з форм організації молодіжної роботи, що дає можливість молоді розділити дозвілля з іншими, задовольнити свої інтереси та розвинути власні таланти». Автори вважають, що завдання центру це – «залучення більшої кількості молодих людей, організація та планування діяльності цільових груп та можливість реалізації власних проєктів молоді». Тому автори назвали дві основні умови, які необхідні для функціонування молодіжного центру: «розуміння запитів цільової групи та володіння варіантами організації дозвіллевої діяльності» (Молодіжні центри..., 2019).

Науковці виокремлюють такі основні напрями діяльності молодіжного центру:

- утвердження громадянської позиції та розвиток лідерських якостей молоді, національно-патріотичне виховання, популяризація здорового способу життя молоді, форми реалізації яких є: неформальна освіта (лекторії тренінги, майстер-класи, робочі візити; підтримка та реалізація тематичних молодіжних проєктів; тематичне таборування);

- творчий розвиток особистості, підтримка талановитої молоді, форми реалізації таких напрямів – гуртки за інтересами, ярмарки талантів, молодіжні проєкти, гранти;

- сприяння працевлаштування через: профорієнтаційну роботу; участь у громадських роботах; тренінги, семінари щодо підвищення рівня фінансової, економічної та підприємницької грамотності молоді; формування ефективних молодих лідерів бізнесу та компетентностей щодо ведення бізнесу; стажування;

- підтримка громадської активності молоді через взаємодію з громадськими організаціями та об'єднаннями; волонтерську діяльність; ресурси підтримки молодіжних громадських організацій.

- змістове дозвілля молоді – організація культурних і дозвіллевих заходів; молодіжні проєкти;

- інформаційно-просвітницька робота, зокрема: вивчення громадської думки; вивчення національного та міжнародного досвіду; інформаційно-просвітницькі заходи; підготовка інформаційних та рекламних матеріалів; підтримка роботи веб-ресурсу центру (Молодіжні центри..., 2019).

Відповідно до Типового положення про молодіжний центр виокремлено основні завдання центру: «утвердження громадянської позиції, духовності, моральності, національно-патріотичної свідомості та формування в молоді сімейних, національних і загальнолюдських цінностей; популяризація стандартів європейської молодіжної політики і роботи з молоддю в Україні, освітньої філософії та підходів відповідно до рекомендацій Ради Європи та Європейського Союзу; створення умов для творчого розвитку особистості, інтелектуального самовдосконалення та лідерських якостей у молоді; популяризація здорового способу життя молоді; сприяння працевлаштуванню молоді та зайнятості у вільний час, молодіж-

ному підприємництву; забезпечення розвитку міжнародного молодіжного співробітництва та міжрегіональної взаємодії молоді в Україні, сприяння волонтерській діяльності та мобільності молоді» (Типове положення).

Набувають популярності в Україні такі форми роботи з молоддю, як: простори, хаби, коворкінги, наметове таборування. Згідно із законом України «Про основні засади молодіжної політики» це «приміщення, будівля або її частина, земельна ділянка, що використовується для здійснення молодіжної роботи» (ЗУ Про основні засади молодіжної політики).

У посібнику «Молодіжна політика в об'єднаних територіальних громадах» визначено, що простір (хаби, коворкінг) – це місце в уже існуючих закладах, де молодь може вільно проводити час і організовувати сенсорну діяльність (Молодіжна політика..., 2018).

Наметове таборування – це форма молодіжної роботи від спортивних і туристичних до освітніх; оздоровлення та відпочинок дітей та молоді; спортивні навчально-тренувальні збори тощо (Молодіжна політика..., 2018).

Отже, молодіжний центр є важливою складовою молодіжної політики України, яка сприяє соціальному становленню та розвитку молоді. З аналізу різних джерел з'ясовано, що молодіжна робота, діяльність молодіжного центру впродовж 2017–2021 рр. швидко популяризувалась і далі набирає свого позитивного досвіду.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши законодавчі документи, різні джерела у яких подано поняття «молодіжний центр», робимо висновок, що дослідники в основному використовують визначення, подані в законодавчих документах. Вивчивши мету, завдання, основні напрями роботи різних молодіжних центрів, особливості їх реалізації через різні форми молодіжної роботи, вважаємо, що молодіжний центр – це не просто установа, організація, це позитивне середовище, яке сприяє особистісному (інтелектуальному, моральному, духовному) та професійному розвитку молоді за допомогою різних напрямів молодіжної роботи (неформальну освіту, національно-патріотичне виховання, популяризацію здорового способу життя, молодіжне підприємництво, волонтерство, мобільність молоді).

Перспективними є дослідження особливостей створення та функціонування молодіжного центру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аналітичний звіт з проведення репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді в Україні (2019 рік). Київ, 2019. 92 с. URL : https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/Sociologichni_doslidzhennia/analitichnii-zvit-2019.pdf (дата звернення: 02.02. 2022 р.)
2. Бородін Є. І. Загальнодержавна молодіжна програма в Україні в контексті удосконалення механізму державної молодіжної політики. URL : <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-01/10beidmp.pdf> (дата звернення: 02.02. 2022 р.)
3. Децентралізація дає можливості: офіційна сторінка. URL : <https://decentralization.gov.ua/youth/molod-v-oth> (дата звернення: 02.02. 2022 р.)
4. Докієн О. «Резиденція молоді». Що таке молодіжний центр і для чого він потрібен Чернівцям. URL : <https://shpalta.media/2018/10/12/rezidenciya-molodi-shho-take-molodizhnyi-centr-i-dlya-chogo-vin-potriben-chernivcyam/> (дата звернення: 02.02. 2022 р.)
5. Лісовець О. Молодіжний центр як інноваційний інститут самореалізації молоді в Україні. *Соціальна робота та соціальна освіта*. Вип. 1(6), 2021. С. 176–183.
6. Методичний посібник «Молодіжні центри. Основні принципи та засади». Управління у справах сім'ї та молоді Донецької обласної державної адміністрації, Комунальний позашкільний навчальний заклад «Донецький обласний дитячо-молодіжний центр». Уклад.: А. Сорокіна, О. Кравчук, О. Шеремет Краматорськ, 2017. 64 с. URL : http://dodmc.dn.ua/images/stories/Biblioteka/molodizni_centri.pdf (дата звернення: 02.02. 2022 р.)
7. Молодіжна політика в умовах децентралізації. Методичні рекомендації для спеціалістів, які реалізують державну політику в молодіжній сфері / за ред. І. В. Пешої. 2-е вид. Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2019. 40 с.
8. Молодіжні центри: національні практики створення та організація роботи / за ред. І. В. Пешої. Київ : «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2019. 68 с.
9. Молодіжна політика в об'єднаних територіальних громадах: посібник. Київ, 2018. 76 с.
10. Молодь України – 2018 (Результати репрезентованого соціологічного дослідження). Київ : ДП «Редакція інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник Президента України», 2018. 72 с.
11. Молодіжний центр Волині : Вільна енциклопедія URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80_%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%96 (дата звернення: 02.02. 2022 р.)
12. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закону України від 14 травня 2020 р. № 157-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 02.02. 2022 р.)
13. Про основні засади молодіжної політики: Закону України від 27.04.2021 р. № 1414-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>. (дата звернення: 02.02. 2022 р.)
14. Становище молоді України – 2021 (Результати репрезентативного соціологічного дослідження). Київ, 2021. 74 с. URL : https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/stanovishche-molodi-2021.pdf (дата звернення: 02.02. 2022 р.)
15. Типове положення про молодіжний центр: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1014. URL : <https://mms.gov.ua/molodizhna-polityka/infrastruktura/molodizhni-centri> (дата звернення: 02.02. 2022 р.)

REFERENCES:

1. Analytichniy zvit z provedennia reprezentatyvnoho sotsiologichnoho doslidzhennia stanovyscha molodi v Ukraini (2019 rik) [Analytical report on conducting a representative sociological survey of the situation of youth in Ukraine]. Kyiv, 2019. 92 s. Retrieved from https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/Sociologichni_doslidzhennia/analitichnii-zvit-2019.pdf [in Ukrainian].
2. Borodin, Ye. I. (2010). Zahalnodержavna molodizhna prohrama v Ukraini v konteksti udoskonalennia mekhanizmu derzhavnoi molodizhnoi polityky [National youth program in Ukraine in the context of improving the mechanism of state youth policy]. Retrieved from <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-01/10beidmp.pdf> [in Ukrainian].
3. Detsentralizatsiia daie mozhlyvosti: ofitsiina storinka [Decentralization provides opportunities]. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/youth/molod-v-oth> [in Ukrainian].
4. Dokiiien, O. (2018). «Rezydentsiia molodi». Shcho take molodizhnyi tsentr i dlia choho vin potriben Chernivtsiam [«Youth Residence» What is a youth center and why Chernivtsi needs it.]. Retrieved from <https://shpalta.media/2018/10/12/rezidenciya-molodi-shho-take-molodizhnyi-centr-i-dlya-chogo-vin-potriben-chernivcyam/> [in Ukrainian].
5. Lisovets, O. (2021). Molodizhnyi tsentr yak innovatsiinyi instytut samorealizatsii molodi v Ukraini [Youth Center as an innovative institute of youth self-realization in Ukraine]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*. Vyp. 1(6), 2021. S. 176–183. [in Ukrainian].

6. Metodychnyi posibnyk «Molodizhni tsenry. Osnovni pryntsypy ta zasady» [Methodical manual «Youth Centers. Basic principles and foundations»]. Upravlinnia u spravakh sim'i ta molodi Donetskoï oblasnoï derzhavnoï administratsii, Komunalnyi pozashkilnyi navchalnyi zaklad «Donetskyi oblasnyi dytiachy-molodizhnyi tsentr». Uklad.: A. Sorokina, O. Kravchuk, O. Sheremet Kramatorsk, 2017. 64 s. Retrieved from <http://dodmc.dn.ua/images/stories/Biblioteka/molodizni centri.pdf> [in Ukrainian].

7. Molodizhna polityka v umovakh detsentralizatsii [Youth policy in the context of decentralization]. Metodychni rekomendatsii dlia spetsialistiv, yaki realizuiut derzhavnu polityku v molodizhnii sferi / za red. I. V. Pieshoi. 2-e vyd. Kyiv: DU «Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky», 2019. 40 s. [in Ukrainian].

8. Molodizhni tsenry: natsionalni praktyky stvorennia ta orhanizatsiia roboty [Youth centers: national practices of creation and organization of work] / za red. I. V. Pieshoi. Kyiv : «Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky», 2019. 68 s. [in Ukrainian].

9. Molodizhna polityka v ob'iednanykh terytorialnykh hromadakh [Youth policy in united territorial communities]: posibnyk. Kyiv, 2018. 76 s. [in Ukrainian].

10. Molod Ukrainy – 2018 (Rezultaty reprezentovanoho sotsiologichnoho doslidzhennia) [Youth of Ukraine – 2018 (Results of the representative sociological research)]. Kyiv : DP «Redaktsiia informatsiinoho biuletenu «Ofitsiinyi visnyk Prezydenta Ukrainy», 2018. 72 s. [in Ukrainian].

11. Molodzhynyi tsentr Volyni [Youth Cnter of Volyn]: Vilna entsyklopediia Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80_%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%96 [in Ukrainian].

12. Pro dobrovilne ob'iednannia terytorialnykh hromad: Zakonu Ukrainy vid 14 travnia 2020 r. № 157-VIII [On voluntary union of Territorial Communities: Law of Ukraine of May 14, 2020]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> [in Ukrainian].

13. Pro osnovni zasady molodizhnoi polityky: Zakon Ukrainy vid 27.04.2021 r. № 1414–IKh. [On the basic principles of youth policy: Law of Ukraine of 27.04.2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>. [in Ukrainian].

14. Stanovyshche molodi Ukrainy – 2021 (Rezultaty reprezentatyvnoho sotsiologichnoho doslidzhennia) [The situation of the youth of Ukraine – 2021 (Results of a representative sociological study)]. Kyiv, 2021. 74 s. Retrieved from https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/stanovishche-molodi-2021.pdf [in Ukrainian].

15. Typove polozhennia pro molodizhnyi tsentr: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 hrudnia 2017 r. № 1014 [Standard regulations on the youth center: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 20, 2017]. Retrieved from <https://mms.gov.ua/molodizhna-politika/infrastruktura/molodizhni-centri> [in Ukrainian].

УДК 316.363.5-047.44

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.11>

Ольга МАТРОС

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Черкаська область, вул. Садова, 2, Україна, 20300

ORCID: 0000-0001-6541-1941

Бібліографічний опис статті: Матрос, О. (2022). Сучасні тенденції в соціальному аналізі розлучення. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 74–79, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.11>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В СОЦІАЛЬНОМУ АНАЛІЗІ РОЗЛУЧЕННЯ

Однією з умов гармонійного людського буття є сім'я, як особлива суспільність людей, заснована на природних і соціокультурних правах і цінностях; ця суспільність постійно порушується, але завжди знаходить в собі сили для задоволення своїх потреб. Найбільш помітним явищем, що характеризує порушення єдності сім'ї є розлучення. Воно сприяє усвідомленню людиною як недосконалості сім'ї, так і її соціальної значущості, одночасно це сильний стрес і цінні знання, пов'язані з природою індивіда. У статті з'ясовано, що соціальна робота з неповнолітніми матерями має відповідати ідеям поетапної роботи з цією категорією громадян. Необхідна злагоджена робота державних установ соціального захисту, сфери освіти та охорони здоров'я. Визначено, що для раннього виявлення гострих соціальних проблем у сім'ї неповнолітньої матері та для роботи з профілактики девіантного материнства, важлива міжвідомча взаємодія щодо їх виявлення, реєстрації неповнолітніх матерів.

Мета дослідження полягає у висвітленні та аналізі основних аспектів соціалізації дітей у сім'ях розлучених батьків та вивчені особливостей вдосконалення соціальної роботи з даною категорією дітей; визначені сучасних тенденцій в соціальному аналізі розлучення як суспільного явища. Методологія. Завдяки використанню методів аналізу, синтезу та узагальнення нормативно-правових актів та документів, встановлено, що аналіз розлучення в сучасному соціальному середовищі класифікується в залежності від категоричності заборони в законодавстві та за ступенем офіційності при вирішенні питання про розірвання шлюбу. Результати і практичне значення. З'ясовано, що сформується державно-суспільна система допомоги, сприяючи розвитку розлучених сімей з дітьми, реалізації їх потенціалу; зміст і форми роботи будуть на ранньому етапі попереджати негативні явища в розвитку сім'ї як малої групи і соціального інституту, в моральному, духовному і фізичному становленні особистості дитини; сучасна практика та професійна освіта за напрямом соціальна робота в Україні сприятимуть депроблематизації та деконструюванню неповнолітнього материнства. Наступним етапом наукового аналізу має бути вивчення складу сімей неповнолітніх матерів.

Ключові слова: розлучення, соціальна робота, «діти розлучення», девіація, сім'я.

Olha MATROS

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova Avenue, Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0001-6541-1941

To cite this article: Matros, O. (2022). Suchasni tendentsii v sotsialnomu analizi rozluchennia [Current trends in the social analysis of divorce]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 74–79, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.11>

CURRENT TRENDS IN THE SOCIAL ANALYSIS OF DIVORCE

One of the conditions for a harmonious human existence is the family, as a special society of people based on natural and socio-cultural rights and values; this society is constantly disturbed, but always finds the strength to meet their needs. Divorce is one of the most common causes of family breakdown. It contributes to a person's awareness of both the imperfections of the family and its social significance, and at the same time it is a great stress and valuable knowledge related to the nature of the individual. The article clarifies that social work with underage mothers should correspond to the ideas of gradual work with this category of citizens. Coordinated work of state institutions of social protection, education and health care is needed. It is determined that interdepartmental cooperation on their detection and registration of underage mothers is important for early detection of acute social problems in the family of a minor mother and for work on prevention of deviant motherhood.

The purpose of the study is to highlight and analyze the main aspects of socialization of children in the families of divorced parents and studied the features of improving social work with this category of children; identified current trends in the social analysis of divorce as a social phenomenon. Methodology. Using the methods of analysis, synthesis and generalization of regulations and documents, it is established that the analysis of divorce in the modern social environment is classified depending on the categorical prohibition in law and the degree of formality in deciding on divorce. Results and practical significance. It was found out that the state-public system of assistance will be formed, promoting the development of divorced families with children, the realization of their potential; the content and forms of work will at an early stage prevent negative phenomena in the development of the family as a small group and social institution, in the moral, spiritual and physical development of the child's personality; modern practice and professional education in the field of social work in Ukraine will contribute to the deproblematization and deconstruction of underage motherhood. The next stage of scientific analysis should be the study of the composition of families of minor mothers.

Key words: *divorce, social work, «divorce children», deviation, family.*

Актуальність проблеми. Серед численних громадських явищ, процесів, проблем, які перебувають у фокусі аналізу сучасної соціологічної науки, важливе місце належить розлученню.

Таким чином розлучення як соціокультурне явище в різні періоди людської історії мав різні характеристики. Сприйняття його громадською думкою на кожному етапі відрізнялося: мало місце і однозначно негативне, і лояльне ставлення. Характер реакції визначали соціокультурні, релігійні, національні установки конкретної групи, класу, спільності. Саме реакція соціального оточення головним чином детермінована масштаби явища: на одних етапах він був масовим, на інших мали місце поодинокі випадки. Ініціатором розлучення могла виступати будь-яка сторона, в тому числі і соціальне оточення сім'ї.

В кінці ХХ – на початку ХХІ століття проблема зростання розірваних шлюбів особливо гостра. При цьому важливо враховувати, що рівень розлучення в тій, або іншій державі знаходиться під сильним впливом існуючого в ньому шлюбно-сімейного законодавства, що склалося знову ж таки не без впливу релігійних догматів і етнічних особливостей. Саме його специфіка і характер внесених до нього змін ускладнюють співставлення розлученням між країнами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема пошуку ефективних технологій, форм і методів попередження і компенсації негативних наслідків зростаючих розлучень для суспільства, подружжя і особливо для дітей стає однією з центральних в соціальній роботі. Розлучення як фактор, що робить сильний вплив на дитину, на процеси виховання і соціалізації, комплекс ознак, що характеризують його стан в даний критичний період, а також фактори, здатні погіршити його самопочуття, аналізували вітчизняні дослідники А. Антонов,

Л. Мацуляк, Л. Савінов, А. Синельник, Е. Черняк та інші.

Морально-психологічний стан подружжя як детермінант соціальної адаптації (дезадаптації) дітей і можливості само- та взаємодопомоги, основними суб'єктами якої повинні бути розведені батьки, вивчали М. Аромштам, Д. Видра, Г. Заїкіна, В. Сисенко та інші. Н. Арістова, А. Демидов, А. Соколов, К. Суятинова та інші піднімають питання про ефективність соціалізації дітей в неповній сім'ї.

Роль соціальної роботи та основних її технологій серед інструментів мінімізації негативних наслідків розлучення для дітей частково розглянута в роботах І Звєєрева, З. Кияниці, Н. Комарової, Ж. Петровича, І. Пеші, О. Файчук та ін.

Метою статті є аналіз та обґрунтування сучасних тенденцій в соціальному аналізі розлучення як суспільного явища.

Виклад основного матеріалу. У сучасному розумінні розлучення (в широкому сенсі) – це спосіб припинення шлюбу за життя подружжя шляхом його юридичного розірвання. З юридичної точки зору розлучення є «результат встановлення судом на вимогу одного з подружжя того факту, що шлюб порушений в сукупності своїх відносин, не відповідає потребам і втратив сенс як для самого подружжя та їх батьків, так і для суспільства» [5]. На жаль, у науковій літературі, як і на побутовому рівні, часто не робиться відмінностей між поняттями «розлучення», «роздільне проживання» і «розпад сім'ї». Вони в більшості випадків розглядаються як взаємозамінні, хоча в реальності далеко не тотожні. Розпад сім'ї – поняття більш широке, ніж розлучення, адже розпастися сім'я може не тільки при розірванні шлюбу, але і в разі смерті одного з подружжя, при роздільному їх проживання та інших випадках, коли утворюється неповна («осколкова») сім'я, тобто «мала група з частковими, неповними

зв'язками, де немає традиційної системи відносин: мати-батько, батько – діти, мати – діти; діти – бабусі й дідусі» (Комарова, 2016).

Зростання числа розлучень може бути обумовлений макросоціальними умовами, мікросоціальних факторами, конкретними причинами і мотивами.

Такі глобальні процеси як урбанізація, міграція з села в місто, залучення жінок до суспільного виробництва і зростання їх економічної самостійності, зміна форм соціального контролю, руйнування релігійної основи шлюбу, ослаблення зв'язків між поколіннями, зниження цінності і кількості дітей в сім'ї – це макросоціальні умови розлучення (Кияниця, 2017, с. 99). До мікросоціальних чинників відносять особливості функціонування окремої сім'ї і її мікросередовище, характер її внутрішньосімейних, родинних, дружніх, сусідських зв'язків і т.д. Під мотивами і причинами розлучення розуміють суб'єктивні обставини, названі самими особами, які розлучаються або експертами (суддями і т.п.). Серед них найчастіше фігурують: відсутність спільних поглядів та інтересів, відмінність характерів, любов до іншої людини, подружня невірність, алкоголізм, грубість і побої, відсутність нормальних житлових і матеріальних умов, втручання батьків у сімейні відносини подружжя та ін. (Зверева, 2012, с. 233).

Оформити розлучення можна: а) в органах РАЦС: при взаємній згоді на розірвання шлюбу подружжя, які мають спільних неповнолітніх дітей; за заявою одного з подружжя незалежно від наявності в сім'ї спільних дітей до 18 років, якщо інший із подружжя визнаний судом безвісно відсутнім, недієздатним, засуджений за вчинення злочину до позбавлення волі на термін понад три роки; б) в судовому порядку: при наявності у подружжя спільних неповнолітніх дітей; при відсутності згоди одного з подружжя на розірвання шлюбу, якщо судом встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження сім'ї неможливі (Толсоухова, 2003, с. 26).

Часто як синонім поняття «шлюб» вживається термін «сім'я», а відмінності між ними зводяться до чисто формальних моментів. Неспроможність цього погляду спростована тим, що шлюб і сім'я виникли історично не одночасно. Першою в історії соціальної санкцією відносин між статями було виключення

з статевого спілкування близьких родичів. Цю санкцію можна вважати історичною межею між дошлюбних станом суспільства, коли статеve життя людей визначалася лише їх природою, і шлюбом як соціально регульованим ставленням між статями. Виникнення шлюбу ще не означало виникнення сім'ї, так як шлюб на тій стадії представляв лише випадкове, епізодичне стан чоловіка і жінки.

При переході від шлюбу до сім'ї парний зв'язок вступає в конкуренцію з зв'язком, який становить сутність сім'ї. На думку К. Суятинової, «шлюб – це суто статеve за характером відносини між чоловіком і жінкою, причому не будь-які, а лише санкціоновані в тій чи іншій формі держави, церквою або хоча б громадською думкою, негласно визнають моральну обґрунтованість шлюбного союзу» (Суятинова, 2014). Шлюб є тільки ставленням, сім'я ж ще і соціально організоване об'єднання людей. Сім'ю не можна розглядати лише як розрісся шлюбний союз, потрібно враховувати кількісні та якісні відмінності між ними. Сім'ю створюють насамперед відносини «мати – дитина», «батько – дитина», а не стосунки «чоловік – жінка». Спектр функцій шлюбу і сім'ї також різний. Функції шлюбу – задоволення любовних почуттів і продовження роду, сім'ї репродуктивна, господарсько-побутова, економічна, рекреаційна, функція соціалізації і ін.

Аналіз відмінностей понять шлюбу і сім'ї важливий для розуміння того, що юридична розірвання шлюбу не означає автоматичного розпаду сімейно-родинних зв'язків, що подружній розрив не тотожний припинення відносин між дитиною і кимось із батьків.

Говорячи безпосередньо про ступінь вивченості розлучення як складової частини зазначеного в дисертації предмета дослідження у вітчизняній науці, можна виділити три рівні аналізу.

Перший рівень включає в себе теоретичні узагальнення як загалом методологічного, так і прикладного характеру на основі перевірених наукових результатів і неодноразово підтверджених емпіричних даних. Ці виявлені закономірності, загально визнані в середовищі фахівців, по суті, опорні точки для подальших досліджень в зазначеній галузі.

У найзагальнішому вигляді поняття «соціальні інститути» визначають як «сукупність

різних форм організації і регулювання суспільних відносин, спеціальних установ, системи норм, соціальних ролей, які забезпечують реалізацію функцій, необхідних для існування і розвитку як соціальних спільнот, так і всього суспільства в цілому» (Мацуляк, 2010).

Розлучення, на думку багатьох вчених, як будь-який соціальний інститут включає в себе якусь сферу діяльності; групу осіб, які мають ті чи інші права та обов'язки, що виконують певні функції; організаційні норми і принципи відносин між її членами; кошти, необхідні для вирішення поставлених завдань; мета, тобто коло загальносімейних і загально соціальних потреб, на які спрямована його діяльність.

Однак, на нашу думку, подібна позиція не беззаперечна. Навряд чи сьогодні справедливим є твердження, що розлучення виконує головну функцію, притаманну всім соціальним інститутам, функцію регулювання соціальних процесів і явищ, з метою збереження їх стабільності і підтримки рівноправності між ними, адже він породжує багато деструктивних наслідків як для соціуму і інших соціальних інститутів у цілому, так і для розлучених подружжя і їхніх дітей, зокрема. В даний час в суспільстві продовжують панувати стереотипи про шлюботорозлучній процедурі як про обов'язково високо конфліктної, стресовій, завжди пов'язаної зі спорами про дітей, поділ майна і т. д. Більшість людей досі дотримуються думки, що колишнє подружжя повинні бути антагоністами («інакше навіщо вони тоді розлучилися?»).

Серед фахівців широкого поширення набула теорія про кризу і навіть відмирання сім'ї. Її прихильники інтерпретують розірвання шлюбу як свідчення дезорганізації сімейного інституту, звертаючи увагу виключно на негативні наслідки, особливо для дітей.

Найбільш же популярна теорія, яка розглядає розлучення в якості невід'ємного атрибута сучасних шлюбно-сімейних відносин. На її виникнення, очевидно, вплинули постулати еволюційної концепції Г. Спенсера і його прихильників (Л. Морган, Дж. Макленон). Г. Спенсер пропонує наступне визначення своєї філософської системи: «Еволюція є інтеграція речовини, яка супроводжується розсіюванням руху і протягом якої речовина переходить зі стану невизначеної нескладної однорідності в стан певної зв'язної різномірності, а збере-

жене речовиною рух зазнає аналогічне перетворення» (Спенсер, 2013).

Специфіка розлучення як явища в його зовнішньої «нормальності». З одного боку, сьогодні ставлення до розлучення дуже лояльне: право на розлучення в більшості країн узаконено; реальних перешкод для розірвання шлюбу в принципі немає (або мало); процедура ведення шлюботорозлучних справ і вирішення спірних питань відпрацьовані; сам розлучення з явища в минулому забороненого, виняткового трансформувалася і став масовим; велика кількість неповних сімей з дітьми та повторні шлюби повсякденні; вступаючи в шлюб, багато майбутнє подружжя, спочатку допускають, що в разі невдач в сімейному житті розлучаться і т. д. У деяких сферах суспільства (наприклад, в політиці) людині, яка має статус розведеного, важче домогтися успіхів у кар'єрі. І, що, на наш погляд, не менш важливо, визнаючи «нормальність» і допустимість розлучення як явища, мало хто хоче, щоб він торкнулося його сім'ї.

Ці та інші моменти багато в чому спростовують думку про природність, «нормальності» і остаточному закріпленні явища в культурі. Особливий акцент хочеться зробити на тому, що, на жаль, на відміну від алкоголізму, наркоманії, проституції, як прикладів явної девіації, негативні наслідки розлучення не завжди відразу очевидні. По-перше, в повному обсязі вони проявляються лише через тривалий період часу, по-друге, їх наявність дуже часто не афішується через українські традиції «не виносити сміття з хати». Ми переконані, що розлучення є прихована девіація, що породжує проблеми дисфункцій сім'ї як малої групи і соціального інституту.

Найбільш же перспективним при вивченні розлучення, з нашої точки зору, є підхід до сім'ї як малої соціальної групи. Не можна не погодитися з Н. Красновою і М. Мацковською, які вважають, що «сучасна сім'я поступово відходить від функціонування в якості ефективно діючого інституту з жорсткими нормами, що детермінують функціями і чітко заданими зразками поведінки до групи взаємодії з принципово груповими цінностями і нормами» (Краснова, 2014, с. 23).

Для вивчення проблем оптимізації процесу соціалізації дітей при розлученні батьків важливо визначення сім'ї як малої соціальної групи. Так, деякі дослідники характеризують

її як «модель малої групи, в якій найтіснішим чином переплетені елементи внутрішньо організаційної взаємодії і неформальних відносин (причому як з позитивним знаком у вигляді тепла, ласки, інтимності, так і з негативним знаком – наприклад, у формі фізичної агресії щодо дітей або дорослих)» (Зверева, 2006, с. 38]. Автор, же даної роботи дотримується визначення Б. Мисака, який трактує сім'ю як «історично конкретну систему взаємовідносин між подружжям, між батьками і дітьми, як малу соціальну групу, члени якої пов'язані шлюбними, родинними відносинами, спільністю побуту, взаємністю, соціальна необхідність якої обумовлена потребою у фізичному відтворенні населення» (Мацуляк, 2010). З його точки зору, сім'я як група «обумовлена такими формами, способами поведінки і відносин, які породжуються взаємодією особистісно специфічних і внутрішньо групових сил», і як будь-яка інша мала група задається певними потребами функціонування суспільства, а конкретніше умовами життєдіяльності сім'ї як соціального інституту. Причина виникнення сім'ї як групи лежить в зв'язку з цим поза нею і поза індивідів, що її утворюють, в ширшій системі. Саме тут створюється деяка система приписів щодо структури групи, розподілу ролей і статусів, нарешті, мета групової діяльності.

В даний час виявлено і науково обґрунтовано такі особливості та закономірності розвитку розлучення в сім'ї як малої соціальної групи: розлучення лише фіксує розпад сім'ї, сам же цей розпад результат її розвитку; процес психологічної травматизації подружжя і їхніх дітей починається задовго до шлюбозлучного процесу; причини розлучення не тотожні його мотивами; ступінь стресу залежить від виду розлучення: ворожого або дружнього, з боротьбою за дітей або без неї, проведеного за обоюсторонньою згодою чи ні; фактичний стаж шлюбу до розлучення менший, ніж фіксує офіційна статистика; в даний час важко знайти людину, яку в тій чи іншій мірі не торкнувся б (і де гарантія, що не торкнеться) розпад сім'ї власної або батьківської або сім'ї дітей; кількість розлучень серед сільських жителів менше, ніж серед міських; розлучення основна причина утворення неповних сімей; число людей, які не беруть повторний шлюб.

Суперечки викликає і питання про принципи реорганізації сімейної структури в зв'язку

з розлученням. Має місце широкий спектр думок про трансформацію ролей і в цілому рольового взаємодії після розпаду шлюбу. Якщо, наприклад, взяти поширену тезу про те, що розлучення не загибель сім'ї, а її реорганізація з точки зору матриці специфічних потреб, передбачуваних вже самою ситуацією розлучення, в тому числі і потенціалом розвитку особистості, то ми знову приходимо до питання рольового взаємодії, рольової структури в такій реорганізованій сім'ї. Погодимося з О. Вакуленко, С. Телстоуховою, О. Яременко, які відзначають, що одна з найбільш серйозних проблем при дослідженні даної проблеми – це саме виділення сімейних ролей, так як вони можуть бути описані з різних підстав (Толстоухова, Яременко, 2003, с. 30). Вони виділяють наступні ролі подружжя: відповідальний за матеріальне забезпечення сім'ї, господар-гоподиця, відповідальний за догляд за дітьми, вихователь, організатор розваг, організатор сімейної субкультури, відповідальний за підтримку родинних зв'язків, «психотерапевт».

Висновки. Однак в системі знань з даного питання є прогалини. Відзначається слабка розробленість понятійного апарату, використовуваного дослідниками, що відчувається навіть у мовному аспекті. Наприклад, всю складність соціальних ролей розведених доводиться обмежувати в терміни «колишній чоловік» або «колишній шлюбний партнер». Недостатньо (і переважно в зарубіжній соціології) вивчений процес руйнування сім'ї, а також проблеми батьківської сім'ї, що утворилася в результаті розлучення, і особливості виховання в ній. Практично не вивчена специфіка розлучення в залежності від тривалості шлюбу і віку подружжя. Крім того, в наявних дослідженнях не вироблений єдиний підхід до визначення ряду основних понять, недостатньо чітко розділені умови, чинники, причини і приводи розлучення; не вивчена роль мікросоціального оточення сім'ї в цьому процесі.

Перспективи подальших досліджень. Окреслене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми, а подальшим напрямком дослідження може стати вивчення та аналіз профілактики та компенсації як основні технології оптимізації процесу соціалізації дітей в розлучених сім'ях у об'єднаних територіальних громадах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Громада як осередок соціальної роботи із дітьми та сім'ями / за заг. ред. І. Д. Звереві. Київ : Наук. світ, 2006. 69 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.
3. Краснова Н.П. Соціально-педагогічна робота з сім'єю, яка є фактором дезадаптації дитини. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2014. № 2. С. 21–31.
4. Мацуляк Л.А. Неблагополучні сім'ї як чинник негативної соціалізації у суспільстві неповнолітніх. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. 2010. С. 682–690. URL: <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2017/06/8-68.pdf>.
5. Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах: Наказ Міністерства соціальної політики України № 1005 від 13.07.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-18#Text>.
6. Практики надання соціальних послуг сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах (науково-методичний збірник) / за ред. Комарової Н.М. Держ. ін.-т. сімейної та молодіжної політики, Київський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Київ, 2016. 112 с.
7. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
8. Суятинова К.Я. Формування особистості дитини дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків. *Науковий Вісник мну імені В.О.Сухомлинського*. 2014. URL: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/31_4.pdf.
9. Технологія роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді: Методичний посібник / С.В. Толстоухова, О.О. Яременко, О.В. Вакулєнко та ін. Київ : ДЦССМ, Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. 88 с.
10. Спенсер Г. Социальная статика: Изложение социальных законов, обуславливающих счастье человечества : адапт. пер. с англ. / Г. Спенсер. Киев : Гама-Принт, 2013. XII, 483 с.

REFERENCES:

1. Zvierieva, I. D. (Eds.). (2006). *Hromada yak oseredok sotsialnoi roboty iz ditmy ta sim'iamy [The community as a center of social work with children and families]*. Kyiv : «Nauk. Svit» [in Ukrainian].
2. Zvierieva, I. D. (Eds.). (2012). *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Encyclopedia for social professionals]*. Kyiv, Simferopol: Universum [in Ukrainian].
3. Krasnova, N. (2014). *Sotsialno-pedahohichna robota z sim'ieiu, yaka ye faktorom dezadaptatsii dytyny [Socio-pedagogical work with the family, which is a factor in the maladaptation of the child]*. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka – Social pedagogy: theory and practice*, 2, 21–31 [in Ukrainian].
4. Matsuliak, L. (2010). *Neblahopoluchni sim'i yak chynnyk nehatyvnoi sotsializatsii u suspilstvi nepovnoolitnikh [Poor families as a factor in negative socialization in the society of minors]*. *Zbirnyk naukovykh prats KPNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii im. H.S. Kostyuka APN Ukrainy – Collection of scientific works of KPNU named after Ivan Ohienko, Institute of Psychology. G.S. Kostyuk, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 682–690. Retrieved from <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2017/06/8-68.pdf>. [in Ukrainian].
5. *Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy Pro zatverdzhennia form obliku sotsialnoi roboty z sim'iamy/osobamy, yaki перебувають у складних життєвих обставинах [Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine On approval of forms of accounting for social work with families / persons in difficult life circumstances]*. 1005 vid 13.07.2018 r. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-18#Text>. [in Ukrainian].
6. Komarova, N.M. (2016). (Eds.). *Praktyky nadannia sotsialnykh posluh sim'iam, yaki перебувають у складних життєвих обставинах [Practices of providing social services to families in difficult life circumstances]*. Kyiv, Derzh. in.-t. simeinoi ta molodizhnoi polityky, Kyivskiy miskiy tsentr sotsialnykh sluzhb dlia sim'i, ditei ta molodi [in Ukrainian].
7. Kyianytsia, Z.P., Petrochko Zh.V. (2017). *Sotsialna robota z vrazlyvymy sim'iamy ta ditmy [Social work with vulnerable families and children]*. Kyiv : OBNOVA KOMPANI [in Ukrainian].
8. Suiatynova, K. (2014). *Formuvannia o sobystosti dytyny doshkilnoho viku v sim'iakh rozluchenykh batkiv [Forming the personality of a preschool child in the families of divorced parents]*. *Naukovyy Visnyk mnu imeni V.O.Sukhomlyns'koho – Scientific Bulletin of VO Sukhomlinsky*. Retrieved from http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/31_4.pdf [in Ukrainian].
9. Tolstoukhova, S.V., Yaremenko, O.O., Vakulenko, O.V. (2003). *Tekhnolohiia roboty z riznymi katehoriiamy kliientiv tsentriv sotsialnykh sluzhb dlia molodi [Technology of working with different categories of clients of social service centers for youth]*. Kyiv : DTSSM, Derzhavnyi in-t problem sim'i ta molodi [in Ukrainian].
10. Spenser, H. (2013). *Sotsyalnaia statyka: Yzlozhenye sotsyalnykh zakonov, obuslavlyvaiushchykh schaste chelovechestva [Social statics: Exposition of social laws that determine the happiness of mankind]*. Kyiv : Hama-Prynt [with English].

УДК 316.624.2:378.011.3-052

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.12>

Лілія МОРГАЙ

доктор філософії, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Черкаська область, вул. Садова, 2, Україна, 20300

ORCID: 0000-0002-6550-1389

Бібліографічний опис статті: Моргай, Л. (2022). Соціальна профілактика девіантної поведінки в молодіжному середовищі закладу вищої освіти. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 80–85, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.12>

СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлена проблематика девіантної поведінки серед здобувачів вищої освіти. Подано визначення «девіантної поведінки». З'ясовано, що соціологи, медики, психологи та педагоги досить давно досліджують природу девіантної поведінки та класифікують різні види девіацій.

Висвітлено визначення даного терміну науковою елітою. Описаний соціально-психологічний підхід. Зазначені ознаки та прояви девіантної поведінки, які можуть виражатися у характері і діях особистості.

Встановлено, що у педагогічній літературі девіантна поведінка розглядається як різновид ненормативної поведінки індивідів або соціальних груп, що характеризується діями, які відхиляються від загально прийнятих або допущених норм.

З'ясовано, що основними ознаками девіантності є: важко навченість (неорганізованість, неуспішність дитини); важковихованість (стійкі зміни поведінки: підвищена збудженість або загальмованість, агресивність, конфліктність, невміння підпорядковувати особисті інтереси колективним, швидка зміна настрою, афективність, систематично повторювані поступки).

Охарактеризовані складові профілактики девіантної поведінки серед студентів. З'ясовано, що особи, яких називаємо девіантними, досить часто стають жертвами поняття «соціальне відхилення» – це приписуваний статус», тобто «ярлик», якій навішують через суб'єктивне ставлення впливові прошарки населення мало захищеним громадянам чи цілими групами осіб.

Описаний аналіз психологічних особливостей студента: психологічні якості суб'єкта (рівень агресії, характеристики емоційної і вольової сфери), система соціально – психологічних якостей (спрямованість особистості, особливості комунікативного стилю, приналежність до неформальних груп асоціальної спрямованості).

Описано сім принципів профілактичної роботи з студентами: комплексність, адресність, масовість, позитивність інформації, мінімізація негативних наслідків, особиста зацікавленість та відповідальність учасників, максимальна активність особистості.

Встановлено, що сучасний соціальний працівник має бути професіоналом своєї справи, щоб унеможливити проявів девіантної поведінки серед здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: девіантна поведінка, соціальна профілактика, девіація, соціальне відхилення, здобувачі вищої освіти, принципи профілактики роботи зі студентами.

Liliia MORHAI

Doctor of Philosophy, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0002-6550-1389

To cite this article: Morhai, L. (2022). Sotsialna profilaktyka deviantnoi povedinky v molodizhnomu seredovyshchi zakladu vyshchoi osvity [Social prevention of deviant behavior in the youth middle ground of higher education]. *Vichlivist. Humanitas*, 1, 80–85, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.12>

SOCIAL PREVENTION OF DEVIANT BEHAVIOR IN THE YOUTH ENVIRONMENT OF THE INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION

The article highlights the issue of deviant behavior among higher education students. The definition of «deviant behavior» is given. Sociologists, physicians, psychologists, and educators have long been found to study the nature of deviant behavior and to classify various types of deviations.

The definition of this term by the scientific elite is highlighted. The socio-psychological approach is described. These signs and manifestations of deviant behavior, which can be expressed in the nature and actions of the individual.

It is established that in the pedagogical literature deviant behavior is considered as a kind of non-normative behavior of individuals or social groups, characterized by actions that deviate from generally accepted or accepted norms.

It was found that the main signs of deviance are: difficult learning (disorganization, failure of the child); difficult upbringing (persistent changes in behavior: increased agitation or inhibition, aggression, conflict, inability to subordinate personal interests to the collective, rapid mood swings, affectivity, systematically repeated actions).

Components of prevention of deviant behavior among students are characterized. It has been found that people who are called deviant are often victims of the concept of «social deviation» – is an attributed status, ie «label», which is hung through subjective attitudes influential sections of the population of vulnerable citizens or groups of people.

The analysis of psychological features of the student is described: psychological qualities of the subject (level of aggression, characteristics of emotional and volitional sphere), system of social – psychological qualities (personality orientation, features of communicative style, belonging to informal groups of antisocial orientation).

Seven principles of preventive work with students are described: complexity, targeting, mass, positivity of information, minimization of negative consequences, personal interest and responsibility of participants, maximum activity of the individual.

It is established that a modern social worker should be a professional in his / her field in order to prevent deviant behavior among higher education students.

***Key words:** deviant behavior, social prevention, deviation, social deviation, applicants for higher education, principles of prevention of work with students.*

Актуальність проблеми. Проблема девіантної поведінки є однією з актуальних проблем сучасної молоді. Прояви девіантної поведінки простежуються ще з малих років особистості. Нажаль, прояви даної поведінки притаманні і молодіжному середовищі закладу вищої освіти (ЗВО), тобто студентству.

Досить важко визначити кількість студентів в Україні, котрі стали на невірний шлях у своєму житті, оскільки не має точної статистики молоді з даною проблемою.

Важливим напрямком вивчення студентської асоціальності є аналіз психологічних особливостей студента. Ці особливості відносяться як до власне психологічних якостей суб'єкта (рівень агресії, характеристики емоційної і вольової сфери тощо), так і до системи соціально – психологічних якостей (на спрямованість особистості, особливості комунікативного стилю, рівень конформності, приналежність до неформальних груп асоціальної спрямованості). Хоча проблема девіантності широко досліджується філософами, правознавцями, соціологами, психологами і педагогами. Досить багато є визначень щодо даного поняття (Ралко, 2019).

Девіантна поведінка – це поведінка, яка відхиляється від прийнятих у суспільстві норм та правил. Даний термін не присутній у повсяк-

денному вжитку, але це явище, яке присутнє у повсякденному житті кожного (Бусел, 2005).

Девіантна поведінка – це проблема, якій присвячені дослідження представників різних галузей науки. Девіантні прояви в поведінці людини вивчаються філософами з погляду їхнього співвіднесення з категоріями соціальної норми, явищами стійкості і мінливості, проявами загальних закономірностей розвитку живої природи у практиці людської діяльності.

Соціологи, медики, психологи, педагоги досліджують природу девіантної поведінки, класифікують різні види девіацій і фактори, що їх викликають, з метою запобігання виникненню небажаних явищ у процесі становлення особистості дитини (Ковальчук, 2010, с. 19).

Під терміном «девіантна поведінка», відносять: вчинок, дії людини, що не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам (стандартам, шаблонам) (Ралко, 2019).

Аналіз останніх джерел та публікацій. У сучасній соціологічній, психологічній і педагогічній літературі проблемі девіації приділяється значна увага. В системі вітчизняного соціально-гуманітарного знання сформувався декілька напрямів її дослідження. Психолого-педагогічний аспект виникнення поведінкових девіацій розкритий у працях: М. Алемаскіна,

І. Дьоміна, В. Татенко, М. Фіцули, С. Яковенко та ін. Соціально-педагогічному аспекту девіантної поведінки присвячені дослідження: Т. Семигіної, О. Безпалько, Р. Вайноли, М. Галагузової, І. Звереві, Н. Квітковської та ін. Соціально-психологічний аспект девіантної поведінки студентської молоді знайшов відображення у працях: С. Белічевої, Ю. Клейберга, І. Кона, Н. Максимової, Т. Яценко. Медичний (психобіологічний) аспект девіантної поведінки представлений у працях: А. Александрова, В. Астапова, О. Гройсмана, Р. Карсона, В. Кащенко, В. Ковальова, О. Когана, А. Личка, В. Матвєєва, Г. Слабкого, О. Федькова та ін.

Мета дослідження полягає у визначенні соціальної профілактики девіантної поведінки в молодіжному середовищі закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Девіантна поведінка – це відхилення від загальноновизнаної, неодноразово перевіреної практикою норми поведінки, вона завжди несе в собі елемент непередбачуваності, невідомості, можливої небезпеки (Ралко, 2019).

У словниках української мови слово «девіація» визначається як соціальна поведінка, що відхиляється від тієї, що вважається нормальною чи соціально прийнятною у суспільстві або в соціальному контексті (Бусел, 2005).

У педагогічній літературі девіантна поведінка розглядається як різновид ненормативної поведінки індивідів або соціальних груп, що характеризується діями, які відхиляються від загально прийнятих або допущених норм. Це призводить до відповідних реакцій з боку групи, організації або суспільства у вигляді несхвалення і соціальних санкцій.

Соціолог А. Коєн стверджує, що девіантна поведінка – це поведінка, яка відхиляється від норм, «іде у розріз з інституційними очікуваннями».

Учений Д. Уолкс трактує визначення соціального відхилення так: «соціальне відхилення – це значною мірою приписуваний статус», тобто «ярлик», якій навішують через суб'єктивне ставлення.

Науковець А. Белкін, у своїх наукових напрацюваннях стверджує, що прояви девіантної поведінки студентства беруть свій початок із школи. Дослідник вважає, що потрібно говорити про педагогічну занедбаність дитини, яка

є наслідком недоліків виховання в сім'ї і школі (Зверева, 1997).

Дану концепцію і позицію поділяє інший науковець Л. Зюбін, який займався проблемами педагогічної занедбаності. Ним зроблено спробу диференціювати ці два поняття: важковихованість і педагогічна занедбаність. Педагог вважає, що перше характеризує результат виховання дитини, а друге – історію цього виховання, тому педагогічно занедбаний підліток рано чи пізно стає важковихованим (Зверева, 1997).

Вивчаючи питання девіантної поведінки серед молоді, педагоги прийшли до спільного рішення та стверджують, що девіантна поведінка пов'язана з відхиленнями від норми у свідомості, поведінці, діяльності дитини. Основними ознаками девіантності є: важковихованість (неорганізованість, неуспішність дитини); важковихованість (стійкі зміни поведінки: підвищена збудливість або загальмованість, агресивність, конфліктність, невміння підпорядковувати особисті інтереси колективним, швидка зміна настрою, афективність, систематично повторювані проступки); складність визначення методів педагогічного впливу.

Дослідниця Б. Алмазова зазначає, що проблема девіантної поведінки представлена як протиправна і делінквентна. Делінквентна поведінка у цьому контексті видається значно небезпечнішою, особливо коли в її основі лежать стійкі деформації характеру. За цих умов необхідно враховувати правову значимість скоєного.

Педагог Р. Овчарова, пропонуючи соціально-педагогічний підхід до розгляду девіацій, вважає, що батькам, учителям, громадськості варто зважати, чи не є особливості поведінки зачатками, витоками майбутніх проступків, порушень моральних, соціальних, правових норм, вимог закону, чи не є вони потенційною загрозою суб'єкту поведінки, розвитку його особистості, оточуючим його людям, суспільству в цілому (Адамович, 2010, с. 147–149).

У педагогічній літературі девіантна поведінка – це поведінка, яка характеризується відхиленням від дотримання морально-етичних норм, що створює безпосередню загрозу благополуччю міжособистісних відносин (Абсаямова, 2006, с. 58–57).

Дослідниця О. Безпалько стверджує, що критерієм прояву девіантності у соціальній педагогіці виступає порушення процесу соціалізації дітей. Соціальні відхилення серед неповнолітніх можуть проявлятися як у вигляді злочинних дій, що караються Кримінальним кодексом, так і у діях, аморальній поведінці, що підлягають моральному осуду, але за які не наступає кримінальна відповідальність. Загалом, ознаки девіантної поведінки можуть виражатися в характері дій і вчинків незрілої особистості, проявляючись у різних сферах життєдіяльності і визначаючи труднощі і соціальній адаптації (Безпалько, 2008).

До основних форм девіантної поведінки у сучасних умовах, з якими зіштовхуються студенти відносимо: злочинність, алкоголізм, наркоманію, суїцид, проституцію. Кожна форма девіації має свою специфіку.

Науковець І. Осипова вважає, що одним із дієвих та результативних шляхів профілактики девіантної поведінки серед здобувачів вважає використання педагогічного моніторингу. Педагог наголошує на необхідності цілісної системи, що дозволяє відстежувати результати процесу виховання, ймовірні негативні фактори, що впливають на формування поведінки, виявляти тенденції розвитку девіантної поведінки і на основі цього визначати корекційні впливи. У зв'язку з цим автором запропоновано структуру педагогічного моніторингу, що включає сім послідовних етапів: нормативно-настановчий етап, діагностико-прогностичний етап, планово-змістовний етап, процесуально-технологічний етап, проміжно-діагностичний етап, корекційний етап, підсумково-діагностичний етап.

На думку науковця, така структура дозволить вести безперервний облік компонентів девіантної поведінки підлітків, які виражаються такими показниками: ставлення до навчальної та громадської діяльності, праці, педагогічних впливів, однолітків та колективу; сформованість моральних норм та цінностей, життєвих та професійних планів, інтересів та потреб; здатність до емпатії; позитивна чи негативна спрямованість вольових зусиль; навички самоаналізу та самокритичного ставлення; культура поведінки, погані звички (Примуш, 2004).

Визнаючи цінність запропонованого підходу та широкий структурний діапазон, дозволив допустити труднощі його практичного

використання в умовах загальноосвітньої установи, пов'язані із реальним співвідношенням кількості фахівців та обсягом моніторингової діяльності.

У межах соціальної психології педагог С. Літке пропонує в основі профілактики поведінки, що відхиляється, неповнолітніх соціо-психологічний моніторинг, який, поряд з параметрами особистісних особливостей дітей і підлітків, включає критерії відношення всіх суб'єктів освітнього процесу і заснований на наступних параметрах: параметри, що визначають особистісні особливості (тип темпераменту, акцентуації характеру, рівень тривожності, наявність та рівень агресивності, мотивація, самооцінка, міжособистісні стосунки); параметри, що визначають професіоналізм педагогів (з позиції учнів, колег, адміністрації та батьків); параметри, що визначають професіоналізм адміністрації освітньої установи (уміння створювати умови для ефективної роботи фахівців, уміння організувати інтеграцію та взаємодію фахівців різних соціальних інститутів щодо проблеми девіантної поведінки підлітків).

Крім того, педагог визначає необхідність розробки профілактичних комплексів, які враховують сучасні умови соціалізації особистості підлітка та мають чітку спрямованість на вік та форму кризових станів. Разом з тим, у багатьох дослідженнях наголошується на необхідності включення адекватних віковому періоду форм профілактичної діяльності з підлітками, у тому числі пізнавальні ігри, рольові ігри, фокусоване групове інтерв'ю тощо.

Відповідно до соціально-психологічного підходу, профілактика девіантної поведінки студентів вимагає включення наступних складових: аналіз соціально-психологічних умов та факторів, що впливають на залучення підлітків у девіантне середовище; аналіз взаємодії підлітка з мікросоціальним оточенням: середовище однолітків, сімейні взаємини, освітній заклад та з суспільством загалом.

У рамках визначення особистісних диспозицій студентів, схильних до девіантної поведінки, педагог пропонує модель психологічного супроводу. Представлена модель включає три блоки: цільовий, змістовний та результативний, характеристики яких дозволяють уявити цілісну картину зон ризику у розвитку особистості (Примуш, 2004).

З урахуванням специфіки вияву тенденцій девіантної поведінки науковець О. Змановська виділяє вісім принципів профілактичної роботи з студентами:

1. Комплексність – передбачає організацію на різних рівнях соціального простору, сім'ї та особистості;
2. Адресність – передбачає облік вікових, статевих та соціальних характеристик;
3. Масовість – зазначає пріоритет групових форм роботи;
4. Позитивність інформації – передбачає вираження інформації у позитивній формі;
5. Мінімізація негативних наслідків;
6. Особиста зацікавленість та відповідальність учасників;
7. Максимальна активність особистості;
8. Спрямованість у майбутнє. Представляє оцінку наслідків поведінки, активізацію позитивних цінностей і цілей, планування майбутнього соціально-схваленої поведінки. Зазначені принципи поєднують значні критерії та є орієнтиром у розробці ефективних програм психологічної профілактики девіантної поведінки студентів в умовах закладу вищої освіти (Примуш, 2004).

Регуляція поведінки здійснюється відповідно до очікувань інших і власними уявленнями суб'єкта щодо певної ролі. Аналіз наукових досліджень дозволяє припустити припущення про те, що засвоєна роль може виступати як система значень, що представляє соціокультурний досвід, і висловлювати потребу студентів в самореалізації і самоствердженні.

Висновки. Виходячи з теоретичного аналізу підходів до дослідження девіантної поведінки у вітчизняних та зарубіжних наукових працях, можна зробити висновок, що девіантна поведінка є складною системою взаємин між суб'єктом і суспільством. Дослідниками визнається, що соціальні умови можуть визначати характер девіацій, водночас наголошується на ролі індивідуальності конкретної людини у процесі соціалізації.

Для того, щоб уникнути проявів девіантної поведінки серед студентів, необхідно студентам, батькам та викладачам співпрацювати між собою.

Перспективи подальших досліджень. Проаналізувати прояви девіантної поведінки у ЗВО України та Німеччині.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абсаямова Л.М. Готовність до ризику як особливість розвитку особистості підлітка: методи дослідження. Київ : Міленіум, 2006. Вип. 29. С. 48–57.
2. Адамович В.Г. Правове і превентивне виховання учнів. Шкільна бібліотека: загальнодержавний для шкільних бібліотекарів. Київ :, 2010. № 4. С. 147–149.
3. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
4. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ : Перун, 2005. 1728 с.
5. Девіантна поведінка. URL : <https://www.google.com/search?client=opera&q=девіантна+поведінка+це&source=id=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>
6. Енциклопедія сучасної України. URL : https://esu.com.ua/search_articles.php?id=23844
7. Зверева І.Д. Соціальна педагогіка: соціальна робота. Київ : Професіонал, 1997.
8. Ковальчук М.А. Девиантное поведение. Профилактика, коррекция, реабилитация. Москва : Владос, 2010. 288 с.
9. Примуш М. В. Загальна соціологія. Київ : Професіонал, 2004. 590 с.
10. Профілактика девіантної підлітків у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи. URL : https://vspu.edu.ua/science/dis/des_10_1.pdf
11. Психологічні умови попередження девіантної поведінки в студентів. URL : https://www.psych.kiev.ua/Психологічні_умови_попередження_девіантної_поведінки_в_студентів

REFERENCES:

1. Absalyamova, L.M. (2006). *Hotovnist' do ryzyku yak osoblyvist' rozvytku osobystosti pidlitka: metody doslidzhennya [Willingness to take risks as a feature of adolescent personality development: research methods]*. Kyiv : Millennium [in Ukrainian].
2. Adamovich, V.G. (2010). *Pravove i preventyvne vykhovannya uchniv. [Legal and preventive education of students] Shkil'na biblioteka: zahal'noderzhavnyy dlya shkil'nykh bibliotekariv – School library: national for school librarians, 4, 147–149. [in Ukrainian]*.

3. Bezpalko, O.V. (2008). *Sotsial'na pedahohika: skhemy, tablytsi, komentari [Social pedagogy: diagrams, tables, comments]*. Kyiv : Center for Educational Literature [in Ukrainian].
4. Busel, V.T. (2005). *Velykyi tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv : Lightning [in Ukrainian].
5. Deviantna povedinka [Deviant behavior]. Retrieved from <https://www.google.com/search?client=opera&q=девіантна+поведінка+це&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> [in Ukrainian].
6. Entsyklopediya suchasnoyi Ukrayiny [Encyclopedia of modern Ukraine]. Retrieved from https://esu.com.ua/search_articles.php?id=23844. [in Ukrainian].
7. Zvereva, I.D. (1997). *Sotsial'na pedahohika: sotsial'na robota [Social pedagogy: social work]*. Kyiv : Professional [in Ukrainian].
8. Kovalchuk M.A. (2010). *Deviantnoye povedeniye. Profilaktika, korrektsiya, reabilitatsiya [Deviant behavior: Prevention, correction, rehabilitation]*. Moscow : Vldos [in Russia].
9. Primush, M.V. (2004). *Zahal'na sotsiologhiya [General sociology]*. Kyiv : Professional [in Ukrainian].
10. Profilaktyka deviantnoyi pidlitkiv u sotsial'no-vykhovnomu seredovyshchi zahal'noosvitn'oyi shkoly [Prevention of deviant adolescents in the socio-educational environment of secondary school] Retrieved from https://vspu.edu.ua/science/dis/des_10_1.pdf. [in Ukrainian].
11. Psykholohichni umovy poperedzhennya deviantnoyi povedinky v studentiv [Psychological conditions for the prevention of deviant behavior in students] Retrieved from https://www.psyh.kiev.ua/Психологічні_умови_попередження_девіантної_поведінки_в_студентів. [in Ukrainian].

УДК 316.453:364.453

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.13>

Дар'я ПАЛАТНА

аспірантка кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, Київ, Україна, 01033

ORCID: 0000-0003-0591-4090

Бібліографічний опис статті: Палатна, Д. (2022). Чинники мобілізації територіальних громад. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 86–93, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.13>

ЧИННИКИ МОБІЛІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Стаття представляє результати дослідження чинників мобілізації територіальних громад в Україні в умовах децентралізації. На основі аналізу літератури виокремлено характеристики та ключові етапи мобілізації громад навколо визначення та вирішення соціальної проблеми. Емпірична частина дослідження передбачала опитування представників та представниць територіальних громад із шести областей України, а також опитування експертів та експерток проектів з мобілізації громад. Загалом у період від серпня 2021 року до лютого 2022 року було проведено 21 напівструктуроване інтерв'ю.

Стаття характеризує специфіку процесу мобілізації громад на кожному з етапів: визнання соціальної проблеми населенням та місцевою владою; визначення лідерів громади та розвиток їх потенціалу; пошук та об'єднання ресурсів всередині та поза межами громади; діяльність громади для вирішення соціальної проблеми; формування соціальної спроможності громади та перехід до сталого розвитку. Проведені інтерв'ю дали змогу окреслити, що впливало на успіх проходження кожного з етапів, а також проблеми, які заважають процесу мобілізації.

Дослідження довело наявність чинників мобілізації громад в Україні, які можуть бути ефективним інструментом для досягнення сталого розвитку громад та задоволення потреб населення громад. Виокремлено наступні чинники: діалог між населенням та владою; інструменти виявлення соціальних проблем та потреб громади; наявність лідера або лідерів в громаді, які викликають довіру населення та готові до розвитку і залучення допомоги; орієнтація громади на внутрішні ресурси та постійний пошук додаткових внутрішніх ресурсів; залучення зовнішніх ресурсів від центральної влади та громадських проектів та програм; орієнтація на профілактику проблем, а не лише їх вирішення; стабільність системи соціальних послуг; інструменти моніторингу розвитку громади.

Ключові слова: децентралізація, мобілізація громад, чинники мобілізації, соціальні послуги в громаді.

Daria PALATNA

PhD Student at the Department of Social Rehabilitation and Social Pedagogy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60 Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine, 01033

ORCID: 0000-0003-0591-4090

To cite this article: Palatna, D. (2022). Chynnyky mobilizatsii terytorialnykh hromad [Factors of territorial communities mobilization]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 86–93, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.13>

FACTORS OF TERRITORIAL COMMUNITIES MOBILIZATION

Summary. *The article presents the results of the study of factors related to mobilization of territorial communities in Ukraine during decentralization. Based on the analysis of the literature, the characteristics and key stages of community mobilization around a recognition and solution of social problems are identified. The empirical part of the study included a survey of territorial communities representatives from six regions of Ukraine, as well as a survey of experts from community mobilization projects. In total, 21 semi-structured interviews were conducted through August 2021 to February 2022.*

The article describes the specifics of a community mobilization process at each stage: recognition of a social problem by the population and local authorities; identification of community leaders and development of their potential; finding and pooling resources inside and outside the community; community activities to solve social problems; community social capacity building and transition to sustainable development. The interviews provided an outline of what influenced the success of each stage, as well as the problems that interfere with the mobilization process.

The study proved the existence of factors related to community mobilization in Ukraine, which can be an effective tool for achieving sustainable community development and meeting needs of the population. The following factors are highlighted: dialogue between the population and the government; tools for identifying social problems and community

needs; presence of a leader or leaders in the community who inspire the trust of the population and are ready to develop and attract resources; community orientation on internal resources and constant search for additional internal resources; attracting external resources from the central government and public projects and programs; focus on prevention of problems, not just their solution; stability of the social services system; community development monitoring tools.

Key words: decentralization, community mobilization, factors related to mobilization, community social services.

Актуальність проблеми. Децентралізація, а саме передача ресурсів та повноважень громадам, передовсім об'єднаним територіальним громадам, стала невід'ємною частиною української реальності (Umland et al., 2018). Такі зміни відбулись завдяки реформі місцевого самоврядування та територіальної організації влади, яка триває в Україні з 2014 року. Станом на лютий 2022 року сформовано 1469 територіальних громад; було ухвалено зміни до різного законодавства, зокрема, до Бюджетного та Податкового кодексів; затверджено новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня; посилено мережу надавачів адміністративних послуг; визначено особливості функціонування системи соціальних послуг на рівні територіальних громад (Інформаційний портал «Децентралізація», 2019; Урядовий портал України, 2022).

Наскрізною ідеєю реформи децентралізації є створення умов для благополуччя та задоволення потреб кожної людини в громаді. Наприклад, Міністерство розвитку громад та територій України (2019) визначає свою місію як «формування та реалізація державної політики з метою створення комфортного, якісного та безпечного життєвого простору для розвитку людини». Соціальні послуги розглядаються як важливий інструмент забезпечення добробуту мешканців громади, особливо тих, які потрапили у складні життєві обставини (Семигіна, 2021). Таким чином, важливою складовою успішності громади можна вважати її здатність до забезпечення безперервного та систематичного надання соціальних послуг для свого населення. Способом розвитку цієї здатності може бути самоорганізація та мобілізація громади, і це актуалізує потребу у вивченні питань посилення внутрішньої спроможності громад задля вирішення соціальних проблем.

Мета дослідження полягає у визначенні чинників мобілізації територіальних громад в Україні на прикладі розвитку соціальних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальна робота в громадах, планування

та розвиток соціальних послуг, а також важливість залучення населення до вирішення соціальних проблем на місцевому рівні вивчались задовго до початку реформи місцевого самоврядування в Україні (Безпалько, 2005; Семигіна, 2006). Дослідниці звертали увагу на відчутну роль громади як у забезпеченні належної якості послуг у соціальних закладах, так і у впровадженні моделей «сусідської допомоги», реалізації локальних ініціатив та «місцевої політики», формування соціального капіталу громади.

В умовах децентралізації особливо актуальними стали дослідження щодо формування відчуття належності до територіальної громади (Semigina et al., 2020), організації, самоорганізації, наснаження та мобілізації таких громад (Семигіна та Лиховид, 2015; Сила та Форестер, 2018; Слосанська, 2017), а також діяльності окремих активістських груп у територіальних спільнотах (Zajda, 2014).

У своїй монографії «Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи» Г. Слосанська (2018) описує процес організації громади як такий, що виникає довкола вивчення та вирішення певної соціальної проблеми. Схожу позицію знаходимо у інших авторів (Angelia et al., 2020; Mohd, 2015). На основі аналізу літератури та наших попередніх досліджень, виділяємо такі ключові етапи мобілізації громад, як: визнання соціальної проблеми; виявлення лідерів громади та розвиток їх потенціалу; пошук та об'єднання ресурсів всередині та поза межами громади; діяльність громади для вирішення соціальної проблеми; формування соціальної спроможності громади та перехід до сталого розвитку (Палатна, 2020). Виокремлення етапів мобілізації дає цілісне уявлення про процес мобілізації, допомагає зрозуміти його послідовність, основні складові та чинники, що його супроводжують.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження чинників мобілізації громад було проведено у два етапи: (1) опитування представників та представниць громад; (2) опитування експертів та експерток з мобілізації громад. В рамках першого етапу дослідження

(серпень-вересень 2021) було проведено 15 інтерв'ю із трьома групами представників громад: представники місцевої влади, надавачі соціальних послуг та представники громадських організацій (по п'ять представників кожної із трьох групи). Інтерв'ю були проведені у восьми громадах з шести областей України (Херсонська, Тернопільська, Івано-Франківська, Запорізька, Житомирська, Харківська), що об'єдналися в умовах реформи децентралізації. На другому етапі дослідження (січень – лютий 2022 року) було проведено шість інтерв'ю із експертами та експертками тих проєктів, діяльність яких спрямовувалась на мобілізацію громад, зокрема на підтримку розвитку соціальних послуг у громадах, та поширювалась на охоплені першим етапом громади.

На обох етапах дослідження збір даних здійснювався за допомогою напівструктурованих інтерв'ю, які мали наступні тематичні блоки: (1) соціальні послуги; (2) мобілізація; (3) особисте ставлення. Перший тематичний блок «Соціальні послуги» включав у себе наступні підблоки: наявність та адресованість соціальних послуг; ефективність; історія виникнення; зона розвитку. Тематичний блок «Мобілізація» містив такі підпункти: потреби громади; ресурси громади; участь громади; механізми мобілізації громади. Третій тематичний блок, «Особисте ставлення», містив у собі запитання щодо того, чим в громаді найбільше пишаються або захоплюються респонденти, а що їм хотілося б змінити.

Для глибинного вивчення процесу мобілізації та виокремлення його основних чинників було використано якісні методи аналізу. Отримані дані було проаналізовано окремо, відповідно до кожної групи респондентів, та виділено відповіді, що повторювались, та різницю між ними. Аналітичні дані було узагальнено та описано через призму етапів мобілізації громади.

Як показали інтерв'ю, не всі з опитаних громад успішно пройшли **етап визнання соціальної проблеми населенням та місцевою владою**. Найбільше проблем з цим етапом виникло у громад, що лише нещодавно розпочали свій шлях у наданні соціальних послуг (від кількох місяців до півтора року). Головну причину цих складнощів можна визначити як відсутність діалогу між місцевою владою та населенням,

а також спільного розуміння потреб громади. Найчастіше на цю проблему вказували представники місцевих громадських організацій. Ось як це описує респондентка:

«Ми спілкувалися з людьми, проводили опитування онлайн, створювали гугл-форму по розсилці, 96% населення відповіли, що жодного разу не бачили свого депутата, тобто, вони не знають, хто в них на округах. У деяких округах люди не знають, як виглядає голова. Це маленькі села, зачасти, але це доволі таки болючий результат».

Інший респондент, відповідаючи на запитання щодо рівня задоволення владою потреб населення, наголошує на наступному:

«Згуртованості у громаді немає, розуміння потреб мешканців. При тому, що у нас все непогано, і все робиться, начебто. Не питається у населення, що населення хоче взагалі. Люди навіть не знають, куди звертатися.»

Варто зазначити, що важливою складовою проблеми відсутності діалогу є низький рівень поінформованості населення щодо механізмів прийняття рішень місцевою владою та можливостей впливу на ці рішення. На думку експертів, що взяли участь у другому етапі дослідження, саме громадський сектор може стати майданчиком для розвитку такого діалогу.

З іншого боку, найкраще цей етап пройшли громади, що мають систему інформування та консультування громадян, а також налагодили зв'язок представників адміністрації та надавачів соціальних послуг із населенням. Відповідно до даних дослідження, ці громади мають довший шлях надання послуг – від трьох до семи років, а також мають досвід участі у різних партнерських та навчальних програмах та проєктах. У таких громадах населення «включається» у допомогу своїм сусідам на різних рівнях – волонтерському, меценатському, підприємницькому або благодійному, фактично реалізуючи «сусідську модель» допомоги.

На думку респондентів, актуальними інструментами інформування та залучення населення виступають: офіційний веб-сайт та соціальні мережі громади, опитування членів громади, громадські слухання, петиції та звернення, а також спільні проєкти та заходи для населення та місцевої влади. При цьому представники місцевої влади наголошують на важливості використання офіційних засобів комунікації

населення із місцевою владою для вирішення важливих соціальних проблем:

«У нас дуже інтенсивно розвинулися Вайбер-групи. Воно й зручно, у тому плані, щоб поширити нам інформацію, сільській раді. Це не є офіційним джерелом інформації, але це інсайдер. Так само, як і сторінка на Facebook офіційна. Люди багато чого пишуть: своїх проблем, невдоволень, і так далі. Але вони там пишуть і все. Тобто, вони собі сидять на дивані, пишуть і думають, що воно таким чином вирішиться. Можливо, вони таким чином собі пар випускають. Але коли я це бачу, то ми пишемо, щоб вони написали запит, або подали петицію, або подали на сесію звернення, чи до сільського голови.»

Таким чином, визнання соціальної проблеми може стати початковим етапом мобілізації громади за умови наявності дієвих способів залученням населення громади для визначення її потреб. Наприклад, в одній з громад мали побудувати сміттєзбиральний завод і населення не мало єдиної позиції щодо цього рішення. За словами одного з учасників опитування,

«Тоді відбулася найбільш масивна мобілізація громади в тому плані, що люди повстали. Велика частина повстала проти. Люди об'єдналися, і коли проходили громадські слухання – це були найбільші громадські слухання. Це було більше 1000 осіб.»

Наступний етап мобілізації громади це **визначення лідерів громад, які можуть об'єднати зусилля людей для вирішення важливих соціальних проблем.** В опитаних громадах лідерами виступали різні особи: це були старости або голови громад, директори територіальних центрів надання соціальних послуг, представники громадських організацій або соціальні робітники чи співробітники адміністративного апарату.

За результатами інтерв'ю, на наявність лідера впливає переважно людський фактор, що унеможливує створення певної схеми визначення лідеру громади. Водночас можна виділити певні критерії, що важливі для становлення лідеру та його подальшого розвитку: наявність інструментів впливу або реалізації адміністративних, законодавчих та виконавчих рішень; налагоджений контакт із населенням громади та довіра громади; бажання та готовність навчатись та підвищувати кваліфікацію;

готовність залучати зовнішні ресурси для розвитку громади.

Наявність лідера можна вважати визначальною характеристикою громади, що може мобілізуватись та розвиватись, та такою, що визначає швидкість руху та розвитку громади. Ось як про це розповідає один з респондентів:

«Громада наша утворилася в 2016 році. Децентралізація ж почалася в 2014-2015 році. І громади, які створювалися, вони додатково отримували кошти, а саме субвенції на інфраструктуру. Ніхто нічого не знав. ... Я пам'ятаю, що наша голова їздила по селах, вони говорили, як їм живеться. І вона, усе ж таки, переконала їх... і ми підписали меморандум про те, що ми об'єднаємося. І таки ми об'єдналися.»

Етап пошуку та об'єднання ресурсів всередині громади можна вважати наскрізним, оскільки пошук ресурсів являє собою необхідну ланку для реалізації будь-якої діяльності громади.

Основним ресурсом, називали на думку респондентів, є людський ресурс, а саме, представники міської влади та надавачі соціальних послуг. Основними позитивними характеристиками цих осіб називали професіоналізм, ініціативність, любов до громади та бажання розвивати громаду, а також, навчання, підвищення кваліфікації. Як приклад, наведемо відповідь одного з експертів щодо того, від чого залежить рівень задоволення потреб населення на рівні громади:

«Від людей на місцях: і від людей у владі, і від людей поза нею, наскільки перші освічені та відповідальні, наскільки другі вимогливі та здатні до спільних дій. Системно це ніяк не працює, це не може працювати в суспільстві, що так динамічно змінюється, невідомо, які засоби чи заходи будуть ефективними, місцевих голів і депутатів не готують роками (бо ж і невідомо до чого готувати). Тому тут як пощастить, все може бути добре, якщо толкове керівництво і громада активна і вимоглива (щоб іще й людям з тої толковості користь була, а не лише керівництву).»

Ресурсами громади також часто називали інфраструктуру (рекреаційні, культурні, освітні можливості, транспортне забезпечення), фінанси (бюджет громади, благодійність, меценатство, фінансування місцевими підприємствами, грантові кошти), природні ресурси (поля,

ліса тощо). Респонденти відзначали неабияке значення доступності адміністративних послуг на місцях, а саме: поява ЦНАПу у громаді та віддалених представництв ЦНАПу у кожному населеному пункті громади, наявність місцевих офіцерів поліції, функціонування амбулаторій, будинків культури та інших інфраструктурних елементів

Рідше ресурсом вважали навчання та участь у місцевих, національних та партнерських програмах.

За результатами інтерв'ю, більшість громад спираються на базові ресурси громади – фінансове забезпечення, матеріально-технічна база, людський ресурс, а менша частина громад знаходиться у постійному пошуці та залученні інших ресурсів всередині громади, а саме, волонтерська та благодійна допомога населення громади, меценатська та благодійна допомога місцевих підприємств.

Етап пошуку та залучення ресурсів та розвиток партнерств за межами громади може відбуватись паралельно із попереднім етапом, бути окремим етапом або мати ситуативний характер відповідно до особливостей та потреб громади. За результатами інтерв'ю, майже всі громади шукають ресурси за межами громади. Часто це спроба залучити гроші з державного бюджету для дотацій певних проектів чи послуг, також це може бути пошук меценатів та благодійників для підтримки та покращення існуючих проектів.

Менша частина громад шукає ресурси через громадські організації та партнерські програми розвитку громади – подання заявок на гранти для отримання фінансування, участь у навчальних програмах.

Рідше це процес обміну досвідом з іншими громадами – як на території України, так і за кордоном. В цьому напрямку ресурси шукають переважно громади, що є більш активними та існують довше за інших. Такі громади беруть участь у конференціях, обмінюються власним досвідом на рівні своєї області, а також на національному рівні.

За результатами інтерв'ю, залучення зовнішніх ресурсів видається важливим чинником, що впливає на мобілізацію громади, особливо на це наголошували надавачі соціальних послуг та представники місцевої влади. Ось відповідь одного з респондентів:

«Я думаю, усе таки, що багато позитиву нам принесла участь у проекті «Добре». Звичайно, вони дали деякі фінансові можливості, збільшили. У нас відкрилася перша сільська обсерваторія при опорній школі, мультифункціональний спортивний майданчик зробили, і так далі. Але, усе таки, більший аспект їхньої роботи – це було навчання і просвітницька робота з топ-менеджерами. У плані, як навчити правильно працювати, як навчити правильно відноситися до роботи, до населення, як комунікувати з людьми, як чути їхні потреби, як приймати виважені рішення, і так далі. Ми від початку, ця співпраця триває і на зараз».

Кульмінацією процесу мобілізації є **реалізація діяльності всередині громади задля розв'язання соціальної проблеми**. Кожна з громад, представники якої брали участь у дослідженні, надає соціальні послуги від моменту створення громади. Однак ефективність діяльності всередині громади задля розв'язання соціальної проблеми залежить від успішності проходження попередніх етапів мобілізації громади. Ті громади, що вирішують не наслідки проблем, а їх причини, або навіть працюють на упередження виникнення певних проблем, видаються більш згуртованими та мобілізованими, мешканці громади зазвичай долучаються до різних заходів. В інших випадках соціальні проблеми вирішуються точково або навіть шляхом реалізації рішень, що прийшли «згори», тобто з районного, обласного чи загальнодержавного рівня.

Відповідно до результатів інтерв'ю, можна стверджувати, що чим мобілізованіша громада, тим масштабніші соціальні проблеми можуть бути розв'язані у громаді. Ось виразний кейс, який це ілюструє:

«Якщо на початку (2016 рік), на момент, коли ми тільки починали працювати, у нас була 21 сім'я під соціальним супроводом з причин складних життєвих обставин різних, то тепер у нас їх... вони коливаються в межах 10–13. При тому, що населення зросло майже в 2 рази. Тобто, профілактична робота, яку проводять фахівці, раннє виявлення, і так далі».

Завершальним етапом мобілізації громади має бути **формування соціальної спроможності громади та перехід до сталого розвитку**. Саме перехід до сталого розвитку повинен бути головною метою та наслідком

децентралізації в Україні. Всі представники громад зауважили, що ще не дійшли до етапу сталого розвитку. Водночас в інтерв'ю вони зауважували, що можна віднести до таких громад ті, які існують та розвиваються тривалий час – від трьох до семи років. Оскільки в такому разі громади вже сформовані, то їх склад не змінюється, система соціальних послуг характеризується стабільністю і громади можуть відстежувати реальний розвиток.

Слід також звернути увагу, що чинники, які впливають на мобілізацію громад, можуть бути не тільки сприятливими, а й такими, які перешкоджають цьому процесу. Наразі респонденти виділили наступні проблеми, які заважають процесу мобілізації: (1) брак коштів та матеріально-технічного забезпечення; (2) брак спеціалістів для роботи (соціальних робітників, психологів); (3) низька поінформованість населення щодо можливостей отримання соціальних послуг; (4) відсутність інструментів виміру ефективності проробленої роботи та збору зворотного зв'язку; (5) відсутність інструментів мобілізації громади – активізації та більшого залучення населення.

Глобальна мобілізація, за словами респондентів, поки видається скоріше недосяжною та складною. Адже населення спроможне об'єднуватись у певній критичній ситуації або під конкретний заклик, але в звичайних обставинах люди частіше або не включаються у розвиток громади, або включаються лише, висловлюють своє незадоволення певними

обставинами – пишуть скарги, заповнюють анкети зворотного зв'язку, але не готові діяти.

Доцільно зауважити, що більшість представників громад наголошують на необхідності мобілізації громад для кращого функціонування громад. Відтак дослідження засвідчує наявність розуміння необхідності мобілізації. Такі думки поділяють як представники місцевої влади, так і представники громадських організацій, і трохи меншою мірою – надавачі соціальних послуг. Респонденти також звертають увагу, що процес мобілізації досі відбувається та описують його таким чином:

«У нас усе це попереду. Від створення громади ... й дотепер це 5 років. Це ще не так багато, щоб громада набила собі гулі й уже працювала. Я думаю, що багато чого в нас ще стоїть попереду, чому навчитися, і освоїти.»

Узагальнюючі результати інтерв'ю, можна стверджувати, що в українському контексті наявна низка чинників, що впливають на успішність мобілізації на різних її етапах (див. табл. 1).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Децентралізація – новий шлях для України, пунктом призначення якого можна визначити формування спроможних громад, де кожній людині будуть гарантовані безпека та благополуччя. Децентралізація соціальних послуг, що супроводжує реформу місцевого самоврядування, має забезпечити реалізацію цієї мети. Мобілізація громад слугує інструментом для розвитку соціальних послуг.

Таблиця 1

Чинники мобілізації територіальних громад

Етап мобілізації	Чинники мобілізації
1. Визнання соціальної проблеми населенням та місцевою владою	– Діалог між населенням і владою – Ефективні інструменти визначення потреб громади
2. Визначення лідерів громади та розвиток їх потенціалу	– Наявність (у лідера) інструментів впливу на місцеві рішення – Налагоджений контакт лідера із населенням громади та довіра громади – Бажання та готовність навчатись та підвищувати кваліфікацію – Готовність лідера залучати зовнішні ресурси для розвитку громади
3. Пошук та об'єднання ресурсів всередині громади	– Опертя на базові ресурси – Постійний пошук додаткових внутрішніх ресурсів
4. Пошук та залучення ресурсів та розвиток партнерств за межами громади	– Залучення коштів з державного бюджету – Проекти та програми – Діяльність громадських організацій
5. Реалізація діяльності всередині громади задля розв'язання соціальної проблеми	– Успішність проходження попередніх етапів мобілізації громади – Орієнтація на профілактику проблем, а не лише їх вирішення
6. Формування соціальної спроможності громади та перехід до сталого розвитку	– Сформованість і незмінність складу громади – Стабільність системи соціальних послуг – Інструменти моніторингу розвитку громади

Проведене дослідження дає підстави для виділення наступних чинників мобілізації громади: діалог між населенням та владою; інструменти виявлення соціальних проблем та потреб громади; наявність лідера або лідерів в громаді, які викликають довіру населення та готові до розвитку і залучення допомоги; орієнтація громади на внутрішні ресурси та постійний пошук додаткових внутрішніх ресурсів; залучення зовнішніх ресурсів від центральної влади та громадських проєктів/програм; орієнтація на

профілактику проблем, а не лише їх вирішення; стабільність системи соціальних послуг; інструменти моніторингу розвитку громади.

Чинники мобілізації громади можуть бути дорожньою картою для громад, що рухаються до сталого розвитку та мають бути адаптовані відповідно до особливостей, знань та досвіду кожної громади. Подальшого дослідження потребують практики наснаження громад для визначення власних пріоритетів та формування соціального капіталу в громаді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпалько О.В. Соціальна робота в громаді: навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 005. 176 с.
2. Верховна Рада України. Закон України «Про соціальні послуги», 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
3. Інформаційний портал «Децентралізація». Результати першого етапу децентралізації в Україні, 2019. URL: <https://decentralization.gov.ua/about>
4. Міністерство розвитку громад та територій України. Місія та цінності, 2019. URL: <https://www.minregion.gov.ua/about/misiya-ta-tsinnosti/>
5. Палатна Д.О. Як мобілізуються територіальні громади? Збірник наукових праць ЛОГОС, 2020, С. 122-124 URL <https://doi.org/10.36074/25.12.2020.v2.37>
6. Семигіна Т. Модель соціального планування на місцевому рівні. *Наукові записки НаУКМА: Психологічні, педагогічні науки і соціальна робота*. Т.59. 2006. С. 61–66.
7. Семигіна Т., Лиховид Д. Колективне наснаження і самоорганізація територіальної громади. *Наукові записки НаУКМА. Т.175: Педагогічні, психологічні науки і соціальна робота*. 2015, С. 70–74.
8. Семигіна Т. Соціальні послуги на рівні громади: розвиток чи занепад соціальної сфери? *Current issues of science, prospects and challenges: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference*. Sydney, : European Scientific Platform, 2021, С. 62–64.
9. Сила Т., Форестер С. Мобілізація громад: досвід ПРООН у реалізації підходу громадської безпеки і соціальної згуртованості, 2018. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/recovery-and-peacebuilding/community-mobilization-guidebook.html>
10. Слосанська Г. І. Організація громади як метод соціальної роботи. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія «Педагогічні науки». 2017. № 16. URL: <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/1585>
11. Слосанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с.
12. Урядовий портал України. Реформа децентралізації, 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>
13. Angelia N. et al. Analysis of Community Institution Empowerment as a Village Government Partner in the Participative Development Process. *Budapest International Research and Critics Institute-Journal*. 2020, Vol. 3(2). P. 1352–1359.
14. Mohd S. Social Work with Community Organization: A Method of Community Development. *Journal for Studies in Management and Planning*. 2015. Vol. 1(4). P. 196–204.
15. Semigina T., Maidannyk O., Onischuk Y., Zhuravel Y. Local self-government reforms in Europe: legal aspects of considering the communities' social identity. *Tribuna Juridica*. 2020. Vol.10 (2). P. 207-221.
16. Umland A., Levitas A., Rabinovych F. From Amalgamation of Local Communities to a New Governance System in Post-Euromaidan Ukraine. *The New Eastern Europe*, 2018. URL: <https://neweasterneurope.eu/2018/06/19/amalgamation-local-communities-new-governance-system-post-euromaidan-ukraine/>
17. Zajda K. Problems of functioning of Polish local action groups from the perspective of the social capital concept. *Eastern European Countryside*. 2014. Vol. 20(1). P. 73–97.

REFERENCES:

1. Bezpalko, O.V. (2005). *Sotsialna robota v hromadi: navchalnyi posibnyk* [Social work in the community: teaching guide]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada Ukrainy (2019) *Zakon Ukrainy "Pro sotsialni posluhy"* [Law of Ukraine "On Social Services"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> [in Ukrainian].
3. Informatsiyni portal "Detsentralizatsiia" (2019). *Rezultaty pershoho etapu detsentralizatsii v Ukraini* [Results of the first stage of decentralization in Ukraine]. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/about> [in Ukrainian].
4. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy (2019). *Misiia ta tsinnosti* [Mission and values]. Retrieved from: <https://www.minregion.gov.ua/about/misiya-ta-tsinnosti/> [in Ukrainian].
5. Palatna, D. O. (2020). Yak mobilizuiutsia terytorialni hromady? [How are territorial communities mobilized?]. *Zbirnyk naukovykh prats AIOΓOΣ – Collection of scientific works AIOΓOΣ*, 122–124. Retrieved from: <https://doi.org/10.36074/25.12.2020.v2.37> [in Ukrainian].
6. Semigina, T. (2006). *Model sotsialnoho planuvannia na mistsevomu rivni* [Social planning model on the local level]. *Naukovi zapysky NaUKMA: Psykholohichni, pedahohichni nauky i sotsialna robota*, 59, 61–66 [in Ukrainian].
7. Semigina, T., Lykhovyd, D. (2015) Kolektyvne nasnazhennia i samoorhanizatsiia terytorialnoi hromady [Collective empowerment and self-organization of territorial community]. *Naukovi zapysky NaUKMA: Psykholohichni, pedahohichni nauky i sotsialna robota*, 175, 70–74 [in Ukrainian].
8. Semigina, T. (2021). Sotsialni posluhy na rivni hromady: rozvytok chy zanepad sotsialnoi sfery? [Social services at the community level: the development or decadence of the social sphere?] *Current issues of science, prospects and challenges: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference*. Sydney: European Scientific Platform, 62–64 [in Ukrainian].
9. Sylva, T., Forrester, S. (2018). Mobilizatsiia hromad: dosvid PROON u realizatsii pidkholu hromadskoi bezpeky i sotsialnoi zghurtovanosti [Community mobilization: UNDP approach towards community security and social cohesion]. Retrieved from: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/recovery-and-peacebuilding/community-mobilization-guidebook.html> [in Ukrainian].
10. Slozanska, H. I. (2017). Orhanizatsiia hromady yak metod sotsialnoi roboty [Community organization as a method of social work in community]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriia "Pedahohichni nauky"*, 16, 16. Retrieved from: <https://ped-ejournal.edu.ua/article/view/1585> [in Ukrainian].
11. Slozanska, H. I. (2018). *Sotsialna robota v terytorialniy hromadi: teorii, modeli ta metody* [Social work in the territorial community: theories, models and methods: monograph. Ternopil: TNPU imeni V. Hnatiuka [in Ukrainian].
12. Uriadovi portal Ukrainy (2022). *Reforma detsentralizatsii* [Decentralization reform]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizatsiyi> [in Ukrainian].
13. Angelia, N. et al. (2020) Analysis of Community Institution Empowerment as a Village Government Partner in the Participative Development Process. *Budapest International Research and Critics Institute-Journal*, 3(2), 1352–1359.
14. Mohd, S. (2015). Social Work with Community Organization: A Method of Community Development. *Journal for Studies in Management and Planning*, 1(4), 196–204.
15. Semigina, T., Maidannyk, O., Onischyk, Y. & Zhuravel, Y. (2020). Local self-government reforms in Europe: legal aspects of considering the communities' social identity. *Tribuna Juridica*, 10 (2), 207–221.
16. Umland, A., Levitas, A. & Rabinovych, F. (2018). From Amalgamation of Local Communities to a New Governance System in Post-Euromaidan Ukraine. *The New Eastern Europe*. Retrieved from: <https://neweasterneurope.eu/2018/06/19/amalgamation-local-communities-new-governance-system-post-euromaidan-ukraine/>
17. Zajda, K. (2014). Problems of functioning of Polish local action groups from the perspective of the social capital concept. *Eastern European Countryside*, 20(1), 73–97.

УДК 364.4:316.362-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.14>

Юлія ПІДВАЛЬНА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300

ORCID: 0000-0002-4972-4232

Бібліографічний опис статті: Підвальна, Ю. (2022). Особливості соціальної роботи та соціального обслуговування молодих сімей. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 94–100, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.14>

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ МОЛОДИХ СІМЕЙ

На сучасному етапі в житті українського суспільства сім'я серед переліку цінностей людини виходить на чільне місце. У статті проаналізовано соціальну роботу та соціальне обслуговування молодих сімей. Визначено основні напрямки соціального обслуговування молодих сімей: соціальний патронаж, соціальне обслуговування, медичне обслуговування, консультативна допомога, реабілітаційні послуги, психологічна допомога. Окреслено форми й методи соціальної роботи з молодими сім'ями. Описано види соціальної роботи з молодими сім'ями, які можна поділити на екстрені, тобто спрямовані на виживання сім'ї (екстрена допомога, термінова соціальна допомога, видалення із сім'ї дітей, які перебувають у соціально-небезпечному становищі) та види соціальної роботи, спрямовані на підтримку стабільності сім'ї та її соціальний розвиток. Таким чином, у сучасному контексті соціальна робота з молодію сім'єю, насамперед, має бути орієнтована на стабілізацію соціально-економічного становища сім'ї; на відновлення внутрішнього потенціалу сім'ї з огляду на її соціально-історичні особливості, етнокультурні цінності та традиції; відновлення духовно-виховних можливостей сімей різного типу.

Описано, про молоді сім'ї, які знаходяться у складних життєвих обставинах, що є незахищеними та соціально вразливими категоріями населення, та потребують соціальної допомоги, соціального обслуговування та підтримки.

Соціальна робота з різними категоріями молодих сімей здійснюється державними установами соціального обслуговування, які в межах своїх повноважень відповідно до правових актів та правових актів певного суб'єкта або міста надають соціально-економічні, соціально-медичні, соціально-психологічні, соціально-педагогічні, соціально-правові, соціально-побутові та інші соціальні послуги.

Проблеми сьогодення потребують від суспільства і держави нагальних заходів щодо запровадження системи соціального захисту свого найменшого осередку й кожного її члена в усіх сферах життєдіяльності, створення належних матеріально-побутових та морально-психологічних умов розвитку і зміцнення української родини.

Ключові слова: молодь, молоді сім'ї, соціальна робота, соціальне обслуговування, соціальні послуги, матеріальна допомога, складні життєві обставини, соціальний захист.

Yuliia PIDVALNA

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at Social Pedagogy and Social Work Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova str., 2, Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0002-4972-4232

To cite this article: Pidvalna, Yu. (2022). Osoblyvosti sotsialnoi roboty ta sotsialnoho obsluhovuvannia molodykh simei [Peculiarities of social work and social services of young families]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 94–100, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.14>

PECULIARITIES OF SOCIAL WORK AND SOCIAL SERVICES OF YOUNG FAMILIES

At the present stage in the life of Ukrainian society, the family is at the forefront of the list of human values. The article analyzes social work and social services for young families. The main directions of social services for young families are identified: social patronage, social services, medical services, counseling, rehabilitation services, psychological

assistance. Forms and methods of social work with young families are outlined. Describes the types of social work with young families, which can be divided into emergency, ie aimed at family survival (emergency assistance, emergency social assistance, removal from the family of children in socially dangerous situations) and types of social work aimed at maintaining family stability and social development. In this way, in the current context, the social work with the young family, nasampered, can be oriented towards the stabilization of the social and economic status of the family; to reinforce the internal potential of the family with an eye to its social and historical features, ethnic and cultural values and traditions; renewal of the spiritual and divine possibilities of a different type.

It describes young families who are in difficult life circumstances, who are vulnerable and socially vulnerable, and who need social assistance, social services and support.

Social work with different categories of young families is carried out by state social service institutions, which within their powers in accordance with legal acts and legal acts of a particular entity or city provide socio-economic, socio-medical, socio-psychological, socio-pedagogical, socio-legal, social and other social services.

The problems of today demand urgent from society and the state measures to introduce a system of social protection for its smallest unit and each of its members in all spheres of life, to create appropriate material and domestic and moral and psychological conditions of development and strengthening Ukrainian family.

Key words: youth, young families, social work, social services, social services, financial assistance, difficult life circumstances, social protection.

Актуальність проблеми. Молодість – важкий вік. Людина стоїть на перехресті. Ще немає повної самостійності, а є залежність від батьків, родичів. Старші вчать, дають поради, але водночас часто обмежують самостійність, особисту ініціативу, пошук. Постійна опіка рідних, близьких, знайомих. Усі не лише діляться своїм життєвим досвідом, а й наполегливо нав'язують його. Нав'язують також своє рішення, своє розуміння, свої смаки та уподобання, свої погляди та переконання.

Проте, як виявляється, усі намагаються зрозуміти, але не всі розуміють. Немає певного соціального стану, зате є роздуми про себе, про життя, людей. Є сумніви у своїй значущості, привабливості. Постійні питання, у чому знайти своє зізнання? Як визначити свій життєвий шлях?

У молодості все знаходиться в становленні, розвитку, формуванні, вперше зустрічається з любов'ю-новим, не завжди зрозумілим і зрозумілим почуттям і багато найважливіших життєвих питань потрібно вирішувати одночасно.

Молодість (стадія орієнтації) – це сім'я в «медовий місяць», коли відбувається її зародження, становлення. (У представників різних культур дійсно, прийнято у цей період вживати у великій кількості безалкогольні медові напої – для оздоровлення та якнайшвидшого зачаття дітей). Дослідники сходяться на думці, що типовим для цього періоду є стан ейфорії. Мрії, надії, плани на майбутнє – ось основні змістовні складові початку спільного життя.

Створення сім'ї – не тільки радісна подія, а й важке випробування: важко пристосуватися до звичок свого партнера, виникає бажання його «переробити», «перевиховати»,

змусити надходити на угоду нашим бажанням та потягам. Думка про те, що «перевиховувати», «переробляти», «переламувати» прийде пізніше – після суперечок із коханою людиною, після розуміння того, що кожна людина має право на свою індивідуальність, самотність.

Молода сім'я – це сім'я в перші 3 роки після укладення шлюбу (у разі народження дітей – без обмеження тривалості шлюбу) за умови, що жоден з подружжя не досяг 30-річного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням соціальних проблем молодих сімей в Україні представлені в роботах українських дослідників, наукові пошуки яких розкривають теоретичні основи соціально-педагогічної діяльності сім'ї (І. Зверева, Г. Лактіонова, Л. Штефан, С. Харченко) (Зверева, 2001; Лактіонова, 2001; Харченко 2005).

За думкою В. Постоного «молода сім'я» – це період у житті людини, який характеризується відчутною зміною умов духовного спілкування щонайменше двох людей незалежно від їх віку, поєднанням їх економічної взаємодії, що позначається на створенні матеріальної бази сім'ї, активному дітонародженні та освоєнні виховної функції (Постовий, 1994).

Сьогодні найбільш об'єктивне тлумачення поняття «молода сім'я» дає А. Капська. Вона визначає молоду сім'ю як соціальну групу, у якій вік чоловіка та дружини не перевищує 35 років; формується на визначенні юридичної форми шлюбу або співжиття на підставі взаємодовіри; здійснює життєдіяльність на основі спільного побуту, матеріально-економічної взаємодії, народженні і вихованні дітей (Капська, 2000).

На думку І. Березко, основу шлюбних стосунків має складати певний рівень зрілості молодшої людини, а саме: – фізична, що пов'язана з можливістю виконувати репродуктивну функцію; – психічна, яка спрямована на інтелектуально-емоційний розвиток особистості, її здатність нести відповідальність за інших членів сім'ї та виконувати батьківські обов'язки; – соціальна, проявом якої є самостійність молодшої людини, що дозволяє забезпечити необхідні умови існування і перспективи розвитку (Березко, 2002).

Мета дослідження – проаналізувати особливості соціальної роботи та соціального обслуговування молодих сімей. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: дати характеристику основним суб'єктам, які проводять соціальну роботу з молодими сім'ями; визначити форми, методи та напрямки соціальної роботи та соціального обслуговування молодих сімей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пріоритет у соціально-педагогічній роботі з молодими сім'ями належить центрам соціальних служб для молоді, які здійснюють соціальну профілактику, соціальний патронаж, соціальну реабілітацію, надають соціально-психологічну, соціально-медичну, психолого-педагогічну, соціально-правову, інформативно консультативну, психотерапевтичну допомогу та підтримку молодому подружжю для поліпшення його життєдіяльності у тісній співпраці з соціальними педагогами системи освіти та виховання. Сім'я – одне з тих соціальних формувань, які мають значний вплив на суспільне життя практично у всіх її сферах: від економіки до духовної культури. Ядром соціального призначення сім'ї є її здатність творити людину, розвивати її нахили та суспільну активність.

Сім'я одна із головних об'єктів соціальної роботи.

Сучасна сім'я переживає складний етап в еволюції – перехід традиційної моделі до нової, і багато вчених характеризують нинішні умови сім'ї як кризові, що спричинило падіння народжуваності, зростання кількості розлучень і збільшення кількості самотніх людей (Ничипоренко 2011).

У молодих сімей існує безліч проблем:

1. Матеріально-побутові проблеми;
2. Житлова проблема;

3. Проблема працевлаштування;
4. Психологічні проблеми;
5. Медичні проблеми.

Бюджет складається із зарплати (зарплата молодого спеціаліста, стипендії), допомоги на дитину; вторинні заробітки непостійні та мінімальні; допомога батьків.

Неповнолітні юні матері повністю перебувають на утриманні своїх батьків. В основному молода сім'я є низько прибутковою, а багато хто перебуває за межею бідності.

Житлова проблема теж одна з найважливіших для молодих сімей. Це викликано скороченням житлового будівництва, згортанням практики надання безкоштовного житла державою та недоступне через дорожнечу житло на вільному ринку.

Можливо кілька варіантів проживання – державна, кооперативна, приватна квартира, гуртожиток. Лише невелика кількість молодих сімей має окрему квартиру. Лише 15-20% молодих людей відокремлюються від батьків ще до весілля. Найчастіше найкращий варіант – проживання з батьками. Це покращує матеріальне становище сім'ї, допомагає вихованню дітей, батьки мають час на вторинний заробіток, навчання дозвілля. Таким чином, проблеми матеріальної та житлової забезпеченості стоїть на 1-му місці зміцнення сім'ї. Тенденція молодих сімей – окреме проживання, і лише невеликий відсоток із них хотіли б жити з батьками.

Проблема працевлаштування молодого спеціаліста, низька зарплата, особливо у бюджетній сфері, незадоволеність вторинними заробітками штовхає молодих спеціалістів шукати роботу в іншому місті та навіть їхати за кордон. Робота, пов'язана з тривалою відсутністю будинку, не сприяє зміцненню сім'ї, створенню у ній атмосфери кохання, порозуміння, доброзичливості.

Психологічні проблеми. До них можна віднести спільні емоційні відносини, психологічну сумісність, звикання подружжя до зміни способу життя. Подружжю доводиться звикати до захоплень, проявів характеру один до одного.

Найщасливішими для молодшої сім'ї є перші місяці шлюбу, коли сім'я продовжує жити у святковій атмосфері. Згодом починають виникати перші конфлікти за спільного вирішення матеріально-економічних і психологічних проблем, тобто. рольової структури відносин,

розподіл домашніх обов'язків. 36% подружжя схильні звинувачувати один одного в тому, що його роль у сім'ї пригнічена. Основний тягар по виконанню домашньої роботи, лягає на плечі жінкам. 55% жінок (56% чоловіків) вважають, що дружина має більше можливостей для виконання домашньої роботи і лише 3% жінок (і чоловіків) дотримуються такої самої думки щодо чоловіка.

У шлюбі молодих сімей на першому місці ставлять порозуміння, доброзичливість; на другому – емоційні відносини; на третьому – матеріальне благополуччя; і лише четверте місце – діти.

У ранньому подружжі формується єдина ціннісна система сім'ї, велике значення при цьому має спільне проведення дозвілля. Молода сім'я вважає за краще ходити разом у гості, проводити відпустку, дивитися телевізор, читати книги та газети, і на останньому місці для багатьох сімей стоїть спорт, туризм, що можна пояснити об'єктивними умовами (платними послугами).

Відповідно до Концепції державної політики щодо молоді сім'ї соціальна робота з молоді сім'єю передбачає:

1) встановлення гарантії зайнятості ринку праці для працівників, які є членами молоді сім'ї (квотування); здійснення професійної підготовки та перепідготовки; навчання їх професіям, затребуваним на сучасному ринку праці;

2) державну підтримку розвитку індивідуальної трудової діяльності, сімейного підприємництва, фермерства, кредитування та часткове субсидування молодих сімей, які здійснюють будівництво та придбання житла;

3) встановлення податкових пільг та соціальних виплат, достатніх для задоволення основних життєвих потреб молоді сім'ї, включаючи оплату послуг освіти, охорони здоров'я, фізичного та культурного розвитку, комунального господарства; пільгове надання житла для молодих багатодітних сімей та сімей з дітьми-інвалідами;

4) забезпечення доступності для всіх молодих сімей медичної допомоги на основі поєднання її безкоштовних та платних форм медичного обслуговування; санітарної освіти з питань захисту здоров'я матері та дитини, профілактики дитячих інфекційних захворювань;

5) розширення мережі установ соціального обслуговування молодих сімей з метою надання

їм послуг з догляду за дітьми, консультативної підтримки у кризових ситуаціях та інших видах соціальної допомоги;

6) інформаційно-пропагандистську підтримку цінностей благополучної молоді сім'ї засобами масової інформації та сучасних інформаційних та комунікаційних технологій.

Усі види соціальної роботи з молоді сім'єю можна поділити на екстрені, тобто спрямовані на виживання сім'ї (екстрена допомога, термінова соціальна допомога, видалення із сім'ї дітей, які перебувають у соціально-небезпечному становищі) та види соціальної роботи, спрямовані на підтримку стабільності сім'ї та її соціальний розвиток (Постовий, 1994).

Таким чином, у сучасному контексті соціальна робота з молоді сім'єю, насамперед, має бути орієнтована на стабілізацію соціально-економічного становища сім'ї; на відновлення внутрішнього потенціалу сім'ї з огляду на її соціально-історичні особливості, етнокультурні цінності та традиції; відновлення духовно-виховних можливостей сімей різного типу. Використання методів та технологій соціальної роботи з молодими сім'ями має сприяти підвищенню якості соціальної захищеності подружжя та створенню в сім'ї відчуття безпеки. Зусилля фахівців із соціальної роботи мають бути спрямовані на відновлення статусу та ролі молоді сім'ї як інституту первинної соціалізації. Саме на це мають бути спрямовані дії всіх соціальних служб та фахівців, які працюють з молодими сім'ями.

В даний час одним з актуальних напрямів роботи є підтримка молодих сімей, є допомога у сфері зайнятості та забезпечення стабільного матеріального рівня сім'ї.

Це створення робочих місць для молодих фахівців, при необхідності надання можливості з професійної підготовки та перепідготовки; сприяння у розвитку та створенні індивідуальних видів підприємництва та іншої трудової діяльності молодого подружжя; встановлення рівних умов та можливостей для жінок та чоловіків на ринку праці; запровадження податкових пільг та соціальних виплат для молодих сімей, зайнятих трудовою діяльністю; створення мінімальних економічних умов з всебічного розвитку членів молоді сім'ї.

Соціальне обслуговування молоді сім'ї передбачає новий вид соціальної допомоги.

Вказаний вид допомоги носить нематеріальний характер і виступає у вигляді індивідуальної підтримки молодій сім'ї у вирішенні соціально-психологічних, педагогічних, правових, медико-соціальних та інших проблем та здійснюється через мережу спеціалізованих соціальних служб.

Серед видів та форм соціальної допомоги молодій сім'ї, здійснюваної у системі установ соціального обслуговування, розрізняють:

а) соціальну роботу екстреного характеру (термінова соціальна допомога, екстрена правова допомога, надання місця в кризовому центрі жінкам та дітям, які зазнали жорстокого поводження або перебувають у соціально небезпечному положенні);

б) соціально-психологічну роботу, спрямовану на підтримку стабільності сім'ї, стимулювання її саморозвитку як складної соціальної системи;

в) соціально-педагогічну роботу, що сприяє сімейній соціалізації, інтеграції сім'ї у систему соціальних відносин.

Основними напрямками соціального обслуговування молодій сім'ї є наступні:

– соціальний патронаж дітей та сімей, які потребують постійного нестационарного обслуговування; у вигляді соціально-побутових послуг, сприяння в отриманні медичної та іншої допомоги;

– соціальне обслуговування у стаціонарних умовах громадян, які потребують постійного стороннього догляду;

– надання тимчасового притулку громадянам без певного місця проживання, бездоглядним дітям, підліткам;

– організація денного перебування в установах соціального обслуговування з наданням соціально-побутового, медичного та іншого обслуговування вдень дітям, які перебувають у важких життєвих ситуаціях;

– консультативна допомога громадянам та сім'ям у соціально-економічному, медико-соціальному забезпеченні життєдіяльності, психолого-педагогічній допомозі, правовій захисту;

– реабілітаційні послуги у професійній, соціальній, психологічній реабілітації інвалідів, неповнолітніх, громадян із суспільно небезпечною поведінкою та ін.

Соціальна робота з різними категоріями молодих сімей здійснюється державними

установами соціального обслуговування, які в межах своїх повноважень відповідно до правових актів певного суб'єкта або міста надають соціально-економічні, соціально-медичні, соціально-психологічні, соціально-педагогічні, соціально-правові, соціально-побутові та інші соціальні послуги. Сім'ям з дітьми, які потрапили у важку життєву ситуацію, надається соціальний патронаж (Кияниця, Петреченко, 2017).

Центри соціальної допомоги сім'ї та дітям надають різні соціальні послуги відповідно з контингентом та потребами сімей та дітей, які потребують соціальної допомоги.

Соціально-психологічний супровід молодій сім'ї – це комплексна взаємодія супроводжувачого (управління виховної роботи, соціально-психологічна служба, куратори та ін.) та супроводжуваного (молодь, подружжя пара, студентська сім'я) суб'єктів, що забезпечує створення умов для прийняття останніми оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору.

Основною метою соціально-психологічного супроводу є створення педагогічних та соціально-психологічних умов, необхідних для комфортного розвитку молодій сім'ї у межах вузу, місця працевлаштування чи дозвілля. Ця мета передбачає створення певних умов для розвитку молодій сім'ї та внутрішнього сімейного психологічного комфорту, а також надання можливостей для здійснення навчальної діяльності та її активної участі у культурно-дозвільному житті молоді.

У сфері реалізації соціальних допомог на сьогодні приділяється увага реформуванню та вдосконаленню структури системи соціального захисту і сфери соціального обслуговування найуразливіших верств населення, перш за все – малозабезпечених громадян, пенсіонерів, інвалідів, людей похилого віку, молодих сімей, самотніх осіб.

Українське законодавство постійно змінюється та доповнюється, ухвалюються нові законодавчі акти, нормативно-правові документи, які забезпечують юридичні основи для розв'язання різнопланових соціальних проблем. Україна ратифікувала чимало міжнародних та європейських конвенцій і декларацій, які поки що здебільшого не знайшли свого відображення в нормах українського законодавства (Харченко, 2005)].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що сенс соціальної роботи – це діяльність з надання допомоги молодим сім'ям, індивідам, групам у реалізації їхніх соціальних прав та компенсації фізичних, психічних, інтелектуальних, соціальних та інших недоліків, що перешкоджають повноцінному соціальному функціонуванню.

Таким чином, у сучасних умовах суспільства проблеми молодих сімей стають все більш актуальними, а, отже, зростає роль фахівців із соціальної роботи у зміцненні сім'ї та наданні їй необхідної допомоги у важкій життєвій ситуації. Особливістю соціальної роботи з молодію

сім'єю з одного боку, є надання молодій сім'ї соціальної підтримки, надання різноманітних державних послуг. З іншого боку, стимулювання активності молодих сімей у вирішенні власних проблем, розгляд молоді сім'ї як суб'єкт, що проводиться політикою держави.

Перспективними напрямками соціальної допомоги та соціального обслуговування молоді сім'ї є: підготовка молоді до сімейного життя; пропаганда відповідального батьківства; соціально-психологічна робота з молодими сім'ями щодо стабілізації сімейних відносин; допомога батькам у вирішенні проблем сімейного виховання; профілактична та реабілітаційна робота з сім'ями груп ризику.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексєнко Т.Ф. Тенденції трансформації виховної функції сім'ї та основні пріоритети сучасної державної політики у захисті прав дитини в Україні. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2016. Вип. 20. (1). С. 25–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20%281%29__5 (дата звернення: 26.09.2018).
2. Березко І.В. Сімейна психологічна консультація: можливості та проблеми. Проблеми сучасної психології / за ред. С.Д. Максименка. Київ, 2001. Т. III. Ч. 4. С. 16–20.
3. Дутчак О., Ткаліч О., Одинокі матері в Україні. Бідність, порушення прав та потенціал до протесту : веб-сайт. URL: <https://commons.com.ua/uk/odinoki-materi-v-ukrayini-bidnist-porushennya-prav-ta-potencial-do-protestu/> (дата звернення: 05.08.2021).
4. Лактіонова Г.М. Жіноча молодь як об'єкт і суб'єкт соціальної роботи. Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. Київ. 1994. Вип.3. С. 106–112.
5. Молодь на ринку праці: навички ХХІ століття та побудова кар'єри. Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні /Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. Київ, 2019. 107 с.
6. Ничипоренко С.В. Молодіжна сімейна політика в Україні : монографія / за ред. С. В Ничипоренко. Умань: Н70 Видавець «Сочінський», 2011. 217 с.
7. Постовий В. Г. Сучасна сім'я і її педагогіка : підручник. Київ: Логос, 1994. 63 с.
8. Про концепцію державної сімейної політики : Постанова Верховної Ради України від 17 вересня 1999 р. № 1063–XIV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14#Text>
9. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів : / за ред. : А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. Київ : УДЦССМ, 2000. 35 с.
10. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : у 2-х ч. / за ред. : З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. Київ : Сучасні орієнтири та ключові технології, 2017. Ч. I. 256 с.
11. Соціальна політика та менеджмент у соціальній роботі. / за ред. : І. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. Київ. *Науковий світ*. 2001. 53 с.
12. Харченко С.Я. Соціально-педагогічні технології. за ред. : С.Я. Харченко, Н.П. Краснова, Л.П. Харченко. Луганськ : Альма-матер, 2005. 552 с.

REFERENCES:

1. Aliksieienko T.F. (2016). Tendentsii transformatsii vykhovnoi funktsii sim'i ta osnovni priorytety suchasnoi derzhavnoi polityky u zakhysti prav dytyny v Ukraini [Trends in the transformation of the educational function of the family and the main priorities of modern state policy in the protection of children's rights in Ukraine]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi – Theoretical and methodological problems of raising children and students*, 20(1), 25–35. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20%281%29__5 [in Ukrainian].
2. Berezko I.V. (2001). Simeina psykhoholichna konsultatsiia: mozhlyvosti ta problemy [Family psychological counseling: opportunities and problems]. *Problemy suchasnoi psykhoholii – Problems of modern psychology*, T. III. Ч. 4, С. 16–20. [in Ukrainian].

3. Dutchak O., Tkalič O., (2021). Odynoky materi v Ukraini. Bidnist, porushennia prav ta potentsial do protestu [Single mothers in Ukraine. Violence, violation of rights and potential before protest]. Retrieved from <https://commons.com.ua/uk/odinoki-materi-v-ukrayini-bidnist-porushennya-prav-ta-potencial-do-protestu/> [in Ukrainian].
4. Laktionova H.M. (1994). Zhinocha molod yak ob'iekt i sub'iekt sotsialnoi roboty [Female youth as an object and subject of social work]. Molod Ukrainy: stan, problemy, shliakhy rozv'iazannia – Youth of Ukraine: camp, problems, ways of rozvyazannya, 3 106–121. Kyiv: [in Ukrainian].
5. Molod na rynku pratsi: navychky XXI stolittia ta pobudova kar'ery. Shchorichna dopovid Prezydentovi Ukrainy, Verkhovni Radi Ukrainy, Kabinetu Ministriv Ukrainy pro stanovyshche molodi v Ukraini [Juveniles on the market: newcomers of the 21st century and pobudova kar'eri. Letter from the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, to the Cabinet of Ministers of Ukraine about the youth camp in Ukraine]. (2019). Derzh. in-t simeynoyi ta molodizhnoyi polityky. Kyiv [in Ukrainian].
6. Nychyporenko S.V. (2011). Molodizhna simeina polityka v Ukraini [Youth family policy in Ukraine]. Uman: «Sochynskyi» [in Ukrainian].
7. Postovyi V.H. (1994). Suchasna sim'ia i yii pedahohika [Modern family and її pedagogika]. Kyiv, «Lohos» [in Ukrainian].
8. Pro kontseptsiiu derzhavnoi simeinoi polityky [On the concept of state family policy]. (1999, veresnia 17). Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy – Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14#Text>
9. Kapskoi A.Y., Pinchuk I.M., Tolstoukhovoi S.V. (2000). Slovnyk-dovidnyk dlia sotsialnykh pratsivnykiv ta sotsialnykh pedahohiv [Dictionary-adviser for social practitioners and social pedagogues]. Kyiv: UDTSSM [in Ukrainian].
10. Kyianytsia Z.P., Petrochko Zh.V. (2017). Sotsialna robota z vrazlyvymy sim'iamy ta ditmy [Social work with different families and children]. Kyiv: OBNOVA KOMPANI [in Ukrainian].
11. Zvierievoi I., Laktionovoi H.M. (2001). Sotsialna polityka ta menezhment u sotsialnii roboti [Social policy and management in social robots]. Kyiv, Naukovyi svit [in Ukrainian].
12. Kharchenko S.Ya., Krasnova N.P., Kharchenko L.P. (2005). Sotsialno-pedahohichni tekhnolohii [Social and pedagogical technologies]. Luhansk, Alma-mater [in Ukrainian].

UDC 36.075

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.15>

Vasyl POPOVYCH

Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Social Work and Psychology Department, Zaporizhzhia Polytechnic National University, 64 Zhukovsky str., Zaporizhzhia, Ukraine, 69063

ORCID: 0000-0002-9288-3765

Tatiana NOVAK

Postgraduate Student at Social Work and Psychology Department, Zaporizhzhia Polytechnic National University, 64 Zhukovsky str., Zaporizhzhia, Ukraine, 69063

ORCID: 0000-0002-1591-3094

To cite this article: Popovych V., Novak T. (2022). Sotsialno-upravliniski praktyky v systemi upravlinnia sotsialnoiu robotoiu: postanovka problem [Social management practices in the social work management system: problem statement]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 101–108, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.15>

SOCIAL MANAGEMENT PRACTICES IN THE SOCIAL WORK MANAGEMENT SYSTEM: PROBLEM STATEMENT

The article defines the problem field of social and managerial practices in the management system of social work in modern Ukrainian society. Two groups of factors in the formation of a modern model of social work are identified – the processes of globalization and decentralization in Ukraine, and in this aspect, there is a need for the development of a management system for social work, and the category that allows to study its features is social and administrative practices. It has been determined that social management practices are a way of social interaction in the management system of social objects, and in the field of management of social work as a stylistic, socio-psychological and adaptive-innovative form of management activity of social subjects of management different levels in the field of social work. The study of social and managerial practices in the social work management system will determine: 1) priorities for the development of social management in the field of social work in the context of the formation of an adaptive and effective social policy model; 2) mechanisms for the formation of a model of social work and the principles of social interaction in the practical managers` activities and social services and institutions social workers for the social services provision; 3) value-identification, socio-psychological and style features of management activities in the management system of social work; 4) the regional specifics of management in the social work system in the context of territorial decentralization.

Methods used in the study: logical-historical, structural-functional and comparative analysis – to characterize scientific approaches to the definition of “social work”, “social management”, “management of social work”; analysis and synthesis – to conceptualize the definition and principles of social work management; structural and functional analysis – for the features of the social work management at the macro, meso and micro levels, as well as mechanisms for its improvement and development; expert survey – to identify the state and directions of social work management development in Ukraine. **The aim of the article** is to single out social and managerial practices in the system of social work management depending on the regional specifics in modern Ukrainian society.

Social and managerial practices in the system of social work management are determined by regional features and territorial decentralization specifics (which determines the institutional and organizational order of the social work system), so it is important to study the specifics of social and managerial practices of social work management at different levels of social management, regional and local (level of territorial communities).

A promising area of further research is the separation of socio-managerial practices at the macro-, meso-, micro-levels of social work management and the degree of their reproduction in the management system of social work.

Key words: social work, management, social management, social work management, social practices, social management practices.

Василь ПОПОВИЧ

доктор філософських наук, професор, в.о. декана факультету соціальних наук, Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, Україна 69005

Тетяна НОВАК

аспірантка спеціальності 231 «Соціальна робота» Національного університету «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, Україна 69005

Бібліографічний опис статті: Попович, В., Новак, Т. (2022). Соціально-управлінські практики в системі управління соціальною роботою: постановка проблеми. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 101–108, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.15>

СОЦІАЛЬНО-УПРАВЛІНСЬКІ ПРАКТИКИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЮ РОБОТОЮ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У статті визначено проблемне поле соціально-управлінських практик в системі управління соціальною роботою в сучасному українському суспільстві. Виділяють дві групи факторів формування сучасної моделі соціальної роботи – процеси глобалізації та децентралізації в Україні, і в цьому аспекті виникає потреба у розробці системи управління соціальною роботою, а також категорія, що дозволяє вивчити її особливості соціально-адміністративної практики. Визначено, що практики соціального управління є способом соціальної взаємодії в системі управління соціальними об'єктами, а у сфері управління соціальною роботою як стилістичної, соціально-психологічної та адаптивно-інноваційної форми управлінської діяльності соціальних суб'єктів соціальної діяльності, управління різних рівнів у сфері соціальної роботи. Вивчення соціально-управлінських практик у системі управління соціальною роботою визначить: 1) пріоритети розвитку соціального управління у сфері соціальної роботи в контексті формування адаптивної та ефективної моделі соціальної політики; 2) механізми формування моделі соціальної роботи та принципів соціальної взаємодії в практичній діяльності керівників та соціальних служб та установ соціальних працівників з надання соціальних послуг; 3) ціннісно-ідентифікаційні, соціально-психологічні та стильові особливості управлінської діяльності в системі управління соціальною роботою; 4) регіональна специфіка управління в системі соціальної роботи в умовах територіальної децентралізації.

Використані методи дослідження: логіко-історичний, структурно-функціональний та порівняльний аналіз – для характеристики наукових підходів до визначення понять «соціальна робота», «соціальний менеджмент», «менеджмент соціальної роботи»; аналіз і синтез – концептуалізувати визначення та принципи управління соціальною роботою; структурно-функціональний аналіз – щодо особливостей управління соціальною роботою на макро-, мезо- та мікрорівнях, а також механізмів її вдосконалення та розвитку; експертне опитування – для визначення стану та напрямів розвитку управління соціальною роботою в Україні. Метою статті є виокремлення соціально-управлінських практик у системі управління соціальною роботою залежно від регіональної специфіки в сучасному українському суспільстві.

Соціально-управлінські практики в системі управління соціальною роботою визначаються регіональними особливостями та специфікою територіальної децентралізації (що визначає інституційно-організаційний порядок системи соціальної роботи), тому важливим є вивчення специфіки соціально-управлінських практик соціальної роботи. управління роботою на різних рівнях соціального управління, регіональному та місцевому (рівень територіальних громад).

Перспективним напрямом подальших досліджень є виокремлення соціально-управлінських практик на макро-, мезо-, мікрорівнях управління соціальною роботою та ступінь їх відтворення в системі управління соціальною роботою.

Ключові слова: соціальна робота, менеджмент, соціальний менеджмент, управління соціальною роботою, соціальні практики, практики соціального управління.

General formulation of the problem. Global and local challenges facing modern Ukrainian society require the formation and improvement of an adaptive and innovative model of social work, which should be able to meet the needs of a larger number of clients. At the present stage of reforming and modernizing the social protection system, such influential factors are: firstly, the process of globalization in the social, political and economic aspects (the emergence and the concept of international social work development, the formation of modern global social policy and its manifestation in national systems of social policy towards its liberalization, the formation

of an information and network society), and, secondly, the processes of decentralization in Ukraine, requiring the modernization of the providing social services system at the level of united territorial communities (UTG) and the formation of a management system at the regional and local levels. In this regard, the question arises of the theoretical substantiation and practical material support of the social work management system in modern socio-economic conditions, actualizes the idea of introducing such a type of management as management into social work. There is an urgent need to develop a social work management system to provide assistance to various categories of social

services clients at the national, regional and local levels. Management of social work is carried out in the subject-subject plane and in the measurement of social management, it turns out to be in the specifics of social practices of interaction in the management of the social work sphere at all levels. Therefore, the category that allows to study the features of the social work management is social and management practices.

Analysis of recent research and publications.

The works by Y. Belevtsova, J. Brindikov, R. Greba, N. Husak, K. Dubich, I. Zverevoi, O. Kondratenko, M. Kravchenko, O. Savchuk are devoted to the problems of forming a model of social work in the context of modern transformations in Ukrainian society, T. Svitlichnoi, T. Semiginoi, G. Slozanskoy, V. Troshchinsky. A. Shevchuk and others.

The work of such foreign scientists as J. Buchanan, A. Walker, T. Hansley, F. Parslow, as well as domestic ones: V. Andrushchenko, E. Borodin, V. Elagina, A. Kapskoi, M. Kravchenko, L. Krivachuk, E. Libanova, M. Lukashevich, N. Nichkalo, T. Semiginoi, V. Skuratovsky, P. Shevchuk and others. The works of such scientists as V. Bekh, E. Dedov, L. Kolbina, J. Melnyk, O. Pesotska, Raevskaya Ya., T. Ternavska, G. Timoshko, M. Tulenkov, T. Semigina, O. Kholostova, etc. social and managerial practices in the management system of social work in the regional society. In this regard, there is an objective need to develop a scientific substantiation of the social work management system model in a regional society through the allocation of mechanisms for the formation of social and administrative practices in the context of decentralization and regional characteristics.

Formulation of the article objectives. The purpose of the study is to determine the problematic field of social and managerial practices research in the management system of social work, depending on the regional specifics in modern Ukrainian society.

Presentation of the main research material. Social work, by the fact of its belonging to the class of social systems, presupposes management (including self-government), or rather, social management, since “each of the social systems, from the largest, such as society as a whole, to the individual, in the process of its functioning and development require management” (Осипов, 1998, p.37). The tasks related to the effective functioning of the social work system are very relevant for the current stage of Ukrainian society develop-

ment and provide for the determination of the social management features in the field of social work during the period of reforming the social protection system in accordance with the liberal model of social policy, in which the role of the state is decreasing.

As M. Tulenkov notes, the general properties of social management include, firstly, the presence of a person as a subject and object of management, as a primary element of the social system, and secondly, the use of purposeful and conscious management impact on various social communities of people (social groups, organizations, teams, etc.); thirdly, ensuring the functioning and development of any social system while maintaining its basic qualitative parameters (Тулєнков, 2008, с. 489–500). At the same time, the management of social work as a whole is of a subject-subject, socially conditioned nature, which makes it possible to purposefully use the socio-managerial approach in organizing social work and take into account the specific needs of categories of citizens in need of social services and the capabilities of those organizations that provide social services.

The leading direction of social management in social work is a management-oriented approach. Social work management is “a conscious systemic influence on the process and result of the social service organization: the social assistance development, maintenance, prevention, patronage, inspections, counseling, informing through the optimal use of the resources of the client and social services of various ownership forms, making a specific decision regarding goals, tasks of social work with a particular case or a set of factors of a social problem” (Тимошко, 2011, с. 7). The main goal of social work management is to ensure the implementation of the basic principles of the state approach to the social work organization in a specific social service.

In the structural and functional aspect, social work management is implemented at the macro, meso and micro levels of management. At the macro level, the social work management corresponds to the level of strategic management of the social work system according to V. Bekh (Бєх, Лукашевич, Туленков, 2008, с. 368-369), the features and specifics of which depend on the specific state social policy model, its value-ideological imperatives, based on the socio-cultural values of society, the level of civil society development. The domi-

nant social policy model determines the regulatory, financial and economic and organizational and managerial dimensions of the development and functioning of the social work management system. The main function of social work management at the macro level is to form an effective social work model at the national level.

Management of social work at the meso-level can be considered in three main functional aspects: 1) management of social work at the regional level; 2) management of social work in society; 3) management of social work and social service organizations.

Social work at the regional level is characterized by a certain specificity. Firstly, it is mainly ensured by the activities of state and non-governmental organizations, local self-government bodies through the provision of social services to the relevant categories of the population, the introduction of appropriate social technologies. Secondly, the activities of social specialists in organizing social work at the local government level should be aimed at developing cooperation, partnerships between various social institutions of the territorial community, local government and local executive authorities, and community members. Thirdly, the basic condition for the effectiveness of social work in society is the activation of community members, encouraging them to take various initiatives, primarily to participate in identifying and solving problems of socially vulnerable categories of citizens.

Three groups of social work management functions at the meso-level can be distinguished: 1) improving the quality and accessibility of the social services provision to persons who find themselves in difficult living conditions or who belong to “risk” groups; 2) formation of the functioning and organizational development of social work institutions at the level of the territorial community; 3) promoting the development of an effective social work model based on social partnership.

The functions of the social work management of the first group are the professionalization of the social services provision to the population through professional staffing, the development of methods and tools for social work, providing for targeting and an individual approach to the client. The functions of the second group cover the purposeful impact on the processes of formation, functioning and organizational development

of social service and social work institutions, changes in their social organization and structure. The third group includes the functions of social management associated with the creation of a fundamentally new model for the provision of social services by creating a network of territorial institutions of social services and social work (Семигіна, 2019) and involving private and public organizations in their activities, establishing partnerships with the public sector for providing social services.

The functional aspect of social work management at the micro level is associated: firstly, with the practice of interaction in the “social worker – client” system and hence the quality of social services and the effectiveness of the worker’s sociality (which generally reflects the level of competence, qualifications and professionalism), and second, with the specifics of management activities in social work organizations (management decision-making, control over the activities of social work organizations and individual social workers, conflict and stress management, motivational management, the formation of organizational culture, etc.).

To highlight the mechanisms for the development of social work management in the system of the population social protection in Ukraine, we conducted an expert survey among scientists, representatives of government bodies in the field of the population social protection, heads of public organizations that provide social services, heads and employees of social services and social service institutions in Zaporizhzhya region (n = 130, June 2021).

In fig. 1 is presented an assessment of the mechanisms’ for the development importance and improvement of the management system in Ukraine.

Thus, among the mechanisms for the development and improvement of the social work management system, the leading experts consider the following: 1) regulatory mechanisms (improvement of national legislation in the field of social work and the provision of social services; regulatory support of management standards in the field of social work (ISO); implementation of international and European standards of management and quality of social services); 2) institutional and organizational mechanisms (institutionalization of social work as a process of allocation and consolidation on the basis of legitimization and professionalization of public relations of assistance, bringing them into a system focused on meeting the needs of individuals and groups with disrupted

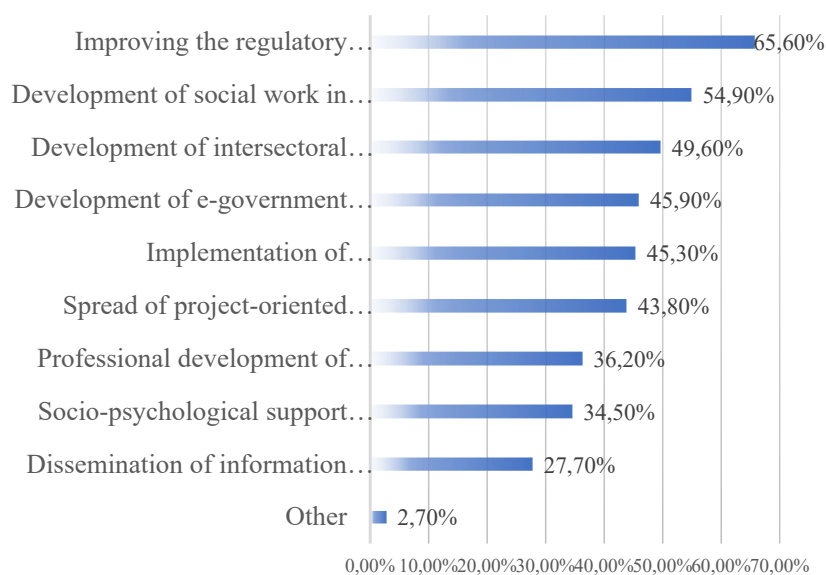

Fig. 1. Mechanisms for the development and improvement of the social work management system in Ukraine (several options could be chosen)

living conditions and social security of society; institutional and organizational development of social communities in the context of administrative and financial decentralization) 3) social and managerial mechanisms (intersectoral social partnership in the management of social work, the spread of project management (administration) as the development and implementation of projects in the provision of social services; professionalization of social work through improving the quality of training social workers (personnel management) 4) information and communication mechanisms (development of electronic management in the field of social work and the provision of social services, social advertising as information and communication management technology – informing the population about available social services and social work institutions provided) 5) socio-psychological mechanisms (prevention and prevention of occupational risks in social work, conflict management in the system of interaction “manager – subordinate”, “employee – employee”, the formation and improvement of leadership qualities of social services’ and social workers’ heads, the formation of the organizational culture of the social work institution).

The implementation of certain mechanisms for the development of the social work management system provides for the formation and reproduction of adaptive and innovative social and management practices in the development of a modern

model of social work in Ukraine, in our opinion (in the context of globalization and sustainable development), can be based on the so-called “global definition of the profession social work”, the main essential features of which are: 1) promotion of social change and development, social cohesion, activation and liberation of people; 2) the basic principles of social work are the principles of social justice, human rights, collective responsibility and respect for diversity; 3) social work attracts people and social organizational structures to solve life problems and improve well-being at the global and local (national, regional, local) levels (Семігіна, 2015, с.8). It is these essential characteristics of social work that are the priority goals in the management of the social work system at all levels, and in terms of content they are reflected in the models of managerial activity and social interaction of management subjects as social practices.

In the social sciences, the concept of “social practices” is quite meaningfully disclosed in the works of both foreign and domestic scientists: P. Berger, P. Bourdieu, G. Garfinkel, E. Giddens, T. Lukman, A. Schutz, V. Dobrenkov, T. Zaslavskoi, O. Zlobinoi, S. Kataeva, A. Lobanovoi, I. Martynyuk, V. Poltorak, O. Reznik, O. Ruchky, L. Sokuryanskoi, S. Shugalsky, N. Shulga, etc. Modern research is of particular importance. social practices in the context of a certain social space of the region (P. Bourdieu, E. Durkheim, G. Simmel, I. Kononov, G. Korzhov, L. Nagorna,

V. Sereda, O. Stegnyy, T. Parsons, N. Chernish and others.). The social space of the region pre-determines the characteristic models of social behavior and local features of social practices, the formation of regional identity.

The concept of “social practice” can be defined as the social interaction of individuals, groups, communities in real time and space, provides a well-established functioning of social institutions. For example, in E. Giddens’ theory of structuration, social practices are the basis of both the subject and the social object, all social practices, form social structures, ordered in space and time, tied to a specific context, background; at the same time, social practice is not created by social actors, but only reproduced by them (Гидденс, 2003). In T. Zaslavskoi’s studies, social practices are presented as “... specific forms of functioning of public institutions, while the general form of implementation of each institution is ... a set of relevant social practices” (Заславская, 2001, с. 7). S. Shugalsky interprets social practice in the activity aspect “... as a set of specific habitual (routine) actions of individuals, groups, communities, organizations in real time and space, which ensures the stable functioning of social institutions” (Шугальський, 2012, с. 278). Thus, social practices are characterized by stability, reproducibility, mass character, normativity, they have a double structure: on the one hand, they are determined by the social environment, on the other hand, they affect the environment, changing its structure.

In general, the conceptualization of the “social practice” concept in scientific discourse allows us to present it as culturally conditioned ways of implementing social actions that are formed as a result of interactions of social actors, which: 1) are determined by social status and normative value regulators; 2) due to the presence of resources of social, economic, political and cultural capital in social actors; 3) ordered in space and time, tied to a specific context and background; 4) are systematized in accordance with the current status and associated role repertoire; 5) function as general schemes for typing and interpreting social behavior and interaction; 6) are reproduced in various socio-cultural subspaces and social fields (Матюхін, 2019, с.42).

Proceeding from this, social and managerial practices represent a way of social interaction in the management system of social objects, and in the field of social work management as a stylistic,

socio-psychological and adaptive-innovative form of management activity, the social subjects of which can be state bodies of management of the social protection system. population, regional authorities and local self-government, territorial community, heads of social work organizations and social service institutions, social workers, the scientific community and public organizations involved in practical social work.

The study of social and managerial practices in the social work management system will determine: 1) priorities for the development of social management in the field of social work in the value-ideological context of the formation of an adaptive and effective social policy model and the degree of its support among the subjects of management; 2) mechanisms for the formation of a social work model and the principles of social interaction in the practical activities of managers and social services’ social workers and institutions for the provision of social services, determined by the influence of global and local factors; 3) value-identification (based on the basic cultural value invariant, the system of social value constructs), socio-psychological and style features of managerial activity in the social work management system.

The formation of social and managerial practices in the social work management system is influenced by regional features and the specificity of territorial decentralization, which affect the institutional and organizational ordering of the system of the population, social work and social services social protection as its components.

In domestic scientific thought, the regional specificity of social practices is determined through the understanding of the region as a social space in a certain territory. For example, I. Kononov notes: “The region is the main subnational territorial unit of industrial and information societies associated with the existence of special territorial communities that are formed with the localization of a cluster of practices in the development of peculiar geotheritories” (Кононов, 2004, с.54). I. Sidor, in his own conceptual approach, defines the social space of the region through two main groups of conditions that determine the social interaction characteristics of the community of people living on its territory: firstly, climatic and economic conditions; secondly, the specificity of socio-cultural features (features of historical development, features of the social structure of the population,

linguistic and confessional features, political orientations, features of social behavior, etc.) (Сидор, 2011, с. 165–166).

M. Biryukova identifies two main approaches to identifying the role of the region: 1) socially oriented, according to which the region is, first of all, an instrument of the state used to form a certain social order; 2) middle-style creative, in which the dominant view of the region as an environment for providing opportunities for self-realization of the individual and other social subjects (Бірюкова, 2015, с. 24–27). Hence, it can be noted that it is in the social space of the region that the institutionalization of social practices takes place, including in the system of social management. Moreover, as D. Matyukhin notes, “the institutionalization of social practices in the context of the social space of a region is a process of streamlining any social practice into an organized system, assumes a certain structure of relations, values, rules, norms, patterns of behavior, and is aimed at supporting sociocultural regional identity, stability reproduction of regional models of social behavior, lifestyle of the social community of the region” (Матюхін, 2019, с.181). Therefore, social and administrative practices in the social work management system have their own regional specifics.

So, it is relevant to study the specifics of the social and managerial practices of the social work management subjects at: 1) different levels of social management of the sphere of social work (macro-, meso-, micro) 2) the regional level (as a comparative analysis of the features of management in the sphere of social work in various regions

of Ukraine); 3) the level of territorial communities (urban and rural).

Conclusions and prospects for further research. The problematic field of social and managerial practices research in the social work management system can be defined as follows:

– firstly, social and managerial practices in the field of social work management are models of social interaction as an adaptive and innovative form of managerial activity of social subjects, involves the study of their value-identification, socio-psychological and style features;

– secondly, the definition of the specifics of the formation and reproduction of adaptive and innovative social management practices in the development of a modern model of social work in Ukraine will determine the directions for the implementation of mechanisms for improving the management system of social work;

– thirdly, social and managerial practices in the social work management system are determined by regional characteristics and the specifics of territorial decentralization (which determines the institutional and organizational ordering of the social work system), therefore, it is relevant to study the specifics of social and managerial practices of social work management subjects at different levels of social management: national, regional and local (level of territorial communities).

A promising area of further research is the allocation of social management practices at the macro-, meso-, micro-levels of social work management and the degree of their reproduction in the management system of the sphere of social work.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех В.П., Лукашевич М.П., Туленков М.В. Соціальна робота і формування громадянського суспільства: монографія. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. 599 с.
2. Бірюкова М.В. Апгрейд поняття «регіон»: пошук соціологічних вимірів. *Розвиток сучасного українського суспільства: соціологічний та політологічний виміри*: матеріали Міжнар. наук-практ. конф. (м. Харків, 11–12 листопада 2015 р.). Харків: ФОП Бровін О.В., 2015. С. 24–27.
3. Гидденс Э. Устроение общества: очерк теории и структуризации / пер. с англ. И.Тюрина. Москва: Академический проект, 2003. 528 с.
4. Заславская Т.И. О субъектно-деятельностном аспекте трансформационного процесса. *Кто и куда стремится вести Россию? Акторы макро-, мезо- и микроуровней современного трансформационного процесса* / под. общ. ред. Т.И. Заславской. Москва: МВШСЭН, 2001. С. 3–15.
5. Кононов І. Соціологія і проблеми просторової організації суспільства. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2004. № 4. С. 57–78.
6. Матюхін Д.А. Регіональні особливості соціальних практик сучасної української молоді (на прикладі Запорізької і Тернопільської областей): дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. Запоріжжя, 2019. 237 с.
7. Семигіна Т. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи. *Вісник АПСВ*. 2015. № 1–2. С. 6–11.

8. Семігіна Т. Соціальні послуги у територіальних громадах України: інновації правового регулювання. *Вісник АПСВТ*. 2019. № 4. С. 65–75.
9. Сидор І.І. Регіон як предмет соціологічної рефлексії. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2011. Вип.5. С. 161–168.
10. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском чешских языках / редактор-координатор Г.В. Осипов. Москва : ИНФРА-М-НОРМА, 1998. 488 с.
11. Тимошко Г.М. Менеджмент соціальної роботи: навчальний посібник. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. Москва, 2011. 308 с.
12. Туленков М.В. Соціологія управління. Соціологія. Основи загальної, спеціальних і галузевих теорій : Підручник. Київ : Каравела, 2008. С. 483–501.
13. Шугальский С. С. Социальные практики: интерпретация понятия. *Знание. Понимание. Умение*. 2012. № 2. С. 276–280.

REFERENCES:

1. Bech V.P., Lukashevych M.P., Tulenkov M.V. (2008). Social'na robota i formuvannya gromadyans'kogo suspil'stva: monografiya. [Social work and the formation of civil society: a monograph]. K. : NPU named after M.P. Drahomanov, 599 p. [in Ukrainian].
2. Biryukova M.V. (2015). Apgrejd ponyattya «region»: poshuk sociologichny'x vy'miriv. [Upgrading the concept of "region": the search for sociological dimensions. Development of modern Ukrainian society: sociological and political dimensions: materials International. science-practice. conf. (Kharkiv, November 11–12, 2015)]. Kharkiv: Private individual Brovin O.V., Pp. 24–27.
3. Giddens E. (2003). Ustroenie obshchestva: ocherk teorii i strukturacii [The disposition of society: an essay on theory and structuring]. Moscow: Academic project, 528 p. [in Russia].
4. Zaslavskaya T.I. (2001). O sub'ektno-deyatelnostnom aspekte transformacionnogo processa. Kto i kuda stremitsya vesti Rossiyu? Aktory makro-, mezo- i mikrourovnej sovremennogo transformacionnogo processa [On the subject-activity aspect of the transformation process. Who wants to lead Russia and where? Actors of macro-, meso- and microlevels of the modern transformational process]. Moscow: MVSHSEN, pp. 3–15. [in Russia].
5. Kononov I. (2004). Sociologiya i problemy` prostorovoyi organizaciyi suspil'stva [Sociology and problems of spatial organization of society]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 57–78. [in Ukrainian].
6. Matyuchin D.A. (2019). Regional'ni osobly'vosti social'ny'x prakty`k suchasnoyi ukrayins'koyi molodi (na pry`kladi Zaporiz'koyi i Ternopil's'koyi oblastej) [Regional features of social practices of modern Ukrainian youth (on the example of Zaporozhye and Ternopil regions)]: dis. ... Cand. sociol. Sciences: 22.00.04 – special and branch sociology. Zaporizhzhia, 237 s. [in Ukrainian].
7. Semygina T. (2015). Mizhnarodna social'na robota: global'ni priory'tety` social'nogo rozvy'tku i nove vy`znachennya social'noyi roboty [International social work: global priorities of social development and a new definition of social work]. *APSV Bulletin*, № 1–2, Pp. 6–11. [in Ukrainian].
8. Semygina T. (2019). Social'ni poslugy` u tery'torial'ny'x gromadax Ukrayiny`: innovaciyi pravovogo reguluyannya [Social services in territorial communities of Ukraine: innovations of legal regulation]. *Bulletin of the APSVT*, № 4, pp. 65–75 [in Ukrainian].
9. Sydor I.I. (2011). Region yak predmet sociologichnoyi refleksiyyi [The region as a subject of sociological reflection]. *Bulletin of Lviv University. Sociological series*, Issue 5, Pp. 161–168 [in Ukrainian].
10. Osipov. G.V. (1998). Sotsiologicheskii entsiklopedicheskii slovar` [Sociological encyclopedic dictionary]. Moscow: INFRA-M-NORMA, 488 p. [in Russia].
11. Tymoshko G.M. (2011). Menedzhment social'noyi roboty`: navchal'ny`j posibny`k [Management of social work: a textbook]. Nizhyn: Publisher PP Lysenko M.M., 308 p. [in Ukrainian].
12. Tulenkov M.V. (2008). Sociologiya upravlinnya. Sociologiya. Osnovy` zagal'noyi, special'ny'x i galuzevy'x teorij: Pidruchny`k [Sociology of management. Sociology. Fundamentals of general, special and industry theories: Textbook]. Kyiv : Caravela, Pp. 483–501. [in Ukrainian].
13. Shugalskyj S.S. (2012). Social'nye praktiki: interpretaciya ponyatiya [Social practices: interpretation of the concept]. *Knowledge. Understanding. Skill*. No. 2, pp. 276–280 [in Russia].

УДК 364.65

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.16>

Леся РУТЬЯН

аспірантка кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, просп. Академіка Глушкова, 2а, м. Київ, Україна, 03680

ORCID: 0000-0001-9609-2381

Бібліографічний опис статті: Рутьян, Л. (2022). Структура і ознаки домашнього насильства. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 109–115, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.16>

СТРУКТУРА І ОЗНАКИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Проведено теоретичний аналіз наукових праць стосовно структури і ознак домашнього насильства. Метою статті є розкриття сутності та виокремлення особливостей домашнього насильства. Методологічну складову репрезентують становлять загальнотеоретичні і методологічні положення філософські положення про взаємозв'язок соціальних і психологічних явищ у проявах різних видів насильства; провідні ідеї сучасної філософії, соціології, педагогіки та психології; концепції вітчизняних і зарубіжних учених щодо розкриття сутності домашнього насильства; принципи рефлексивного підходу до розуміння особливостей домашнього насильства над жінками. Узагальнено наукові доробки вчених з проблематики домашнього насильства. Розкрито сутність домашнього насильства. Виокремлено структуру домашнього насильства, яка складається з компонентів: психологічний (цілеспрямована маніпуляція кривдником свідомістю жертви), економічний (позбавлення економічної самостійності), фізичний (застосування фізичної сили для нанесення тілесних ушкоджень), дозвілєвий (примушення жертви проводити свій відпочинок так, як вважає за потрібне кривдник), медичний (навмисні дії кривдника щодо уникання, ігнорування потреб жінки, яка потребує медичної допомоги), побутовий (примушення до визнання жінкою виключно інтересів кривдника, нерівномірний розподіл домашніх обов'язків), сексуальний (задоволення сексуальних бажань кривдника без згоди жінки). Охарактеризовано ознаки домашнього насильства. Зроблено висновок про те, що означена дефініція є предметом вивчення багатьох наук, зокрема, соціальною педагогікою. Особливостями досліджуваної проблематики є переважно прихований характер домашнього насильства, системна і довготривала дія кривдника на об'єкт насильства, відсутність певних вікових, соціальних або суспільних рамок. Доведено, що проблема домашнього насильства є однією з найгостріших у сучасному соціумі і водночас має значний історичний бекграунд.

Ключові слова: насильство, домашнє насильство, психологічний компонент насильства, економічний компонент насильства, фізичний компонент насильства, дозвілєвий компонент насильства, медичний компонент насильства, побутовий компонент насильства, сексуальний компонент насильства.

Lesia RUTIAN

PhD Student at the Department of Social Rehabilitation and Social Pedagogy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2a Academician Glushkova Avenue, Kyiv, Ukraine, 03680

ORCID: 0000-0001-9609-2381

To cite this article: Rutian, L. (2022). *Struktura i oznaky domashnoho nasylstva* [Structure and characteristics of domestic violence]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 109–115, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.16>

STRUCTURE AND CHARACTERISTICS OF DOMESTIC VIOLENCE

A theoretical analysis of scientific papers on the structure and characteristics of domestic violence was conducted. The purpose of the article is to reveal the essence and highlight the features of domestic violence. The methodological component is represented by general theoretical and methodological provisions, philosophical provisions on the relationship of social and psychological phenomena in the manifestations of various types of violence; leading ideas of modern philosophy, sociology, pedagogy and psychology; concepts of domestic and foreign scientists to reveal the essence of domestic violence; principles of a reflexive approach to understanding the peculiarities of domestic violence against women. The scientific achievements of scientists on the issue of domestic violence are summarized. The essence of domestic violence is revealed. The structure of domestic violence is distinguished, which consists of components: psychological (purposeful manipulation of the victim's consciousness), economic (deprivation of economic independence), physical (use of physical force to inflict bodily harm), leisure (forcing the victim to rest as needed), abuser), medical (intentional actions of the offender to avoid,

ignoring the needs of a woman in need of medical care), household (forcing a woman to recognize only the interests of the offender, unequal distribution of domestic responsibilities), sexual (satisfaction of sexual desires without consent of the woman). Signs of domestic violence are described. It is concluded that this definition is the subject of study of many sciences, in particular, social pedagogy. The peculiarities of the researched problems are mainly the hidden nature of domestic violence, the systematic and long-term action of the offender on the object of violence, the lack of certain age, social or social framework. It has been proven that the problem of domestic violence is one of the most acute in modern society and at the same time has a significant historical background.

Key words: violence, domestic violence, psychological component of violence, economic component of violence, physical component of violence, leisure component of violence, medical component of violence, domestic component of violence, sexual component of violence.

Актуальність проблеми. Соціум сприймає домашнє насильство як усталеність звичаїв та традицій, які не може регулювати держава. Відсторонення держави від втручання у деструктивні сімейні відносини призвело до загострення ситуації з домашнім насильством. Вперше у світовій спільноті до даної проблеми привернув увагу міжнародний рух щодо захисту прав жінок. Основоположниками цього руху стали жінки, які потерпали від домашнього насильства і самотужки, без будь-якої підтримки держави, протистояли кривдникам. Жінки, на жаль, і дотепер залишаються вразливою категорією, яка потерпає від домашнього насильства з боку чоловіків, партнерів, співмешканців тощо. Саме тому виникає необхідність у більш ретельному вивченні даної проблематики.

Сутності та характеристикам домашнього насильства, його причинам та наслідкам, а також дотичній тематиці присвячені наукові доробки вчених: О. Бандурки, В. Глушкова, В. Голіни, В. Грищука, Н. Гуторової, Л. Давиденка, П. Дагеля, А. Долгової, О. Джужи, М. Коржанського, О. Костенка, В. Кудрявцева, Н. Кузнецової, П. Михайленка, Г. Мінковського, В. Навроцького, В. Тація, Л. Франка та інших. Однак, питання структури та ознак домашнього насильства потребують більш ретельного вивчення і уваги науковців.

Важливим елементом домашнього насильства є розуміння його систематичності яка є необхідною для кримінального покарання. Відповідно до усталеної практики, систематичним вчиненням правопорушень вважається вчинення засудженим трьох і більше правопорушень, за які його було притягнуто до адміністративної відповідальності» (Степаненко, 2018).

Актуальність означеної проблеми дає нам можливість стверджувати, що сьогодні є недостатнє висвітлення проблеми розуміння домашнього насильства.

Метою статті – розкрити сутність та виокремити особливості домашнього насильства.

Відповідно до поставленої мети визначено **завдання** дослідження:

1. Узагальнити наукові доробки вчених стосовно домашнього насильства.
2. Розкрити сутність домашнього насильства.
3. Охарактеризувати особливості домашнього насильства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щороку в Україні від домашнього насильства гине близько 600 жінок. Кожен день поліція фіксує 348 фактів домашнього насильства, причому в 80% випадків жертвами стають саме жінки. Згідно з даними ООН, щорічно понад 1,1 млн. українок стикаються з фізичною та сексуальною агресією і тиском у сім'ї. Правда, більшість із них продовжує мовчати. Український інститут соціологічних досліджень провів опитування, в ході якого з'ясувалося, що 27% жінок вважають проявом насильства образи, 32% так оцінюють приниження, а для 49% респонденток домашнє насильство – це виключно побої (Дослідження насильства над жінками в Україні, 2019).

Соціологія розглядає насильство як вид соціальної девіації і визначає його як явище дискримінації особи, утиск або обмеження її прав і свобод. Необхідно зазначити, що більшість соціологічних теорій девіантної поведінки надають значну роль інтрапсихічним процесам, а також визнають вплив біогенетичних чинників на формування схильності до насильницької поведінки. Однак слід наголосити, що багато хто з вчених-соціологів об'єктом вивчення обирає, насамперед, різноманітні форми колективного, соціального насильства, в яких основними детермінантами є соціальні умови та об'єктивні обставини. Економічна і соціальна нерівність породжує диференціацію суспільства на групи, суспільні класи і,

як наслідок, протиріччя і боротьбу між ними. Такий підхід до насильства характерний для багатьох соціологічних парадигм і наукових течій (Бойко О., 2003).

Погодимось з вченою С. Шаргородською, яка змогла констатувати те, що сімейне насилля передбачає певну послідовність усвідомлених вчинків представника родини проти іншого члена тієї ж самої родини (С. Шаргородська, 2007).

Виокремимо, що наявність вчинків насильницького онтогенезу порушують права і свободи людини, завдають непоправної шкоди фізичному, психічному, економічному, сексуальному благополуччю і розвитку людини, а тим паче розвитку дитини, якщо вона є членом родини, де прояви насильства стали сімейною нормою.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У сучасному світі констатовано, що насильство є однією з найбільш поширених у соціумі форм порушення прав людини. Без ліквідування вищезначеної проблеми неможливо створити умови для повноцінного розвитку і самореалізації особистості.

Виокремимо, що проведений нами теоретичний аналіз, дозволив нам зробити висновок про те, що саме жіночий контингент найчастіше страждає від домашнього насильства, не беручи до уваги категорію осіб до 18 років. Діти це особлива категорія у суспільстві, яка потребує особливого піклування захисту з боку суспільства і держави в цілому.

Варто розглянути особливості домашнього насильства. У ході здійсненого науково-теоретичного аналізу, виокремимо, що найбільшою характерною ознакою домашнього насильства

є його систематичні прояви. Відтак, це є ознакою для його ліквідування.

На нашу думку, систематичність домашнього насильства (для адміністративного чи кримінального покарання) завжди підтверджується фактами, або показами свідків у будь-якій формі.

Виокремимо, що жертви домашнього насильства довгий час не можуть говорити про вчинене насильство, а як наслідок такого мовчання є відсутність відповідальності як адміністративної, так і кримінальної.

У контексті вищесказаного, вважаємо за необхідне розглянути певні ознаки жінок, як представників категорії, яка стала жертвою насильства, такі як: низький освітньо-культурний рівень, нерішучість, порушення статеворольового самовизначення.

Нерішучість до певних дій характеризує емоційну сферу людини, проявами якої можемо вважати наявність суперечливих емоцій жінки до певного об'єкта. Наприклад, одночасне існування почуттів любові і зневаги, повага і жалість тощо. Описана вище емоційна сфера може надати можливості людині виглядати і діяти непослідовно, суперечливо, з величезними сумнівами у ситуаціях вибору. А відтак, можемо зробити припущення, що саме слабка і нестійка емоційна сфера жінки і є тим фактором, що і провокує насильство над ними.

Варто розглянути основні причини насильства над жінками (див. рис. 1): соціальні, економічні, психологічні, педагогічні, правові, політичні, фізіологічні та медичні.

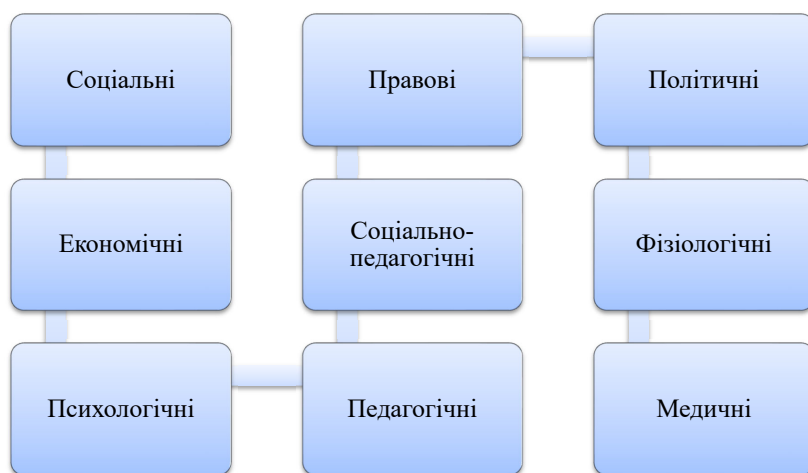

Рис. 1. Причини домашнього насильства

Джерело: опрацьовано автором

Наприклад, під соціальними причинами насильства можемо виокремити соціальне напруження, конфлікти, насильство у суспільстві, пропагування в засобах масової інформації насильства як необхідної моделі поведінки; економічні причини можемо розуміти через матеріальні нестатки, відсутність гідних умов життя поряд із відсутністю умов для працевлаштування, економічна залежність, безробіття. Прикладом психологічних причин насильства є наявність як і в суспільстві так і в родині стереотипів поведінки, або стереотипів соціально-психологічних ролей; під педагогічними причинами насильства можемо розуміти відсутність культури поведінки у всіх її проявах; соціально-педагогічними умовами насильства можемо вважати відсутність сімейних цінностей у суспільстві, позитивної моделі «сімейного вогнища». Правові причини насильства над жінкою репрезентують ставлення до насильства як до внутрішньо-сімейної проблеми через відсутність правової свідомості). Політичні причини – існування гендерних стереотипів родині. Фізіологічними та медичними причинами, які можуть викликати насильство над жінкою є порушення її гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій, прийом збуджувальних ліків, хвороби нервової системи тощо.

На нашу думку, домашнє насильство – це систематичне застосування агресії певним суб'єктом будь-якого виду. Серед основних компонентів домашнього насильства виокремлюємо наступні: психологічний (часто зустрічається як емоційний), фізичний, медичний,

сексуальний, економічний, дозвіллевий і побутовий (див. рис. 2).

Спробуємо обґрунтувати дані компоненти для виокремлення їхньої суті.

Психологічний (емоційний) компонент домашнього насильства – це впевнена маніпуляція суб'єкта свідомістю об'єкта. Зброєю даного компоненту є використання словесні образи, приниження, злість, ревнощі, стеження, створення певних обмежень.

Ватро виокремити, що означений вище компонент домашнього насильства є систематичним і постійним. На жаль, об'єкт насильства не часто може повірити і усвідомити, що над ним здійснюється саме цей вид насильства. Як наслідок ми маємо занижену самооцінку, депресію і психосоматичні захворювання. Дане тим домашнього насильства застосовують для підготовки об'єкта до застосування фізичної сили над ним. Ситуація ж, коли основним способом вирішення тих чи інших спірних питань стає принцип «хто сильніший, той і має рацію», або головною метою є не стільки дійсне вирішення проблеми, скільки доказ власної правоти за будь-яких умов та будь-якими шляхами, є благодатним підґрунтям для виникнення насильницьких стосунків. Крім того, для фіксації домашнього насильства в подружніх стосунках має бути наявним елемент агресії, мотивації заподіяння шкоди (Орлов, 2000).

Одним з наступних компонентів домашнього насильства є фізичне насильство. Даний вид передбачає застосування суб'єктом фізичної сили для нанесення тілесних ушкоджень

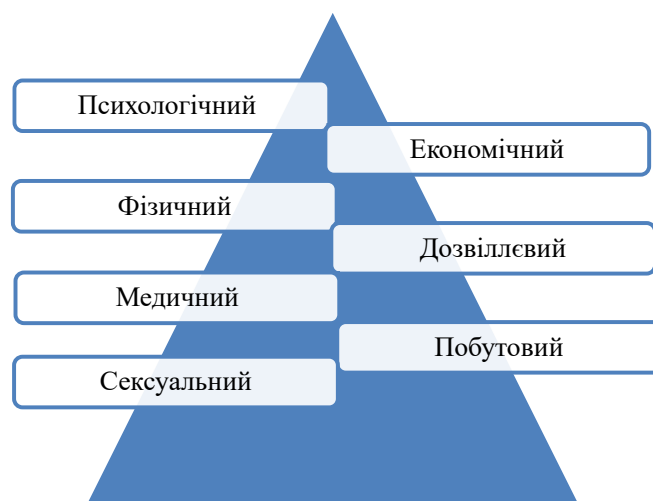

Рис. 2. Структура домашнього насильства

Джерело: опрацьовано автором

об'єкту з метою його навчання. На жаль, існують летальні випадки означеного виду насильства. Виокремимо, що при такому виді домашнього насильства можуть бути застосовані будь-які предмети. Результатом є повноцінне задоволення суб'єкта насильства від всіх його дій.

Під медичним насильством у родині вбачаємо навмисні дії суб'єкта щодо уникання, ігнорування потреб об'єкту, який потребує медичної допомоги. Сюди відносимо відмову у купуванні необхідних ліків, або у повноцінну відмову візиту до лікаря або самостійний візит до лікаря (спроба контролю об'єкту насильства). Наслідок такого виду насильства є хвороби, страждання психічного та фізичного здоров'я і, знову ж таки, не виключаємо можливість смерті об'єкту насильства.

Виокремимо ще один не менш важливий компонент – сексуальне домашнє насильство – це задоволення сексуальних бажань кривдника, без добровільної згоди жінки, шляхом насильницьких дій. Означене є порушенням статевої свободи жінки, яке розглядається як зґвалтування (при умові заяви постраждалої) і передбачає кримінальну відповідальність (Стаття 154 ККУ, 2001).

Доповнюючи Статтю 154 ККУ, хочемо сказати, що домашнє сексуальне насильство є також відмовою суб'єкту від сексу з об'єктом, або секс заради шантажу, помсти, образи, або усвідомленого знуцання). На жаль, наслідки є такі самі як і в інших видах домашнього насильства, аж до летального випадку.

Останнім з видів домашнього насильства є економічне. Його проявом є позбавлення об'єкту економічної самостійності. Суб'єкт насильства усвідомлює те, що об'єкт ні куди не дінеться так, як економічно залежить від нього. Прикладом такого виду насильства є позбавлення житла, їжі, майна тощо, незважаючи на те, що об'єкт на це має законне право.

Враховуючи вищесказане, вважаємо за необхідне репрезентувати структуру дії домашнього насильства (див. рис. 3.).

Враховуючи репрезентовану систему дії домашнього насильства, вважаємо за необхідне описати даний процес більш докладно. Суб'єкт, який здійснює насильство (його важливі характеристики: стан і причини, що включають насильницьку поведінку суб'єкта, актуальні потреби) керується ситуацією, яка відображає об'єктивні та суб'єктивні умови самого процесу насильства. Об'єкт, на який спрямоване насильство (у тому числі: стан і причини, що включають віктимну поведінку, актуальні потреби) використовує наступним елементом є безпосередній акт насильства, наслідки насильства. Кінцевим елементом є результат всього процесу насильства (Ролінський, 2005).

Виразимо думку про те, що насильство в сім'ї є глобальною проблемою, яка щохвилино завдає шкоди найціннішим бажанням людини – честі та гідності, здоров'ю та життю. З проявами насильства кожен з представників суспільства може зустрітися всюди: удома чи на вулиці, під час роботи чи під час відпустки.

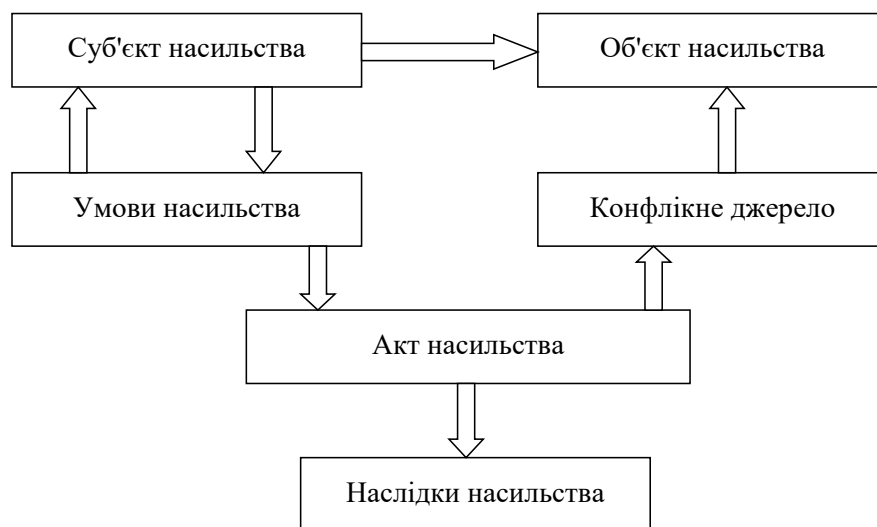

Рис. 3. Система дії домашнього насильства

Джерело: opracowane автором

Але сьогодні найбільш прикритим та несправедливим стає те, що людина може зазнати насильства не з боку, а від власної сім'ї, від рідних та найдорожчих для неї людей. Таке насильство завдає не лише фізичного болю, моральних страждань, але й підриває почуття безпеки, захищеності особи, тримає її у стані постійного нервового напруження, що може призвести до розладів психіки, депресій, нервових зривів чи розвитку психічного захворювання. Як наслідок спостерігаємо повне знищення сімейних цінностей, обезцінене сприймання жінки «як берегині сімейного вогнища».

У війні з домашнім насильством необхідний комплексний підхід задля його подолання. Маємо на увазі запобігання насильству стосовно жінок через знищення стереотипів, які можуть виправдовувати його, наприклад релігійних чи політичних.

Наголосимо, що попередження домашнього насильства над жінками вважається одним із основних, сучасних напрямків роботи соціальних служб, специфічність та особливості якої орієнтуються класичною роллю жінки-матері, жінки-берегині, активної учасниці соціального та громадського життя.

Висновок. Проблема домашнього насильства є найгострішою у сучасному соціумі і несе

у собі велику історію. Особливостями даного процесу є яке прихований характер досліджуваного нами процесу, системна і довготривала дія на об'єкта насильства, у процесі домашнього насильства відсутні вікові, соціальні або суспільні рамки.

Враховуючи постійне збільшення жертв домашнього насильства, можемо стверджувати, що українська традиція замовчувати такі проблеми збережена сьогодні. Наслідками збереження цієї традиції є втрата соціальних контактів з родичами, друзями, гостре відчуття самотності та ізольованості; уникання погляду в очі, приниженість у поведінці, квапливість; суїцидальні наміри, погрози позбавити себе життя; почуття провини за отримані фізичні ушкодження; звуження свідомості, нездатність адекватно оцінювати власне майбутнє, свої вчинки та вчинки інших людей, поєднання підозрливості з безмежною довірливістю.

Одним з головних завдань науковців у цьому питанні є привернення уваги правоохоронців і соціуму щодо профілактики домашнього насильства. Ще одним завданням наукового кола – розроблення соціально-педагогічних умов профілактики домашнього насильства в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко О. В. Насильство в сім'ї: соціологічний аналіз явища : дис. ... канд. соц. наук: 22.00.03. Харків, 2003. 212 с.
2. Горбова Г. О., Галунько В. В. Адміністративно-правове регулювання протидії насильству в сім'ї : монографія. Київ : Ін-т публіч. права, 2016. 226 с.
3. Гумін О. М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 360 с.
4. Дослідження насильства над жінками в Україні. Добробут і безпека жінок : доповідь про результати дослідження. Київ : Секретаріат ОБСЄ, 2019. 104 с
5. Закон України. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
6. Орлов А.Б. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи. Психолог в детском саду. 2000. № 2–3. С. 182–187.
7. Приколотіна Л.Ю. Злочинне фізичне насильство, що чинять батьки щодо малолітніх та неповнолітніх дітей на ґрунті сімейних відносин (кримінологічне дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2013. 19 с
8. Ролінський В.І. Соціально-педагогічні умови профілактики насильства щодо підлітків : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2005. 236 с.
9. Степаненко О.В. Систематичність як ознака домашнього насильства. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) : у 2 т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 204–206.
10. Шаргородська С. Насилля в сім'ї : види, наслідки, шляхи подолання. *Соціальний педагог*, 2007. № 2. С. 14–16

REFERENCES:

1. Bojko, O.V. (2003). Nasylstvo v simyi: sociologichny`j analiz yavyshha [Violence in the family: a sociological analysis of the phenomenon]. *Candidate's thesis*. 2003. 212 p. [in Ukrainian].
2. Gorbova, G.O., Galunko V.V. (2016). Administraty`vno-pravove reguluvannya proty`dii nasy`l'stvu v sim'yi : monografiya. [Administrative and legal regulation of combating domestic violence: a monograph]. Kyiv : In-t publich. prava [in Ukrainian].
3. Gumin, O.M. (2009). Kry`minal'no-nasy`l'ny`cz`ka povedinka proty` osoby` [Criminal-violent behavior against the person]. Lviv : Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav, 2009. 360 p. [in Ukrainian].
4. Doslidzhennia nasylstva nad zhinkamy v Ukrainy. Dobrobut i bezpeka zhinok : dopovid pro rezultaty doslidzhennia [Study of violence against women in Ukraine. Women's well-being and safety: a report on the results of the study] (2019). Kyiv : Sekretariat OBSIe [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrayiny`. Kry`minal'ny`j kodeks Ukrayiny` [Criminal codex of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
6. Orlov, A.B. (2000). Psichologicheskoe nasylye v seme – opredeleny`e, aspekty, osnovnye napravleniya okazanya sychologicheskoy pomoshhy` [Psychological violence in the family – definition, aspects, main directions of psychological assistance]. *Psycholog v detskom sadu – Psychologist in kindergarten*, 2–3, 182–187 [in Russian].
7. Prykolotina, L.Yu. (2013). Zlochynne fizychne nasylstvo, shho chy`nyat` bat`ky` shhodo malolitnix ta nepovnitnix ditej na g`runti simejny`x vidnosy`n (kry`minologichne doslidzhennia) [Criminal physical violence perpetrated by parents against minors and minor children on the basis of family relations]. *Candidate's thesis*. Kharkiv, 2013. 19 p. [in Ukrainian].
8. Rolinskyj, V. I. (2005). Social`no-pedagogichni umovy` profilakty`ky` nasy`l'stva shhodo pidlitkiv [Socio-pedagogical conditions for the prevention of violence against adolescents]. *Candidate's thesis*. Kyiv, 2005. 236 p. [in Ukrainian].
9. Stepanenko, O.V. (2018). Systematy`chnist` yak oznaka domashn`ogo nasy`l'stva [Systematics as a sign of domestic violence]. *Pravovi ta insty`tucijni mexanizmy` zabezpechennia rozvy`tku Ukrayiny` v umovax yevropejs`koyi integraciyi – Legal and institutional mechanisms for ensuring the development of Ukraine in terms of European integration*. Odesa : Vy`davny`chy`j dim «Gelvetyka», 2018. P. 204–206. [in Ukrainian].
10. Shargorodskaya, S. (2007). Nasyllia v sim'i : vydy, naslidky, shliakhy podolannia [Domestic violence: types, consequences, ways to overcome]. *Sotsialnyi pedahoh – Social pedagogue*, 2, 14–16 [in Ukrainian].

УДК 614.253.83:[616-085:578.828-053.6]

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.17>

Тетяна СПІРИНА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Ксенія УМАНСЬКА

магістрантка, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0001-5756-0533

Бібліографічний опис статті: Спірина, Т., Уманська, К. (2022). До питання причин переривання АРВ-терапії серед підлітків. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 116–121, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.17>

ДО ПИТАННЯ ПРИЧИН ПЕРЕРИВАННЯ АРВ-ТЕРАПІЇ ПІДЛІТКАМИ

На сьогодні наша країна посідає одне з перших місць серед країн європейського регіону за кількістю ВІЛ-позитивних осіб, що призводить до негативного впливу на соціальне та економічне життя суспільства: знижує середню тривалість життя, загострює проблеми бідності та соціальної нерівності. Підлітки визнані в Україні групою ризику щодо інфікування ВІЛ та визначаються ВООЗ як підлітки, які споживають ін'єкційні наркотики з використанням нестерильного ін'єкційного інструментарію; хлопці та дівчата, які практикують незахищені статеві контакти внаслідок сексуальної експлуатації, мають незахищений, навіть примусовий секс за винагороду.

У статті автори наголошують, що антиретровірусна терапія, не знищує вірус, проте зупиняє розмноження ВІЛ, відновлює функції імунної системи, дозволяє продовжити і покращити якість життя. Також, у статті наголошено, що АРВ-терапія потребує чіткої самодисципліни та особистої відповідальності кожного підлітка, оскільки означає позитивний прийом ліків, до яких має сформуватися прихильність аби лікування було ефективним. Пропуск або затримка прийому ліків може призвести до прогресування хвороби, передачі вірусу іншим людям, поганого самопочуття, розвитку важких захворювань і навіть смерті.

Причин припинення, відмови або ж переривання АРВ-терапії підлітками, які живуть з ВІЛ, може бути безліч: наприклад, внутрішні/особисті причини (страхи, недостатня обізнаність щодо хвороби, терапії та наслідків переривання; негативні приклади близьких, побічні реакції організму від вживання ліків; несерйозне ставлення до лікування; неготовність до позитивного прийому терапії, самостигматизація, недовіра до лікарів та фахівців соціальної сфери) та зовнішні, які не залежать від підлітків (стигматизоване суспільство, географічна незручність місця, де можна отримати АРВ-препарати, відсутність конфіденційного місця для консультацій із фахівцями).

Ключові слова: АРВ-терапія, відмова, підлітки, що живуть з ВІЛ, переривання, причини, стигматизація, самостигматизація.

Tetiana SPIRINA

PhD in Education, Associate Professor, Associate Professor at Social Pedagogy and Social Work Department, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Ksenia UMANSKA

Undergraduate Student, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0001-5756-0533

To cite this article: Spirina, T., Umanska, K. (2022). Pro prychyny perervannya ARV-terapiyi pidlitkamy [On the causes of interruption of ARV-therapy by adolescents]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 116–121, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.17>

ON THE CAUSES OF INTERRUPTION OF ARV THERAPY BY ADOLESCENTS

Today, our country is one of the first countries in the European region in the number of HIV-positive people, which leads to a negative impact on social and economic life: reduces life expectancy, exacerbates poverty and social inequality. According to the Center for Public Health of the Ministry of Health of Ukraine in 2021 15360 cases of HIV infection were officially registered in Ukraine. Adolescents are recognized in Ukraine as at risk for HIV infection and are identified by the WHO as adolescents who inject drugs using non-sterile injecting equipment; boys and girls who have unprotected sex as a result of sexual exploitation have unprotected, even forced sex for a fee.

In the article, the authors emphasize that antiretroviral therapy does not destroy the virus, but stops the reproduction of HIV, restores immune function, prolongs and improves quality of life. Also, the article emphasizes that ARV therapy requires clear self-discipline and personal responsibility of each adolescent, as it means a lifetime of medication, which must be committed to treatment to be effective. Skipping or delaying medication can lead to disease progression, transmission of the virus to others, ill health, serious illness, and even death.

There can be many reasons for stopping, refusing or discontinuing ARV therapy by adolescents living with HIV: for example, internal / personal reasons, which include: (institutions, fears, lack of awareness about the disease, treatment and consequences of abortion, negative examples of relatives, adverse reactions of the body from the use of drugs, frivolous attitude to treatment, unwillingness to receive lifelong therapy, self-stigmatization, distrust of doctors and social professionals) and external, independent of adolescents: (stigmatized society, geographical inconvenience, where possible receive ARVs, lack of confidentiality for consultation with specialists).

Key words: ARV therapy, rejection, adolescents living with HIV, abortion, causes, stigma, self-stigma.

Постановка проблеми. Наразі Україна посідає одне з перших місць серед країн європейського регіону за кількістю ВІЛ-позитивних осіб. Стрімке поширення ВІЛ-інфекції є однією з нагальних проблем сьогодення, оскільки це призводить до негативного впливу на соціальне та економічне життя суспільства: знижує середню тривалість життя, загострює проблеми бідності та соціальної нерівності. За даними Центру громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України за січень-грудень 2021 року в Україні офіційно зареєстровано 15360 випадків ВІЛ-інфекції.

Особи, які живуть з ВІЛ мають приймати АРВ-терапію, однак, найчастіше у підлітковому віці, через низьку мотивацію до усвідомленої та відповідальної поведінки нехтують лікуванням, практикують ризиковану статеву поведінку, не маючи належного уявлення про наслідки як для себе, так і для найближчого оточення. На жаль, сьогодні ми бачимо негативну тенденцію щодо того, що підлітки переривають або ж відмовляються зовсім від АРВ-терапії, яка їм дуже необхідна, адже це підтримує імунітет, не дає змоги наражати на небезпеку оточуючих та загалом значно подовжує життя.

Аналіз досліджень. Теоретико-методичні засади здійснення профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі, формування здорового способу життя підлітків та молоді, відповідальної поведінки щодо власного здоров'я досліджували у своїх наукових працях О. Безпалько, Н. Зимівець, Г. Золотова, О. Пилипенко, О. Яременко; проблему профілактики ВІЛ

та ризикованої поведінки серед неповнолітніх вивчали Т. Воронцова, Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, І. Пінчук; поширення ВІЛ-інфекції у середовищі учнівської молоді як соціально-педагогічну проблему розглядали А. Дрогвоз, Т. Журавель, Т. Лях, С. Терницька, Т. Цюман; зміст професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з ВІЛ-позитивними дітьми та їх сім'ями вивчав Л. Фесенко; проблемні питання щодо проведення антиретровірусної терапії розглядали О. Шевелева, Л. Шостакович-Корецька; формування прихильності до АРВ-терапії у підлітків, що живуть з ВІЛ досліджували А. Бондаренко, М. Гвоздецька, В. Козько, М. Раудіна, К. Юрко; наслідки переривання антиретровірусної терапії для ВІЛ-інфікованих дітей розглядали А. Бобришева, К. Доценко, Г. Кисельова.

Мета статті. Незважаючи на існування значної кількості наукових праць, присвячених проблемі ВІЛ/СНІДу та особливостям підліткового віку, причини переривання АРВ-терапії підлітками, які живуть з ВІЛ залишаються маловивченими, що і зумовило необхідність більш детального вивчення питання.

Виклад основного матеріалу. Наразі, в Україні багато підлітків потерпають від негараздів тривалої економічної, політичної, соціальної нестабільності, що не сприяє створенню безпечних умов і розвитку доступних соціальних послуг. Це провокує ситуації, в яких хлопці та дівчата підліткового віку починають практикувати ризиковану поведінку, дуже часто наслідуючи інших. Автори посібника «Підлітковий

вік» вважають, що підлітковий вік – це вік стрімких фізіологічних, психологічних та соціальних змін, які відбуваються з дитиною протягом трьох етапів: з 10 до 12 років – молодший підлітковий вік; з 13 до 17 років – середній підлітковий вік; із 17 до 19 років – старший підлітковий вік або юність (Підлітковий, 2019, с. 3). Натомість Н. Волошенко вважає, що на даний час підлітковий вік ділиться на два основні етапи: діти в 11 років вже вважаються молодшими підлітками, а діти до 17–18 старшими підлітками (Волошенко, 2013, с. 336). Отже, підлітковий вік – це період підвищеної уразливості, що зумовлено фізіологічними та фізичними змінами, впливом однолітків та нездоланим бажанням експериментувати, коли відчуття особистості, впевненості у собі, знання та життєві навички лише формуються.

Науковці наголошують на тому, що саме в підлітковому віці людина переживає більшість криз, які поглинають її повністю, займаючи кожну сферу життя. Так, О. Краєва визначає, що у підлітковому віці діти проходять через дві кризи: кризу ідентичності та вікову кризу. Кожна з цих криз важко переживається підлітками, а надто, коли вони з'являються одночасно – мають потужний вплив на підростаючу особистість (Краєва, 2017).

Потужний внесок у вивчення криз людини, а саме криз підліткового віку, зробив відомий вчений Л. Виготський. Він приділяв більшу увагу аналізу й систематизації вже існуючих досліджень та зміг виокремити найголовніші етапи криз, які повторюються у більшості дослідників, виділив ряд суперечностей у своїх працях. У своїх наукових роботах він зазначав, що цей вік найскладніший, а тому підлітки потребують більшої уваги та підтримки зі сторони близьких людей (Поліщук, 2019, с. 31–37).

Як зазначає О. Смолевська у своїй праці «Особливості проявів підліткової кризи», під час трансформації від дитини до молодої людини виникає криза, що виявляється у різному протиставленні себе дорослим, внутрішній дисгармонії та бажанням самостійності. В період кризи у підлітків спостерігається девіантна поведінка, яку супроводжує підвищена агресивність, що негативно впливає на психологічний та фізичний стан дитини. Також, автор наголошує, що саме в підлітковому віці дитина, як правило, не усвідомлює цінності

власного здоров'я, прагне пізнавати та досліджувати навколишній світ, намагається спробувати атрибути «дорослого життя», які раніше були недоступні через заборони дорослих. Підлітки експериментують, а їх експерименти найчастіше мають ризикований характер (Смолевська, 2012, с. 137–138).

Тому, кризи підліткового віку, які супроводжуються негативним проявами та не усвідомленням підлітками ризиків від власних дій для здоров'я й подальшого життя є однією з причин переривання АРВ-терапії.

Можемо зауважити, що пройшовши всі кризові етапи, підліток, який спробував незахищені інтимні стосунки, наркотичні речовини, пройшовши етап усвідомлення того, що у всіх дій є наслідки, отримавши ВІЛ-позитивний статус, розпочавши лікування, а потім через особливості віку відмовившись від АРВ-терапії, подорослішавши, пошкодує про свої вчинки. Коли підліток усвідомить все та захоче повернутись до АРВ-терапії, на жаль не всі препарати йому зможуть допомогти, оскільки їх комбінують та призначають кожному індивідуально, а якщо перервати лікування – вірус з легкістю підлаштується під ліки та виробляє до них імунітет.

Зважаючи на те, що у всіх підліткових, радикальних вчинків завжди є наслідки, підліткам необхідно доносити всі особливості та реалії їх майбутнього життя зрозумілою їм мовою, проводити профілактичні заходи, створювати, розробляти та поширювати сучасні дієві програми, мотивувати їх не припиняти лікування, адже це подовжить їм життя та полегшить перебіг хвороби.

Оскільки проблема переривання та відмов від АРВ-терапії існує, – дуже важливим є вивчення та дослідження реальних причин, які підштовхують підлітків до таких ризикованих щодо власного здоров'я дій. Однією з вагомих причин є те, що батьки, які мають ВІЛ-позитивний статус не говорять про це дітям та, можливо, вважають що це соромно або думають, що вбережуть своїх дітей, не усвідомлюючи проблем, які можуть виникнути у них в майбутньому. Також, часто «одягаючи» на дітей свої переживання та думки щодо статусу, вони заважають подальшому ефективному та дієвому формуванню прихильності до АРВ-терапії. Наступна причина криється саме в підлітках, коли підлітковий вік входить в повну силу з негативізмом

та небажанням слухати дорослих, зниженням авторитету батьків та бажанням робити все навпаки, процес переоцінки цінностей та роздуми на різні філософські теми. Тема стосунків з протилежною статтю теж вплітається в причини переривання лікування: як я озвучу коханій людині свій ВІЛ-позитивний статус, як вбережу її та майбутнє покоління.

Але причина переривання може бути й в самих лікарських засобах, в більшості з них є важкі для організму побічні реакції. Н. Мойсеєва наголошує, що є легкі та важкі побічні дії. До легких побічних дій відносяться такі поширені синдроми, як втома та головний біль, а до важких – гіперчутливість до ліків. Також, побічні дії поділяються на: гострі, які виникають одразу після прийому ліків; підгострі, які виникають через декілька днів після приймання ліків; відстрочені, які розвиваються та проявляються через місяці та роки після приймання. Найчастіше у підлітків відслідковуються гострі прояви організму на терапію, які супроводжуються проблемами з ШКТ. Після вживання деяких препаратів у підлітків з часом можуть розвиватись додаткові хвороби, які уражають печінку, серце та кістки. Тому, лікування має дуже потужну та серйозну дію на весь організм ВІЛ-інфікованих підлітків. У зв'язку із вище зазначеними наслідками від вживання ліків, перервати терапію стає дуже привабливим варіантом (Побічні, 2020). Також, можемо зазначити, що лікування АРВ-препаратами перетворює цю страшну, смертельну хворобу, на хронічну, яку не можливовилікувати, можна лише підтримати, та не дати вірусу розповсюджуватись по організму й надалі.

Дуже важливим є те, як дитина ставиться до свого лікування, як батьки змалку її привчають та підтримують. Адже в підлітковому віці немає бажання слухатись батьків, жити за правилами та брати на себе відповідальність. Натомість, лікування АРВ-препаратами – це в першу чергу свідомість, відповідальність, дисциплінованість та пунктуальність, оскільки ліки потрібно приймати в один і той же час, щодня, протягом усього життя. Для психіки дорослої людини цей факт є складним для сприйняття, а для дитини ще складніше. Більшість підлітків не задумуються про власне майбутнє, не бачать його, не фантазують, тому що це вік ризиків, екстриму, нових відчуттів. Про подальше життя мало

хто замислюється, через це підлітки дуже не активно вживають ліки та не слухаються рекомендацій фахівців. Це може бути через власне неприйняття, нав'язливі думки щодо статусу, страх перед оточуючими. Можливими причинами неактивного вживання ліків або ж відмови/переривання, на нашу думку, можуть бути такі: недостатність знань або ж не вірне трактування самої ВІЛ-інфекції та АРВ-терапії, обмежений доступ до медичних засобів та лікування загалом, особливо без супроводу дорослих (Бойко, 2017), неготовність суспільства до прийняття та розуміння людей, що живуть з ВІЛ. Підлітки дуже гостро реагують на ставлення суспільства до себе та хвороби, починають самостійно себе пригнічувати та не можуть прийняти свій ВІЛ-позитивний статус, не кажучи про страх розкриття його оточуючим.

С. Товщик ґрунтовно розкриває поняття «стигматизація» та «самостигматизація». На його думку, стигматизація – це перенесення дійсних чи уявних якостей, притаманних усій групі, на окремих її представників; процес виокремлення індивідів на підставі їхніх негативних, неприйнятних індивідуальних рис (уявних чи дійсних) з їх відсторонення чи ізоляції; процес соціального маркування людей, наліплювання ярликів (Товщик, 2014, с. 1). А поняття «самостигматизації» автор розуміє та визначає як заборони, які люди накладають на власне життя й супроводжується відчуттям неповноцінності та соціальної неспроможності. Причому всі атрибути стигми вони дізнались з тих відомостей, які отримали дитьми, поки росли в атмосфері упередженості. Автор наголошує на тому, що самостигматизація може привести до депресії, відчуження, занурення в себе та формування відчуття власної неповноцінності. Отже, соціальна стигматизація та самостигматизація можуть призвести до психологічного травмування ВІЛ-позитивних підлітків та дискримінації, тобто до реальних дій, що обмежують їх права (Товщик, 2014, с. 3–4). Тому дані явища на нашу думку теж вважаються причинами переривання терапії.

На основі проаналізованих нами поглядів, які представлені в наукових роботах авторів С. Радченко (2018, с. 12–14) та М. Раудіної (2020, с. 60–61), ми змогли виділити загальні фактори, які заважають формуванню прихильності до АРВ-терапії: низький рівень

знань про ВІЛ-інфекцію та особливості терапії даної хвороби; наявність негативних побічних ефектів від прийому АРВ-терапії (сильна стомлюваність, проблеми з ШКТ, слабкість, головний біль тощо); відсутність підтримки найближчого оточення; відсутність довіри до соціального працівника та лікаря, який назначає АРВ-терапію; відсутність конфіденційного місця для консультування; труднощі із прийняття ВІЛ-позитивного статусу та заперечення її існування; недостатня поінформованість щодо подальшого життя з ВІЛ-інфекцією (стосунки з протилежною статтю, вагітність та пологи, кар'єрні можливості, соціальні стосунки); труднощі з розкриттям оточуючим власного ВІЛ-позитивного статусу; присутня стигматизація та самостигматизація; географічна незручність місця отримання АРВ-терапії; низька мотивація для позитивного прийому АРВ-терапії; відсутність навичок своєчасного та постійного вживання АРВ-терапії.

На нашу думку, факторів, які впливають на підлітків, після чого вони переривають АРВ-терапію дуже багато: всі підлітки різні, тому й проблеми та причини в кожного індивідуальні. Але узагальнюючи, можемо зазначити, що в них

усіх неефективно сформована прихильність до лікування. Тому, дослідження реальних причин переривання АРВ-терапії є першочерговим завданням фахівців, які працюють з ВІЛ-позитивними підлітками. Вважаємо, що після вивчення та дослідження причин переривання наступним важливим завданням має бути пошук шляхів, які допоможуть фахівцям сформувавши дієву прихильність до АРВ-терапії. Потрібним є й проведення профілактичних заходів на основі розроблених актуальних форм та методів роботи, заходів та програм.

Висновки. Отже, узагальнюючи причини переривання терапії підлітками, які живуть з ВІЛ, ми виділили такі: особливості підліткового віку; недостатня поінформованість щодо ВІЛ-інфекції та особливостей АРВ-лікування; відсутня підтримка близьких; недовіра до батьків/опікунів; не сформована прихильність до АРВ-терапії; не прийняття хвороби; стигматизація та самостигматизація; негативні побічні реакції на організм після вживання ліків; низький рівень мотивації для позитивного прийому АРВ-терапії; не сформованість навичок своєчасного та постійного прийому терапії; відсутність медикаментів у центрах допомоги ВІЛ-інфікованим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко А., Дмитришина Н., Тюленева Н. Інтегрована програма з формування прихильності до АРТ у клієнтів Віл-сервісних організацій та розвитку їхньої економічної самостійності. Частина 2. Втручання з формування прихильності до АРТ. Посібник : Київ : Поліграф-Плюс, 2017. С. 130
2. Волошенко Н. О. Психологічні чинники ризикованої поведінки підлітків. *Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XV підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ / за заг. ред. членкор. НАПНУ, д.п.н., проф. Балабанова К.В. Маріуполь, 2013. С. 335-337*
3. Краєва О. А., Никитюк Т. М. Психологічні механізми особистісної тривожності в підлітковому віці. *Науковий журнал «Український психолого-педагогічний науковий збірник»*, 2017, (№ 12), С. 52–55.
4. Підлітковий вік. *Брошура: видання дитячого фонду UNICEF та ГО «Волонтер»*, Київ, 2019. URL: <http://surl.li/hccc> (дата звернення 03.02.2022).
5. Побічні дії АРТ та токсичність. Менеджмент побічних ефектів. Відео : Центр громадського здоров'я МОЗ України. 2020. URL: <https://youtu.be/8IHv5a5kL70>. (дата звернення 02.02.2022)
6. Поліщук В. М. Вікові кризи в підлітковому і юнацькому віці: базові симптомокомплекси : монографія. Суми: Університетська книга, 2019.
7. Радченко Є. Фактори формування прихильності до АРТ. 2018. С. 12-14. URL: <http://surl.li/bhjsz> (дата звернення 05.01.2022).
8. Раудіна М.Д. Формування прихильності до АРВ-терапії у підлітків, що живуть з ВІЛ.: кваліф. роб.: НУ «Києво-Могилянська академія». 231, «Соціальна робота». Київ, 2020. С. 80.
9. Смолевська О.О. Особливості проявів підліткової кризи. *Збірник тез міжнародної науково-практичної конференції «Суспільні дисципліни як засіб формування цивілізаційної компетентності здобувачів освіти. Сучасні освітні викликиперспективи розвитку»*. НУ водного господарства та природокористування. Рівне, 2012. С. 137–140, URL: <http://surl.li/bhjsx> (дата звернення 01.02.2022).
10. Товщик С. А. Стигматизація. Енциклопедія прав людини : соціально-педагогічний аспект : колективна монографія / заг. ред. проф. Сейко Н. А. Житомир : Видавництво, 2014. С. 208–212.

REFERENCES:

1. Boyko, A., Dmytryshyna, N., Tjuleneva, N. (2017). *Integrovana programa z formuvannia pryhylnosti lj ART u klientiv Vil-servisnyh organizatsij ta rozvitku jihnioji ekonomychnoj samostijnosti. Chastyna 2. Vtruchannia z formuvannia pryhylnosti do ART [Integrated program for the formation of commitment to ART in the clients of HIV-service organizations and the development of their economic independence. Part 2. Intervention to develop adherence to ART]*. Kyiv : Poligraph-Plus [in Ukrainian].
2. Voloshenko, N.O. (2013). Psykholohichni chynnyky ryzykovanoyi povedinky pidlitkiv [Psychological factors of risky behavior of adolescents]. K. V. Balabanova (Eds.), *Aktual'ni problemy nauky ta osvity – Current issues of science and education: Proceedings of the XV final scientific-practical conference of MSU teachers*, (pp. 335–337). Mariupol: MSU [in Ukrainian].
3. Krayeva, O.A., & Nikitiuk, T.M. (2017). Psykholohichni mekhanizmy osobystisnoyi tryvozhnosti v pidlitkovomu vitsi [Psychological mechanisms of personal anxiety in adolescence]. *Naukovyy zhurnal «Ukrayins'kyy psykholohopedahohichnyy naukovyy zbirnyk» – Scientific journal «Ukrainian psychological and pedagogical scientific collection»*, 12, 52–55 [in Ukrainian].
4. Pidlitkovyy vik. Broshura: vydannya dytyachoho fondu UNICEF ta HO «Volonter» [Teenage. Brochure: published by the UNICEF Children's Fund and the Volunteer NGO]. (2019). *surl.li/hccc*. Retrieved from <http://surl.li/hccc> [in Ukrainian].
5. Pobichni diyi ART ta toksychnist'. Menedzhment pobichnykh efektiv. Video: Tsentr hromads'koho zdorov'ya MOZ Ukrainy [Side effects of ART and toxicity. Side effect management. Video: Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine]. (2020). *youtu.be/8IHv5a5kL70*. Retrieved from <https://youtu.be/8IHv5a5kL70> [in Ukrainian].
6. Polishchuk, V.M. (2019). *Vikovi kryzy v pidlitkovomu i yunats'komu vitsi: bazovi symptomokompleksy: monohrafiya [Age crises in adolescence and adolescence: basic symptom complexes: monograph]*. Sumy : University Book [in Ukrainian].
7. Radchenko, E. (2018). *Faktory formuvannia prykhyl'nosti do ART [Radchenko E. Factors of adherence to ART]*. Retrieved from <http://surl.li/bhjsz> [in Ukrainian].
8. Raudina, M.D. (2020). Formuvannia prykhyl'nosti do ARV-terapiyi u pidlitkiv, shcho zhyvut' z VIL [Formation of adherence to ARV therapy in adolescents living with HIV]. *kvalif. rob.: NU «Kyievo-Mohylyans'ka akademiya»*. 231, «Sotsial'na robota» – *qual. work: NU «Kyiv-Mohyla Academy»*. 231, «Social work» Retrieved from <https://afly.co/2p77> [in Ukrainian].
9. Smolevs'ka, O.O. (2012). Osoblyvosti proyaviv pidlitkovoyi kryzy [Features of manifestations of adolescent crisis]. *Zbirnyk tez mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Suspil'ni dystsypliny yak zasib formuvannia tsyvilizatsiyanoi kompetentnosti zdobuvachiv osvity. Suchasni osvitni vyklykyerspektyvy rozvytku» – Collection of abstracts of the international scientific-practical conference “Social disciplines as a means of forming the civilizational competence of students. Modern educational challenges development perspectives*, 137–140. Retrieved from <http://surl.li/bhjsx> [in Ukrainian].
10. Tovshchik, S.A. (2014). Styhmatyzatsiya [Stigmatization]. *Entsyklopediya prav lyudyny : sotsial'no-pedahohichnyy aspekt – Encyclopedia of human rights: socio-pedagogical aspect*. N.A. Seiko (Ed.). (pp. 208–212). Zhytomyr : Publishing house [in Ukrainian].

УДК 378.016:364-43-212

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.18>

Svitlana SURGOVA

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor at Social Work Management and Pedagogy Department, Petro Mohyla Black Sea National University, 10 68 Desantnikiv str., Mykolayiv, Ukraine, 54003
ORCID: 0000-0002-3840-2924

Olena FAICHUK

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor at Social Work Management and Pedagogy Department, Petro Mohyla Black Sea National University, 10 68 Desantnikiv str., Mykolayiv, Ukraine, 54003
ORCID: 0000-0001-8889-0455

To cite this article: Surgova, S., Faichuk, O. (2022). The effectiveness analysis of pedagogical conditions for the readiness formation for preventive activities of future social workers [Analiz efektyvnosti pedahohichnykh umov formuvannya hotovnosti do preventyvnoi diialnosti maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 122–130, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.18>

THE EFFECTIVENESS ANALYSIS OF PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE READINESS FORMATION FOR PREVENTIVE ACTIVITIES OF FUTURE SOCIAL WORKERS

The readiness formation for preventive activities of future social workers is relevant in the conditions of integration of the higher education system of Ukraine into the European community. Given that the preventive approach develops in a single model with the advanced achievements of European experience – as a single model for the protection of human rights to health and social development, the actual direction of this process is the preventive activities of future specialists. The purpose of the article is to analyze the effectiveness of pedagogical conditions that ensure the formation of readiness for preventive activities of future social workers. The objective of this article is to study the levels of readiness for preventive activities of future social workers before and after the introduction of pedagogical conditions and analyze their effectiveness using appropriate methods. The following theoretical methods were used to solve the research tasks such as: analysis and systematization of psychological, pedagogical and educational sources in order to determine the state and theoretical justification of the problem; methods of empirical research, namely pedagogical experiment (consative and forming stages); methods of mathematical statistics (statistical processing of the results of experimental work and their interpretation); diagnosis of the readiness state for preventive activities was carried out by using the method of «Value Orientations» (Rokich), «Emotional Stability» (Eisenk), «Personality Orientation» (Rogov), «Ability to Empathy» (Yusupov), methodology of Bobrova and Kuzmin (which is based on the principle of matrix processing of results and the scale by Lycert to determine the coefficient of readiness for activity). Due to the systematic approach to the experimental part of the research, it was found that the level of readiness for preventive activities of future social workers has improved: the number of students with low levels has decreased significantly, and with a high one – has increased. The effectiveness of the proposed pedagogical conditions is confirmed by statistical methods.

Key words: activities, formation of readiness for preventive, pedagogical conditions, personal-oriented technologies, preventive activities, social workers.

Світлана СУРГОВА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи управління і педагогіки, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, вул. 68 Десантників, 10, м. Миколаїв, 54003

ORCID: 0000-0002-3840-2924

Олена ФАЙЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи управління і педагогіки, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, вул. 68 Десантників, 10, м. Миколаїв, 54003

ORCID: 0000-0001-8889-0455

Бібліографічний опис статті: Сургова, С., Файчук, О. (2022). Аналіз ефективності педагогічних умов формування готовності до превентивної діяльності майбутніх соціальних працівників. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 122–130, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.18>

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Формування готовності до превентивної діяльності майбутніх соціальних працівників, актуально в умовах інтеграції системи вищої освіти України в європейський простір. Превентивний підхід розвивається в цілісній моделі з передовим надбанням європейського та вітчизняного досвіду – як єдиній моделі захисту прав людини на здоров'я і соціальний розвиток. На основі прагматичного, особистісного і діяльнісного підходів, а також взаємозв'язку і взаємозалежності теоретичного та практичного підготовки майбутніх соціальних працівників були розроблені педагогічні умови для ефективного формування готовності до превентивної діяльності майбутніх соціальних працівників. Метою статті є аналіз ефективності педагогічних умов, що забезпечують формування готовності до превентивної діяльності майбутніх соціальних працівників до та після впровадження педагогічних умов та проаналізувати їх ефективність за допомогою відповідних методів. Відповідно до окреслених завдань були обрані та використані такі методи: педагогічне спостереження, зіставлення, узагальнення, бесіда, анкетування, опитування; шкалування; методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіч), «Емоційна стабільність» (Г. Айзенк), «Спрямованість особистості» (Є. Рогов), «Здатність до емпатії» (І. Юсупов), методика В. Бобрової і Н. Кузьміна (в основу якої покладено принцип матричної обробки результатів і шкала Лайкерта – визначення коефіцієнта готовності до діяльності). Завдяки системному підходу до експериментальної частини дослідження було встановлено, що рівень сформованості готовності до превентивної діяльності майбутніх соціальних працівників покращився: питома частка студентів з низьким рівнем значно зменшилась, а з високим – зросла. Ефективність запропонованих педагогічних умов підтверджена за допомогою статистичних методів.

Ключові слова: формування готовності до превентивної діяльності, превентивна діяльність, педагогічні умови, соціальні працівники, особистісно-орієнтовані технології.

The actuality of the problem. According to many modern researchers, social work plays a leading role in the prevention of negative phenomena (Jeffrey, 2020; Hawkins et. al., 2015). The preventive approach develops in a single model with the advanced achievement of European experience – as a single model for the protection of human rights to health and social development. Therefore, one of the important modern directions of development of vocational training of students is the renewal on a democratic and humanistic basis of its priorities, purpose, content, forms and methods of forming the readiness of the future social worker for rapid social and educational changes in the society. The implementation of these tasks largely depends on the ability of future social workers to use preventive pedagogical technologies, and, primarily, personal-oriented ones.

Readiness for preventive activities enables a young specialist in the social sphere to adapt professionally in the conditions of modern life, solve complex professional tasks successfully, analyze and correct the results of his activities consciously. Despite the positive changes in modern science regarding the study of preventive problems, it should be noted the very slow advancement of the idea of preventive activities in pedagogy.

During the analysis of the theory and practice on the problem under the research, the following contradictions were identified between

– the commitment of the Ukrainian state to the world community to solve preventive problems in the society in accordance with the world standards and the current state of social activity, which is implemented without taking into account the peculiarities of preventive activities and cannot contribute to the promotion of its purposes and principles in society;

– the need to take into account the preventive aspect and introduce preventive approaches to the content and organization of social work with different groups of the population, which will allow differentiated approach to solving problems caused by differences in the social situation of clients and the lack of appropriate training of social specialists engaged in this activity;

The contradictions identified, namely, the insufficient theoretical development of this problem and the demand for specialists who carry out professional activities using the tasks and principles of preventive work became the basis for our research.

Literature Review. Among the studies that contain disclosure of the essence of prevention

the following research works should be highlighted such as by Rapoport (1961) on the concept of prevention in social work and the work by McCave and Rishel (2011), in which they present the results of a systematic study of the prevalence of prevention in social work and discuss the consequences of these results for the current and future state of the profession. Jenson (2020) analyzes the relevance of social work to improve the behavioral health of young people, emphasizing that social work is due to actively prevent the occurrence of various negative phenomena in the youth environment.

Mueller, Abrutyn, Pescosolido and Diefendorf (2021) in their study carried out a systematical complex survey to determine the principal current considerations within the framework of the preventive work, and how profilaxis is conceptually framed up, implemented and considered in the context of social help.

In the regard of our research, the dissertation «Preparing the future teacher for preventive education of children from disadvantaged families» (Prykhodko, 2004) is important. Taking into account the specifics of preventive education, the researcher determines the scope of professional qualities of the future teacher, the principal of them are professional readiness for preventive activities, professional competence, professionalism, and the components of the specifics were offered. We agree with the scientist that the essential characteristics of the research of preventive activity condition a set of its structural components.

Jenson (2020) notes that the lack of preventive content in the training of social workers is a matter of great concern, because it is the social workers who are expected to develop and implement the programs to prevent youth behavioral problems. Furtehrmeore, Shapiro and Bender (2018) emphasize that preventive materials are rarely included in the basic curriculum for the training of social workers.

The ukrainian scientist Pylypenko (2004) proposes own version of the transformation of classical pedagogical approaches to the development of the paradigm of preventive education, based on the following reasons: any innovative idea is to be coordinated with traditional pedagogy; other ideas are to become an organic element of national education; other ideas are implemented through pedagogical technology that

focuses and projects on new tasks and ways of their implementation.

Our review of scientific works and pedagogical practice confirmed that in modern researches devoted to preventive activities, a holistic idea of the essence and content of preventive activities is not presented, we envisage a shortage of domestic studies devoted to the development of theoretical foundations and improvement of the practice of forming readiness for preventive activities of future social workers.

The aim of the study. The purpose of this article is to analyze the effectiveness of pedagogical conditions that ensure the formation of readiness for preventive activities of future social workers. The objectives identified are to study the level of readiness for preventive activities of future social workers before and after the introduction of pedagogical conditions and analyse their effectiveness by using appropriate methods.

Presentation of the main research material. As a result of the analysis of the definitions for preventive social work (Hawkins, 2015; Ruth, Velasquez, Marshall, Ziperstein, 2015) studying the scientific, theoretical, practical, educational and methodological literary sources as well as legal framework in order to streamline the scientific material for drawing up the information base for training future specialists, we presented the readiness of the future social worker as a unity of three components:

1) psychological (responsible for the orientation of the future social worker in professional activities, including preventive – the formation of motives, needs, positive attitude; ensuring the prerequisites for the functioning of other structural components of the social worker's readiness for preventive activities);

2) content (a system of knowledge of various aspects of preventive activities personally acquired by the student of higher education, self-organization and self-improvement in future professional activity on the basis of mastered knowledge, concepts: «preventive education», «preventive activities», «personal-oriented technologies of preventive activity»);

3) operational (acquisition by a social worker of the ability to interact with different categories of population, based on the actualization of preventive, social and pedagogical knowledge and skills and creative use of preventive tools in working with the population).

Due to the necessity for mathematical processing of research results and the use of mathematical statistics methods (matrix method of processing information) for convenience, we will name each readiness criterion with the appropriate letters A, B and C.

The identification of the process effectiveness of readiness formation for preventive activities of future social workers was detected through certain criteria, indicators and levels of students' readiness for this field of activity: *the purpose and motivational criterion* is determined as a set of motives, adequate objectives and tasks of preventive activities; *the cognitive criterion* reflected the system of knowledge, skills and abilities necessary for preventive activities; *the personal criterion* was characterized by a set of possible for preventive activities personal qualities associated with the attitude to the subject of activity, the process, other participants and self attitude.

Based on the classical experience of using a three-level scale to distinguish the form of certain indicators in the context of scientific, theoretical, practical, psychological criteria for the readiness of future specialists of social work for preventive activities, we distinguish the following levels: the 1st – elementary, the 2nd – sufficient and the 3rd – high, as well as we develop their respective indicators.

Taking into account the scientific developments that have been analyzed and the content of preventive activities of students, we have the formation of readiness for preventive activities as the highest level of professional competence of future social workers, which involves students mastering the system of social and pedagogical knowledge, skills, the availability of an active civic position, the ability to solve creative tasks of preventive nature, to predict and simulate situations of prevention of negative socialization, the availability of flexible professional thinking and high level of legal culture. The purpose of preventive social work is to help the client solve problems that may arise in the future (Hawkins, 2015). The observation of the detection of certain readiness indicators according to the criteria we allocated made it possible to trace the dynamics of the readiness formation of future social workers for preventive activities and to present a description of the levels of the readiness development.

The theoretical substantiation of the issue of formation of readiness for preventive activities

of future social workers increases the importance of organizing and implementing the experimental part of the research, which consists of the following stages: diagnostics, formation and control.

The stage of the diagnostics included the division of respondents into a Control Group (CG) (the students of Sukhomlinsky Mykolayiv National University) and an Experimental Group (EG) (the students of the «Petro Mohyla Black Sea National University»), as well as determining the level of readiness for preventive activities of future social workers by analyzing the answers for the selected methodologies. To identify the general level of readiness for preventive activities of future social workers, we used the method proposed by Bobrova and Kuzmyn (1981). The basis of the questionnaire was the principle of matrix processing of results and the Likert scale.

The selected criteria for the readiness of future social workers for preventive activities are denoted by the letters A, B and C. The integrated skills, which are a prerequisite for each of the components of readiness, are denoted by the letters a, b, c and d, i.e. the indicators of criterion A are the skills a1, a2... an, for criterion B – skills b1, b2, b3... bn and etc. Thereafter, we make the following matrix: the readiness criteria are written in a row to each of them, in the column we place the designation of the corresponding skills. The resulting matrix is as follows.

To determine the sequence of questions of the questionnaire, it is sufficient to number each of the characters as follows: a1, b1, c1. If we put a specific question or task in place of each matrix symbol to identify the appropriate ability, we get the content structure of the matrix. The questionnaire was compiled of the questions that corresponded to the parameters of the developed matrix. During the survey, the students studied the proposed list of necessary skills and by marking each of them with the sign «+» they said: «I know how», or « I can rather than not know

Table 1

Preventive readiness matrix by three criteria

A	B	C
a1	b1	c1
a2	b2	c2
a3	b3	c3
·	·	·
An	Bn	Cn

«», and the sign « \leftrightarrow » indicated « I do not know how» or «It is difficult to answer for me».

After the survey in order to determine the level of readiness for preventive activities of future social workers, the results were processed according to the formula for determining the level of readiness. Numerical values of readiness criteria (Kr) at a certain stage make it possible to determine qualitative changes in the formation of readiness within the same level.

$$Kr = \frac{C_1 + \frac{1}{2}C_2 - \frac{1}{3}C_3 - \frac{1}{2}C_4 + OC_5}{\sum C},$$

where: C1 – the number of answers «I know how»;

C2 – the number of answers «I can rather than not know»;

C3 – the number of answers «I can not rather than know how»;

C4 – the number of answers «I do not know how»;

C5 – the number of answers « It is difficult to answer for me »;

$\sum C$ – the total number of responses.

After mathematical processing of the survey results, the respondents who scored from + 0.75 to + 1.0 points were enrolled in the group with a high level of readiness, with an average level of readiness – from + 0.11 to + 0.74 and low level is from – 0.5 to + 0.1.

The students of the specialty «Social Work» according to the level of readiness for preventive activities based on the results of self-assessment were distributed as follows (Table 2). The comparative data on the levels of readiness for preventive activities of students of the chosen higher educational institutions according to the results of the stated stage of the experiment showed that that the largest number is students with an elementary level of preparedness for preventive activities (the experimental group is 75.1%, the control group is 74.1%). that corresponds to the real state of the problem.

The analysis of the results of the stated stage of the study allowed us to conclude that

the organizational and pedagogical conditions under which the professional and practical training of the future social worker is carried out do not sufficiently contribute to the formation of readiness for preventive activities. The basis for the development of pedagogical conditions is conceptual ideas on:

1) the need for qualitative changes in the content of vocational training of students associated with the systematic dissemination of theoretical preventive knowledge;

2) features of preparation of future social workers for preventive activities on the basis of personal approach;

3) use of personal-oriented technologies of professional training for preventive activities of future social workers;

4) implementation of the principles of preventive education to the analysis of the practice of social activities of future specialists;

5) special importance of the stage of formation of professionally significant personal qualities that contribute to the readiness of future social workers for preventive activities and the high level of their professional training.

A number of researchers emphasize the need to introduce pedagogical conditions in order to form certain professional qualities or competencies in the process of professional training of future social workers. As a result of our theoretical analysis and diagnostic research, the following pedagogical conditions were developed and implemented:

I. Enrichment of the content of vocational training of future social workers with the provisions and priority areas of preventive activities. In the structure of the content of the formation of readiness for preventive activities of future social workers, two components are distinguished as *informational* (four blocks of professional knowledge are the knowledge that defines preventive pedagogy as a special educational activity; the knowledge about preventive aspects in the views and theories of social deviations;

Table 2

Levels of preparedness of the future social worker for preventive activities

Levels	Number of Participants		%	
	Control Group	Experimental Group	Control Group	Experimental Group
Elementary	136	140	74,1	75,1
Sufficient	39	37	19,7	18,7
High	12	11	6,09	6,2

the knowledge about the problems of preventive education and education in foreign countries; and the knowledge of the peculiarities of preventive activity in social work) and *operationally active* (four blocks of skills that correspond to preventive activities are analytical, prognostic and projective). The implementation of this condition was implemented in two ways:

1) the saturation and enrichment of the content of the disciplines traditionally involved in the preparation of future social workers to work with different groups of clients, as well as the establishment of inter-representative links, strengthening the focus of disciplines to ensure the formation of the readiness of future social workers for preventive activities;

2) the development and implementation of the course «Preventive Pedagogy» in the educational process, which fully reflects each of the blocks of knowledge of preventive activities offered by us and their mastery during the professional training of a social worker. The following measures were implemented:

– creation of a personal and professional self-portrait. As part of our research, this is a written reflection «I am a future social worker», the purpose of which is to introspective and self-esteem of own personal and professional qualities, skills, opportunities and prospects. In fact, while working on a self-portrait, the future social workers were given the opportunity to diagnose themselves according to the following methods: Value Orientation (M. Rokich), Empathy (I. Yusupov), Emotional Stability (G. Eisenk), Temperament Type (G. Eisenk), Personality Orientation (E. Rogov); to find out the peculiarities of their own behavior in working with different groups of clients of social work (with the help of conversations with classmates and teachers), introspectivity (to analyze themselves as a professional person with the help of creativity, imagination and fantasy: to come up with a story about yourself and your future work «I am a social worker», to choose aphorisms, poetic lines that reproduce the inner world of the future social worker).

– a business game, as a small play put on by students was used in the training of future social workers while studying the themes of the course «Preventive Nature of Social Work» and «Features of Preventive Impact Objects».

– a press conference «Preventive Education and Education in Foreign Countries». The

subjects of the press conference were devoted to the preventive activities of the UN, UNICEF and the UNESCO, Interpol, the activities of the Soros Fund, the Turner Fund and Human and Child Rights Foundation. Our further work on the formation of readiness for preventive activities of future social workers involved the use of the training technology.

– «General attention» training which was conducted at a practical lesson on the theme «Preventive work with risk groups. The preventive maintenance of rehabilitation work». The purpose of the training is the formation of adequate reactions in different situations, «transactive analysis» of answers and the formation of the necessary «role extensions».

Thus, the Council on Social Work Education (2019) has approved a strategic plan consisting of 4 modules that can be used to teach students and specialists the key principles of preventive practice and policy. These modules contain sufficient theoretical information (theories, concepts, prevention strategies) and practices (community prevention practice and policy prevention practice).

II. Use of personal-oriented preventive technologies in the professional training of future social workers. The use of these technologies optimizes the process of assimilation of preventive knowledge by future specialists and forms the skills and abilities of preventive activities with different groups of clients of social work; it creates the conditions for the general professional development of the future specialist, the development of creative thinking, the development of an individual style of activity, the motivation for preventive activities. The implementation of this condition was carried out in the sphere of the introduction of personal-oriented technologies of professional training in the process of forming the readiness for preventive activities of future social workers. In addition to the traditional forms and methods of university education, based on the specifics of our research, we used innovative technologies that correspond to the preventive activities of future social workers (training, gaming, technology of problematic and contextual learning):

– the scientific and practical conference «Preventive activity as a component of professionalization of a social worker». The students were offered a conference program that

contained the main directions of their research, and also proposed to conduct, summarize and analyze the experience of social workers with juveniles.

III. The formation of the professionally significant qualities of future social workers: social intelligence (determines the level of adequacy, the success of social interaction and the ability to apply social knowledge for tackling problem-based tasks), tolerance (prevention, perception, understanding, recognition, which implies the ability to see the world simultaneously from two points of view: own and of another person), psychological stability (provides the ability of a specialist to successfully, productively and steadily act in emotionally complex, tense conditions of work with different groups of clients of social work) and communication (the ability to adequately reflect the personal and individual characteristics of surrounding people). As noted by Butler-Warke and Bolger (2020) the most useful for students is a combination of training and internship. We are considering the central role of a general set of values of social work, which occur within the period of self-analysis during training, and we show, that these values are included both in the professional and personal life. The implementation of this condition provided for a close relationship of all three pedagogical conditions of readiness both naturally and procedurally and provided for the actualization of the capabilities of each component of the vocational training system (purpose, content, forms, methods) to achieve optimal development of professionally important qualities of future social workers. Thus, students were offered to develop such projects as «What worries parents the most about the problem of drug use by children», «How do residents of our city treat refugees from other countries?», the results of which were of interest to the municipal authorities of Mykolayiv.

It can be assumed that the purposeful work on the creation of pedagogical conditions for the readiness formation of the future social worker for the preventive activities creates a basis for students to understand the need and relevance of the implementation of preventive learning in the educational environment, provides them with a positive motivation to use the principles of preventive activities, in particular, the satisfaction with their own social status; enriches theoretical courses of the cycle of professional and practical

disciplines at the university with almost significant professional knowledge of preventive pedagogy. Each of the pedagogical conditions developed by us was introduced into the educational process of higher education institutions through the implementation of an appropriate content and learning technologies that meet the stated purpose of education.

The characteristics of the results became possible on the basis of an objective assessment of the real changes that occurred as a result of the experimental work. According to the methodology described earlier, at the final stage of the experiment, a cross-section of the levels of the forming of students' readiness for preventive activities was made, their comparative analysis with the results of the forming experiment convinces that the experimental work, the content of which is set out in the above, gives more significant effect than the data of the observational stage of the experiment.

The experimental work has shown that the effectiveness of the process of formation of readiness for preventive activities increases in an educational institution, where the focus of students is formed to study both a separate course of preventive pedagogy and the introduction into the educational process of modern personal-orientated technologies of preventive activity and professionally important qualities of the personality of the future social worker, relevant to the principles of preventive activities. All this contributes to the completion of the formation of readiness for preventive activities of students. The forming stage of the experiment showed that the students deeply mastered knowledge of the basic concepts and principles of preventive pedagogy, got an idea of the directions of preventive activities, learned to model work with different groups of clients, as well as knowledge of forms and methods of implementation of preventive work with the client.

Based on the analysis, the comparison of data obtained in the course of diagnostics of the level of readiness of future social workers for preventive activities before and after the experimental training, the conclusions about the availability of positive dynamics in all indicators of certain criteria in the experimental group were drawn (Table 3).

If at the observation stage of the experiment during the diagnosis between the two groups of students there were no significant discrepancies in the distribution by the levels of readiness for

Table 3

Comparison of general estimates of the readiness level for preventive activities of future social workers (%)

Level	Observation Stage		Forming Stage	
	CG	EG	CG	EG
High	6,09	6,2	11,00	21,00
Sufficient	19,7	18,7	36,00	51,00
Elementary	74,1	75,1	51,2	28,9

preventive activities of future social workers (most students of both groups revealed an elementary level of training), then at the end of the forming stage the situation changed radically.

The level of training of the most Experimental Group students was assessed as sufficient (51%). At the elementary level, only 28% of students remained. Others, almost a quarter (21%), got the highest – optimal level of readiness. The students of the Control Group, who studied according to the traditional scheme, had the insignificant changes in the distribution by the levels.

The data indicate positive results of the work carried out during the generatig experiment on the readiness formation for preventive activities of future social workers. Thus, the provided evidence, based on the material of the obtained empirical data and their analysis according to three specified criteria, serves as a sufficient basis for confirming the high efficiency of the developed pedagogical conditions of readiness for preventive activities of future social workers. The results of the experimental work confirmed the hypothesis put forward at the beginning of the experiment that the process of readiness forming for preventive activities of future social workers can be effectively carried out under a certain set of relevant pedagogical conditions.

Conclusions and prospects for further research. Due to the developed and implemented effective pedagogical conditions for readiness formation for preventive activities, as well as a close cooperation with curators of academic groups

and student self-government, by using methods of observation, conversation and re-diagnosis according to selected methodologies, certain positive changes were noted in the levels of readiness for preventive activities of future social workers due to its organization in terms of personal and active approaches. The results of the research illustrate the level of readiness for preventive activities of students by comparing the readiness coefficient for control and experimental groups. The presented data indicate positive results of the research carried out during the formation experiment on the readiness formation for preventive activities of future social workers. Thus, the provided evidence, based on the material obtained empirical data and their analysis according to three specified criteria, serves as a sufficient basis to confirm the effectiveness of the implemented pedagogical conditions of readiness for preventive activities of future social workers and confirm the hypothesis put forward at the beginning of the research work.

The carried out research does not exhaust all aspects of the problem studied. In the future, it is necessary to focus on the development of issues of improving the readiness for preventive activities of future social workers, in-depth professional training of future social workers to interact with different groups of clients, the development of a prompt system of retraining and advanced training of the specialists in the social and pedagogical sphere engaged in direct practical preventive activities.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Butler-Warke A., Bolger J. Fifty years of social work education: Analysis of motivations and outcomes. *Journal of social work*. 202). № 21 (5), P. 1019–1040.
2. Council on Social Work Education. URL: <https://www.cswe.org/Accreditation/Standards-and-Policies/2015-EPAS> (дата звернення: 20.10.2021).
3. Hawkins J. D., Jenson J. M., Catalano R. F., Fraser M. W., Botvin G. J., Shapiro V., Stone S. Unleashing the power of prevention (Discussion paper). Institute of Medicine and National Research Council, Washington, DC. 2015 URL: <https://nam.edu/perspectives-2015-unleashing-the-power-of-prevention/> (дата звернення: 20.10.2021).
4. Jeffrey M. J. Improving Behavioral Health in Young People: It Is Time for Social Work to Adopt Prevention. *Research on Social Work Practice*. 2020. Vol. 30. 7. P. 707–711. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1049731519862860> (дата звернення: 20.10.2021)

5. McCave E., Rishel C. W. Prevention as an explicit part of the social work profession: a systematic investigation. *Advances in Social Work*. 2011. № 12 (2), 226–240.
6. Mueller A. S., Abrutyn S., Pescosolido B., Diefendorf S. The Social Roots of Suicide: Theorizing How the External Social World Matters to Suicide and Suicide Prevention. *Frontiers in psychology*. 2012. № 12. URL: <https://doi.org/10.1111/hsc.13429> (дата звернення: 20.10.2021).
7. Rapoport L. The Concept of Prevention in Social Work. *Social Work*. 1961. № 6 (1), 3–12. URL: <http://www.jstor.org/stable/23708392> (дата звернення: 20.10.2021).
8. Ruth J.R., Velasquez E., Marshall J.W., Ziperstein D. Shaping the Future of Prevention in Social Work an Analysis of the Professional Literature from 2000 through 2010. *Social Work*. 2015. № 60 (2). P. 126–134. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4888782/> (дата звернення: 20.10.2021).
9. Shapiro V. V., Bender K. A. Seven action steps to unleash the power of prevention. *Journal of the Society for Social Work and Research*. 2018. № 9. P. 499–509. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/700395> (дата звернення: 20.10.2021).
10. Боброва В. Г., Кузьмин Н. Н. Формирование профессионально-педагогических умений у студентов педвузов. Воронеж : ВГПИ, 1981. С. 5–22.
11. Пилипенко О.І. Превентивна освіта в інтеграції класичних педагогічних підходів. Науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України. *Педагогічна преса*. 2004. № 1(42). 76 с.
12. Приходько В. М. Підготовка майбутніх педагогів до превентивного виховання дітей із неблагополучних сімей: авторефер. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»; Запорізький держ. ун-т. Запоріжжя, 2004. 22 с.

REFERENCES:

1. Butler-Warke, A., Bolger, J. (2020). Fifty years of social work education: Analysis of motivations and outcomes. *Journal of social work*, 21 (5), 1019-1040. Retrieved from doi.org/10.1177/1468017320911603 [in English].
2. Council on Social Work Education (2019). Retrieved from <https://www.cswe.org/Accreditation/Standards-and-Policies/2015-EPAS> [in English].
3. Hawkins, J. D., Jenson, J. M., Catalano, R. F., Fraser, M. W., Botvin, G. J., Shapiro, V., Stone, S. (2015). *Unleashing the power of prevention (Discussion paper)*. Washington, DC. Retrieved from <https://nam.edu/perspectives-2015-unleashing-the-power-of-prevention> [in English].
4. Jeffrey, M. J. (2020). Improving Behavioral Health in Young People: It Is Time for Social Work to Adopt Prevention. *Research on Social Work Practice*, Vol. 30 (7), 707–711. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1049731519862860> [in English].
5. McCave, E., Rishel, C. W. (2011). Prevention as an explicit part of the social work profession: a systematic investigation. *Advances in Social Work*, 12 (2), 226–240 [in English].
6. Mueller, A. S., Abrutyn, S., Pescosolido, B., Diefendorf, S. (2012). The Social Roots of Suicide: Theorizing How the External Social World Matters to Suicide and Suicide Prevention. *Frontiers in psychology*, 12. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/hsc.13429> [in English].
7. Rapoport, L. (1961). The Concept of Prevention in Social Work. *Social Work*, 6 (1), 3–12. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/23708392> [in English].
8. Ruth, J.R., Velasquez, E., Marshall, J.W., Ziperstein, D. (2015). Shaping the Future of Prevention in Social Work an Analysis of the Professional Literature from 2000 through 2010. *Social Work*, 60 (2), 126–34. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4888782/> [in English].
9. Shapiro, V. V., Bender, K. A. (2018). Seven action steps to unleash the power of prevention. *Journal of the Society for Social Work and Research*, 9, 499–509. Retrieved from <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/700395> [in English].
10. Bobrova, V. & Kuzmyn N. (1981). On the content and level of awareness of professional and pedagogical skills among university students [Formyrovanye professyonalno-pedahohycheskykh umenyi u studentov pedvuzov]. *Formation of professional and pedagogical skills among students of pedagogical universities: collection of articles*. Voronezh: GPI [in Russian].
11. Pylypenko, O. (2004). Preventive Education in the Integration of Classical Pedagogical Approaches [Preventyvna osvita v intehratsii klasychnykh pedahohichnykh pidkhodiv]. *Scientific-Theoretical and Information Journal of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 1(42), 74–80 [in Ukrainian].
12. Prykhodko, V. (2004). *Preparation of future teachers for preventive education of children from disadvantaged families [Pidhotovka maibutnykh pedahohiv do preventyvnoho vykhovannia ditei iz neblahopoluchnykh simej]*. Candidate's Thesis. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 37.035:005.336.2]:159.943.7-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.19>

Наталія СУШИК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-9878-9115

Бібліографічний опис статті: Сушик, Н. (2022). Компетентнісний підхід у реалізації технології соціального виховання «Формування життєвих навичок» дітей підліткового та юнацького віку. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 131–137, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.19>

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД У РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ «ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК» ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ТА ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

У статті визначені сутність, структура, зміст компетентностей (комунікативної, соціальної, життєвої), обґрунтовані особливості технології соціального виховання «Формування життєвих навичок» дітей підліткового та юнацького віку: 1) цілеспрямована; 2) модульна; 3) групова; 4) інтерактивна. Мета статті – визначити об'єкт, суб'єкт, мету, завдання, структуру, зміст, форми, методи, тривалість, умови ефективної реалізації технології соціального виховання «Формування життєвих навичок» дітей підліткового та юнацького віку. Об'єктом технології є діти підліткового та юнацького віку, неповнолітні суб'єкти пробації. Суб'єктами реалізації технології є куратори пробаційних програм для неповнолітніх, фахівці із соціальної роботи, соціальні педагоги закладів загальної середньої освіти. Мета та завдання технології, спрямована на розвиток, формування комунікативної, соціальної, життєвої компетентностей дітей підліткового та юнацького віку. Структура та зміст технології складається з чотирьох модулів: 1) «Успішне спілкування» (вісім занять); 2) «Сім'я та цінності» (дев'ять занять); 3) «Освіта та працевлаштування» (вісім занять); 4) «Цілепокладання та побудова життєвих планів» (вісім занять). Форми реалізації технології – тренінг, тренінгові заняття. Методи реалізації технології: бесіда, інформаційне повідомлення, мозковий штурм, дискусія, переконання, приклад, робота в малих групах, метод вправ, кейс-метод. Тривалість реалізації технології передбачає проведення тридцять трьох занять по 90 хвилин із періодичністю 1–2 рази на тиждень упродовж року. У статті визначено чотирнадцять умов ефективної реалізації технології соціального виховання «Формування життєвих навичок» дітей підліткового та юнацького віку.

Ключові слова: компетентність, комунікативна, соціальна, життєва компетентності, технологія соціального виховання особистості.

Nataliia SUSHYK

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-9878-9115

To cite this article: Sushyk, N. (2022). Kompetentnisnyy pidkhd u realizatsiyi tekhnolohiyi sotsialnoho vykhovannya «Formuvannya zhyttyevykh navychok» ditey pidlitkovoho ta yunatskoho viku [Competence approach in the implementation of the technology of social education «Formation of life skills» of adolescents and young children]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 131–137, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.19>

COMPETENCE APPROACH IN THE IMPLEMENTATION OF THE TECHNOLOGY OF SOCIAL EDUCATION «FORMATION OF LIFE SKILLS» OF ADOLESCENTS AND YOUNG CHILDREN

This article determines the essence, structure, content, of the competence (communicative, social, life) explained specifics of technology of social education «Forming of the life skills» of individual of teenager age: 1) purposefulness based; 2) module based; 3) group based; 4) interactive based.

The goal of the article is to determine object, subject, tasks, structure, content, forms, methods, length and conditions of effective realization of «Forming life skills» in children and teenagers. The targeted group of this technology and children and teenagers, underage trial individuals. The subject of implementation of this technology are curators of the trial program for underage individuals, specialists in social work, councilors in high school education establishments.

The goal and task of this technology directed towards the development, forming of communicative, social and life competence of children and teenagers. The structure and content of this technology includes 4 different modules: 1) «Successful communication» (7 classes); 2) «Family values» (9 classes); 3) «Education and work application» (8 classes); 4) «Creating of the life goals» (8 classes).

The forms of realization of this technology – training, training classes. The methods of realization of this technology are discussion, informative massage, brain storming, debate, convincing, examples, work in a small group, exercises, case-method.

The length of realization of this technology consists of 33 classes that will be 90 minutes each and will take place 2-3 times a week during a year. Article also describes 14 conditions of effective realization of technology of social education: «Forming of life skills» of children and teenagers.

Key words: *competence, communicative, social, life competence, technology of social education of individual.*

Постановка проблеми. Технологія соціального виховання «Формування життєвих навичок», спрямована на розвиток, формування комунікативної, соціальної, життєвої компетентностей дітей підліткового та юнацького віку, неповнолітніх суб'єктів пробації.

Компетентність дітей підліткового та юнацького віку – здатність активізувати, мобілізувати, ефективно застосувати цінності, ціннісні орієнтації, знання, переконання, вміння, навички відповідно до вимог, викликів, можливостей у визначеному контексті (Сушик, 2021, с. 894).

Комунікативна компетентність дітей підліткового та юнацького віку – здатність ефективно спілкуватися з людьми в різних життєвих ситуаціях (Сушик, 2021, с. 894).

Соціальна компетентність дітей підліткового та юнацького віку – здатність ефективно співпрацювати з партнерами у групі, команді, колективі, виконувати різні соціальні ролі та функції («учня», «студента», «працівника», «чоловіка/дружини», «батька/матері» та інші) (Сушик, 2021, с. 894–895).

Життєва компетентність дітей підліткового та юнацького віку – здатність успішно вирішувати актуальні завдання в усіх сферах життєдіяльності, спрямовувати соціальні й особистісні ресурси на самовдосконалення (самопізнання, саморозвиток, самоосвіту, самовиховання) (Сушик, 2021, с. 894).

Технологія соціального виховання «Формування життєвих навичок» дітей підліткового та юнацького віку, розроблена та реалізується в рамках пробаційної програми для проходження неповнолітніми суб'єктами пробації (Про затвердження Пробаційної програми «Формування життєвих навичок» для неповнолітніх суб'єктів пробації, 2019).

Відповідно до пункту сьомого статті другої Закону України «Про пробацію» пробаційна

програма для неповнолітніх призначається за рішенням суду особі віком від 14 до 18 років, «звільненій від відбування покарання з випробуванням, та передбачає комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості, які можливо об'єктивно перевірити (Про пробацію, 2015)».

На основі результатів аналізу наукових праць зарубіжних і вітчизняних дослідників ми обґрунтували сутність поняття «*девіантна поведінка дітей підліткового та юнацького віку*» як системи вчинків, дій або окремі вчинки, дії особи чи групи дітей підліткового та юнацького віку, «які відхиляються від соціальних норм (правових, моральних тощо), прийнятих у конкретному суспільстві, завдають фізичної, психічної, моральної, матеріальної шкоди конкретній особі, оточуючим людям, суспільству в цілому, призводять до дезадаптації, десоціалізації особистості, ускладнюють її самореалізацію в різних аспектах життєдіяльності (Сушик, 2018, с. 84)».

На нашу думку, в реалізації технології соціального виховання «Формування життєвих навичок» дітей підліткового та юнацького віку, неповнолітніх суб'єктів пробації доцільно застосувати модель поетапної зміни поведінки (Фурманов, 1996):

«Перший етап. «Усвідомлення»: розширення інформації про власну особистість і проблему девіантної поведінки.

Другий етап. «Переоцінка власної особистості»: оцінка того, що неповнолітній відчуває та думає про свою поведінку та про себе.

Третій етап. «Переоцінка оточення»: оцінка того, як девіантна поведінка впливає на оточуючих людей.

Четвертий етап. «Групова підтримка»: відвертість, довіра, допомога групи ровесників у ході обговорення та розв'язання проблеми девіантної поведінки.

П'ятий етап. «Катарсис»: відчуття і вираження власного ставлення до проблеми девіантної поведінки.

Шостий етап. «Зміцнення»: пошук, добір і прийняття рішення діяти, формувати переконання і впевненість у здатності змінити поведінку.

Сьомий етап. «Пошук альтернативи»: обговорення можливої заміни девіантної поведінки на позитивні моделі.

Восьмий етап. «Контроль за стимулами»: уникнення або протистояння стимулам, що провокують девіантну поведінку.

Дев'ятий етап. «Закріплення»: власне заохочення або заохочення з боку оточуючих до позитивних змін у поведінці.

Десятий етап. «Соціальна адаптація»: розширення можливостей у соціальному житті у зв'язку з відмовою від девіантної поведінки (Овчарова, 2001, с. 330; Сушик, 2018, с. 85)».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із метою обґрунтування компетентнісного підходу в реалізації технології соціального виховання «Формування життєвих навичок» дітей підліткового та юнацького віку, ми проаналізували мету, структуру, зміст тренінгових занять до пробаційної програми «Формування життєвих навичок» для проходження неповнолітніми суб'єктами пробації (Журавель, Короленко, Мельник, Пуха, Строева, Цюман, 2019).

Мета статті – визначити об'єкт, суб'єкт, мету, завдання, структуру, зміст, форми, методи, тривалість, умови ефективної реалізації технології соціального виховання «Формування життєвих навичок» дітей підліткового та юнацького віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Технологія соціального виховання «Формування життєвих навичок» дітей підліткового та юнацького віку характеризується такими особливостями:

– *цілеспрямована*, здійснює розвиток, формування компетентностей (комунікативної, соціальної, життєвої) особистості;

– *модульна*, складається з чотирьох змістових модулів: 1) «Успішне спілкування»; 2) «Сім'я та цінності»; 3) «Освіта та працевлаштування»; 4) «Цілепокладання та побудова життєвих планів»;

– *групова*, визначає проведення тридцяти трьох тренінгових занять;

– *інтерактивна*, передбачає застосування форм, методів, прийомів, засобів соціального виховання особистості на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії тренерів і учасників цільової групи (див. табл.).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ефективна реалізація технології соціального виховання «Формування життєвих навичок» дітей підліткового та юнацького віку залежить від урахування таких умов:

1) рівня професійної компетентності суб'єктів реалізації цієї технології (кураторів пробаційних програм для неповнолітніх суб'єктів пробації, фахівців із соціальної роботи, соціальних педагогів закладів загальної середньої освіти);

2) діагностики рівня сформованості компетентностей (комунікативної, соціальної, життєвої) учасників цільової групи на початковому, основному та завершальному етапах;

3) ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії тренерів і учасників цільової групи;

4) оптимальної кількості учасників цільової групи (6–12 осіб);

5) соціально-демографічних характеристик (вік, стать, національність, місце проживання, складні життєві обставини тощо) учасників цільової групи;

6) індивідуальних особливостей (цінності, ціннісні орієнтації, знання, уміння, навички, здібності, якості) учасників цільової групи;

7) ефективного й оптимального проведення тренінгу, тренінгових занять (Сушик, 2021, с. 908–909), застосування методів, прийомів, засобів соціального виховання особистості (Сушик, 2021, с. 914–916);

8) дотримання часу початку та завершення, тривалості, періодичності проведення тренінгових занять;

9) приміщення, що дозволяє вільно розмістити тренінгову групу учасників;

10) стільці для учасників та ведучого (-их) мають бути розташовані по колу, за межами якого мають знаходитися столи для роботи міні-груп;

11) місця учасників мають бути мобільними, столи та стільці доступними для переміщення;

12) освітлення, температура повітря у приміщенні мають бути комфортними для учасників цільової групи;

**Характеристика технології соціального виховання «Формування життєвих навичок»
дітей підліткового та юнацького віку на основі компетентнісного підходу**

№ з/п	Компоненти технології	Характеристика компонентів технології																									
1	2	3																									
1.	Об'єкт технології	діти підліткового та юнацького віку, неповнолітні суб'єкти пробації																									
2.	Суб'єкти реалізації технології	куратори пробаційних програм для неповнолітніх суб'єктів пробації, фахівці із соціальної роботи, соціальні педагоги закладів загальної середньої освіти																									
3.	Мета технології	розвиток, формування компетентностей дітей підліткового та юнацького віку																									
4.	Завдання технології	розвиток, формування комунікативної, соціальної, життєвої компетентностей дітей підліткового та юнацького віку																									
5.	Структура технології	<p><i>Структура технології для дітей підліткового та юнацького віку:</i></p> <p><i>Модуль 1. «Успішне спілкування» (вісім занять)</i></p> <p><i>Модуль 2. «Сім'я та цінності» (дев'ять занять)</i></p> <p><i>Модуль 3. «Освіта та працевлаштування» (вісім занять)</i></p> <p><i>Модуль 4. «Цілепокладання та побудова життєвих планів» (вісім занять)</i></p>																									
6.	Зміст технології	<p>1) розвиток, формування комунікативної компетентності дітей підліткового та юнацького віку:</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>цінність</th> <th>спілкування</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>ціннісна орієнтація</td> <td>ефективне спілкування</td> </tr> <tr> <td>знання</td> <td>сутність, функції, види, рівні, стилі спілкування; сутність, особливості, принципи, норми, правила, моделі ефективного спілкування; причини, види, рекомендації щодо профілактики бар'єрів у спілкуванні; сутність, види, прийоми активного слухання співрозмовників; сутність, види, принципи, правила дотримання особистих кордонів людини; алгоритм відновлення ефективних міжособистісних взаємин; сутність, ознаки, моделі ефективного командної взаємодії</td> </tr> <tr> <td>переконання</td> <td>відповідальність особистості за ефективне спілкування з людьми</td> </tr> <tr> <td>уміння, навички</td> <td>ефективно застосовувати стилі, моделі, засоби спілкування; встановлювати психологічний контакт, активно слухати, переконувати співрозмовника; попереджати та долати бар'єри в спілкуванні; співпрацювати та взаємодіяти в команді</td> </tr> <tr> <td>здатність</td> <td>ефективно спілкуватися з людьми</td> </tr> </tbody> </table> <p>2) розвиток, формування соціальної компетентності дітей підліткового та юнацького віку:</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>цінність</th> <th>сім'я</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>ціннісна орієнтація</td> <td>благополучна, щаслива сім'я</td> </tr> <tr> <td>знання</td> <td>сутність, ознаки, функції, класифікація сім'ї ; сутність, види, функції цінностей особистості та сім'ї; фактори, причини, види соціально-психологічного клімату в сім'ї; сутність, види, ознаки насильства в сім'ї; гендерні ролі та стереотипи, гендерна рівність і партнерство, права й обов'язки в сім'ї; сутність, особливості репродуктивного здоров'я чоловіків і жінок; види інфекцій, що передаються статевим шляхом; профілактика ризикованої статевої поведінки; сутність усвідомленого, відповідального, компетентного батьківства; принципи, норми, правила ефективного спілкування в сім'ї</td> </tr> <tr> <td>переконання</td> <td>відповідальне ставлення до прав та обов'язків в сім'ї</td> </tr> <tr> <td>уміння, навички</td> <td>реалізовувати права і виконувати обов'язки; відповідальної статевої поведінки; усвідомленого, відповідального, компетентного батьківства; ефективного спілкування в сім'ї</td> </tr> <tr> <td>здатність</td> <td>здатність створити благополучну, щасливу сім'ю</td> </tr> </tbody> </table>		цінність	спілкування	ціннісна орієнтація	ефективне спілкування	знання	сутність, функції, види, рівні, стилі спілкування; сутність, особливості, принципи, норми, правила, моделі ефективного спілкування; причини, види, рекомендації щодо профілактики бар'єрів у спілкуванні; сутність, види, прийоми активного слухання співрозмовників; сутність, види, принципи, правила дотримання особистих кордонів людини; алгоритм відновлення ефективних міжособистісних взаємин; сутність, ознаки, моделі ефективного командної взаємодії	переконання	відповідальність особистості за ефективне спілкування з людьми	уміння, навички	ефективно застосовувати стилі, моделі, засоби спілкування; встановлювати психологічний контакт, активно слухати, переконувати співрозмовника; попереджати та долати бар'єри в спілкуванні; співпрацювати та взаємодіяти в команді	здатність	ефективно спілкуватися з людьми	цінність	сім'я	ціннісна орієнтація	благополучна, щаслива сім'я	знання	сутність, ознаки, функції, класифікація сім'ї ; сутність, види, функції цінностей особистості та сім'ї; фактори, причини, види соціально-психологічного клімату в сім'ї; сутність, види, ознаки насильства в сім'ї; гендерні ролі та стереотипи, гендерна рівність і партнерство, права й обов'язки в сім'ї; сутність, особливості репродуктивного здоров'я чоловіків і жінок; види інфекцій, що передаються статевим шляхом; профілактика ризикованої статевої поведінки; сутність усвідомленого, відповідального, компетентного батьківства; принципи, норми, правила ефективного спілкування в сім'ї	переконання	відповідальне ставлення до прав та обов'язків в сім'ї	уміння, навички	реалізовувати права і виконувати обов'язки; відповідальної статевої поведінки; усвідомленого, відповідального, компетентного батьківства; ефективного спілкування в сім'ї	здатність	здатність створити благополучну, щасливу сім'ю
цінність	спілкування																										
ціннісна орієнтація	ефективне спілкування																										
знання	сутність, функції, види, рівні, стилі спілкування; сутність, особливості, принципи, норми, правила, моделі ефективного спілкування; причини, види, рекомендації щодо профілактики бар'єрів у спілкуванні; сутність, види, прийоми активного слухання співрозмовників; сутність, види, принципи, правила дотримання особистих кордонів людини; алгоритм відновлення ефективних міжособистісних взаємин; сутність, ознаки, моделі ефективного командної взаємодії																										
переконання	відповідальність особистості за ефективне спілкування з людьми																										
уміння, навички	ефективно застосовувати стилі, моделі, засоби спілкування; встановлювати психологічний контакт, активно слухати, переконувати співрозмовника; попереджати та долати бар'єри в спілкуванні; співпрацювати та взаємодіяти в команді																										
здатність	ефективно спілкуватися з людьми																										
цінність	сім'я																										
ціннісна орієнтація	благополучна, щаслива сім'я																										
знання	сутність, ознаки, функції, класифікація сім'ї ; сутність, види, функції цінностей особистості та сім'ї; фактори, причини, види соціально-психологічного клімату в сім'ї; сутність, види, ознаки насильства в сім'ї; гендерні ролі та стереотипи, гендерна рівність і партнерство, права й обов'язки в сім'ї; сутність, особливості репродуктивного здоров'я чоловіків і жінок; види інфекцій, що передаються статевим шляхом; профілактика ризикованої статевої поведінки; сутність усвідомленого, відповідального, компетентного батьківства; принципи, норми, правила ефективного спілкування в сім'ї																										
переконання	відповідальне ставлення до прав та обов'язків в сім'ї																										
уміння, навички	реалізовувати права і виконувати обов'язки; відповідальної статевої поведінки; усвідомленого, відповідального, компетентного батьківства; ефективного спілкування в сім'ї																										
здатність	здатність створити благополучну, щасливу сім'ю																										
	<p>Модуль 1. «Успішне спілкування». <i>Просвітницька зустріч з батьками/особами, які їх замінюють.</i> <i>Заняття 1. «Знайомство. Вступ до модуля/програми. Стосунки і спілкування».</i> <i>Заняття 2. «Здорові та нездорові стосунки»/</i> <i>Заняття 3. «Підтримка здорових стосунків».</i> <i>Заняття 4. «Формула успішного спілкування».</i> <i>Заняття 5. «Розвиток навичок слухання».</i> <i>Заняття 6. «Розвиток навичок говоріння».</i> <i>Заняття 7. «Протистояння тиску оточення».</i> <i>Заняття 8. «Розуміння інших людей».</i></p>																										
	<p>Модуль 2. «Сім'я та цінності». <i>Заняття 1. «Знайомство. Вступ до модуля/програми. Цінності та їх вплив на життя людини».</i> <i>Заняття 2. «Прояв цінностей в житті».</i> <i>Заняття 3. «Цінність сім'ї та стосунків».</i> <i>Заняття 4. «Закони сімейного життя».</i> <i>Заняття 5. «Партнерство. Рівність чоловіків та жінок».</i> <i>Заняття 6. «Репродуктивне здоров'я».</i> <i>Заняття 7. «Відповідальна статева поведінка».</i> <i>Заняття 8. «Ефективне батьківство».</i> <i>Заняття 9. «Як покращити стосунки в родині».</i></p>																										

1	2	3	
	Модуль 3. «Освіта та працевлаштування» Заняття 1. «Знайомство. Вступ до модуля/програми. Моя робота». Заняття 2. «Освіта – квиток до успіху». Заняття 3. «Пошук роботи». Заняття 4. «Торгівля людьми. Правила безпечного працевлаштування». Заняття 5. «Кроки до влаштування на роботу». Заняття 6. «Важливі навички для співбесіди». Заняття 7. «Планування бюджету». Заняття 8. «Пошук шляхів до співпраці». 	цінність	освіта, професія, працевлаштування
		ціннісна орієнтація	якісна освіта, конкурентоздатна професія, ефективно працевлаштування
		знання	причини безробіття людей; перспективи, інтереси, знання, вміння, навички, необхідні для працевлаштування; ринок праці, вакансії, вимоги до освітньої, професійної кваліфікації працівника; джерела пошуку вакантних робочих місць; сутність, ознаки, види торгівлі людьми; методи та правила безпечного працевлаштування в Україні та за кордоном; алгоритм влаштування на роботу; планування та раціональне використання власного бюджету
		переконання	особиста відповідальність за здобуття освітньої, професійної кваліфікації, працевлаштування
		уміння, навички	аналізувати ринок праці, вакансії, вимоги до освітніх, професійних кваліфікацій працівників; здійснити пошук роботи, написати резюме, пройти співбесіду, ефективно працевлаштуватися; взаємодіяти та співпрацювати в колективі; планувати та раціонально використовувати власний бюджет
		здатність	здобути якісну освіту, конкурентоздатну професію, ефективно працевлаштуватися
	Модуль 4. «Цілепокладання та побудова життєвих планів». Заняття 1. «Знайомство. Вступ до модуля/програми. Плани на життя». Заняття 2. «Бути лідером по життю». Заняття 3. «Бажати, щоб досягати». Заняття 4. «Насамперед – найважливіше». Заняття 5. «Цілі, орієнтовані на цінності». Заняття 6. «Побудова цілей». Заняття 7. «Долаємо перешкоди». Заняття 8. «Мої ресурси». 	3) розвиток, формування життєвої компетентності дітей підліткового та юнацького віку:	
		цінність	життя людини
		ціннісна орієнтація	щасливе життя
		знання	цінності, ціннісні орієнтації, мета, завдання, етапи життя, плани, діяльність людини, результат; сутність, ознаки, функції, якості, імідж, команда лідера; критерії, алгоритм визначення пріоритетності цілей, мотивів, ресурсів для їх реалізації; планування часу, конкретних дій, передбачення ризиків та подолання перешкод на шляху досягнення цілей
		переконання	особиста відповідальність за життєве самовизначення та успішну самореалізацію
		уміння, навички	визначати цінності, ціннісні орієнтації, цілі, завдання, розробляти плани, використовувати ресурси для здійснення запланованих дій, приймати та реалізовувати відповідальні рішення, долати перешкоди; ефективно взаємодіяти та співпрацювати в групі, команді
		здатність	ефективно управляти власним щасливим життям
7.	<i>Форми реалізації технології</i>	Групові форми соціального виховання дітей підліткового та юнацького віку: тренінг, тренінгові заняття	
8.	<i>Методи реалізації технології</i>	Методи соціального виховання дітей підліткового та юнацького віку: бесіда, інформаційне повідомлення, мозковий штурм, дискусія, переконання, приклад, робота в малих групах, метод вправ, кейс-метод	
9.	<i>Тривалість реалізації технології</i>	Тридцять три заняття тривалістю 90 хвилин із періодичністю 1–2 рази на тиждень упродовж року	
10.	<i>Навчально-методичне забезпечення технології</i> «Формування життєвих навичок»: метод. посіб. до пробаційної програми для неповнолітніх / автори-упорядники: Т. Журавель, О. Короленко, Л. Мельник, К. Пуха, Н. Строева, Т. Цюман. Київ, 2019. 350 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1nm4UUJ4Nk_9n3JOXTvN0-ovsO1s7-Zrt/view (дата звернення: 08.02.2022). Робочий зошит до пробаційної програми для неповнолітніх «Формування життєвих навичок», модуль I «Успішне спілкування» / автори-упорядники: О. Короленко, Л. Мельник. Київ, 2019. 50 с. URL: https://drive.google.com/file/d/19miykOmZJWAqQFOAXIbjPteQwEpeOkF1/view (дата звернення: 08.02.2022). Робочий зошит до пробаційної програми для неповнолітніх «Формування життєвих навичок», модуль II «Сім'я та цінності» / автори-упорядники: Л. Мельник, К. Пуха. Київ, 2019. 66 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1Lj_js4iRpPoR6bQwg3BGkrHQcudr5uxo/view (дата звернення: 08.02.2022). Робочий зошит до пробаційної програми для неповнолітніх «Формування життєвих навичок», модуль III «Освіта та працевлаштування» / автори-упорядники: Н. Строева. Київ, 2019. 74 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1YeCqusU51472wXR9bdBV1ecdZCuk2uY6/view (дата звернення: 08.02.2022). Робочий зошит до пробаційної програми для неповнолітніх «Формування життєвих навичок», модуль IV «Цілепокладання та побудова життєвих планів» / автори-упорядники: Л. Мельник, Н. Строева. Київ, 2019. 42 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1zMgc2ug2GdLeJF4muxXLqNc_t-NSPjOx/view (дата звернення: 08.02.2022).		

13) ноутбук, проектор, екран, дошка та маркери для записів;

14) ресурси для індивідуальної роботи учасників (Журавель, Короленко, Мельник, Пуха, Строева, Цюман, 2019, с. 11).

Перспективи подальших досліджень передбачають обґрунтування технологій соціальної профілактики девіантної поведінки дітей підліткового та юнацького віку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Формування життєвих навичок»: метод. посіб. до пробачійної програми для неповнолітніх / автори-упорядники: Т. Журавель, О. Короленко, Л. Мельник, К. Пуха, Н. Строева, Т. Цюман. Київ, 2019. 350 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1nm4UUJ4Nk_9n3JOXTvN0-ovsO1s7-Zrt/view (дата звернення: 08.02.2022).

2. Sushyk Nataliia Competent approach to realization of technology of social education of personality. *Innovative Approaches to Ensuring the Quality of Education, Scientific Research and Technological Processes*: monograph / edited by Magdalena Gawron-Łapuszek, Yana Suchukova. Katowice: Publishing House of University of Technology, 2021. P. 893–916, 1219. URL: <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/3ae54f97de8a1480cfb229660e616f25.pdf> (дата звернення: 08.02.2022).

3. Овчарова Р. В. Справочная книга социального педагога. Москва: ТЦ «Сфера», 2001. 480 с.

4. Про затвердження Пробачійної програми «Формування життєвих навичок» для неповнолітніх суб'єктів пробачії: Наказ Міністерства юстиції України від 23.10.2019 р. № 3235/5. URL: https://drive.google.com/file/d/1KuR0y0_uSCMTfwscs8a2afQSa6fAmZSS/view (дата звернення: 08.02.2022).

5. Про пробачію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 08.02.2022).

6. Робочий зошит до пробачійної програми для неповнолітніх «Формування життєвих навичок», модуль I «Успішне спілкування» / автори-упорядники: О. Короленко, Л. Мельник. Київ, 2019. 50 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/19miykOmZJWAqQFOAXIbjPteQwEpeOkF1/view> (дата звернення: 08.02.2022).

7. Робочий зошит до пробачійної програми для неповнолітніх «Формування життєвих навичок», модуль II «Сім'я та цінності» / автори-упорядники: Л. Мельник, К. Пуха. Київ, 2019. 66 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1Lj_js4iRpPoR6bQwg3BGkrHQCudr5yxo/view (дата звернення: 08.02.2022).

8. Робочий зошит до пробачійної програми для неповнолітніх «Формування життєвих навичок», модуль III «Освіта та працевлаштування» / автори-упорядники: Н. Строева. Київ, 2019. 74 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1YeCqusU51472wXR9bdBV1ecdZCuk2uY6/view> (дата звернення: 08.02.2022).

9. Робочий зошит до пробачійної програми для неповнолітніх «Формування життєвих навичок», модуль IV «Цілепокладання та побудова життєвих планів» / автори-упорядники: Л. Мельник, Н. Строева. Київ, 2019. 42 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1zMgc2ug2GdLeJF4muxXLqNc_t-NSPjOx/view (дата звернення: 08.02.2022).

10. Сушик Н. Соціальна профілактика девіантної поведінки підлітків. *Нова педагогічна думка*. 2018. № 1. С. 83–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2018_1_21 (дата звернення: 08.02.2022).

REFERENCES:

1. Zhuravel T., Korolenko O., Melnik L., Pukha K., Stroeva N., Tsyuman T. (2019). «Formation of life skills»: methodical manual to the probation program for minors. Kyiv. URL: https://drive.google.com/file/d/1nm4UUJ4Nk_9n3JOXTvN0-ovsO1s7-Zrt/view [in Ukrainian].

2. Sushyk N. Competent approach to realization of technology of social education of personality. *Innovative Approaches to Ensuring the Quality of Education, Scientific Research and Technological Processes*: monograph // Innovative Approaches to Ensuring the Quality of Education, Scientific Research and Technological Processes / edited by M. Gawron-Łapuszek, Y. Suchukova. Katowice: Publishing House of University of Technology, 2021. P. 893–916. URL: <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/3ae54f97de8a1480cfb229660e616f25.pdf> [in English].

3. Ovcharova R. V. (2001). *Spravochnaja knyha sotsialnoho pedahoha* [Reference book of a social educator]. Moscow: Sphera [in Russian].

4. About the approval of the Probation Program «Formation of life skills» for minors of probation: Order of the Ministry of Justice of Ukraine № 3235/5. (2019, October 23). URL: https://drive.google.com/file/d/1KuR0y0_uSCMTfwscs8a2afQSa6fAmZSS/view [in Ukrainian].

5. About probation: Law of Ukraine № 160-VIII. (2015, February 5) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> [in Ukrainian].

6. Korolenko O., & Melnik L. (2019). Workbook for the probation program for minors «Formation of life skills»: module I: «Successful communication». Kyiv. URL: <https://drive.google.com/file/d/19miykOmZJWAqQFOAXIbjPteQwEpeOkF1/view> [in Ukrainian].

7. Melnik L., & Pukha K. (2019). Workbook for the probation program for minors «Formation of life skills»: module II: «Family and values». Kyiv. URL: https://drive.google.com/file/d/1Lj_js4iRpPoR6bQwg3BGkrHQcudr5yxo/view [in Ukrainian].
8. Stroeveva N. (2019). Workbook for the probation program for minors «Formation of life skills»: module III: «Education and employment». Kyiv. URL: <https://drive.google.com/file/d/1YeCqusU51472wXR9bdBV1ecdZCuk2uY6/view> [in Ukrainian].
9. Melnyk L., & Stroeveva N. (2019). Workbook for the probation program for minors «Formation of life skills»: module IV: «Goal settings and making plans for life». Kyiv. URL: https://drive.google.com/file/d/1zMgc2ug2GdLeJF4muxXLqNc_tNSPjOx/view [in Ukrainian].
10. Sushyk N. (2018). Social prevention of deviant behavior of adolescents. *Nova pedahohichna dumka*. № 1. P. 83–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2018_1_21 [in Ukrainian].

УДК 37.013.42: 659.148.2

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.20>

Світлана ХАРИЦЬКА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов і прикладної лінгвістики, Національний авіаційний університет, просп. Любомира Гузара, 1, м. Київ, Україна, 03058

ORCID: 0000-0002-9404-9731

Бібліографічний опис статті: Харицька, С. (2022). «Булінг/мобінг як деструктивний чинник соціальної комунікації в кінематографічному ареалі фільмів «Опудало» та «Диво». *Ввічливість. Humanitas*, 1, 138–144, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.20>

БУЛІНГ/МОБІНГ ЯК ДЕСТРУКТИВНИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В КІНЕМАТОГРАФІЧНОМУ АРЕАЛІ ФІЛЬМІВ «ОПУДАЛО» ТА «ДИВО»

У статті розглядається проблема булінгу, репрезентована в полікодовому полотні художніх фільмів. Формування у дітей та підлітків нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, усвідомлення насильства як порушення прав людини – нагальна потреба сучасного суспільства, що потребує невідкладного вирішення. У статті проаналізовано причини виникнення конфліктних ситуацій, які можуть спровокувати булінг одного із учасників освітнього процесу. Автор акцентує, що булінг змінюється, набуває нових рис разом із розвитком суспільства та має руйнівний вплив на всіх його учасників. Про необхідність співробітництва та налагодженні взаємовідносин між педагогами, батьками та учнями, які стали учасниками булінгу наголошується у статті. Заохочення батьків до співпраці з метою подолання проблемних ситуацій, встановлення і підтримка відкритих стосунків між батьками і дітьми, між школою і батьками є запорукою недопущення конфліктних ситуацій. Відсутність належного сімейного виховання та іноді некоректна поведінка вчителів можуть спровокувати ситуацію цькування. Велике значення має створення атмосфери відкритості, щирості та довіри. У статті наголошується на ролі дорослих у вихованні та формуванні особистості дитини. Відсутність батьківської опіки при живих батьках породжує явище соціального сирітства, яке саме по собі може стати причиною булінгу/мобінгу.

Автор акцентує увагу на важливій ролі художніх фільмів як творів масового мистецтва у процесі виховання підлітків та налагодженні їхніх стосунків з батьками, вчителями, однолітками. У статті проаналізовано художні фільми «Опудало» («Чучело») режисера Ролана Бикова (СРСР, 1983р.) та «Диво» («Wonder») режисера Стівена Чбоскі (США, 2017 рік) та вказано на вплив дорослих та їхнє місце в житті головних героїв.

Ключові слова: знуцання, цькування, булінг, мобінг, підліток, соціальне сирітство, художній фільм.

Svitlana KHARYTSKA

PhD in Pedagogy, Associate Professor at Foreign Languages and Applied Linguistics Department, National Aviation University, 1 Lyubomyr Huzar Avenue, Kyiv, Ukraine, 03058

ORCID: 0000-0002-9404-9731

To cite this article: Kharytska, S. (2022). Bulinh/mobinh yak destruktivnyy chynnyk sotsial'noyi komunikatsiyi v kinematohrfichnomu areali fil'miv "Opudalo" ta "Dyvo" [Bullying/mobbing as a destructive factor of social communication in the cinematic area of the films "Scarecrow" ("Chuchelo") and "Wonder"]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 138–144, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.20>

BULLING/MOBING AS A DESTRUCTIVE FACTOR OF SOCIAL COMMUNICATION IN THE CINEMATIC AREA OF THE FILMS "SCARECROW" ("CHUCHELO") AND "WONDER"

This article deals with the problem of bullying, represented in the polycode canvas of feature films. The formation of children's and teenagers' intolerant attitude in to violent behaviors, to indifferent attitude to affected persons and awareness of violence as a violation of human rights is an urgent need of modern society, which must be solved urgently. The article analyzes the causes of conflict situations that can provoke bullying of one of the participants of the educational process. The author emphasizes that bullying is changing and acquires new features together with the development of society and has a devastating impact on all its participants. The necessity of cooperation and establishing relationships between teachers, parents and students who became participants of bullying is emphasized in this article. Encouraging parents to

cooperate in order to overcome problematic situations, establish and maintain open relations between parents and children, between school and parents is the key to preventing conflict situations. The lack of proper family education, sometimes incorrect behavior of teachers can provoke a situation of harassment. Great importance is the creation of an atmosphere of openness, sincerity and trust. The article emphasizes the role of adults/parents in the education and formation of the child's personality. The lack of parental care with living parents creates the phenomenon of social orphanage, which in itself can cause bullying/mobbing.

The author emphasizes the important role of feature films as works of mass art in the process of educating teenagers and establishing their relationships with parents, teachers and peers. The article analyzes the feature films «Scarecrow» («Chuchelo») directed by Roland Bykov (USSR, 1983) and "Wonder" directed by Stephen Chbosky (USA, 2017) and indicates the influence of adults and their place in the lives of the main heroes.

Key words: *bullying, mobbing, harassment, teenager, social orphanage, feature film.*

Постановка проблеми. Одна з проблем, яка стала актуальною сьогодні – поширене цькування (булінг) серед дітей. Ситуації, коли одна дитина чи група дітей ображають, цькують, б'ють іншу дитину, стали непоодинокими та набули широкого розголосу. Проблема знущання, цькування (булінгу, мобінгу) у будь-якому колективі, а надто у дитячому, не нова. Вона вивчалась і досліджувалась багатьма психологами і педагогами, але так і залишилась невирішеною до нашого часу.

Та не тільки педагогів і психологів турбують питання взаємовідносин у дитячому колективі. Ніколи не були відстороненими від цих явищ художні твори. Знайшла своє місце проблема підліткового булінгу і в кінофільмах, створених у різні роки у різних країнах світу.

Метою статті є здійснення аналізу явища булінгу та простеження змін, які відбуваються у дитячому колективі, а також ролі дорослих у становленні особистості, показаних у фільмах «Опудало» («Чучело») режисера Ролана Бикова (СРСР, 1983р.) та «Диво» («Wonder») режисера Стівена Чбоскі (США, 2017 рік).

Основний виклад матеріалу. Термін *булінг* з'явився в 1990-х роках завдяки британському журналістові Ендрю Адамсу. *Bully* з англійської мови перекладається як хуліган, новоутворене слово – *bullying* – хуліганство, увійшло у педагогіку та психологію як термін *булінг* і набуло ще більш агресивного забарвлення. Науковці досліджують явище булінгу вже протягом десятиліть, але й досі не існує єдиного визначення даного поняття: змінюється/розвивається суспільство – змінюються і різновиди булінгу, доповнюється визначення даного терміну. Прийняття 18 грудня 2018 року Верховною Радою України Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу тягне за собою ряд змін у вирішенні зазначеної проблеми. Так, визначено

законодавчо поняття булінгу, внесено зміни до Кодексу про адміністративні правопорушення України та Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про вищу освіту» (Булінг, 2019).

Сучасні довідкові джерела включили термін булінг (від англ. *bullying* – цькування, залякування, задирання) у свій перелік і подають його як – різновид насильства; навмисне, ..., довготривале (повторюване) фізичне чи психологічне насильство з боку індивіда чи групи, які мають певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо) стосовно індивіда, і що відбувається переважно в організованих колективах з певною особистою метою (наприклад, бажання заслужити авторитет у бажаних осіб). Така поведінка дає можливість людині самоствердитися за рахунок когось, заслужити собі загальний авторитет. Хоча досить часто через агресивну поведінку буллер (той, хто вчиняє насильство) приховує свою неспроможність і слабкість. (Булінг, 2019). Відповідно до статті 173-4 (доповнення) «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу» (Закон «Про освіту»), який набув чинності лише у січні 2019 року: «Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого, передбачені різні види покарання від адміністративних до позбавлення волі згідно з чинним законодавством України». (Про внесення змін, 2018)

Діти, які були піддані булінгу у підлітковому віці з часом можуть стати жертвами мобінгу (знущання, від англ. mob – юрба) – систематичне цькування, психологічний терор, форми зниження авторитету, форма психологічного тиску у вигляді цькування у дорослому віці (співробітника у колективі, зазвичай з метою його звільнення), через травми, отримані у період становлення особистості та не отримання належної підтримки. Уперше явище мобінга описано на початку 80-х рр. ХХ ст. німецьким ученим Хайнцом Лейманном, який займався дослідженнями у галузі індустріальної психології. Після проведених спостережень у скандинавських країнах він описав і охарактеризував мобінг як психологічний терор, що включає систематично повторюване вороже й неетичне поведіння одного або декількох людей, спрямоване проти іншої людини, в основному однієї (Мобінг, 2022).

Такі явища як булінг і мобінг завжди мають тяжкі наслідки для усіх учасників цих діянь: і для постраждалих осіб, і для свідків, і для тих, хто здійснював насилля. Це можуть бути психічні розлади, погіршення інтелектуальних здібностей, захворювання як невротичного характеру, так і зниження імунітету, головні болі, а також думки про вбивство агресорів або вчинення суїциду. У дітей, що були піддані булінгу у підлітковому віці, замкнутість є основною особистісною рисою, після здійснених діянь знищується віра в людей, діти абсолютно не вмюють спілкуватися з однолітками, навколишнім світом, наповнені страхами, тривогами і відчувають себе безпорадними. Надзвичайно важливо у такій ситуації встановити причину та надати кваліфіковану допомогу дитині, яка потерпає від цькувань (Булінг, 2019).

Чим може бути спровокована ситуація знущання? Відповідь на це питання може бути неочікуваною. Самі діти шукають слабшого, щоб самоутвердитись і починають цькування та залякування. А може бути ситуація, коли вчитель провокує початок такої дитячої поведінки своїм несправедливим оцінюванням (одного учня «люблю» – йому – «відмінно», іншого – «ні» – йому – «задовільно» за однаково виконані завдання); навішуванням ярликів («мовчазний», «нелюб'язний», «тугодум», «роззява», «ледащо» і таке інше); емоційно забарвленими похвалою та покаранням, а іноді навіть байду-

жістю чи зайнятістю своїми справами; підвищенням голосу, що переходить на крик та залякування, що супроводжуються відповідними жестами/рухами: «Я тобі руки повідбиваю!», «Голову тобі б відірвати!» та інші. Звичайно, усе це можна перевести на жарт, але така тенденція спостерігається як у школах столиці, так і в навчальних закладах маленьких міст України. Учні та вчителі так і не стали рівноправними, зацікавленими односторонніми навчального процесу.

У 1983 році на широкі екрани вийшов фільм Ролана Бикова «Опудало» (Чучело, 1983) за однойменною повістю В. Железнікова (Железников, 2013), написаною 1981 року на основі випадку з небогою автора, яка взяла на себе чужу провину, після чого весь клас оголосив їй бойкот. Картина стала резонансною, і суспільство розділилося: фільм не був сприйнятий однозначно. Критики бачили в ньому прояви дитячої жорстокості (переслідування, вогнище, знущання на очах у туристів); неспроможність та безсилля школи як інституту виховання, яка допустила у своїх стінах подібний інцидент; говорили про моральну катастрофу, що насувається і про яку віщував фільм (Як у радянській школі можуть бути такі стосунки? До чого приведуть такі фільми? Це наклепи на школу та вчителів!), та для більшості кіноглядачів 90-х років минулого століття фільм став одкровенням, оскільки був одним із перших, у якому радянські школярі були показані справжніми, без «припудрених» рис та стосунків, а вчителі повністю відстороненими від (не)дитячих проблем (Кильганова, 2016).

У 2010 році Інститутом соціології освіти було проведено дослідження, під час якого спробували з'ясувати, як фільм «Опудало» сприймають сучасні школярі. Виявилось, що три чверті сучасних підлітків (72,6%) вважають фільм актуальним. При цьому 16,9% глядачів зазначили, що перегляд «Опудала» «пронизує до глибини душі та змушує подумати про свої вчинки в майбутньому», «вчить бути людяними», «виховує повагу до людини», а також «вчить людей не перетворюватися на тварин» (Собкин, 2010).

Фільм знятий як сповідь шестикласниці Лени Безольцевої своєму дідусеві Ніколаю Ніколаєвичу, сповідь крізь сльози і крики душі про зраду, про завданий біль, про розбите серце

і скривавлену душу. Художній фільм як витвір мистецтва є складним, багаторівневим простором, розуміння якого вимагає від глядача такої ж багаторівневої роботи для сприйняття палітри кольорів та музичного/звукового оформлення; найдрібніших деталей та образів; режисерського та операторського бачення; часових та просторових зав'язків; і, врешті, як усі ці ниточки виплітають сюжетну канву фільму.

У фільмі «Опудало» відображені не тільки проблеми підлітків, але й усі нагальні проблеми суспільства: стосунки підлітків та їхніх батьків, підлітків та інших дорослих (вчителів, сусідів, перехожих), жорстокість підліткового віку, байдужість/відстороненість класного керівника, стосунки Лени та дідуся, відсутність батьків (робота на першому місці, а потім сім'я, а насамкінець (не)дитячі проблеми – це недоліки і пріоритети виховання радянської людини кінця минулого століття), щирість і зрада першого кохання тощо (Собкин, 2010). Фільм «Опудало», знятий майже сорок років тому, залишається актуальним і в наш час. Проблеми, підняті режисером Р. Биковим, постають і перед сучасними підлітками і добре, якщо поруч буде хороший порадник, справжній друг або пересічна людина, якій можна все розповісти. Найкращий варіант, на нашу думку, це підтримка батьків, якої у героїні фільму не було, і маленька дівчинка з відкритою душею, намагаючись сподобатись усім, пробачала та покривала брехню і зраду. Та якби зусилля педагогів, класного керівника, батьків були об'єднані й спрямовані на проведення виховних (профілактичних) заходів з урахуванням особливостей кожного підлітка, особистість героїні фільму не зазнала б такого травмування, якихось конфліктних ситуацій можна було уникнути і не мати настільки трагічних наслідків.

За словами О. Лурії, «художній твір припускає різного ступеня глибини прочитання; можна прочитати художній твір поверхово, виділяючи з нього лише слова, фрази чи розповідь про певну зовнішню подію; а можна виділити прихований підтекст і зрозуміти, який внутрішній сенс таїться за подіями, що викладаються; нарешті, можна прочитати художній твір з ще більш глибоким аналізом, виділяючи за текстом не тільки його підтекст або загальний зміст, але аналізуючи ті мотиви, які стоять за діями тієї чи іншої особи, що фігурує у п'єсі або в худож-

ньому тексті» (Лурія, 1979, с.246). І хоча фільм закінчується написом на дошці «Опудало, пробач нам» («Чучело, прости нас»), трагізм цієї ситуацією лише підсилюється: особистість дівчинки майже знищена, вона не відродиться тут, у цьому місті, у цій школі, у цьому колективі. Навіть її дідусь, доросла і досвідчена людина, не може протистояти ситуації і розуміє, що найкращим виходом є покинути те місце, де все нагадує про несправедливість, завдає болю. Це і не втеча, але й не перемога.

Такими ж беззахисними є діти сучасних українських заробітчан, які залишаються роками віч-на-віч зі своїми проблемами, отримуючи як «моральну компенсацію» гроші та докори, а як результат зламани долі, спотворені стосунки. Статистика не може оперувати чіткими кількісними та якісними показниками, прогнозуючи ймовірні наслідки заробітчанства. За даними міністерства соціальної політики, за кордоном працюють постійно понад 3 мільйони українських громадян. А враховуючи сезонність трудової міграції (тимчасову зайнятість), кількість заробітчан з України досягає 9 мільйонів. Хвиля масової трудової міграції, що розпочалася з середини 1990-х років і з кожним роком лише зростає, призвела до виникнення нового явища в українському суспільстві – соціального сирітства (Покоління, 2018).

В кінці ХХ ст. соціальне сирітство науковці розглядають з декількох позицій – як соціальне, тимчасове явище, під час ліквідації причин якого зникне і проблема; як психологічний феномен самосприйняття, самовідчуття та самоусвідомлення дитиною себе одинокою, що не є об'єктивним фактором для визначення поняття; як педагогічну проблему відсутності умов для виховання, занедбаності дитини в сучасному суспільстві (Павлик, 2009, с. 67). На початку ХХІ століття це явище набуває нових обрисів в українському суспільстві: тимчасовість перетворилась на постійність, відчуття самотності загострилося. Соціальними сиротами називають дітей, що залишилися без батьківської опіки при живих батьках. Адже більшість заробітчан змушені залишати дітей під наглядом бабусь, дідусів чи інших родичів, а деякі – навіть в інтернатах. Наразі офіційних даних про те, скільки дітей в Україні виростають у неповних сім'ях, немає. За даними Міжнародної організації з міграції, їх більше

200 тисяч. А от у пояснювальній записці законопроекту, що спрямований на боротьбу з соціальним сирітством, ця цифра є значно вищою – від 3,5 до 5 мільйонів (Покоління, 2018).

Саме такі діти або піддаються булінгу, або схильні чинити його самі. На нашу думку, Лена Безсокольцева, головна героїня фільму «Опудало», є соціальною сиротою, хоча на той момент такого поняття як соціальне сирітство не існувало, а надто у Радянському Союзі. Дівчинка благає дідуся дати їй гроші на квиток, щоб поїхати до своїх батьків, які знаходяться десь у відрядженні, і саме від них дитина мріє отримати підтримку, любов і захист.

Фільм «Опудало» акцентує увагу глядача на тому, що більшість дітей не мають контакту зі своїми батьками. Завдання виховання дітей покладено на школу. І на зауваження одного з перехожих: «Куди тільки школа дивиться?» один із героїв фільму відповідає: «А у нас канікули!» (Железников, 2013; Чучело, 1983). У цьому короткому діалозі – пояснення всієї тогочасної системи виховання: діти мали створювати гарну правильну картинку для звітів, а по суті педагогічна система була відсутня (на канікулах).

Розглянемо інший фільм – «Диво» («Wonder») режисера Стівена Чбоскі (США, 2017 рік), екранізація дебютного однойменного роману Р. Дж. Паласіо. Дебют виявився більш ніж вдалим. Роман отримав декілька престижних американських літературних премій та став бестселером The New York Times. Українською мовою книгу видало видавництво Vivat у 2016 році (Про що книга «Диво», 2022), а в 2017 році відбулася світова прем'єра фільму, знятого на його основі, а також дубляж фільму «Диво» українською мовою (Диво, 2017). Центральною постаттю фільма є десятирічний хлопчик Огест (Оггі) Пуллман, він і розповідає глядачеві свою історію. Для будь-якої дитини важливо усвідомлювати свою важливість та значущість для оточуючих. Найменше почуття своєї нікчемності та непотрібності може спровокувати колосальні проблеми в майбутньому. Тому, з якими б зовнішніми недоліками дитина не народилася, дуже важливо завжди її підтримувати і підкреслювати, що вона абсолютно така ж, як і всі інші. Як говорить сам Оггі: «Насправді ж причина моєї незвичності лише в тім, що всі мене таким уважають» (Паласіо, 2017). Це і є ключовим поси-

лом авторки Р. Дж. Паласіо і режисера Стівена Чбоскі до глядача. Режисер, дитячий письменник, С. Чбоскі зняв класичну сімейну драму про дитинство та раннє дорослішання хлопчика «без обличчя», який постійно ховається у шолом, створюючи свій власний «космос». І це історія не про гидке каченя, він так і залишиться людиною із спотвореним обличчям.

Сюжет фільму простий, наївний та навіть передбачуваний, але ми хочемо звернути увагу зовсім на інше – на людей, які оточують хлопчика: небайдужих дорослих (батьки, старша сестра та її друзі, вчитель англійської, директор), людей, які допомагають Огесту Пуллману знайти себе. На перший погляд, Оггі – звичайний хлопчик, як мільйони інших хлопчаків у світі. Він любить грати у відеоігри, кататися на велосипеді, любить свого собаку та мріє стати космонавтом, але як тільки ми зустрічаємося з ним, розуміємо – він особливий, не такий, як усі. Хлопчик має складне генетичне захворювання і з моменту свого народження переніс більше двадцяти різних операцій, які назавжди змінили його обличчя. З цієї причини батьки самі займалися його навчанням та вихованням вдома, де він отримував любов, увагу близьких та рідних людей. Але настав час вирушити до справжньої школи, реальних однолітків, підліткових проблем. Батьки, особливо мама, яка замінила Оггі друга і вчителя, вагаються чи надавати такому стресу дитину, у якої і без того безліч проблем. Та все ж вирішують, що йому потрібно увійти у соціум, знайти своє місце і просто продовжувати жити. Такий новий життєвий етап дається хлопчику не без зусиль, але Оггі долає власні страхи та комплекси.

Особливе місце у фільмі займають образи директора, містера Тушмена, та вчителя англійської мови, містера Брауна. Хочемо окремо відмітити, що для пострадянського глядача дисонансним є те, що у школі працюють чоловіки. На теренах радянського соціуму існувало чітке гендерне розмежування професій: чоловіки займалися фізичною роботою, а жінки творчою, адміністративною (Харицька, 2020). Надзвичайно цікавими є настанови, які дає містер Браун своїм учням щомісяця, всі вони вчать бути добрішими, толерантнішими – це вислови відомих людей або історичні написи, які є надзвичайно цінними у виховній роботі. Так, наприклад, настановою вересня є слова:

«When given choice between being right or being kind, choose kind», які у фільмі звучать: «Якщо обирати між добротою і правотою – обирай доброту!» і це не прості слова, вчитель знав, що у класі буде навчатися незвичайний хлопчик і перш ніж промовити якісь образливі для нього слова (хоч і правдиві), діти мають задуматись наскільки вони (слова) пронизані добром. Високо результативним є педагогічний прийом листування між директором і учнями, він дозволяє учням подумати, переосмислити події, проаналізувати їх та пояснити все, що трапилось. Листи не залишаються без відповіді. Так, містер Тушман, після бійки між Джуліаном (кривдник Оггі) і Джеком (найкращий друг Оггі), просить останнього написати листа і пояснити, що сталося. І навіть після відсторонення від занять (за правилами школи) Джек бере усю провину за бійку на себе, але директор (людина з багаторічним досвідом) дає оцінку цьому випадку у зворотному листі до учня, підтримує його і виправдовує бійку: «... друзів треба захищати! Залишайся таким, який ти є!» (Паласіо, 2017).

Бачимо доцільним у нашій роботі акцентувати увагу на двох діаметрально протилежних образах адміністративного керівника закладу. У фільмі «Опудало» директорка школи: безмовна і холодна, вона щодня зустрічає учнів на порозі школи, пронизує їх поглядом і ледь киває на привітання, поселяючи у дитячі душі страх. У фільмі «Диво» ми бачимо іншого директора, який любить і вміє спілкуватися із дітьми, знаходить спільну мову з батьками. Дуже показово є зустріч директора із сім'єю Джуліана, коли директор доводить батькам, що виховання дитини, яке призводить до цькування, знущання, булінгу над іншим дітьми, походить з родини, така поведінка недопустима в стінах школи.

Кульмінацією і перемогою над усіма проблемами є сцена нагородження Огеста Пуллмена медаллю Генрі Уорда Бічера «За велич!».

У момент отримання нагороди режисер навмисно залишає дітей у залі поруч з їхніми батьками, наголошуючи на важливості ролі батьків у їх вихованні. І слова батька Огеста, коли вони вперше прийшли до школи є пророчими: «Навіть, коли тобі, сину, здаватиметься, що ти один, пам'ятай – ти не один!» (Диво, 2017). Це також підтверджує Міранда (подруга старшої сестри), говорячи, що сім'я Пуллманів неначе Сонячна система, де усі планети обертаються навколо Сонця-Оггі! Сестра Оггі, Вія, не заперечує цього, і хоч сама ще підліток, пристосувалася до життя між лікарнею і домівкою та має безліч проблем, по-дитячому ревнує маму до свого братика, але все ж безмежно його любить, готова прийти на допомогу у будь-яку хвилину, бо вони справжня родина, де кожна планета обертається навколо Сонця і має свою орбіту. Оптимальним варіантом соціального комфорту бачиться ситуація, за якої у героїні фільму «Опудало», де її планети (батьки) повернулися на свої орбіти та зрозуміли важливість існування їхньої Сонячної системи.

Висновки. Формування у дітей та підлітків нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, усвідомлення насильства як порушення прав людини – нагальна потреба сучасного суспільства. Велике значення має створення атмосфери відкритості та щирості до дітей: розуміння того, що діти мають підтримку, допомагає їм оволодіти життєвими навичками; вселяє упевненість, що їхні погляди зрозуміють, думки почують та будуть братися до уваги. Надзвичайно важливу роль у цьому процесі відіграють художні фільми як твори мистецтва, створені у різні роки та у різних країнах світу. Акцентування на ролі батьків у становленні особистості є, на нашу думку, можливим і максимально ефективним через художні фільми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булінг: поняття, ознаки, відповідальність. *Мирівська сільська територіальна громада* : веб-сайт. URL: <https://myrivska.otg.dp.gov.ua/ua/nasha-gromad%D0%B0/novini-ta-podiyi/novini/buling-ponyattya-oznaki-vidpovidalnist> (дата звернення: 21.01.2022).
2. Диво. Художній фільм : сімейна драма. Lionsgate. США. 2017. URL: http://moviestape.net/katalog_filmiv/drama/10403-dyvo.html
3. Железников В.К. Чучело: повесть. Москва : Детская литература, 2013. 270 с.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#n8> дата звернення: 26.01.2022).

5. Кильганова С. А., Лещинская О.А. «Чучело» – история прошлого или насущная проблема настоящего? *Юный ученый*. 2016. № 2 (5). С. 199–201. URL: <https://moluch.ru/young/archive/5/286/> (дата обращения: 30.01.2022).
6. Покоління покинутих дітей: чим загрожує батьківство на відстані? *Освітня платформа Learning.ua* : веб-сайт. URL: <https://learning.ua/blog/201812/pokolinnia-pokynutykh-ditei-chym-zahrozhuie-batkivstvo-na-vidstani/> (дата звернення: 28.01.2022).
7. Лурия А.Р. Язык и сознание : монография / под ред. Е.Д. Хомской. Москва : Изд. Моск. ун-та, 1979. 320 с.
8. Мобінг. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%BD%D0%B3> (дата звернення: 26.01.2022).
9. Павлик Н.П. Особливості соціалізації вихованців закладів державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка / Кам'янець-Подільський. 2009. № 11. С. 67–71.
10. Про що книга «Диво» автора Р. Дж. Паласіо? *Інтернет-магазин «Наш Формат»* : веб-сайт. URL: <https://nashformat.ua/products/dyvo-901630> (дата звернення: 27.01.2022).
11. Паласіо Р. Дж. Чудо : роман / пер. с англ. Анна Красникова. Москва, 2017. 432 с.
12. Собкин В.С., Маркина О.С. Фильм «Чучело» глазами современных школьников : монография. Институт социологии образования РАО. Москва, 2010. 152 с. URL: <https://b-ok.cc/book/789253/663a9a> (дата обращения: 28.01.2022).
13. Харицька С.В., Колісниченко А.В. Дослідження функціонування професіоналізмів і лінгвістичних технік інкорпорації фахової мови в текстову структуру словника. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 30. С. 144–151.
14. Чучело. Художественный фильм : социальная драма. Мосфильм. СССР. 1983. URL: <https://megogo.net/ru/view/1362891-chuchelo.html>

REFERENCES:

1. Bulinh: ponyattya, oznaky, vidpovidal'nist' (2019). [Bullying: concepts, signs, responsibilities]. *Myrivs'ka sil's'ka terytorial'na hromada*. Retrieved from <https://myrivska.otg.dp.gov.ua/ua/nasha-gromad%D0%B0/novini-ta-podiyi/novini/buling-ponyattya-oznaki-vidpovidalnist> [in Ukrainian].
2. Dyvo. (2017). [Wonder]. Lionsgate. USA. 2017. Retrieved from http://moviestape.net/katalog_filmiv/drama/10403-dyvo.html [in Ukrainian].
3. Zheleznikov V.K. (2013). *Chuchelo [Scarecrow]*. Moscow: Detskaya literature [in Russian].
4. Zakon Ukrainy «Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo protydyi bulinhu (ts'kuvannyu)» [The Law of Ukraine on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Combating Bullying]. (n. d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#n8> [in Ukrainian].
5. Kil'ganova S. A. & Leshchinskaya O. A. (2016). «Chuchelo» – istoriya proshlogo ili nasushchnaya problema nastoyashchego? [«Scarecrow» – the history of the past or the pressing problem of the present?] *Yunnyy uchenyy*, 2(5). Retrieved from <https://moluch.ru/young/archive/5/286/> [in Russian].
6. Pokolinnya (2018) pokynutykh ditey: chym zahrozhuie bat'kivstvo na vidstani? [Generations of abandoned children: what threatens distance parenting?] *Osvitnya platforma Learning.ua*. Retrieved from <https://learning.ua/blog/201812/pokolinnia-pokynutykh-ditei-chym-zahrozhuie-batkivstvo-na-vidstani/> [in Ukrainian].
7. Luriya A.R. (1979). Yazyk i soznaniye [Language and consciousness]: *monografiya*. Moscow: Izd-vo Mosk. un-ta. Retrieved from https://pedlib.ru/Books/1/0170/1_0170-225.shtml [in Russian].
8. Mobinh. (2022). [Mobbing]. *Vikipediya: vil'na entsyklopediya*. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%BD%D0%B3> [in Ukrainian].
9. Pavlyk N.P. (2009). Osoblyvosti sotsializatsiyi vykhovantsiv zakladiv derzhavnoho vlashtuvannya ditey-syrit i ditey, pozbavlenykh bat'kivs'koho pikluvannya [Peculiarities of socialization of pupils of state institutions of orphans and children deprived of parental care]. *Zbirnyk naukovykh prats', 11*, 67–71 [in Ukrainian].
10. Pro shcho knyha «Dyvo» avtora R. Dzh. Palasio? (2006–2022) [What is the book «Wonder» by R.J. Palacio about?] *Internet-mahazyn «Nash Format»*. Retrieved from <https://nashformat.ua/products/dyvo-901630> [in Ukrainian].
11. Palacio R. Dzh. (2017). *Chudo [Wonder]* (A. Krasnikova, Trans). Moscow: Rozovyy zhiraf [in Russian].
12. Sobkin V.S. & Markina O.S. (2010). Fil'm «Chuchelo» glazami sovremennykh shkol'nikov [Film «Scarecrow» through the eyes of modern schoolchildren]: *monografiya*. Moscow: Institut sotsiologii obrazovaniya RAO. URL: <https://b-ok.cc/book/789253/663a9a> [in Russian].
13. Kharyts'ka S.V. & Kolisnychenko A.V. (2020). Doslidzhennya funktsionuvannya profesionalizmv i lnhvistychnykh tekhnik inkorporatsiyi fakhovoyi movy v tekstovu strukturu slovnyka. [Research of the functioning of professionalisms and linguistic techniques of incorporation of professional language into the textual structure of the dictionary]. *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk*, 30, 144-151 [in Ukrainian].
14. Chuchelo. (1983). [Scarecrow]. *Mosfil'm. USSR*. Retrieved from <https://megogo.net/ru/view/1362891-chuchelo.html> [in Russian].

УДК 338.22:005.342:004

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.21>

Світлана ЧЕРНЕТА

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-9939-7591

Людмила ШОСТАК

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва та маркетингу, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-8786-9582

Бібліографічний опис статті: Чернета, С., Шостак, Л. (2022). Сучасний стан та перспективи розвитку вітчизняного соціального підприємництва. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 145–151, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.21>

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Перед авторами була поставлена мета дослідження сучасного стану, проблем та перспектив розвитку сучасного українського соціального підприємництва.

В ході вивчення проблеми використовувались методи логічного узагальнення, аналізу, порівняння та синтезу для оцінки рівня розвитку вітчизняного соціального підприємництва.

Поінформованість населення і сприйняття влади створюють враження українського соціального бізнесу як аматорського, фрагментарного, розрізненого і дуже нестабільного виду діяльності. Тим часом соціальні підприємства процвітають.

Цей процес йде за двома напрямками: через самоорганізацію економічної діяльності об'єднаних представників соціальних груп, що знаходяться в складній соціальній ситуації, і через ініціювання дозволеної економічної діяльності на базі недержавних громадських некомерційних організацій. Останній шлях є найбільш поширеним і поширеним. Саме некомерційні громадські організації надають найбільшу підтримку соціальному бізнесу, безкоштовно залучаючи їх у соціальні проекти, проводять навчання, інформування та консультування по всім питанням ведення бізнесу, створенням бізнес-інкубаторів, хакатонів, адмініструванням стартапів по мікрогрантах, тощо. Однак якщо соціальне підприємництво динамічно розвивається в плані досягнення високих соціальних показників, то в чисто економічній сфері розвиток поки йде повільно.

Основною проблемою є відсутність доступу соціальних підприємств до фінансування (особливо дешевих кредитів) і зниження податкового навантаження (хоча б тимчасово, на час економічної стабільності). Виходячи з цього, соціальний бізнес зараз намагається зміцнити свої партнерські відносини з традиційними підприємствами, щоб разом захистити себе від економічних криз.

Ще одна нагальна потреба соціальних підприємців – посилення ролі держави у розвитку соціального підприємництва. Розвиток соціального бізнесу в Україні об'єктивно випереджало законодавчу базу і позицію державної політики в соціально-економічній сфері. Незважаючи на динамічний розвиток соціального бізнесу, держава не сприймає його на правовому рівні і на рівні вироблення політики, стратегії розвитку країни, не бачить його вкладу та високою соціально-економічної місії.

Тому соціальний бізнес більш чутливий з економічної точки зору, ніж традиційний бізнес. Крім того, необхідно ввести систему державної підтримки соціального бізнесу, перш за все за рахунок зниження податкового навантаження. Це також позитивно позначиться на економічній стійкості і динаміці соціального підприємництва. Зрозуміло, що сьогодні необхідно внести зміни до чинного законодавства, щоб зберегти позитивну динаміку соціального бізнесу.

Ключові слова: соціальний розвиток, підприємництво, соціальне підприємництво, соціальне життя, соціальний бізнес.

Svitlana CHERNETA

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-9939-7591

Lyudmila SHOSTAK

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Entrepreneurship and Marketing, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-8786-9582

To cite this article: Cherneta, S., Shostak, L. (2022). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku vitchyznianoho sotsialnogo pidpriemnytstva [Current state and prospects of development of domestic social entrepreneurship]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 145–151, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.21>

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF DOMESTIC SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

The authors set a goal to study the current state, problems and prospects for the development of modern Ukrainian social entrepreneurship.

In the course of studying the problem the methods of logical generalization, analysis, comparison and synthesis were used to assess the level of development of domestic social entrepreneurship.

Awareness of the population and perception of the authorities create the impression of Ukrainian social business as an amateur, fragmentary, fragmented and very unstable activity. Meanwhile, social enterprises are thriving.

This process goes in two directions: through self-organization of economic activity of united representatives of social groups in a difficult social situation, and through initiation of permitted economic activity on the basis of non-governmental public non-profit organizations. The latter path is the most common and widespread. It is non-profit NGOs that provide the greatest support to social business, involving them free of charge in social projects, conducting training, information and counseling on all issues of doing business, creating business incubators, hackathons, administering startups on microgrants, etc. However, if social entrepreneurship is developing dynamically in terms of achieving high social performance, in the purely economic sphere, development is still slow.

The main problem is the lack of access of social enterprises to financing (especially cheap loans) and the reduction of the tax burden (at least temporarily, for the time of economic stability). Based on this, social business is now trying to strengthen its partnerships with traditional enterprises to protect themselves from economic crises.

Another urgent need of social entrepreneurs is to strengthen the role of the state in the development of social entrepreneurship. The development of social business in Ukraine was objectively ahead of the legal framework and the position of state policy in the socio-economic sphere. Despite the dynamic development of social business, the state does not perceive it at the legal level and at the level of policy development, development strategy, does not see its contribution and high socio-economic mission.

Therefore, social business is more economically sensitive than traditional business. In addition, it is necessary to introduce a system of state support for social business, primarily by reducing the tax burden. It will also have a positive impact on economic stability and the dynamics of social entrepreneurship. It is clear that today it is necessary to amend the current legislation to maintain the positive dynamics of social business.

Key words: social development, entrepreneurship, social entrepreneurship, social life, social business.

Актуальність проблеми. На даний час, соціальне підприємництво є не лише нерозвиненим видом підприємництва в Україні, але й мало відомим. Основними напрямками діяльності цього сектора є соціально-економічна інтеграція в соціальне життя соціально слабших груп, подолання безробіття та зубожіння, і реалізація соціальних заходів. Діяльність в цих сферах соціального бізнесу демонструє позитивну динаміку як економічних, так і соціальних показників. Однак відсутність юридичного визначення і диференціації соціального підприємництва призводить до того, що соціальний бізнес фактично функціонує в статистичної, правової та організаційної «тіні».

Аналіз останніх досліджень. Дослідження проблеми соціального підприємництва є ще досить незначні. Проблемами такого напрямку

займаються і працівники сфери соціального забезпечення, і економісти, і соціальні працівники тощо.

Мета дослідження – проаналізувати сучасний стан та визначити перспективи розвитку вітчизняного соціального підприємництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останні роки соціальне підприємництво в Україні стає трендом. Все більше активно свідомих людей та ініціативних груп і громадських організацій працюють в даному напрямку, використовуючи підприємницькі підходи при вирішенні соціальних проблем, що дозволяє соціальному підприємництву зайняти вагомий нішу та вийти на новий рівень розвитку.

На даний час вітчизняне соціальне підприємництво дійсно не є розвинутиим в тій мірі, щоб

забезпечувати робочими місцями ту кількість бажаючих, які є в наявності. Головною причиною нерозвиненості даного сектору підприємства є низька обізнаність про даний вид діяльності, оскільки навіть законодавча база практично відсутня. Суб'єкти підприємницької діяльності в повній мірі не обізнані в особливостях соціального підприємництва, його ролі та необхідності вітчизняному суспільству.

Згідно з незалежними дослідженнями на даний час в країні існують та застосовуються три основні форми соціального підприємництва (Горішна, 2016).

- некомерційні організації, що займаються підприємництвом у сфері своєї основної діяльності;

- некомерційні організації відкривають власні підприємства, частина доходів яких йде на фінансування їх соціальних програм;

- підприємства для людей з обмеженими можливостями: компанія звільняється від сплати податку на прибуток, якщо більше 50% її співробітників – люди з обмеженими можливостями.

За даними Європейської комісії на сьогодні у Європі існує два мільйони соціальних підприємств (10% від усього європейського бізнесу) на яких працюють понад 11 мільйонів співробітників (6% працюючих осіб у регіоні). Основними організаційно-правовими формами соціальних підприємств у європейських країнах є кооперативи (зокрема, у Португалії – «кооперативи соціальної солідарності», у Франції – «соціальні кооперативи колективної власності», в Італії – «соціальні кооперативи», в Іспанії – «кооперативи соціальних ініціатив» тощо) або компанії (наприклад, у Великобританії – «компанії, що працюють в інтересах громади», у Бельгії – «компанії соціальної мети») (Смаглій, 2020).

Якщо прослідкувати тенденції вітчизняного соціального підприємництва, то основними його учасниками виступають громадська організація разом з фізичною особою – підприємцем; громадські організації; фізичні особи підприємці; товариство з обмеженою відповідальністю; підприємство, як об'єднання громадян; благодійний фонд; приватні підприємства. Найменшу частку серед наведеного переліку складають приватні підприємства, оскільки їм досить важко усвідомити необхідність використання частини чистого прибутку не на власні

потреби, а на соціальні проекти. Найбільш вагомий внесок у розвиток соціального підприємства роблять громадські організації, які досить часто займаються цим видом бізнесу за рахунок грантових ресурсів.

В Україні створений каталог соціальних підприємств, який постійно поповнюється новими суб'єктами. Нині в Україні є організації, котрі підтримують соціальне підприємництво: Український фонд підтримки підприємництва, Міжнародний фонд «Відродження», Сокальська агенція регіонального розвитку, Благодійний фонд «Благовіст», Благодійне підприємство «Перлина Буковини», Благодійна організація «Центр допомоги дітям-інвалідам» та багато інших. Усі ці громадські організації сприяють популяризації в нашій країні соціального підприємництва. Особливо багато створено було із початком військових ді на Сході України. Громадські організації поповнилися соціальними медичними реабілітаційними центрами та центрами психологічної допомоги воїнам – учасникам АТО.

Єдиної статистики щодо кількості соціальних підприємств у світі немає. Показники ЄС свідчать про 2,8 млн соціальних підприємств у регіоні. Лише у Великій Британії 2018 року діяло 99 тис. соціальних підприємств, які забезпечили робочими місцями 2 млн осіб (5% робочої сили) і зробили внесок у ВВП країни в розмірі 60 млрд фунтів. Більш як половина країн ЄС ухвалила закони або національні політики, що стосуються діяльності соціальних підприємств (Соціальне підприємництво, 2019).

Отож, у більшості СП працює до 5 осіб (78 одиниць). На 26 СП працює 6–10 осіб, і в 15 СП офіційно працевлаштовано 11–20 осіб. Лише у чотирьох СП працює понад 100 працівників. Є також СП, де працюють виключно волонтери, таких організацій нараховується 10 одиниць (Долуда, 2017, с. 254).

Можна констатувати той факт, що суб'єкти соціального підприємництва не обмежені у виборі виду діяльності. Фактично, вони надають досить широкий спектр послуг та виготовляють найрізноманітнішу продукцію (рис. 1).

Окрім того, досить часто зустрічається поєднання кількох видів діяльності задля поглиблення ефективності роботи підприємства та швидшого досягнення поставлених цілей, що, на нашу думку, найбільш дієво (наприклад, рес-

Рис. 1. Види товарів і послуг, які виготовляються і надаються соціальними підприємствами в Україні (Сандакова, 2020, с. 19–24)

торан, прибуток якого спрямований на забезпечення фінансування соціальних проєктів, а працівники – люди з фізичними вадами) (рис. 2).

Отже, соціальне підприємництво в Україні набирає обертів, про нього збільшується кількість інформації, багато зарубіжних організацій грантово підтримують вітчизняні соціальні проєкти. Незважаючи на позитивні моменти, розвиток соціального підприємництва має

певні нагальні проблеми, які потребують швидкого вирішення.

Не може не турбувати той факт, що незважаючи на широкий розвиток соціального підприємництва за кордоном, наші вітчизняні підприємці не дуже поспішають займати цю нішу бізнесу. Однозначно, що в останні роки даний сегмент підприємництва пожвавився, але стрімких показників розвитку ми не помічаємо.

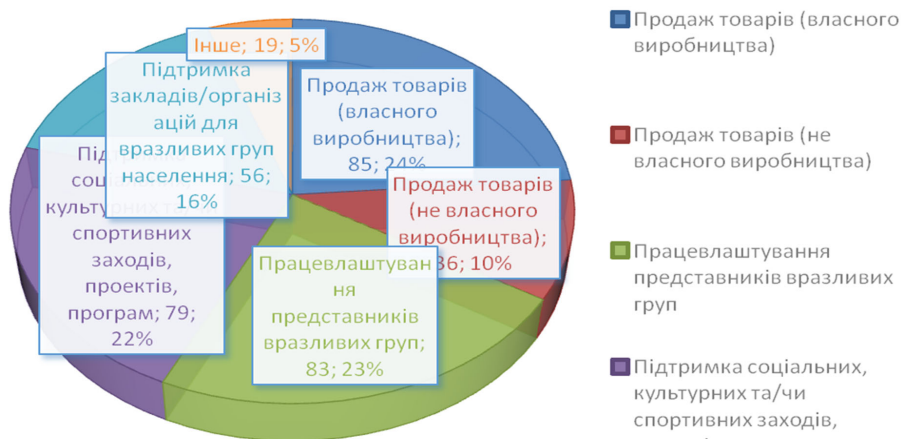

Рис. 2. Види діяльності соціальних підприємств в Україні (Підсумковий звіт, 2017)

Отож, проаналізувавши теоретичні аспекти здійснення соціального підприємництва та оцінивши стан розвитку соціальних підприємств в Україні нами виділено наступні проблеми, вирішення яких дозволить економічно захистити окремі верстви населення:

1) відсутність законодавчого підґрунтя. На нашу думку це є найважливіша проблема, оскільки законодавчо незахищений бізнес не будуть ефективно розвивати. Для прикладу, розвиток соціального в Польщі прискорився після прийняття регулюючих нормативно-правових документів. Паралельно з відсутністю законодавчої бази існує проблема її просування на державному рівні, що ускладнює формування нормативних документів самих підприємств, оскільки виникає незрозуміння того, якими нормативними положеннями керуватись у своїй діяльності;

2) через відсутність законодавчо-нормативної бази відповідно немає припливу інвестицій, що унеможливує інноваційний розвиток існуючих соціальних підприємств та створення нових;

3) відсутність джерел фінансування. Створення ефективного бізнесу власними фінансовими ресурсами є досить важко, особливо в тій ситуації, коли левову частку власників соціального підприємництва є самі мало захищені та вразливі верстви населення (особи, що відбували покарання в місцях позбавлення волі, матері-одиначки, багатодітні сім'ї, учасники ветерани АТО). Звичайно, передбачено пільгове кредитування, проте для його отримання необхідно мати нерухомість, яка піде у заставу і малим підприємствам досить важко отримати кредит через низьку платоспроможність;

4) неможливість соціальним підприємствам конкурувати з великими підприємствами в межах цінової політики, політики витрат тощо. Оскільки великі підприємства мають можливість знижувати ціну за рахунок «ефекту масштабу», то обсяги соціальних підприємств цього робити не дозволяють і як наслідок – клієнти купують дешевшу продукцію чи послугу;

5) незрозуміння природи соціального підприємництва з боку основних груп суспільства. Недостатнє розуміння владою, бізнесом і громадськістю тих переваг, які надає розвиток соціального підприємництва та створення соціальних підприємств в більш якісному виконанні завдань з надання соціальних послуг населенню,

та підтримці громадських організацій, діяльність яких пов'язана з соціальними цілями. Відсутність системного підходу до популяризації соціального підприємництва, відсутність інформаційної мережі з питань діяльності пов'язаної з розвитком соціального підприємництва., і саме з цим зумовлюється прояв основних бар'єрів на шляху його розвитку;

6) відсутність спеціальних навчальних закладів для підготовки фахівців у сфері соціального бізнесу;

7) психологія соціального підприємця дещо відрізняється від звичайних критеріїв та логіки ведення бізнесу. Вітчизняні початківці соціальні підприємці стикаються з проблемою поєднання соціальних цілей з довгостроковою та стійкою самоокупністю. З тими ж проблемами – протиріччя між соціальною та комерційною результативністю – стикалися і стикаються соціальні підприємці і в інших країнах, особливо у країнах з перехідною економікою. Проте за роки роботи соціальні підприємці та організації, їх підтримують, засвоїли кілька уроків, знання яких надає їм можливість подолати «кризу ідентичності» соціального підприємства – бізнес або благодійність – та узгодити громадські та комерційні інтереси, що є вкрай важливим для досягнення соціальної стабільності і благополуччя.

Це далеко не всі проблеми, які притаманні вітчизняному соціальному бізнесу, проте їх комплексне та послідовне вирішення дозволить зробити хороший старт для такого необхідного нашій державі виду бізнесу – соціального.

Однак, незважаючи на певні труднощі, розвитку соціального підприємництва сприятиме:

– наявності ефективного підприємницького середовища;

– удосконаленню інформаційного забезпечення через формування у регіонах інформаційної бази даних щодо норм чинного законодавства України, інформаційно-аналітичних матеріалів відносно розвитку соціального підприємництва;

– відновленню підприємницької ініціативи та активності людей;

– підвищенню соціальної відповідальності;

– стимулюванню розвитку економічної конкуренції;

– підтримці соціальних проектів з боку місцевих органів влади;

- налагодженню дієвої співпраці між місцевими органами влади і соціальними підприємствами;

- стимулюванню соціального підприємництва з боку держави;

- удосконаленню системи консалтингових послуг та підготовки фахівців для соціального підприємництва;

- створенню мережі соціальних підприємств тощо.

Варто відзначити, що соціальні підприємства у порівнянні з іншими формами бізнесу мають значні переваги, які варто використовувати для досягнення позитивного результату:

- відмінна позитивна репутація організацій, що представляють соціальну діяльність;

- хороша репутація громадських організацій, широке коло партнерів на місцевому рівні органів влади, бізнесу, ЗМІ;

- акцентування діяльності на соціальних та екологічних проєктах, що завжди є необхідним;

- забезпеченість ресурсами для здійснення соціального підприємництва;

- особливості керівників соціального підприємства – психологічні, моральні, соціальні;

- орієнтація на інноваційні технології;

- можливість займатися підприємницькою діяльністю повинна бути зафіксована в статутних документах.

Національна економіка створює безліч можливостей для розвитку соціального підприємства, незважаючи на проблемні моменти. Варто виділити окремі з них:

- відсутність законодавчо-нормативної бази варто розглядати як перспективу ефективного підприємницького розвитку, відсутність обмежень та можливість обирати найбільш прийнятну організаційну правову форму господарювання, соціальне підприємство може еволюціонувати від комерційного проєкту громадської організації до публічного акціонерного товариства. Слід зазначити, що значення має не стільки форма діяльності, як мета створення бізнесу. Соціальне підприємство необхідно створювати не заради пільг, а для покращення якості життя вразливих груп населення чи громади загалом;

- наявність значного спектру ресурсів, що не задіяні в традиційному бізнесі. В першу чергу це людські ресурси, до яких відносять соціально незахищені верстви населення. Досить часто такі працівники мають високий

рівень кваліфікації, знань, вмінь та навичок, проте через певні чинники не можуть знайти роботу (люди з обмеженими можливостями; біженці, національні меншини; люди похилого віку, молодь, люди із залежностями, люди, що вийшли з місць позбавлення волі, ВІЛ-позитивні люди, багатодітні мами);

- останнім часом великі підприємства не зацікавлені в утриманні допоміжних структурних підрозділів (це вимагає постійних витрат), а користуються аутсорсингом (прибирання, транспортування, кур'єрська доставка, обслуговування оргтехніки і мереж, реклама і зв'язки з громадськістю, організація подій, освітні послуги, бухгалтерський облік, виробництво різних деталей тощо). Це є ще однією можливістю для малого бізнесу.

Незважаючи на зазначені нами перспективи та позитивні моменти функціонування соціального бізнесу, вирішення окреслених проблем потребує нагального вирішення.

Нами пропонуються наступні шляхи вирішення проблем:

- 1) розробити та прийняти положення про соціальне підприємництво та закріпити їх в законодавстві України;

- 2) створити єдину комунікаційну мережу, в яку входили б реєстр всіх соціальних підприємств, інформація про їх діяльність, опис продукції, про зміни, які сталися у суспільстві завдяки їх праці. Це сприятиме поширенню інформації про успішні соціальні бізнес-проєкт і дозволить підприємцям взаємодіяти більш ефективно один з одним;

- 3) залучення іноземних інвестицій, які могли б допомогти впровадженню сучасних технологій у виробництво;

- 4) запроваджувати навчальні курси по соціальному підприємництву, які розкриватимуть справжні, правдиві цілі напрямку діяльності;

- 5) запровадити дисципліну «Соціальне підприємництво» в вищих навчальних закладах, що буде сприяти підготовці фахівців для діяльності таких підприємств, а також потрібно збільшити кількість публікацій книжок з відповідною темою на українській мові, адже донедавна була видана лише одна книга із соціального підприємництва українською, яка має більш-менш системний характер.

Висновки. Соціальний бізнес в Україні – відносно молодий вид діяльності з стрімкою

динамікою розвитку. Високі і стрибкоподібні темпи розвитку соціального підприємництва в Україні обумовлені реакцією суспільства на кризу в соціальній, економічній і політичній сферах. В таких умовах держава має обмежені можливості на тлі необмеженої кількості невирішених соціальних проблем. Низький рівень матеріального забезпечення, масове безробіття, велика частка особливо вразливих верств населення – все це імпульс до пошуку альтернативних джерел фінансування соціальної сфери.

Одним з інноваційних інструментів вирішення цих проблем може стати діяльність соціальних підприємств. Більш того, є суспільний попит і великі очікування на цей вид діяльності – тільки в травні 2020 року в українському інформаційному полі соціального підприємництва, соціальних підприємств та соціального бізнесу в Україні згадувалися 82 рази. Стрімкий розвиток соціального бізнесу дає досить потужний ефект і робить значний внесок як в економіку країни, так і в соціальну сферу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горішна Н.М. Феномен соціального підприємництва: сутність і критерії. *Науковий вісник ужгородського університету. серія: «педагогіка. соціальна робота»*. 2016. Випуск 2(39). URL : file:///users/macbook/desktop/nvuuped_2016_2_16.pdf
2. Смаглий К. Чи потрібен Україні закон про соціальне підприємництво? URL: <http://socialbusiness.in.ua/index.php/novyny/v-ukraini/135-chy-potriben-ukraini-zakon-pro-sotsialne-pidpriemnytstvo>
3. Соціальне підприємництво: куди рухаються світ і Україна. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/socialne-pidpriemnictvo-kudi-ruhayutsya-svit-i-ukrayina-333573_.html
4. Підсумковий звіт за результатами дослідження «Соціальні підприємства в Україні» / авт. тексту громадська організація «Молодіжний центр з проблем трансформації соціальної сфери «СОЦІУМ-XXI». 2017. 32 с.
5. Долуда Л., Назарук В., Кірсанова Ю. Соціальне підприємництво. Бізнес– модель. Реєстрація. Оподаткування. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2017. 92 с.
6. Сандакова О. Соціальне підприємництво: що це? *Наша громада*. 2010. № 1. С. 19–24.

REFERENCES:

1. Horishna, N.M. (2016). Fenomen sotsialnoho pidpriemnytstva: sutnist i kryterii naukovyi [The phenomenon of social entrepreneurship: essence and criteria]. *Visnyk uzhhorodskoho universytetu. seriya: «pedagogika. sotsialna robota»*, 2 (39). URL : file:///users/macbook/desktop/nvuuped_2016_2_16.pdf [in Ukrainian].
2. Smahliy K. Chy potriben Ukraini zakon pro sotsialne pidpriemnytstvo? [Does Ukraine need a law on social entrepreneurship?] Retrieved from: <http://socialbusiness.in.ua/index.php/novyny/v-ukraini/135-chy-potriben-ukraini-zakon-pro-sotsialne-pidpriemnytstvo> [in Ukrainian].
3. Sotsialne pidpriemnytstvo: kudy rukhaiutsia svit i Ukraina [Social entrepreneurship: where the world and Ukraine are moving]. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/socialne-pidpriemnictvo-kudi-ruhayutsya-svit-i-ukrayina-333573_.html [in Ukrainian].
4. Pidsumkovyi zvit za rezultatamy doslidzhennia «Sotsialni pidpriemstva v Ukraini» [Final report on the results of the study «Social enterprises in Ukraine»] / avt. tekstu hromadska orhanizatsiia «Molodizhnyi tsentr z problem transformatsii sotsialnoi sfery «SOTSIIUM-KhKhI»». 2017. 32 s. [in Ukrainian].
5. Doluda L., Nazaruk V., Kirsanova Yu. Sotsialne pidpriemnytstvo. Biznes– model. Reiestratsiia. Opodatkuvannia [Social entrepreneurship. Business model. Registration. Taxation.]. Kyiv: TOV «Ahentstvo «Ukraina», 2017. 92 s. [in Ukrainian].
6. Sandakova O. Sotsialne pidpriemnytstvo: shcho tse? [Social entrepreneurship: what is it?]. *Nasha hromada*. 2010. № 1. S. 19–24 [in Ukrainian].

РОЗДІЛ 2 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 364.4:347.171]:31

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.22>

Андрій КОЛОСОК

кандидат економічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, 13 просп. Волі, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-9167-5430

Scopus-Author ID: 36069569400

Web of Science Researcher ID: W-6262-2018

Бібліографічний опис статті: Колосок, А. (2022). Статистичний аналіз соціального захисту населення у територіальних громадах. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 152–158, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.22>

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Метою статті є аналіз соціального захисту населення в умовах територіальної громади та розробка рекомендацій щодо підвищення його ефективності на місцевому рівні.

У статті досліджено практичні аспекти соціального захисту населення у новостворених територіальних громадах. Проаналізовано доходи загального фонду місцевих бюджетів, виявлену позитивну тенденцію до збільшення фінансового ресурсу сільських територіальних громад, що позитивно впливає на їх здатність забезпечувати необхідний рівень соціального захисту населення. Детально розглянуто сільські Боратинську, Зимнівську, Колодяжненську та Луцьку міську територіальні громади Волинської області. На їх прикладі, досліджено особливості фінансування соціальної сфери та надання соціальних послуг у сільській та міській територіальних громадах.

Сформовано висновок, що децентралізація позитивно вплинула на соціальний захист населення, оскільки місцева влада краще розуміє наявні проблеми та раціональніше витрачає кошти на їх вирішення. Відмічено, що в соціальній сфері залишилась велика кількість досі не вирішених проблем.

Розроблено пріоритетні напрямки покращення ефективності соціального захисту населення у територіальних громадах: впровадження Єдиної інформаційної системи соціальної сфери; фінансування системи соціальних послуг на паритетних засадах; профілактика виникнення складних життєвих обставин; формування додаткових джерел доходів у місцеві бюджети для фінансування соціально важливих видатків; вдосконалення нормативно-правової бази соціальної сфери; покращення матеріально-технічного забезпечення фахівців з соціальної роботи; розмежування функцій між структурними підрозділами соціальної сфери, усунення дублювань та протиріч; організація постійного навчання, стажування та підвищення кваліфікації фахівців з соціального захисту.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в аналізі результатів діяльності місцевих органів соціального захисту населення та пошуку шляхів підвищення ефективності їх функціонування.

Ключові слова: соціальний захист, соціальна послуга, територіальна громада.

Andriy KOLOSOK

PhD in Economics, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13, Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-9167-5430

Scopus-Author ID: 36069569400

Web of Science Researcher ID: W-6262-2018

To cite this article: Kolosok, A. (2022). Statystychnyi analiz sotsialnoho zakhystu naselennia u terytorialnykh hromadakh [Statistical analysis of social protection of the population in territorial communities]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 152–158, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.22>

STATISTICAL ANALYSIS OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION IN TERRITORIAL COMMUNITIES

The purpose of the article is to analyze the social protection of the population in the territorial community and develop recommendations for improving its effectiveness at the local level.

The article examines the practical aspects of social protection in the newly created territorial communities. Incomes to the general fund of local budgets are analyzed, the positive tendency to increase the financial resources of rural territorial communities is revealed, which has a positive effect on their ability to provide the necessary level of social protection. Activities of rural territorial communities in Boratyn, Zymne and Kolodiazhne as well as urban territorial community in Lutsk (Volyn Region) are considered in detail. Using their work as an example, the peculiarities of social sphere financing and provision of social services in rural and urban territorial communities are studied.

We came to the conclusion that decentralization has had a positive impact on social protection, as local authorities better understand the existing problems and allocate money more rationally on their solutions. It is noted that there are still a large number of unresolved issues in the social sphere.

Priority directions to improve the effectiveness of social protection of the population in territorial communities have been developed and they include the following suggestions such as introduction of the Unified information system in the social sphere; financing the social services system on a parity basis; prevention of difficult life circumstances; formation of additional sources of income in local budgets to finance socially important expenditures; improving the regulatory framework of the social sphere; improving financial and administrative support for social work professionals; division of functions between structural units of the social sphere, elimination of duplications and contradictions; organization of continuous training, internships and advanced training of social protection specialists.

Prospects for further research are seen in the analysis of the results of local social protection bodies and finding ways to improve their efficiency.

Key words: social protection, social service, territorial community.

Актуальність проблеми. В Україні проблеми соціального захисту населення набирають все більшої актуальності у зв'язку з складною соціально-економічною ситуацією в країні, обтяженою військовими діями та дестабілюючим впливом світової економічної кризи викликані розповсюдженням вірусної інфекції. Значно ускладнило ситуацію стрімке подорожчання природного газу, що спричинило значний ріст цін на продукти першої необхідності та житлово-комунальні послуги. Більшість населення України опинилось в складній фінансовій ситуації та потребує від держави субсидій чи інших видів соціальної допомоги. В умовах децентралізації відбувається перерозподіл фінансових потоків та адміністративних важелів, що частково перекладає відповідальність за соціальний захист населення на органи місцевого самоврядування в територіальних громадах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблем соціального захисту займалися багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, Смирнова І. І., Лихошва О. Ю., Рак Н. В., Горієва Л. А. розглядали стан і проблеми соціального захисту населення на сучасному етапі розвитку України (Смирнова, 2020); Данилюк О. І. аналізувала фінансовий механізм реалізації соціального захисту (Данилюк, 2019); Сторонянська І. З., Гринчишин І. М., Дуб А. Р.

Хорга Й. досліджували вплив фіскальної децентралізації в Європі на розвиток соціального захисту (Сторонянська, 2019); Хоружий М. Є., Гбур З. В. вивчали соціальний захист державних службовців (Хоружий, 2021); Чічкань М. В. в основі сучасної системи соціального захисту вбачав загальнообов'язкове державне соціальне страхування (Чічкань, 2021).

Метою дослідження є аналіз соціального захисту населення в умовах територіальної громади та розробка рекомендацій щодо підвищення його ефективності на місцевому рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якість соціального захисту та асортимент соціальних послуг в територіальних громадах значною мірою залежать від наявних фінансових ресурсів. В результаті адміністративно – територіальної реформи утворились як самодостатні громади так і такі що потребують дотацій. Хоча в загальному в результаті перерозподілу доходів від податків і зборів спостерігається зростання фінансової спроможності територіальних громад, в тому числі і в сільській місцевості.

Протягом останніх років держава намагається вирівняти диспропорції які виникли між доходами міських та сільських територіальних громад. Зокрема, доходи загального фонду обласних бюджетів у 2020 році в порівнянні з 2019 роком зросли на 2%; доходи районних бюджетів залишились майже без змін (49,2 %

у 2019 і 49,5 % у 2020 роках); доходи міських територіальних громад зазнали незначного спаду з 114,9 % до 100,8 %; проте спостерігається позитивна динаміка щодо доходів загального фонду бюджетів сільських територіальних громад: з 28,6 % до 54,0 % (рисунок 1).

За результатом адміністративно-територіальної реформи всього в Україні сформувалось 1470 територіальних громад, з них : 410 міських, 433 селищних, 627 сільських. У волинській області всього сформувалось 54 територіальні громади, з них : 11 міських, 18 селищних, 25 сільських.

Наведемо приклади успішного функціонування територіальних громад. В Боратинській територіальній громаді Волинської області проживає 18666 осіб на площі 282,7 км², у її складі 24 сільські населені пункти. Дана громада увійшла до списку найбагатших та найуспішніших територіальних громад в Україні. Зокрема, дана територіальна громада в 2018 році отримала надходжень (130 188 429 грн.) більше аніж місто Нововолинськ (94 756 827 грн.), де на той час проживало 52 тисячі осіб. Така фінансова самодостатність громади спричинена значним числом зареєстрованих юридичних осіб-підприємців (192), та фізичних осіб-підприємців (585), а також сусіднім розташуванням з територіальною громадою міста Луцька. Значна частина надходжень поступає від відрахувань

ПДФО з функціонування ТОВ «Кромберг енд Шуберт Україна Лу», на якому офіційно працює шість тисяч працівників (Децентралізація дає можливості, 2022).

Фінансова самодостатність Боратинської ТГ забезпечує формування соціальної інфраструктури, зокрема діють дев'ять фельдшерських пунктів, медична амбулаторія, розрахована на обслуговування десяти тисяч осіб. В амбулаторії на безкоштовній основі можливо зробити загальні аналізи, отримати консультацію сімейного лікаря, наявний стаціонар на шість ліжок, операційний блок, кабінет гінекологічного огляду, спеціалізоване приміщення для щеплень. В установі є власний апарат ультразвукової діагностики, проводять фізіологічні процедури, зокрема, ультрависокочастотну терапію, інгаляції, тощо.

Боратинська громада здійснює постійне інвестування фінансових ресурсів в соціальні проекти. Так, на території громади працюють три дошкільні навчальні заклади та п'ять закладів загальної середньої освіти, чотири клуби, три бібліотеки. Особливої уваги заслуговує боратинський спорткомплекс площею 4,9 гектара на якому розміщені футбольні поля, бігові доріжки, тенісні корти, ставок, волейбольна і баскетбольна площадки.

У 2020 році загальні доходи бюджету Боратинської ТГ склали 159 470 200 грн., що на

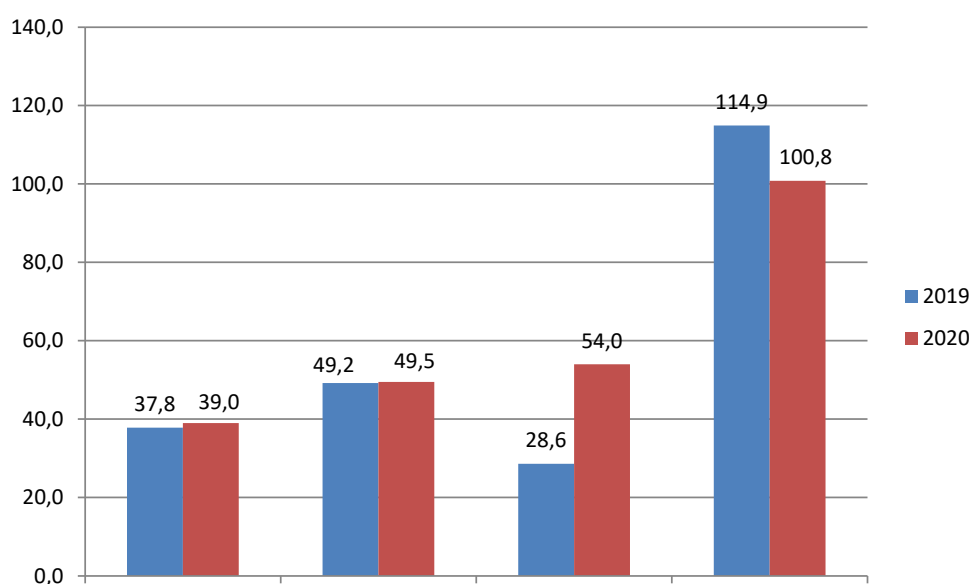

Рис. 1. Доходи загального фонду місцевих бюджетів у 2019-2020 роках, млрд. грн.

(Децентралізація дає можливості, 2022)

11,3 % менше чим у 2019 році, що пов'язано із зменшенням обсягу медичної субвенції, зменшенням обсягом доходів від податку на доходи фізичних осіб, через нестабільну роботу бізнесу в умовах карантину, а також через зміну реєстрації двох підрозділів ТОВ «Кромберг енд Шуберт Україна Лу» (Боратинська сільська рада, 2022).

В порівнянні з попереднім роком (2019), спостерігається позитивна тенденція зростання надходжень з акцизного податку на 4 490,5 тис. грн. (+86,5 %); з податку на нерухоме майно на 616,3 тис. грн. (+32,7 %); з плати за землю на 213,6 тис. грн. (+5,4 %); з єдиного податку на 1 692,4 тис. грн. (+27,2 %). Цікавим є факт зростання доходів від надання адміністративних послуг, зокрема вони зросли на 147,2 тис. грн. у 2020 році в порівнянні з 2019 роком. В цілому, бюджет не є дотаційним, понад 20 % своїх доходів громада перераховує до державного бюджету (Боратинська сільська рада, 2022).

У структурі адміністрації Баратинської ТГ функціонує служба у справах дітей, сім'ї та соціального захисту населення, у складі якої є два фахівці із соціальної роботи.

На фінансування соціально-культурної сфери в 2020 році виділено 70118,3 тис. грн., що становить 85,6 % від запланованого об'єму

видатків. Зокрема, на фінансування освіти виділено 47905,4 тис. грн. (33,3%); охорони здоров'я – 1385,0 тис. грн. (0,9 %); на соціальний захист та соціальне забезпечення населення – 879,4 тис. грн.(0,6 %); на культуру ф мистецтво – 2302,9 тис. грн.(1,6 %); фізичної культури і спорту – 1027,1 тис. грн. (0,7 %); житлово-комунальне господарство – 5745,2 тис. грн. (4 %); інша діяльність – 157,4 тис. грн. (0,1%); міжбюджетні трансфери – 50661,7 тис. грн. (35,2%). В цілому на фінансування зазначених напрямів в 2020 році виділено на 3493,2 тисячі грн. більше чим в 2019 році (рисунок 2.2).

У Зимнівській територіальній громаді Волинської області проживає 10050 осіб на площі 309,1 км², у її складі 30 сільських населених пункти. Наявний один заклад первинної медичної допомоги. Станом на перший квартал 2021 року доходи загального фонду на одного мешканця складають 695 грн., а видатки – 1970 грн., тобто рівень дотаційності бюджету громади складає 34 %. Незважаючи на це, Зимнівській територіальна громада розвивається та забезпечує необхідний рівень соціального захисту (Зимнівська громада, 2022).

Зокрема, в громаді функціонує центр надання адміністративних послуг, філіали якого розміщені у селах Зимне, Льотниче та Хобул-

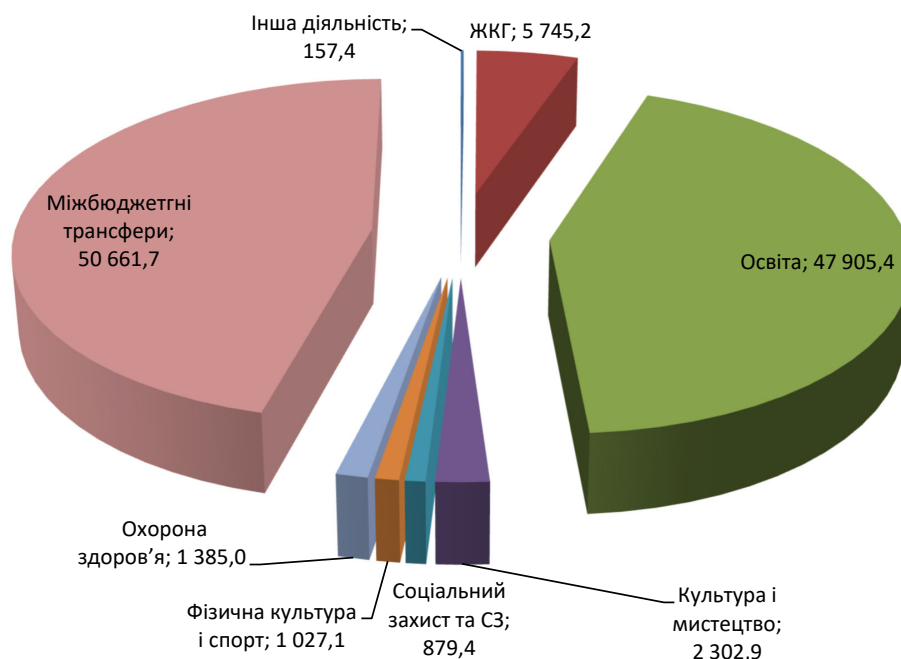

Рис. 2. Структура видатків загального фонду бюджету Боратинської територіальної громади у 2020 році, тис. грн.

(Боратинська сільська рада, 2022)

това, який окрім якісного надання адміністративних послуг забезпечує громаду додатковим доходом (в 2016 – 186 тис. грн., в 2017 – 80 тис. грн.). Відділ соціального захисту населення складається з двох чоловік та активно працює по налагодженню ефективного надання соціальних послуг.

На території Зимнівської територіальної громади працює Територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Володимир-Волинського району, який обслуговує мешканців громади, які опинилися в складних життєвих обставинах. Окрім того, в селі Лютниче завдяки проекту Світового банку та Міністерства соціальної політики відкрили сектор соціального захисту. Зимнівська ТГ стала першою територіальною громадою у Волинській області, де реалізовано такий проект. Завдяки новому сектору мешканці громади можуть отримувати усі соціальні послуги на місці. В найблищій перспективі передача на баланс громад територіального центру соціального обслуговування, будівництво майданчика для реабілітації людей з інвалідністю та учасників ООС (Зимнівська громада, 2022).

У Колодяжненській територіальній громаді Волинської області проживає 8345 осіб на площі 464,4 км², у її складі 7 сільських населених пункти, функціонують три заклади первинної медичної допомоги. У першому кварталі 2021 року доходи загального фонду на одного мешканця складають 803 грн., а видатки – 2114 грн., тобто рівень дотаційності бюджету громади складає 32 % (Децентралізація дає можливість, 2022).

В складі Колодяжненської територіальної громади працює ЦНАП, в структурі якого працює головний спеціаліст з питань соціального захисту. Окрім того питаннями надання соціальних послуг займається відділ соціального захисту населення. В громаді затверджена «Програма соціального захисту населення», якою передбачений додатковий соціальний захист її мешканців. Зокрема, надається одноразова матеріальна допомога особам, яких зарахували на військову службу за контрактом, або членам їх сімей у розмірі 5000 грн.; виплачується щомісячна допомога у сумі 200 грн. учасникам УОН-УПА; щомісячна допомога у сумі 200 грн. матерям, діти яких загинули в Афганістані; купляються продуктові набори

до Пасхальних свят самотнім малозабезпеченим жителям (Колодяжненська громада, 2022).

Луцька територіальна громада Волинської області утворилася у 2020 році шляхом об'єднання міста Луцька і десяти селищних рад, із загальною кількістю населення 240 тисяч осіб. Даний контингент осіб обслуговує департамент соціальної політики Луцької міської ради. В його складі функціонують філії у селах Прилуцьке, Жидичин, Забороль, Боголюби, Княгининок а також Територіальний центр соціального обслуговування.

У структурі територіального центру соціального обслуговування є наступні відділення: соціально-психологічних послуг, організації надання адресної натуральної та грошової допомоги, денного перебування та чотири відділення соціальної допомоги вдома.

На перше січні 2021 року Територіальний центр соціального обслуговування обслуговує 3445 осіб. За 2020 рік структурні підрозділи територіального центру надали 263184 різні соціальні послуги 4235 особам. До переліку осіб, котрі отримали послуги територіального центру відносяться: самотні старшого віку, особи із інвалідністю (після вісімнадцяти), особи, які через різні обставини, перебували у скруті та звернулись з відповідною заявою до міськвиконкому, особи, що перемістились з східного регіону держави, учасники ООС і члени їх родин, особи без постійного місця проживання.

У 2020 році, працівниками терцентру було забезпечено подання 539 заяв на призначення ДСД самотнім пенсіонерам, яким виповнилося вісімдесят і більше років, з контингенту осіб, що обслуговуються в Луцькій територіальній громаді.

В громаді впроваджується Державний стандарт догляду вдома. Зокрема, за 2020 рік, переглянуто індивідуальні плани надання соціальних послуг 76 одержувачам, розглянуто та задоволено 165 звернень щодо отримання соціальних послуг по догляду вдома. Всього за даний період відділення соціальної допомоги вдома обслужило 1139 осіб. Ведеться робота по впровадженню Державного стандарту соціальної адаптації, згідно його вимог переоформлено усі пакети документів необхідні для денного перебування підопічних, зокрема у 2020 році таку послугу надано 1496 особам.

Висновки. Система соціального захисту в новостворених територіальних громадах перебуває у стадії формування. З одного боку вона перейняла проблеми старого територіального устрою, а з іншого виникли нові проблеми спричинені децентралізацією. На наш погляд, аби покращити ефективність соціального захисту у територіальних громадах необхідно :

Впровадити Єдину інформаційну систему соціальної сфери, що передбачає занесення в реєстр всіх державних та приватних надавачів соціальних послуг, а також контингенту, що обслуговується. Це дасть змогу коректно прогнозувати видатки на соціальне обслуговування, допускати до тендерів в «Прозого» приватних надавачів соціальних послуг, покращить співпрацю між всіма структурами соціальної сфери.

Здійснювати фінансування системи соціального захисту на паритетних засадах, залучати не лише державний та місцевий бюджети а й грантові кошти на умовах співфінансування. Залучення іноземних благодійних, грантових чи приватних коштів у соціальну сферу є загальноприйнятною практикою у всьому світі. В Україні даний напрямок розвинений слабо і має великі резерви за правильної політики органів влади.

Забезпечити максимальне обстеження соціальними працівниками можливих проблемних сімей чи осіб, вести профілактику виникнення складних життєвих обставин. Саме профілактичні заходи повинні стати в основі соціальної роботи, адже лише вони можуть вплинути на зменшення контингенту осіб, що потребують допомоги, мінімізувати конфлікти та їх наслідки.

Передати додаткові джерела доходів у місцеві бюджети для фінансування соціально важливих видатків (акцизний збір, ПДФО, тощо). Адже після децентралізації на місцеві бюджети ліг додатковий тягар по фінансуванню соціальної сфери, але не у всіх новоутворених територіальних громадах є наявні фінансові ресурси для цього. Зокрема не у всіх громадах є магазини, що торгують підакцизними товарами у великих об'ємах, не у кожній громаді є великі підприємства із значною кількістю працівників, з яких відраховується ПДФО. Тому необхідно крім дотаційного вирівнювання бюджетних диспропорцій передбачити інші шляхи доходів:

плата за землю, нерухомість, транспортний збір тощо...

Покращити матеріально-технічне забезпечення фахівців з соціальної роботи. Зокрема, надзвичайно важливим є закупівля засобів індивідуального захисту у зв'язку з пандемією коронавірусу, пріоритетним залишається питання купівлі необхідних транспортних засобів: велосипедів, електроскутерів, спеціалізованих автомобілів тощо...). Частково цю ситуацію може поправити надання соціальних послуг на платній основі.

Вдосконалити нормативно-правову базу у соціальній сфері. Нині, фахівці з соціального захисту керуються у своїй роботі великою кількістю громіздких законів та підзаконних актів, що потребує багато часу на вивчення та відволікає від основної діяльності. Потребує законодавчого закріплення обов'язковості наявності посади фахівця з соціальної роботи у сільських громадах. Оскільки за обмеженості фінансового ресурсу у багатьох громадах їх або не має, або замала кількість.

Чітко розмежувати функції між структурними підрозділами соціальної сфери, усунути дублювання, протиріччя, бюрократичні перепони. Надзвичайно важливо забезпечити оперативність реагування місцевими соціальними службами на наявні звернення. До прикладу, іноді поки інформація про конфлікт в сім'ї доходить через бюрократичну вертикаль до фахівців соціальної роботи, то в сім'ї вже настає мир і злагода. Тому необхідно прискорити документообіг між держструктурами, або надати можливість прямого звернення до відповідної служби для негайного реагування.

Запровадити постійне навчання, стажування та підвищення кваліфікації фахівців з соціального захисту як на базі вітчизняних закладів так і зарубіжних, аби надати їм можливість засвоювати та використовувати передові технології соціального обслуговування та залагодження конфліктів.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в аналізі результатів діяльності органів соціального захисту населення та пошуку шляхів підвищення ефективності їх функціонування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боратинська сільська рада. URL : <https://www.boratyn.ukrainia.org.ua/> (дата звернення: 12.01.2022).
2. Данилюк О. І. Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації. *Ефективна економіка*. 2019. № 5. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.5.50> (дата звернення: 18.01.2022).
3. Департамент соціальної політики Луцької міської ради. URL : <http://www.social.lutsk.ua/infstend.php> (дата звернення: 15.01.2022).
4. Децентралізація дає можливості. URL : <https://decentralization.gov.ua/about> (дата звернення: 13.01.2022).
5. Зимнівська громада. URL : <https://zymnivska-gromada.gov.ua/> (дата звернення: 10.01.2022).
6. Колодязненська громада. URL : <http://kolodyazhne.gromada.org.ua/> (дата звернення: 14.01.2022).
7. Смирнова І. І., Лихошва О. Ю., Рак Н. В., Горієва Л. А. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 3(61). С. 205–212. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-3\(61\)-205-212](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-3(61)-205-212) (дата звернення: 18.01.2022).
8. Сторонянська І. З., Гринчишин І. М., Дуб А. Р., Хорга Й. Фіскальна децентралізація в Європі в контексті розвитку соціального захисту. *Економічний часопис-XXI*. 2019. № 175 (1-2), С. 24–28. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V175-04> (дата звернення: 16.01.2022).
9. Хоружий М.Є., Гбур З.В. Соціальний захист державного службовця. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 13-14. С. 103–109. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.13-14.103> (дата звернення: 18.01.2022).
10. Чічкань М.В. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як основа сучасної системи соціального захисту в Україні. *Право і суспільство*. 2021. №1. С. 106–110. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.17> (дата звернення: 18.01.2022).

REFERENCES:

1. Boratynska silska rada [Boratyn village council]. (n.d.). boratyn.silrada.org. Retrieved from <https://boratyn.silrada.org/> [In Ukrainian].
2. Danyliuk, O. I. (2019) Sotsialnyi zakhyst naseleння ta finansovyi mekhanizm yoho realizatsii [Social protection of population and financial mechanism of its realization]. *Efektivna ekonomika – Efektivna ekonomika*, 5. Retrieved from DOI: 10.32702/2307-2105-2019.5.50 [in Ukrainian].
3. Departament sotsialnoi polityky Lutskoi miskoi rady [Department of Social Policy of Lutsk City Council]. (n.d.). social.lutsk.ua. Retrieved from <http://www.social.lutsk.ua/infstend.php> [In Ukrainian].
4. Detsentralizatsiia daie mozhlyvosti [Decentralisation]. (n.d.). decentralization.gov.ua. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/about> [In Ukrainian].
5. Zymnivska hromada [Zymniv community]. (n.d.). zymnivska-gromada.gov.ua. Retrieved from <https://zymnivska-gromada.gov.ua/> [In Ukrainian].
6. Kolodiazhnenska hromada [Kolodyazhne community]. (n.d.). kolodyazhne.gromada.org.ua. Retrieved from <http://kolodyazhne.gromada.org.ua/> [in Ukrainian].
7. Smyrnova, I. I., Lykhoshva, O. Yu., Rak N. V., & Horieva L. A. (2020). Sotsialnyi zakhyst naseleння na suchasnomu etapi: stan i problemy v Ukraini [Social Protection of the Population at the Present Stage: State and Problems in Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbass*. 3(61), 205-212. Retrieved from DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-3\(61\)-205-212](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-3(61)-205-212) [in Ukrainian].
8. Storonianska, I. Z., Hrynychyshyn, I. M., Dub, A. R., Horga, I. (2019). Fiskalna detsentralizatsiia v Yevropi v konteksti rozvytku sotsialnoho zakhystu [Fiscal decentralization in Europe in the context of social protection development]. *Ekonomichnyi Chasopys-XXI – Economic Annals-XXI*. 175 (1-2), 24-28. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V175-04> [in Ukrainian].
9. Khoruzhyi, M. Ye., & Hbur, Z. V. (2021). Sotsialnyi zakhyst derzhavnogo sluzhbovtisia [Social protection of civil servants]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investytsiyyi: praktyka ta dosvid*. 13-14, 103-109. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.17> [in Ukrainian].
10. Chichkan, M. V. (2021). Zahalnoobov'iazkove derzhavne sotsialne strakhuvannya yak osnova suchasnoi systemy sotsialnoho zakhystu v Ukraini [Compulsory state social insurance as a basis for modern system of social protection in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*, 1, 106-110. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.17> [in Ukrainian].

УДК 005.91/.92:378]:364-45:005.336.2

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.23>

Надія КОРПАЧ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-3607-2183

Світлана ЧЕРНЕТА

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-9939-7591

Бібліографічний опис статті: Корпач, Н., Чернета, С. (2022). Документування як складова професійної підготовки майбутніх фахівців спеціальності «Соціальне забезпечення». *Ввічливість. Humanitas*, 1, 159–167, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.23>

ДОКУМЕНТУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ»

У статті йдеться про те, що професійна підготовка майбутніх фахівців спеціальності «Соціальне забезпечення» є однією з головних умов подолання соціальних проблем, котрі наявні в сучасному українському суспільстві.

Доведено, що такі фахівці мають володіти знаннями та вміннями ведення документації у процесі призначення соціальної допомоги, компенсацій, субсидій, пільг, надання соціальних послуг тощо. Мета статті – висвітлити зміст навчальної дисципліни «Документування у сфері соціального забезпечення» та методи її вивчення, що дасть змогу студентам оволодіти знаннями і навичками ведення документації у процесі фахової діяльності в соціальних установах і закладах.

Завдання та зміст навчальної дисципліни спрямовані на ознайомлення студентів із поняттями «документ», «документування»; особливостями документування в управлінській діяльності; функціями та видами документів. Водночас, потрібно сформувати у студентів професійне ставлення до роботи та грамотне оформлення різних видів документів на основі таких законодавчо-нормативних документів: «Деякі питання документування управлінської діяльності»; Закон України «Про соціальні послуги»; «Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах»; «Про затвердження форм документів, необхідних для оформлення на обслуговування в територіальному центрі соціального обслуговування»; «Інструкція щодо порядку оформлення і ведення особових справ отримувачів усіх видів соціальної допомоги»; «Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; «Порядок формування, ведення та доступу до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг» та ін..

На практичних заняттях студенти вчать створювати різні види документів.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальний захист, документ, документування, управлінська діяльність, ведення документації.

Nadia KORPACH

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-3607-2183

Svitlana CHERNETA

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13, Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-9939-7591

To cite this article: Korpach, N., Cherneta, S. (2022). Dokumentuvannia yak skladova profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv spetsialnosti «Sotsialne zabezpechennia» [Documentating as a component of professional training of future specialists of the specialty «Social security»]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 159–167, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.23>

DOCUMENTATING AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS OF THE SPECIALTY «SOCIAL SECURITY»

The article states that the professional training of future specialists of the specialty “Social Security” is one of the main conditions for overcoming social problems that exist in modern Ukrainian society.

It is proved that such specialists must have the knowledges and skills of record keeping in the process of assigning social assistance, compensation, subsidies, benefits, provision of social services etc. The purpose of the article is to highlight the content of the discipline “Documenting in the field of social security” and methods of its study, which will allow students to acquire knowledges and skills of record keeping in the process of professional activity in social institutions and establishments.

Tasks and content of the discipline are aimed at acquainting students with the concepts of “document”, “documenting”; features of documenting in management activity; functions and types of documents. At the same time, it is necessary to form a professional attitude to work and competent design of various types of documents in students, on the basis of the following legislative and regulatory documents: “Some issues of documenting of management activity”; the Law of Ukraine “On Social Services”; “State standard of social support for families (persons), who are in difficult life circumstances”; “On approval of the forms of documents that are required for registration for servicing in the territorial center of social services”; “Instructions regarding the procedure for registration and registration and maintenance of personal files of recipients of all types of social assistance”; “The procedure for submission and design of documents for the appointment (recalculation) of pensions in accordance with the Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance”; “Procedure for the formation, maintenance and access to the Register of providers and recipients of social services” and others. Students learn to create different types of documents in practical classes.

Key words: social security, social support, document, documenting, management activity, record keeping.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Соціально-економічна, політична нестабільності значно загострюють соціальні проблеми: зростання цін, безробіття, низькі пенсії та зарплати, високі комунальні тарифи тощо. А відтак, держава має здійснювати соціальний захист своїх громадян розвиваючи систему гарантованого забезпечення задля належного рівня особистого добробуту кожного громадянина. Оскільки це є найважливішою функцією держави, то, право громадян України на соціальний захист визначено в ст. 46 Конституції України.

На початку нашого дослідження уточнимо зміст понять «соціальний захист», «соціальне забезпечення», які включають в себе всі види пенсій, допомог, компенсаційних виплат, соціальне обслуговування, медичну допомогу тощо. Аналізуючи праці вітчизняних дослідників, ми з'ясували, що вони вказують на те, що поняття «соціальний захист» має і широке і вузьке значення. У широкому – це діяльність держави, яка спрямована на забезпечення процесу формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних чинників, що впливають на цю особистість, створення умов для її самовизначення та утвердження в житті (Право соціального

забезпечення, 2015). У вузькому значенні – це сукупність економічних і правових гарантій, які забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян та досягнення соціально прийняттого рівня життя (Право соціального забезпечення, 2015). А соціальне забезпечення, на їх думку, є складовою соціального захисту (Право соціального забезпечення, 2015; Агавердієва, 2018).

Х. Агавердієва, О. Іванісов, О. Лебединська вказують на те, що соціальний захист включає в себе надані суспільством заходи, спрямовані не тільки на ліквідацію або мінімізацію соціально несприятливих наслідків, але й на їх профілактику, а соціальна забезпеченість спрямована лише на компенсацію і мінімізацію наслідків несприятливих соціальних явищ, що настали. Саме вона становить забезпечувальний компонент соціальної роботи (Агавердієва, 2018).

Варто також наголосити на тому, що система соціального забезпечення здійснюється через:

загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

– соціальні виплати та надання соціальних послуг окремим категоріям громадян за рахунок Державного бюджету;

– соціальну допомогу й соціальну підтримку непрацездатних громадян за рахунок Державного або місцевих бюджетів.

Безперечно, що надання кожному члену суспільства, незалежно від його соціального походження, національної або расової належності, можливості гідно жити й вільно розвиватися неможливо без наявності висококваліфікованих фахівців соціальної сфери. Водночас, питання підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності посідає чільне місце серед сучасних наукових досліджень.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Проблему підготовки майбутніх працівників соціальної сфери досліджували О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Л. Коваль, В. Поліщук, С. Хлебик та інші.

Водночас, особливої уваги заслуговують наукові дослідження щодо підготовки майбутніх фахівців на основі компетентнісного підходу (спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових) компетентностей особистості майбутнього фахівця соціальної сфери).

Компетентнісний підхід в підготовці майбутніх соціальних працівників досліджували О. Бартош, Т. Веретенко, О. Карпенко, А. Капська, І. Козубовська, О. Лісовець, О. Мінкіна, Н. Олексюк, І. Сидорук, Г. Слосанська, В. Поліщук, С. Харченко та ін. Науковці зазначають, що серед низки ключових компетентностей є управлінсько-організаторська (менеджерська), одним із складників якої, на нашу думку, є знання, уміння й навички із ведення документації.

Крім того, у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників Випуск 80 Соціальні послуги (наказ Міністерства соціальної політики України від 29.03.2017, № 518) зазначено, що соціальний працівник, фахівець із соціальної роботи, відповідно до завдань та обов'язків, оформляє необхідні документи для отримання соціальних послуг; веде встановлену документацію з призначення різних видів соціальної допомоги, компенсацій, субсидій, пільг, надання соціальних послуг, що в свою чергу, зумовлює потребу у вмінні працювати з документами (Довідник кваліфікаційних, 2017).

Вагомості документування в галузі соціальної роботи додає така її специфіка роботи:

накопичення достовірної інформації про клієнта, його проблеми, способи та методи їх вирішення; передача інформації про стан проблеми клієнта на усі рівні управління та виконання; фіксація процесу надання допомоги, систематизація інформації про форми та види допомоги й ін.

Для нашого дослідження є цінною думка Р. Овчарової, про те, що документування сприяє діагностиці соціальної ситуації клієнта; плануванню подальшої діяльності фахівця; забезпечує моніторинг виконання соціальних завдань; виступає засобом у представництві інтересів осіб, котрі звернулися за допомогою. Водночас, відіграє важливу роль у педагогічній рефлексії професійної діяльності, що сприяє підвищенню професіоналізму соціального працівника (Овчарова, 2005).

Мета статті – проаналізувати зміст навчальної дисципліни «Документування у сфері соціального забезпечення» та методи її вивчення, що дасть змогу студентам оволодіти знаннями і навичками ведення документації потрібних у процесі фахової діяльності в соціальних установах і закладах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Оскільки документування в галузі соціальної роботи є невід'ємною складовою частиною її управління (менеджменту) (Рень, 2014, с.101-104; Шендеровський, 2007), запорукою ефективності надання соціальних послуг, то, вивчення навчальної дисципліни «Документування у сфері соціального забезпечення» не викликає сумніву. На її вивчення відведено 4 кредити (120 годин) – 30 годин лекційних, 30 годин практичних, 8 годин консультацій та 52 години самостійної роботи.

Мета вивчення – формування в майбутніх фахівців умінь і навичок ведення документів управлінської діяльності в організації та процесі надання соціальних послуг, соціального забезпечення згідно чинного законодавства.

Завдання вивчення: розглянути сутність понять «документ» та «документування»; ознайомити студентів із документуванням в управлінській діяльності, функціями та видами документів; розглянути документацію працівника соціальної установи залежно від потреб отримувача соціальної послуги; сформулювати у студентів професійне ставлення до роботи

з різними видами документів та грамотне їх оформлення.

Вивчення курсу відбувається упродовж двох модулів, якими передбачено дев'ять основних тем для засвоєння студентами. Зокрема, перший змістовий модуль *«Загальні поняття про документознавство та документ. Управлінське документознавство»* передбачає вивчення таких тем: ведення професійної документації як складова професійної підготовки майбутніх соціальних працівників; документ як головне поняття у документознавстві; нормативно-методичне забезпечення діловодства в організації.

Студенти ознайомляться з такими питаннями: документознавство як наука і начальна дисципліна; історичні аспекти виникнення документів; поняття про документ, його ознаки, функції і класифікація; складові документа, їх загальна характеристика; основні положення щодо документування управлінської діяльності в організації.

Варто зазначити, що система управлінських (адміністративних, загальних) документів є найчисельнішою у сфері документознавства. Під системою управлінської документації розуміється сукупність взаємопов'язаних офіційних документів, що застосовуються в установі. Це перш за все організаційно-розпорядча документація, що включає документацію з організації систем та процесів управління, управління кадрами та з оцінки трудової діяльності. До цього виду документації відносяться організаційні (статут, установча угода, положення, правила та інструкції), розпорядчі (накази, рішення, розпорядження, вказівки, ухвали) і довідково-інформаційні документи (заяви, доповідні та пояснювальні записки, протоколи, графіки відпусток).

Відповідно, у процесі вивчення вищезазначеного курсу студенти ознайомляться із Постановою Кабінетом Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55. *«Деякі питання документування управлінської діяльності»*. Цією постановою затверджено *«Типову інструкцію з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну»*; *«Типову інструкцію з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади»*; *«Регла-*

мент організації взаємодії органів виконавчої влади в електронній формі» (Деякі питання документування, 2018).

Зокрема, у *Типовій інструкції з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну* майбутні фахівці ознайомляться з: порядком проходження електронного документа з моменту його створення або одержання і до моменту відправлення або передавання до архівного підрозділу установи; загальними засадами функціонування та використання системи електронної взаємодії органів виконавчої влади; оперативним інформаційним обміном з використанням службової електронної пошти (Деякі питання документування, 2018).

Водночас, студенти отримають інформацію про те, що організація електронного документообігу в установі покладається на її службу діловодства, яка забезпечує: розроблення в установі єдиного порядку документування управлінської інформації та роботи з документами незалежно від форми їх створення; розроблення номенклатури справ установи; реєстрацію та облік документів; надання методичної допомоги та контроль за дотриманням установленого порядку роботи з електронними документами в структурних підрозділах установи; організацію документообігу, формування справ, їх зберігання та підготовку для передавання до архівного підрозділу установи; дотримання вимог до підготовки електронних та паперових документів та організації роботи з ними; організацію нагляду за станом збереження документаційного фонду установи в електронній формі та користування ним; розроблення типових маршрутів проходження документів в установі; перевірку правильності відомостей, внесених до реєстраційно-моніторингової картки електронного документа за зведеною номенклатурою справ установи, уточнення цих відомостей за експертизою цінності електронного документа; ініціювання та проведення в установі підвищення кваліфікації працівників установи з питань діловодства та ін. (Деякі питання документування, 2018).

Крім того, студенти ознайомляться з інформацією щодо:

– *міжвідомчого обміну електронними документами*, зокрема: приймання вхідних електронних документів; надсилання вихідних електронних документів; журнал обміну електронних документів; особливості електронної взаємодії без застосування системи взаємодії;

– *організації електронного документообігу*: облік обсягу електронного документообігу; реєстрацію документів; організацію передавання документів та визначення їх виконавців;

– *документування управлінської інформації в електронній формі* де детально розписані: загальні вимоги до створення документів; підготовку проектів електронних документів; особливості підготовки деяких видів електронних документів;

– *моніторингу за станом виконання управлінських рішень* де сказано, що моніторинг є складовою системи контролю в установі та проводиться з метою нагляду за виконавською дисципліною, включає в себе безперервне спостереження за процесом виконання управлінських рішень та виявлення відхилень від строків виконання індикаторів; розкритий механізм здійснення моніторингу та ін..;

– *систематизації та зберіганням документів у діловодстві*: складення номенклатури справ; формування електронних справ; зберігання електронних документів в установах.

Заслуговує також на увагу інформація щодо експертизи цінності документів; оформлення електронних справ; передавання електронних справ до архівного підрозділу установи та зразки бланків для створення окремих документів, форми таблиць журналів, які подані у додатках Інструкції.

У *Типовій інструкції з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади* студенти ознайомляться з вимогами щодо документування управлінської інформації та організації роботи з документами, створеними у паперовій формі. В Інструкції зазначено, що одночасне проходження одного і того ж документа в електронній та паперовій формі не допускається; відповідальність за організацію діловодства в установах несуть їх керівники; за підготовлений проєкт документа відповідальним є його автор; організація діловодства в установі покладається на службу діловодства; організація діловодства у паперовій формі в структурних підрозділах

установ покладається на спеціально призначену для цього особу (Деякі питання документування, 2018).

Даний документ також дасть можливість студентам ознайомитись із загальними вимогами щодо створення документів, зокрема, що документування управлінської інформації полягає у створенні документів, в яких фіксується (з дотриманням установлених правил, які подані у додаток 1 вищезазначеного документа) інформація про управлінські дії; під час підготовки організаційно-розпорядчих документів у паперовій формі працівники установ оформляють їх з урахуванням вимог ДСТУ 4163:2020; право на створення, підписання, погодження, затвердження документів визначається актами законодавства та інструкцією з діловодства установи; в установах визначається сукупність документів, передбачених номенклатурою справ, потрібних і достатніх для документування інформації про їх діяльність (Деякі питання документування, 2018).

Документ ознайомить студентів з організацією документообігу та виконанням документів, зокрема, вимогами щодо раціоналізації документообігу; прийманням та первинним опрацюванням документів, що надходять до установи; попереднім розглядом документів; реєстрацією документів; організацією передачі документів та їх виконанням; організацією моніторингу виконання документів; порядком опрацювання та надсилання вихідних документів. Разом з тим, майбутні фахівці отримають інформацію про те, що документи, створені у паперовій формі, проходять і опрацьовуються в установі на єдиних організаційних та правових засадах організації документообігу із документами, створеними в електронній формі, визначених Інструкцією з діловодства в електронній формі. У разі наявності підстав, які визнаються обґрунтованими для створення установою документів у паперовій формі, застосовуються засади організації документообігу, визначені цією Інструкцією (Деякі питання документування, 2018).

Важливою також є інформація щодо складання номенклатури справ. формування справ та порядку підготовки справ до передачі для архівного зберігання, зокрема: експертизу цінності документів; складення описів справ, що складені у паперовій формі; оформлення справ,

складених у паперовій формі; передача справ, складених у паперовій формі, до архівного підрозділу установи.

Другий змістовий модуль «*Особливості документування в соціальній роботі*» передбачає ознайомлення студентів з основними аспектами Закону України «Про соціальні послуги» та веденням документації згідно:

а) *Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах* (наказ Міністерства соціальної політики України від 31.03.2016, № 318). Згідно якого фахівець визначає індивідуальні потреби отримувача соціальної послуги соціального супроводу, а результати оцінки потреб фіксуються у відповідному акті; разом з отримувачем послуг складають індивідуальний план соціального супроводу (форми акту і плану затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 09 липня 2014 року, № 450 «Про затвердження форм обліку соціальних послуг сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах»). Крім того у Додатку 1 вищезазначеного державного стандарту, зазначено те, що після проведення оцінки потреб здійснюється підготовка та укладання договору про надання соціальної послуги; упродовж надання послуги формується особова справа сім'ї; здійснюється листування з усіма суб'єктами надання соціальної послуги та оформлення запитів до установ і організацій (Державний стандарт, 2016).

б) *Про затвердження форм документів, необхідних для оформлення на обслуговування в територіальному центрі соціального обслуговування* (надання соціальних послуг) (наказ Міністерства соціальної політики України з1084-16 від 14.07.2016), в якому зазначено, що до основних документів, необхідних для оформлення на обслуговування та надання соціальних послуг в зазначеній вище установі відносяться:

– медичний висновок про здатність до самообслуговування та потребу в сторонній допомозі;

– журнали обліку громадян, яких обслуговує територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) безоплатно та на платній основі (Про затвердження форм, 2016).

в) *Інструкції щодо порядку оформлення і ведення особових справ отримувачів усіх видів соціальної допомоги* згідно якої фахівець веде журнал реєстрації приймання заяв і документів для призначення усіх видів соціальної допомоги, який має бути пронумерований, прошнурований, скріплений печаткою та підписом начальника Управління/уповноваженої особи ТГ. Такий Журнал може бути в паперовій та/або в електронній формах (Інструкція щодо порядку, 2006).

На кожного заявника, який подав заяву та документи для призначення соціальної допомоги, формується особова справа, форма якої подана у додатку 3 вищезазначеної інструкції. До особової справи підшиваються: заява; декларація про доходи та майновий стан осіб, які звернулися за призначенням усіх видів соціальної допомоги; Акт обстеження матеріально-побутових умов сім'ї та інші документи, подані заявником відповідно до законодавства. Водночас, в Інструкції міститься інформація щодо оформлення списків осіб, яким призначено субсидію; оформлення перерахунку розміру соціальної допомоги; видача довідок про отримання (неотримання) соціальної допомоги; зняття та прийняття на облік отримувача соціальної допомоги; зберігання особових справ та документів; обмін та зберігання інформації на електронних носіях тощо (Інструкція щодо порядку, 2006).

г) *Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»* містить інформацію щодо звернення за призначенням (перерахунком), виплатою різних видів пенсій; документів, необхідних для призначення, перерахунку пенсії, поновлення виплати раніше призначеної пенсії, переведення з одного виду пенсії на інший, серед яких: заява, документ, що підтверджує реєстраційний номер облікової картки платника податків, або свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; документи про стаж, що визначені Порядком підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 року № 637 та ряд інших документів, пов'язаних з різними видами пенсій (інвалідність, нещас-

ний випадок на виробництві тощо) (Порядок подання та оформлення, 2005).

д) *Порядок формування, ведення та доступу до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг*. Студенти ознайомляться з особливостями ведення Реєстру, який передбачає: формування та редагування реєстраційних карток надавачів та отримувачів соціальних послуг; формування, редагування та передання прав доступу до реєстраційних справ; формування документів з передбаченням можливості їх редагування, збереження та друку; отримання користувачем відомостей про надавачів та отримувачів соціальних послуг; підготовку та формування статистичних даних/звітів на підставі інформації, внесеної до Реєстру тощо (Порядок формування, ведення, 2021).

Підставами для внесення відомостей про отримувача соціальних послуг до Реєстру є: надходження звернення/повідомлення про надання соціальних послуг; проведення оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах; прийняття рішення про надання/відмову у наданні соціальних послуг; надання соціальних послуг, у тому числі тих, що надаються одноразово, екстрено (кризово); зміна відомостей про надавача/отримувача соціальних послуг. Даний реєстр містить також інформацію про внесення документів/відомостей до Реєстру; доступ до інформації, що міститься в Реєстрі; захист відомостей, внесених до Реєстру тощо (Порядок формування, ведення, 2021).

У додатках даного реєстру містяться форми таких документів: Реєстр надавачів та отри-

мувачів соціальних послуг; Опис документів/відомостей, що подаються реєстратору Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг; Заява надавача соціальних послуг; Перелік соціальних послуг, які має право надавати надавач соціальних послуг, їх зміст та обсяг, умови і порядок отримання; Рішення про включення надавача соціальних послуг до Реєстру або ж про повернення на доопрацювання поданих документів надавачу соціальних послуг; Замовлення доступу до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг; Витяг з Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг (для надавачів соціальних послуг); Витяг з Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг (для отримувачів соціальних послуг) (Порядок формування, ведення, 2021).

Водночас, на практичних заняттях, згідно Силабусу навчальної дисципліни «Документування у сфері соціального забезпечення», студенти навчатимуться вести документацію відповідно до законодавчо-нормативних актів надання соціальних послуг та ведення документації в організаціях, установах та закладах соціального спрямування.

Важливе значення при вивченні курсу має організація самостійної роботи студентів, котра здійснюється за такими напрямками: підготовка теоретичних питань до семінарських занять; написання есе; підготовка ІНДЗ; виконання завдань самостійної роботи тощо.

Таким чином вивчення цього курсу спрямовано на формування в студентів професійного ставлення до роботи з різними видами документів та грамотного їх оформлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агавердієва Х. Ф., Іванісов О. В., Лебединська О. С. Соціальне забезпечення і соціальний захист: взаємозв'язок зазначених категорій. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2018. № 17. Р. 8–11.
2. Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах : наказ Міністерства соціальної політики України від 31.03.2016 № 318 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16#Text> (дата звернення 24.01.2022 р.)
3. Деякі питання документування управлінської діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 24.01.2022 р.)
4. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. ВИПУСК 80. Соціальні послуги : наказ Міністерства соціальної політики України від 29.03.2017 № 518. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0518739-17#Text> (дата звернення 24.01.2022 р.)
5. Інструкція щодо порядку оформлення і ведення особових справ отримувачів усіх видів соціальної допомоги : наказ Міністерство праці та соціальної політики України від 19.09.2006, № 345 (редакція від 13.09.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1098-06#Text> (дата звернення 24.01.2022 р.)
6. Овчарова Р. В. Справочная книга социального педагога. Москва : ТЦ «Сфера», 2005. 480 с.

7. Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування»: постанова правління пенсійного фонду України від 25.11.2005, № 22-1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-05#text> (дата звернення 24.01.2022 р.)
8. Порядок формування, ведення та доступу до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2021 р., № 99). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 24.01.2022 р.)
9. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / О. М. Ярошенко, Г. О. Барабаш, Н. М. Вапнярчук та ін.; за ред. О. М. Ярошенка. 4-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 458 с.
10. Про затвердження форм документів, необхідних для оформлення на обслуговування в територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг): наказ Міністерства соціальної політики України з1084-16, 14.07.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1084-16#Text> (дата звернення 24.01.2022 р.)
11. Рень Л. В. Культура справочинства у підготовці майбутніх соціальних педагогів. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*: зб. наук. праць / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. Ніжин, 2014. Серія: Психолого-педагогічні науки, Вип. 3. С. 101–104.
12. Шендеровський К. Менеджмент у соціальній роботі. Київ: Главник, 2007. 208 с. (Серія «Бібліотечка соціального працівника»).

REFERENCES:

1. Ahaverdiieva, Kh. F., Ivanisov, O. V., Lebedynska O. S. (2018). Sotsialne zabezpechennia i sotsialni zakhyst: vzaiemozviazok zaznachenykh katehorii [Social security and social protection: relationship these categories]. *Norwegian Journal of development of the International Science*, 17, 8–11 [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi standart sotsialnoho suprovodu simei (osib), yaki perebuvauiut u skladnykh zhyttievnykh obstavynakh: nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 31.03.2016 № 318 [State standard of social support of families (persons) who are in difficult life circumstances: the order of the Ministry of Social Policy of Ukraine dated 31.03.2016 № 318]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16#Tex> (data zvernennia 24.01.2022 p.). [in Ukrainian].
3. Deiaki pytannia dokumentuvannia upravlynskoii diialnosti: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 sichnia 2018 r. № 55 [Some issues of documenting management activities: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 17, 2018 № 55]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#Text> (data zvernennia 24.01.2022 p.) [in Ukrainian].
4. Dovidnyk kvalifikatsiinykh kharakterystyk profesii pratsivnykiv VYPUSK 80 Sotsialni posluhy: nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy 29.03.2017 № 518) [Handbook of Qualification Characteristics of Workers' Professions ISSUE 80 Social Services: Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine 03/29/2017 № 518)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0518739-17#Text> (data zvernennia 24.01.2022 p.) [in Ukrainian].
5. Instruktisiia shchodo poriadku oformlennia i vedennia osobovykh sprav otrymuvachiv usikh vydiv sotsialnoi dopomohy: nakaz Ministerstvo pratsi ta sotsialnoi polityky Ukrainy vid 19.09.2006, № 345 (redaktsiia vid 13.09.2019) [Instruction on the procedure for registration and management of personal files of recipients of all types of social assistance: order of the Ministry of Labor and Social Policy of Ukraine dated 19.09.2006, № 345 (version dated 13.09.2019)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1098-06#Text> (data zvernennia 24.01.2022 p.) [in Ukrainian].
6. Ovcharova, R. V. (2005). Spravochnaia knyha sotsyalnoho pedahoha [Reference book of a social educator]. Moscow: TTs «Sfera». 480 S. [in Russian].
7. Poriadok podannia ta oformlennia dokumentiv dlia pryznachennia (pererakhunku) pensii vidpovidno do Zakonu Ukrainy «Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia»: postanova pravlinnia pensiiinoho fondu Ukrainy 25.11.2005, № 22-1 [The procedure for submission and execution of documents for the appointment (recalculation) of pensions in accordance with the Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance”: Resolution of the Board of the Pension Fund of Ukraine 25.11.2005, № 22-1]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-05#text> (data zvernennia 24.01.2022 p.). [in Ukrainian].
8. Poriadok formuvannia, vedennia ta dostupu do Reiestru nadavachiv ta otrymuvachiv sotsialnykh posluh: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 sichnia 2021 r., № 99) [Procedure for formation, maintenance and access to the Register of providers and recipients of social services: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 27, 2021, № 99)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99-2021-%D0%BF#Text> (data zvernennia 24.01.2022 p.). [in Ukrainian].
9. Yaroshenko, O. M., Barabash, H. O., Vapniarchuk, N. M. (2015). Pravo sotsialnoho zabezpechennia v Ukraini: pidruchnyk/ta in.; za red. O. M. Yaroshenka. 4-te vyd., pererobl. i dopov [Social security law in Ukraine: textbook/etc.; for ed. OM Yaroshenko. 4-that ed., Reworked. and add.]. Kharkiv: Pravo. 458 S. [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia form dokumentiv, neobkhidnykh dlia oformlennia na obsluhovuvannia v terytorialnomu tsentri sotsialnoho obsluhovuvannia (nadannia sotsialnykh posluh): nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy z1084-16, 14.07.2016 [On approval of the forms of documents required for registration in the territorial center of social services (provision of social services): order of the Ministry of Social Policy of Ukraine z1084-16, 14.07.2016.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1084-16#Text> (data zvernennia 24.01.2022 p.). [in Ukrainian].

11. Ren, L. V. (2014). Kultura spravochynstva u pidhotovtsi maibutnikh sotsialnykh pedahohiv [The culture of office work in the training of future social educators]. Research Notes. Series «Psychology and Pedagogy Research» (Nizhyn Mykola Gogol State University). Vyp. 3. S. 101–104 [in Ukrainian].

12. Shenderovskiy, K. (2007). Menedzhment u sotsialnii roboti [Management in social work]. Kyiv: Hlavnyk. 208 S. [in Ukrainian].

УДК 364.3-053.9(100)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.24>

Ольга РЯБОШАПКА

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300

ORCID: 0000-0002-6328-6304

Бібліографічний опис статті: Рябошапка, О. (2022). Соціальне забезпечення людей похилого віку: міжнародний досвід. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 168–173, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.24>

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Стаття розкриває особливості соціального забезпечення людей похилого віку в Україні, а також пропонує аналіз міжнародного досвіду з цієї проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена низкою політичних, соціокультурних, інтеграційних та економічних чинників, спричинених поступовим входженням України у європейське співтовариство.

Проблема старіння набуває все більше актуальності протягом останніх років, оскільки відбувається глобальне старіння населення, яке найбільше прогресує у малорозвинених країнах. Визначено, що у переважній більшості країн людьми похилого віку вважаються люди, які вийшли на пенсію. Всесвітня організація охорони здоров'я відносить до похилого віку людей віком 60-75 років. Українське законодавство також визначає, що похилий вік людини співпадає із виходом на пенсію.

У США поняття «пенсійний вік» відсутній. Починаючи з 62 років громадяни мають змогу подавати документи та, поступово, отримувати пільги: пенсію, медичні послуги, соціальну допомогу. Тут існує державна медична програма для літніх людей Medicare. Жителі США прагнуть якомога довше працювати та бути активними (займатися спортом, подорожувати). Активна в плані збільшення довгожителів і Канада: уряд планує збільшити кількість довгожителів до 81 тисячі станом на 2061 рік.

Європа має різний період виходу громадян на пенсію: Франція – 62 роки, Німеччина – 67 років, Польща – 60 (жінки) і 65 (чоловіки). Майже всі високорозвинені країни Європи надають гідне соціальне забезпечення та висококваліфіковану медичну допомогу.

За статистикою у світі найтривалішим є життя населення Японії та Марокко, в Європі – Франції, Ісландії, Італії.

В Україні населення досить швидко старіє і, таким чином, знаходиться внизу європейського рейтингу. До людей похилого віку відносимо і ветеранів праці, оскільки вони мають стаж роботи 40 років і більше. Українське законодавство передбачає ряд пільг для людей похилого віку та ветеранів праці. Сьогодні український уряд намагається максимально забезпечити та спростити життя людей похилого віку. Нещодавно Президент України анонсував забезпечення усіх вакцинованих людей похилого віку сучасними смартфонами. Також в березні очікується створення нового сервісу «Безбар'єрність» для полегшення отримання ряду послуг для людей похилого віку та осіб з особливими потребами.

Ключові слова: люди похилого віку, соціальне забезпечення, пенсія, законодавство, старіння, тривалість життя.

Olha RIABOSHAPKA

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer at the Department of Psychology and Pedagogy of Child Development, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0002-6328-6304

To cite this article: Riaboshapka, O. (2022). Sotsialne zabezpechennia liudei pokhyloho viku: mizhnarodnyi dosvid [Social security of the elderly: international experience]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 168–173, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.24>

SOCIAL SECURITY OF THE ELDERLY: INTERNATIONAL EXPERIENCE

The article reveals the features of social security for the elderly in Ukraine, as well as offers an analysis of international experience on this issue. The urgency of the research topic is due to a number of political, socio-cultural, integration and economic factors caused by the gradual entry of Ukraine into the European community.

The problem of aging has become increasingly important in recent years, as global aging is occurring, which is most progressive in underdeveloped countries. It has been determined that in the vast majority of countries, the elderly are considered to be retired people. The World Health Organization refers to the elderly as people aged 60-75. Ukrainian law also stipulates that old age coincides with retirement.

In the United States, the concept of «retirement age» is absent. From the age of 62, citizens have the opportunity to submit documents and, gradually, receive benefits: pensions, medical services, social assistance. There is a state-run Medicare public health program for the elderly. Residents of the United States want to work as long as possible and be active (play sports, travel). Canada is also active in increasing longevity: the government plans to increase the number of longevity to 81,000 by 2061.

Europe has different retirement periods: France – 62 years, Germany – 67 years, Poland – 60 (women) and 65 (men). Almost all highly developed European countries provide decent social security and highly qualified medical care.

According to statistics, the world's longest lives are in Japan and Morocco, in Europe – France, Iceland, Italy.

In Ukraine, the population is aging quite rapidly and, thus, is at the bottom of the European rankings. Older people also include veterans of labor, as they have a work experience of 40 years or more. Ukrainian legislation provides a number of benefits for the elderly and labor veterans. Today, the Ukrainian government is trying to ensure and simplify the lives of the elderly as much as possible. Recently, the President of Ukraine announced the provision of all vaccinated elderly people with modern smartphones. A new Barrier-free service is also expected to be launched in March to facilitate access to a range of services for the elderly and people with disabilities.

Key words: *elderly people, social security, pension, legislation, aging, life expectancy.*

Проблема соціального забезпечення людей похилого віку та аналіз міжнародного досвіду з означеного питання спричинена появою рядом політичних, соціокультурних, інтеграційних та економічних чинників, які зумовлені поступовим входженням нашої країни до європейського співтовариства.

Протягом останніх років на світовій платформі проблемі старіння населення надається все більшої уваги.

Загальний розвиток країни впливає на процес старіння людей. Так, у високорозвинених країнах означений процес триває повільніше, протягом 30 років. Частка населення людей похилого віку становить 15–20% відносно усього населення країни. Проте, у країнах, які знаходяться лише на початку свого розвитку процес старіння відбувається значно раніше та швидше і домінує над народжуваністю.

Потребує уваги проблема визначення людей, яких варто віднести до категорії людей похилого віку. У переважній більшості країн такий вік співпадає із досягненням людей пенсійного віку. Протягом останніх років вік виходу на пенсію у ряді країн змінився, зокрема зміни відбулися і в нашій країні: чоловіки – 65 років, жінки – 55–57 років (Австрія, Бельгія, Великобританія, Греція, Іспанія, Канада, Португалія, Швеція, Швейцарія); 60 років (Україна, Франція); 70 років (США) (Огляд міжнародного досвіду, 2018).

Всесвітня організація охорони здоров'я пропонує таку вікову класифікацію: 25–44 років – молодий вік; 44–60 років – середній вік; 60–75 років – похилий вік; 75–90 років – старечий вік; 90 років та старше – довгожителі.

Українське законодавство визначає осіб похилого віку, які досягли 60 років (період виходу на пенсію), а також людей, яким залишилося до досягнення пенсійного віку не більше як півтора року (Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України, 2003).

Цікавим є міжнародний досвід щодо стратифікації людей похилого віку та їх соціального забезпечення (Огляд міжнародного досвіду, 2018). Так, у США взагалі відсутнє визначення поняття «пенсійний вік». Сягнувши 62 років, людина може подавати документи для отримання соціального забезпечення при виході на пенсію, у 65 років – отримати медичні послуги, згідно державної програми для літніх людей (Medicare). У 67 років мешканець США має змогу вийти на пенсію та отримати соціальну допомогу. Якщо ж людина працюватиме до 70 років, то отримає ще й надбавку до пенсії. Загалом американці прагнуть якомога довше працювати та бути максимально активними. Вони досить часто подорожують та займаються спортом. У закладах для утримання людей похилого віку переважну більшість становлять люди від 85 років та старше (Рябошапка, Бутенко, 2021).

Стрімко, хоча й з дев'ятого місця, рухається Канада у напрямку збільшення довгожителів. Попри те, що тривалість життя у чоловіків у цій країні становить 80 років, а у жінок – 84 роки, у 2001 році тут налічувалося 3795 осіб, які відсвяткували свій столітній ювілей. У 2011 році їх кількість збільшилася до 5825 осіб. На 2061 рік уряд Канади планує збільшити кількість жителів, які досягли ста років до 81 тисячі осіб.

Водночас у Європі рейтинг країн із найтривалішим життям її мешканців очолює Франція (середня тривалість життя – 81 рік). Виходять французи на пенсію у 62 роки та мають потужне пенсійне страхування (у т.ч. і медичне, яке вважається найкращим у світі).

Досить пізно на пенсію виходять у Німеччині (67 років) і порівняно з іншими країнами Євросоюзу тут старіння населення відбувається набагато раніше. Майже п'ята частина мешканців Німеччини становлять особи, які відзначили своє 65-річчя, і, на думку дослідників, такі люди згодом становитимуть половину населення.

Проблемою швидкого старіння стурбована і сусідня з нами Польща. Пенсійний вік тут був знижений до 60 років у жінок та 65 років у чоловіків, оскільки дуже малий відсоток людей (13,5 %) відзначили 65-річний ювілей. Проте, прагнучи розв'язати означену проблему, Польща пропонує чималу кількість програм «60+».

Щодо вікової періодизації літніх людей, то в Італії відокремлюють ще й вік, який має назву «передпохилий», до якого належать люди віком від 55 до 64 років. Наступним, з 65 років, йде похилий вік.

Ураховуючи, що поряд із віковими змінами, у людей похилого віку спостерігається погіршення стану здоров'я, поява ряду фізіологічних обмежень, зниження їхньої соціальної та економічної активності; люди цього віку перестають бути виробниками і стають, здебільшого, споживачами. Причиною цього є неготовність соціальних інститутів до прийняття таких людей, наявність відносно них суспільних стереотипів, що мають негативне забарвлення (Аналітичний звіт: Аналіз способів взаємодії людей похилого віку з органами місцевого самоврядування, 2018).

Важливо у цій ситуації враховувати і гендерний аспект. Так, у Австралії жінки віком понад 50 років є найбільш вразливими, досить

часто стають заручниками проблеми житла і набувають статусу безхатніх. Причиною такої ситуації є те, що вони втратили забагато часу на виконання сімейних обов'язків. На думку комісара з питань дискримінації, проблемі можна зарадити шляхом реабілітації, а також вирішенням житлової проблеми, пенсійним забезпеченням, наданням повноважень та адвокацією (Teleconference (Age Discrimination Commissioner), 2017). Щодо гендерного аспекту, дослідники виділяють гіпотезу вікового вирівнювання (the Leveling Hypothesis) та гіпотезу подвоєного ризику (the Jeopardy Hypothesis). Для нас цікавою є перша гіпотеза, згідно якої домінування чоловіка знижується із входженням у похилий вік і, таким чином, позиції чоловіка та жінки вирівнюються (Sherman, Schiffman, 1984).

З метою розв'язання цієї проблеми, було скликано Всесвітню асамблею з питань старіння населення (2002) та ухвалено Мадридський міжнародний план дій. Найпершим кроком такої роботи було визнання проблеми швидкого старіння населення та гідного забезпечення людей похилого віку. Проте, варто зазначити, що не всі країни почали впроваджувати означені заходи, причиною чого стала економічна криза.

За даними Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), країнами, які мають найтриваліше життя власного населення визнано Японію та Марокко. В Європі такими країнами вважають Ісландію та Італію. На жаль, Україна та сусідня з нами Польща, посідають останні місця у такому європейському рейтингу.

В Україні питанням визначення людей похилого віку та їх соціального забезпечення регламентується рядом нормативно-правових актів, зокрема Міжнародною декларацією прав людини, Деклараціями ООН, ЮНЕСКО, ВООЗ, Законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку» тощо. Згідно ст. 26 згаданого першим ЗУ, людьми похилого віку в Україні визначають людей, які досягли пенсійного віку, або до його досягнення залишилося не більше як півтора року. Проте, для громадян України, які не налічують мінімального стажу (15 років), вихід на пенсію відкладений до досягнення ними 65-річного віку.

Останні роки населення України досить швидко старіє. На сьогоднішній день кожен п'ятий її мешканець – людина похилого віку. Це спричинено і виїздом молодих людей на заробітки за кордон, і низькою народжуваністю. Україна входить до тридцяти країн із швидким старінням населення.

Проте, варто зазначити, що сьогоднішня політика українського уряду максимально прагне поліпшити життя людей похилого віку. Прикладами цього можуть бути збільшення пенсійного забезпечення із січня 2022 року та прагнення забезпечити усіх людей старше 60 років смартфонами для використання державного е-застосунку «Дія» та інших соціальних служб. Так, під час виступу на Diiа Summit Президент України Володимир Зеленський зазначив: *«Не у всіх є смартфон і не всі вміють користуватися інтернетом. Навесні ми запускаємо велику програму – всі охочі вакциновані українці віком від 60 років отримують безкоштовно якісний смартфон та пільговий тариф. Це наша мрія та наша реальність – доступ до інтернету для всіх. Не тільки за допомогою класичних інструментів. Це народовладдя в максимально широкій формі – онлайн та офлайн»* (Магдик, 2022).

Також Олена Зеленська аносувала новий сервіс «Безбар'єрність», який з'явиться у е-застосунку «Дія» вже у березні та забезпечить можливість комунікації із державою людей похилого віку та осіб з інвалідністю, яким з ряду причин важко повноцінно отримати державні послуги (Магдик, 2022).

Загалом, державна соціальна політика передбачає надання кожному ветерану праці та громадянину похилого віку належний рівень життя, задоволення різноманітних життєвих потреб, надання різних видів допомоги шляхом: можливості працевлаштування згідно професійної підготовки, навичок та, з урахуванням стану здоров'я; надання житла, пенсії та іншої допомоги; забезпечення соціальних послуг, умов для зміцнення здоров'я та активного довголіття (Права і соціальний захист людей похилого віку та ветеранів праці, 2021)

Більш ширший перелік прав та пільг надається Законом України «Про основні засади соціального захисту ветеранів та інших громадян похилого віку в Україні». Так, люди похи-

лого віку мають право, як і інші громадяни, на працю, належні умови та охорону праці, які сприяють збереженню здоров'я та працездатності; право на участь у програмі підготовки виходу на пенсію за віком; забезпечення професійної перепідготовки, працевлаштування; право на соціальну допомогу, матеріальні виплати допомоги, пенсії; право на допомогу у зв'язку із тимчасовою втратою працездатності у робочий період, санаторно-курортне лікування; право на житло, яке може бути безкоштовно передане у власність згідно чинного законодавства і постійне користування житловим приміщенням з державного фонду, наближене житло до рідних та близьких; право на отримання земельних ділянок для садівництва та городництва, звільнення від плати за землю та її оренду; право на отримання безоплатної кваліфікованої медичної допомоги у медичних закладах для людей похилого віку.

Підтримка людей похилого віку відбувається і на місцевому рівні. Так, згідно чинного законодавства, органи місцевого самоврядування повинні: забезпечити умови гідного життя для людей похилого віку шляхом створення умов для підтримання їх здоров'я, довголіття (можливість занять фізичною культурою, спортом, туризмом); прилучення до культурних та духовних цінностей, можливість користування культурно-видовищними установами; допомагати самотнім людям похилого віку у здійсненні ремонтних робіт за їх місцем проживання; продавати товари і побутове обслуговування громадян похилого віку в спеціальних магазинах і відділах за соціально доступними цінами.

Ветеранами праці, згідно чинного законодавства, вважаються особи, які пропрацювали на виробництвах, підприємствах тощо і мають стаж роботи: чоловіки – 40 років, жінки – 35 років та вийшли на пенсію.

Оскільки до ветеранів праці належать люди, які мають чималий стаж роботи, їх можна теж віднести до категорії людей похилого віку. Зважаючи на це, варто, у розрізі теми публікації, визначити пільги, які передбачені законодавством для ветеранів праці.

Так, статтею 7 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» визначено пільги для ветеранів праці: можливість користування, при виході на пенсію чи

зміні місця роботи, поліклініками за попереднім місцем роботи; безкоштовне першочергове зубопротезування (окрім дорогим матеріалів); першочергове право на санаторно-курортне лікування, обстеження у лікувально-профілактичних закладах, першочергова госпіталізація, щорічне медичне обстеження та диспансеризація; переважне право на забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, виділення земельних ділянок під садівництво та городництво; першочергове одержання позики на індивідуальне (кооперативне) житлове будівництво з погашенням її протягом 10 років починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва, а також першочергове одержання позики для будівництва або придбання дачних будинків і благоустрою садових ділянок; право на вступ до садівничих та гаражних кооперативів; першочерговість у встановленні домашніх телефонів; звільнення від плати за землю (Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України, 1993).

Звичайно, враховуючи стрімкий соціальний, економічний та науково-технічний розвиток,

перелік пільг для людей похилого віку та ветеранів праці потребують осучаснення.

На жаль, сьогодні в нашій країні люди похилого віку є найбільш соціально незахищеною групою населення. Виходячи на пенсію, людина стає суспільно пасивною, обмежуючи власний життєвий простір лише домівкою. Окрім того, з'являються численні фізіологічні зміни, хвороби, посилюються переживання, почуття самотності та непотрібності. Таким чином, людина похилого віку є більш уразлива і потребує посиленої уваги та допомоги. Тому актуальності набуває соціальна робота з людьми похилого віку або, як їх ще називають, «людьми пізньої дорослості».

Представники старшого покоління сприймаються на міжнародному рівні як потужний позитивний фактор, а не як баласт. Ситуація усвідомлення світом активного процесу старіння населення та прагнення надати допомогу людям похилого віку дасть змогу зробити їх активними членами суспільства. А турбота, яка буде виявлена з боку суспільства, продемонструє позитивний приклад для наслідування зростаючому поколінню.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Огляд міжнародного досвіду. URL: <https://www.prostir.ua/wp-content/uploads/2018/12/Огляд-міжнародного-досвіду.pdf> (дата звернення: 09.02.2022).
2. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : Закон України від 16.12.1993р. № 3721-ХІІ. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text> (дата звернення: 09.02.2022).
3. Рябошапка О.В., Бутенко О.Г. Виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку : монографія. Умань : Візаві, 2021. 257 с.
4. Аналітичний звіт: Аналіз способів взаємодії людей похилого віку з органами місцевого самоврядування. Дослідження здійснювалось ГО «Інститут аналітики та адвокації» на замовлення ГО «Центр Поділля Соціум», 2018
5. Consultation, 23.10. 2017, Teleconference (Age Discrimination Commissioner).
6. Sherman E., Schiff man L. Apply ingage-gender the ory from social gerontology to understand the consumer well be in go the elderly. *Advancesin Consumer Research Association for Consumer Research*. 1984. 11. P. 569–573 URL: <http://www.acrwebsite.org/volumes/display.asp?id=6309> (дата звернення: 10.02.2022).
7. Права і соціальний захист людей похилого віку та ветеранів праці. *Координаційний центр з надання правової допомоги*. 2021. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/publikatsiyi/prava-i-sotsialnyj-zahyst-lyudej-pohylogo-viku-ta-veteraniv-pratsi/> (дата звернення: 05.02.2022).
8. Магдик Н. Пенсіонерам роздадуть смартфони: Зеленський озвучив п'ять ІТ-реформ. *Сьогодні. Влада* : веб-сайт. 2022. URL: <https://vlada.segodnya.ua/ua/vlada/sobytiya/pensioneram-razdadut-smartfony-zelenskiy-ozvuchil-ruat-it-reform-160137> (дата звернення: 08.02.2022).
9. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003р. №1058-IV. Дата оновлення: 01.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#n464> (дата звернення: 09.02.2022)
10. Рябошапка О.В. Виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2019. 369 с.

REFERENCES:

1. *Ohliad mizhnarodnoho dosvidu [Review of international experience]*. Retrieved from <https://www.prostir.ua/wp-content/uploads/2018/12/Огляд-міжнародного-досвіду.pdf> [in Ukrainian]
2. *Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady sotsialnoho zakhystu veteraniv pratsi ta inslykh hromadian pokhyloho viku v Ukraini» [Law of Ukraine «On the basic principles of social protection of labor veterans and other elderly citizens in Ukraine»]* vid 16.12.1993r. №3721-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text> [in Ukrainian]
3. Riaboshapka, O.V., Butenko, O.H. (2021). *Vykhovannia u starshykh doshkilnykiv povazhnogo stavlennia do liudei pokhyloho viku [Educating older preschoolers to respect the elderly]: monohrafiia*. Uman : Vizavi., 257 s. [in Ukrainian].
4. *Analitychnyi zvit: Analiz sposobiv vzaiemodii liudei pokhyloho viku z orhanamy mistsevoho samovriaduvannia. [Analytical report: Analysis of ways of interaction of elderly people with local governments]*. Doslidzhennia zdiisniuvalos HO «Instytut analityky ta advokatsii» na zamovlennia HO «Tsentr Podillia Sotsium», 2018 [in Ukrainian.]
5. *Consultation*, 23.10.2017, Teleconference (Age Discrimination Commissioner) [in English].
6. Sherman E., Schiffman L. (1984) *Apply ingage-gender the ory from social gerontology to understand the consumer well be in go the elderly*. Advances in Consumer Research Association for Consumer Research. 11. P. 569–573. Retrieved from <http://www.acrwebsite.org/volumes/display.asp?id=6309> (Дата звернення: 10.02.2022) [in English].
7. *Prava i sotsialnyi zakhyst liudei pokhyloho viku ta veteraniv pratsi. [Rights and social protection of the elderly and labor veterans]* (2021). Koordynatsiinyi tsentr z nadannia pravovoi dopomohy. Retrieved from <https://www.legalaid.gov.ua/publikatsiyi/prava-i-sotsialnyj-zahyst-lyudej-pohylogo-viku-ta-veteraniv-pratsi/> [in Ukrainian].
8. Mahdyk N. (2022). Pensioneram rozdadut smartfony: Zelenskyi ozvuchyv piat IT-reform. [Retirees will be given smartphones: Zelensky announced five IT reforms] *Sohodni. Vlada*. Retrieved from <https://vlada.segodaya.ua/ua/vlada/sobytiya/pensioneram-razdadut-smartfony-zelenskiy-ozvuchil-pyat-it-reform-160137> [in Ukrainian].
9. *Zakon Ukrainy «Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensine strakhuvannia» [On compulsory state pension insurance: Law of Ukraine]* vid 09.07.2003 r. № 1058-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#n464> [in Ukrainian].
10. Riaboshapka, O.V. (2021). *Vykhovannia u starshykh doshkilnykiv povazhnogo stavlennia do liudei pokhyloho viku [Educating older preschoolers to respect the elderly]. Candidate's thesis*. Uman. 369 s. [in Ukrainian].

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Лариса АРНАУТОВА КОРЕКЦІЯ ЗАГАЛЬНОГО НЕДОРОЗВИНЕННЯ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З ВИКОРИСТАННЯМ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	3
Марина БОДЕЛАН, Юлія ТОДОРЦЕВА ПРОЕКТИВНІ МЕТОДИКИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ УСТАНОВОК У ПІДЛІТКІВ З АСОЦІАЛЬНИХ СІМЕЙ.....	9
Григорій ГРИГОРЕНКО, Дарина ГРИГОРЕНКО ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ПІЗНАВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ.....	16
Лідія ГУЦУЛЯК ПРОФІЛАКТИКА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	22
Яна ДУБІНІНА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА СКЛАДОВА СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ.....	29
Ірина КАРПИЧ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЯ БЕЗ ПІКЛУВАННЯ БАТЬКІВ В ЗАКЛАДАХ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ.....	36
Оксана КРАВЧЕНКО ІНКЛЮЗИВНИЙ ТУРИЗМ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ: ПРИНЦИПИ, ФУНКЦІЇ, НАПРЯМИ ТА ВИДИ.....	42
Марія КУЗЬМІНА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД.....	50
Марина ЛАПІНА ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ КОМПОНЕНТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	61
Наталія ЛЕВЧЕНКО МОЛОДІЖНИЙ ЦЕНТР У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МОЛОДІЖНОЇ РОБОТИ.....	67
Ольга МАТРОС СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В СОЦІАЛЬНОМУ АНАЛІЗІ РОЗЛУЧЕННЯ.....	74
Лілія МОРГАЙ СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	80
Дар'я ПАЛАТНА ЧИННИКИ МОБІЛІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	86
Юлія ПІДВАЛЬНА ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ МОЛОДИХ СІМЕЙ.....	94
Vasyl POROVYCH, Tatiana NOVAK SOCIAL MANAGEMENT PRACTICES IN THE SOCIAL WORK MANAGEMENT SYSTEM: PROBLEM STATEMENT.....	109
Леся РУТЬЯН СТРУКТУРА І ОЗНАКИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.....	116

Тетяна СПІРИНА, Ксенія УМАНСЬКА ДО ПИТАННЯ ПРИЧИН ПЕРЕРИВАННЯ АРВ-ТЕРАПІЇ ПІДЛІТКАМИ.....	116
Svitlana SURGOVA, Olena FAICHUK THE EFFECTIVENESS ANALYSIS OF PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE READINESS FORMATION FOR PREVENTIVE ACTIVITIES OF FUTURE SOCIAL WORKERS.....	122
Наталія СУШИК КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ «ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК» ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ТА ЮНАЦЬКОГО ВІКУ	131
Світлана ХАРИЦЬКА БУЛІНГ/МОБІНГ ЯК ДЕСТРУКТИВНИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В КІНЕМАТОГРАФІЧНОМУ АРЕАЛІ ФІЛЬМІВ «ОПУДАЛО» ТА «ДИВО»	138
Світлана ЧЕРНЕТА, Людмила ШОСТАК СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА	145

РОЗДІЛ 2

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Андрій КОЛОСОК СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ.....	152
Надія КОРПАЧ, Світлана ЧЕРНЕТА ДОКУМЕНТУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ».....	159
Ольга РЯБОШАПКА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД.....	168

CONTENTS

SECTION 1 ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL WORK

Larisa ARNAUTOVA CORRECTION OF CHILDREN SPEECH GENERAL UNDERDEVELOPMENT USING COMPUTER TECHNOLOGIES.....	3
Maryna BODELAN, Yuliia TODORTSEVA PROJECTIVE METHODS AS A MEANS OF FORMING FAMILY ATTITUDES IN ADOLESCENTS FROM ANTISOCIAL FAMILIES.....	9
Hryhorii HRYHORENKO, Daryna HRYHORENKO PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL AND SOCIAL SUPPORT OF COGNITIVE-HEALTH ACTIVITY OF STUDENTS.....	16
Lidiia HUTSULIAK PREVENTION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR OF TEENAGERS IN INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION: A THEORETICAL ASPECT.....	22
Yana DUBININA SOCIO-PEDAGOGICAL COMPONENT OF THE SOCIAL PROTECTION SYSTEM.....	29
Iryna KARPYCH PECULIARITIES OF SOCIALIZATION OF ORPHANS AND CHILDREN LEFT WITHOUT PARENTAL CARE IN BOARDING SCHOOLS.....	36
Oksana KRAVCHENKO INCLUSIVE TOURISM IN THE CONDITIONS OF THE EDUCATIONAL INSTITUTION: PRINCIPLES, FUNCTIONS, DIRECTIONS AND TYPES.....	42
Maria KUZMINA PROBLEMS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF SOCIAL WORKERS: FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE.....	50
Maryna LAPINA FORMATION OF REFLECTIVE COMPONENTS OF FUTURE SOCIAL WORKERS' PROFESSIONAL COMPETENCE.....	61
Nataliia LEVCHENKO YOUTH CENTER IN THE CONTEXT OF YOUTH WORK DEVELOPMENT.....	76
Olha MATROS CURRENT TRENDS IN THE SOCIAL ANALYSIS OF DIVORCE.....	74
Liliia MORHAI SOCIAL PREVENTION OF DEVIANT BEHAVIOR IN THE YOUTH ENVIRONMENT OF THE INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION	80
Daria PALATNA FACTORS OF TERRITORIAL COMMUNITIES MOBILIZATION.....	86
Yuliia PIDVALNA PECULIARITIES OF SOCIAL WORK AND SOCIAL SERVICES OF YOUNG FAMILIES.....	94
Vasyl POPOVYCH, Tatiana NOVAK SOCIAL MANAGEMENT PRACTICES IN THE SOCIAL WORK MANAGEMENT SYSTEM: PROBLEM STATEMENT	101
Lesia RUTIAN STRUCTURE AND CHARACTERISTICS OF DOMESTIC VIOLENCE.....	109

<i>Tetiana SPIRINA, Ksenia UMANSKA</i> ON THE CAUSES OF INTERRUPTION OF ARV THERAPY BY ADOLESCENTS.....	116
<i>Svitlana SURGOVA, Olena FAICHUK</i> THE EFFECTIVENESS ANALYSIS OF PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE READINESS FORMATION FOR PREVENTIVE ACTIVITIES OF FUTURE SOCIAL WORKERS.....	122
<i>Nataliia SUSHYK</i> COMPETENCE APPROACH IN THE IMPLEMENTATION OF THE TECHNOLOGY OF SOCIAL EDUCATION «FORMATION OF LIFE SKILLS» OF ADOLESCENTS AND YOUNG CHILDREN.....	131
<i>Svitlana KHARYTSKA</i> BULLING/MOBING AS A DESTRUCTIVE FACTOR OF SOCIAL COMMUNICATION IN THE CINEMATIC AREA OF THE FILMS "SCARECROW" ("CHUCHELO") AND "WONDER".....	138
<i>Svitlana CHERNETA, Lyudmila SHOSTAK</i> CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF DOMESTIC SOCIAL ENTREPRENEURSHIP.....	145

SECTION 2
ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL SECURITY

<i>Andriy KOLOSOK</i> STATISTICAL ANALYSIS OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION IN TERRITORIAL COMMUNITIES.....	152
<i>Nadia KORPACH, Svitlana CHERNETA</i> DOCUMENTATING AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS OF THE SPECIALTY «SOCIAL SECURITY».....	159
<i>Olha RIABOSHAPKA</i> SOCIAL SECURITY OF THE ELDERLY: INTERNATIONAL EXPERIENCE.....	168

Науковий журнал

Ввічливість

Humanitas

Випуск 1

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова

Комп'ютерна верстка • Вікторія Борисівна Гайдабрус

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 20,69. Замов. № 0422/142. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.